

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

“Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404”

Doktora Tezi

MURAT KEÇİŞ

Ankara 2009

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

“Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404”

Doktora Tezi

MURAT KEÇİŞ

Danışman: Prof. Dr MELEK DELİLBAŞI

Ankara 2009

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

“Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404”

Doktora Tezi

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Melek Delilbaşı (Tez Danışmanı)

Prof. Dr. Yavuz Ercan

Prof. Dr. İlhan Erdem

Doç. Dr. Gümeç Karamuk

Yrd. Doç. Dr. Hatice Oruç

Tez Sınavı Tarihi: 20.05.2009

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (20/05/2009)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Murat Keçiş

KISALTMALAR

- age.* : Adı geçen eser.
- agm.* : Adı geçen makale.
- AP* : Archeion Pontou
- AÜDTCFD* : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.
- Bkz. : bakınız.
- BSOAS* : Bulletin of the School of Oriental and African Studies.
- C : cilt.
- çev. : Çeviren.
- DATDT* : Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi
- DİA* : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- Eİ²* : The Encyclopaedia of Islam, Second Edition.
- h. : Hicrî.
- İA* : İslâm Ansiklopedisi.
- m. : Milâdî.
- mad. : Maddesi.
- RÉB* : Revue des Études Byzantines
- SAD* : Selçuklu Araştırmaları Dergisi.
- TD* : Tarih Dergisi.
- TED* : Tarih Enstitüsü Dergisi.
- TİD* : Tarih İncelemeleri Dergisi.

- TM* : Türkiyat Mecmuası.
TSD : Tarih Semineri Dergisi.
TTK : Türk Tarih Kurumu.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	
I) KAYNAKLAR	
A) GREKÇE KAYNAKLAR.....	15
1. Michael Panaretos	15
2. Niketas Choniates	20
3. Georgios Akropolites	24
4. Theodoros Skoutariotes	28
5. Nicholas Mesarites	29
6. Georgios Pachymeres	30
7. Nikephoros Gregoras	36
8. Vazelon Aktaları	39
9. Trabzonlu St. Eugenios'un Hagiografi'si	41
B) FARSÇA KAYNAKLAR	
1. İbn Bibi	41
2. Aziz b. Erdeşir Esterebadî	42
3. Tihranî	43
C) ERMENİCE KAYNAKLAR	
1. Gorigos Senyörü Hetum	44

2. Başkumandan Simbat	44
3. Genceli Kirakos	45
4. A. Sanjian, <i>Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480). A Source for Middle Eastern History</i> , Cambridge 1969	45

D) ARAPÇA KAYNAKLAR

1. İbnü'l-Esir	46
2. Nesevî	46

E) SEYAHATNAMELER

1. Guillaume de Rubruck	47
2. Jean de Joinville	48
3. Rabban Sauma	48
4. Marco Polo	48
5. İbn Battuta	48
6. el-Ömeri	50
7. Johann Schiltberger	50
8. Ruy Gonzàles de Clavijo	51
9. Pero Tafur	51

F) DEDE KORKUT HİKÂYELERİ

G) TARİHî TAKVİMLER

II. ARAŞTIRMALAR

GİRİŞ: 1204 ÖNCESİ TRABZON KENTİNİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	61
I. BÖLÜM: XIII. YÜZYILDA TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ve SELÇUKLULAR	
I. TRABZON RUM İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU	75
II. TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ve SELÇUKLU DEVLETİ	86
A. 1204-1214	87
B. 1215-1230	113
C. 1230-1300	149
2. BÖLÜM: XIV. YÜZYILDA TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ve TÜRKLER (1301-1404)	182
I. SİVAS İLE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	192
II. KARAHİSAR EMİRLİĞİ VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU.....	197
III. ERZİNCAN EMİRLİĞİ, BAYBURT VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU.....	205
IV. CANIK BEYLİĞİ VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU.....	220
V. HACİEMİROĞULLARI BEYLİĞİ VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU	225
VI. AKKOYUNLU DEVLETİ VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU.....	232
SONUÇ	238
BİBLİYOGRAFYA	240
ÖZET	289
ABSTRACT.....	290

HARİTALAR	291
-----------------	-----

ÖNSÖZ

Trabzon kentinin tarihi gerek ülkemizde ve gerekse dünyada araştırmacıların büyük dikkatini çekmektedir. Trabzon gibi eski ve zengin bir geçmişe sahip kentin tarihi içerisinde, XIII. asrın başlarında ortaya çıkan Trabzon İmparatorluğu (ya da başka bir deyişle Büyük Komnenos Hanedanı) hakkında XIX. yüzyılın ilk yarısında oldukça detaylı ve bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ülkemizde ise, önyargılar sebebiyle yanlış anlaşılan ve biraz da bunun etkisiyle ihmal edilmiş olan Doğu Karadeniz Tarihi araştırmalarının ancak yeni yeni zenginleştiği görülmektedir. Yurtiçindeki modern araştırmalar daha çok “Pontus Sorunu” ekseninde yapılmaktadır. Bununla beraber Yunanistan’da 1910’lu yılların başında Trabzon’un tüm tarihi üzerine yayın yapan *Archeion Pontou (Pontus Arşivi)* adı altında ilmi bir dergi çıkmaya başlamışken, ülkemizde ancak 2002 yılı gibi oldukça geç bir tarihte bilimsel bir tarih dergisinin (*Karadeniz Araştırmaları Dergisi*) yayın hayatına başladığını görmekteyiz. 2006 yılında ise ikinci bir dergi olarak *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye’de yayınlar yönünden görülen bu fakirlik bilim adamları noktasında da göze çarpmaktadır.

Tezimizin konusunu oluşturan XIII.-XIV. yüzyıl Trabzon İmparatorluğu ile Türk ilişkileri ile ilgili araştırmalar ve makaleler şeklinde yapılmışsa da konuyu tüm yönleriyle inceleyen monografik bir çalışma bulunmamaktadır.

Tez; kaynaklar ve araştırmalar ve giriş dışında 2 bölümden oluşmaktadır. Kaynaklar ve Araştırmalar kısmı oldukça detaylı bir şekilde hazırlanmış, Trabzon Tarihi

hakkında bilgi veren dönemin tüm kaynakları (Grekçe, Farsça, Ermenice, Türkçe kronikler ve seyahatnameler) ortaya koyulmuştur. Kaynaklar kısmında özellikle Trabzon İmparatorluğu hakkında doğrudan bilgi veren tek kaynağımız Michael Panaretos'un biyografisi ve eseri çok detaylı bir şekilde verilmiştir. Araştırmalar kısmında ise, 1827 yılında Jacob Ph. Fallmerayer ile başlayan ve günümüze kadar devam eden Trabzon İmparatorluğu Tarihi araştırmalarının kısa bir özeti verilmiştir. Konu ile ilgili yapılmış tüm çalışmaların oldukça uzun bir listesi tezimizin bibliyografya kısmında verilmiştir.

Giriş kısmında kuruluşundan 1204'e kadar, Trabzon ve çevresinin tarihi ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

I. Bölümün ilk kısmında ise, Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluş süreci ve bu sürece etki eden faktörler bütün yönleriyle anlatılmıştır. Burada Trabzon İmparatorluğu'nun ilk yıllarındaki siyasî faaliyetleri Selçuklu Tarihi açısından öne çıkarılmış ve özellikle Selçukluların 1 Kasım 1214 tarihinde gerçekleştirdikleri Sinop fethinin Trabzon açısından önemine vurgu yapılmıştır. Bu tarihten sonra Büyük Komnenoslar'ın Bizans'ın varisi olma iddiasından nasıl vazgeçmek zorunda kaldıkları ve Trabzon İmparatorluğu'nu çevreleyen Türklerin buna zorladığı ortaya konmuştur. I. Bölümün ikinci kısmında ise Moğol İstilâsı ile başlayan dönemde Trabzon İmparatorluğu'nun dış politikaları incelenmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde; Anadolu'da Selçuklu ve İlhanlı hâkimiyetinin çökmesi ile beraber Anadolu'nun batı uclarında olduğu gibi kuzeydoğusunda ortaya çıkan Türkmen Beyliklerinin, Trabzon İmparatorluğu'nu köşeye sıkıştırarak, onu

Türkmenlerle ittifaka zorlamasının bütün aşamaları gösterildikten sonra, bölgedeki Türkmen liderlerinin Trabzon İmparatorları ile ilişkileri değerlendirilmiştir. Bütün bu ilişkiler bölgede yaşanan siyasi gelişmeler ve ortaya çıkan yeni durum ekseninde ele alınmıştır. Sonuç olarak “Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404” adını taşıyan tezimizde iki yüzyıl boyunca Doğu Karadeniz bölgesinde yaşanan siyasi gelişmeler Trabzon kenti çerçevesinde bütün detayları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Öncelikle tez konumuzun tespitinden tamamlanmasına kadar geçen her aşamasında ve yetişmemizde büyük emek sarfeden sayın hocam Prof. Dr. Melek Delilbaşı'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardımlarını gördüğüm diğer kişileri de burada anmak bir vefa borcudur. Tezimizin 14 aylık süresini İngiltere’de Birmingham Üniversitesi’nde geçirmemiz amacıyla bizi destekleyen (Sosyal Bilimlerde Yurici-Yurdisi Doktora Destekleme Burs Programı) Türkiye Bilimler Akademisine, Türkiye’de ulaşamadığımız kaynakların temininde ve Trabzon tarihinin problemlerine işaret ederek evinde çalışmamıza imkan sağlayan Prof. Dr. Anthony A. M. Bryer ve misafirperverliğinden ötürü sevgili eşi Jane Bryer’e, Queen’s University Belfast’ta Bizans Yunancası yaz kurslarına iki yıl üst üste katılmamızı sağlayan ve bu yoğun programlarda Bizans kaynaklarını doğrudan kullanmamız için büyük yardımını gördüğümüz Dr. Anthony Hirst’e, enstitü müdürü Prof. Dr. Margaret Mullet’e, Dr. Dirk Kraussmüller’e ve Robert Jordan’a çok teşekkür ederim. Trabzon Tarihi üzerine çok kıymetli eserler vermiş olan ve çeşitli konularda bilgilerini bizimle paylaşan Dr. Rustam Shukurov ve Prof. Dr. Sergei Karpov’u da

anmadan geçemeyeceğim. Selçuklular, Moğollar ve Akkoyunluların Trabzon İmparatorluğu ile ilişkileri konusunda sık sık görüşlerine başvurduğum hocam Prof. Dr. İlhan Erdem'e, dostlukları ve yardımlarından dolayı Doç. Dr. Altan Çetin'e, tezimizi okuyarak gerekli düzeltmeleri yapan Yrd. Doç. Dr. Hatice Oruç'a, Dr. Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu'na (ayrıca Bizans metinlerindeki yardımlarından dolayı), Çağdaş Yunanca çevirilerindeki yardımlarından dolayı Dr. İbrahim Kelağa Ahmet'e, her zaman desteklerini gördüğüm Arş. Gör. Şahin Kılıç'a, Arş. Gör. Ayşegül Çalı'ya, Dr. Mustafa Uyar'a, Rusça tercümeler konusundaki yardımlarından dolayı Mehmet Mürselov'a, Fransızca'yı öğrenmemiz konusunda büyük gayretleri sebebiyle Okutman Özkan Güngör'e, aradığımız kaynakları bulmamızda her zaman yardımcı olan Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına, çalışmalarımnda büyük sabır ve desteği ile yanımda olan sevgili eşim Gülay Keçiş'e çok teşekkür ederim.

Ankara 2009

I) KAYNAKLAR

A. GREKÇE KAYNAKLAR:

1. Michael Panaretos: Trabzon Rum İmparatorluğu'nun siyasi faaliyetleri hakkında bilgi veren en önemli tarihi kaynak Michael Panaretos'un *Kronik* adlı eseridir. Panaretos'un hayatı hakkında mevcut bilgiler çok az olup bu bilgiler de tamamen yazarın eserinde bizzat kendisinin verdiği bilgilere dayanmaktadır.

Büyük Komnenoslar'ın tarihini yazan Michael Panaretos'un (Μιχαήλ Παναρეტος) 1320 yılında Trabzon'da doğduğu tahmin edilmektedir. Panaretos ve eseri hakkında en detaylı çalışmayı yapmış olan ve Panaretos'un 1367 yılında 17 yaşında bir çocuğa sahip olduğu bilgisinden yola çıkan Lampsides, yazarın 1330 yılı civarında doğduğunu iddia etmiştir.¹

Trabzon sarayında çok önemli bir göreve gelmiş olması onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. 1363 yılından sonra protosebastos (πρωτοσεβαστος)² ve protonotarios (πρωτονотарιος)³ unvanlarını almıştır. Almış olduğu unvanlardan anlaşıldığına göre, soylu bir aileden gelmektedir. Panaretos genç yaşına rağmen, 1340 yılından itibaren Trabzon imparatorlarının hizmetine girmiştir. İmparator III.

¹ O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 10.

² Genel olarak kabul edilen görüşe göre ilk olarak I. Aleksios tarafından meydana getirilen bu görev, imparatora oldukça yakın kimselerin kullandığı bir unvandır. Bu unvan XII. yüzyılda imparatorun yakın akrabalarına ihsan edilmekteydi. Bak. Alexander P. Kazhdan, "Protosebastos (πρωτοσεβαστος), *ODB*, Vol. III, Oxford 1991, s. 1747-1748.

Aleksios'un (1349-1390) resmi olarak hizmetinde çalışmış ve imparatorun düzenlediği bir çok askerî sefere bizzat katılmıştır. Trabzon İmparatorluğu'nun bağımsızlığının korunması sürekli olarak askeri seferlere ve diplomatik ilişkilere dayandığından Michael Panaretos, sık sık başkentten başka yerlere gitmek zorunda kalmıştır.⁴

Trabzon İmparatorluğu'nun elçilik heyetinin bir üyesi olarak 1363 yılı Nisan ayında İstanbul'u ziyaret eden Panaretos, Bizans İmparatorluk ailesi ile temaslarda bulunmuş ve İstanbul Patriği ve Galata'daki Cenevizlilerin Balyozu ile de görüşmüştür. Bu ziyaret sırasında iki imparatorluk ailesi arasında evlilik ittifak anlaşması yapılmıştır. Trabzon'da iki ay kaldıktan sonra Panaretos, Ak-Koyunlu Kutlu Bey ile görüşmek üzere yola çıkmıştır. Ancak Eylül başlarında ortaya çıkan salgın hastalık sebebiyle bu görüşmeyi gerçekleştiremeden Trabzon'a geri dönmek zorunda kalmıştır. 1367 yılında Panaretos, İmparator ve beraberindeki 2.000 kişinin üzerinde piyade ve süvarilerden oluşan askeri birlikle beraber Ak-Koyunlu Kutlu Bey ile görüşmüş ve dört gün süren müzakerelerden sonra başkente geri dönmüştür.⁵

³ Kelimenin başındaki Proto, Notaries'lerin başı, lideri anlamına gelmektedir. İmparatorun kişisel sekreterliğini yapan bu göreve çok iyi eğitim almış kişiler getirilirdi. Bak. Alexander P. Kazhdan, "Protonotarios (πρωτονοταριος), *ODB*, Vol. III, s. 1746.

⁴ Limniya'nın yeri tam olarak belli olmasına rağmen, bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ünye ile Samsun arasında olduğu tahmin edilmektedir. Mehmet Öz, Limniya'nın Yeşilırmak Deltasında olabileceğini ifade etmiştir. Bak. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 22.

⁵ O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 15.

Panaretos, Trabzon İmparatorluğu'nun siyasi tarihi için tek tarihi kaynaktır. Kronik, 1204 ile 1390 yıllarını kapsamaktadır. Kronik metni Markianos 608 nolu kodeksinde ve 287A-312A sayfaları arasında yer almaktadır.⁶

Bugüne kadar Trabzon İmparatorluğu'nun tarihine ilişkin bir çok eser yazılmıştır. Fakat neredeyse tamamına yakını şu ana kadar mevcut olan tek kaynak Michael Panaretos'un Kroniğine dayanmaktadır. Panaretos'un eseri olmasaydı Büyük Komnenosların tarihi ile ilgili pek çok şeyi bilmek mümkün olmayacaktı.⁷

1340-90 yılları arasındaki olayların bizzat görgü tanığı olan Michael Panaretos, bu dönem hakkında daha önce bahsettiği olaylara nazaran daha detaylı bilgi vermektedir. Trabzon İmparatorluğu'nda meydana gelen evlilikler, hanedan üyelerinin ölümleri ve askeri seferler gibi devletin resmi olayları eserin ana konularını oluşturmaktadır. Eser adeta bir hanedanlık tarihidir. Yazar olaylara analitik bir çözümlemeyle yaklaşır. Kronolojiye ve hanedan üyelerinin unvanlarına büyük önem verir. Panaretos zaman zaman olaylar ve kişilerle ilgili şahsi görüşlerini de ifade etmektedir. Büyük Komnenosların başkenti olan ve Panaretos'un da "bahtiyar kent" olarak nitelediği Trabzon ile ilgili Kronik'te geçen ve onun bu kente karşı sevgisinin de

⁶ Lampsides, imla hatalarının çokluğu nedeniyle, bu metnin müellif yazması olmadığını aksine şu ana kadar kimliği konusunda bilgi bulunmayan birisi tarafından istinsah edildiği sonucuna varmıştır. O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 10.

⁷ 1958 yılında eseri yayımlayan Lampsides, "Yeni kaynak yada kaynaklar bulunduğu takdirde 1204-1261 yılları arasındaki Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tarihinin incelenmesi bir ölçüde tamamlanmış olacaktır" demesine rağmen günümüze kadar bu tür bir eser ortaya çıkmamıştır.

bir ölçüde ifadesi olan bölümler bulunmaktadır. Metinde geçen bu pasajlar değişik nedenlerden dolayı ortaya çıkan ve büyük zararlara yolaçan yangınlarla ilgilidir. Aynı duyguyu iç savaş nedeniyle manastır ile birlikte pek çok güzel şeyin yakılıp yok edilmesinin anlatıldığı yerde de görmek mümkündür. Kronik'te yazarın oldukça az sözcük ile Trabzon imparatorlarının seferlerini ve izledikleri güzergâhı anlatmayı başardığı görülmektedir. Çok az sayıda coğrafi anlatımla bölgeyi tasvir etmesinden yazarın bölgeyi çok iyi tanıdığı anlaşılmaktadır⁸

Eserin dili yalın ve sadedir, konuşma diline yakındır. Yazar anlatımı sırasında bazen bizzat dahil olduğu olayları belirtir. Panaretos'un verdiği bilgilerin güvenilirliğini doğrulamak oldukça güçtür. XV. yüzyılda adı bilinmeyen bir yazar tarafından yapılan ilavelerle kaynak 1390'dan 1426 yılına kadar getirilmiştir. III. Aleksios'un 1390'daki ölüm haberinin kayda geçirilmesinden sonra eser kronolojik olarak düzensizdir. Gerçekten de bu ölüm olayının verilmesinden sonra kronikte 1412 yılına ait bir hadiseden söz edilmektedir ve bunun hemen akabinde 1395, 1396 ve 1426 yıllarına ait haberler yer almaktadır. Dolayısıyla III. Aleksios'un ölüm hadisesinin kaydından sonra kronolojik bir düzensizlik çok belirgindir. Yani eserin 53. bölümden sonrası kronolojik olarak oldukça düzensizdir. Fakat bahsedilen bu dönem daha öncesiyle kıyaslandığında

O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 10-11.

⁸ O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 20-25.

oldukça özet bir şekilde anlatılmıştır.⁹ Bu da bize 1390'a kadar *Kronik*'in bizzat Panaretos tarafından kaleme alındığını göstermektedir.

Lampsides, Panaretos'un bir tarihçi olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği konusunda kesin bir yargıya varamamıştır. *Kronik*'in metni incelendiğinde yazarın mümkün olduğu kadar olayları ve kişileri nitelemeye ve onları belirleyip tasvir etmeye çalıştığı görülmektedir. Çok kısa cümleler ile bazı sıfatlar yardımıyla olayları anlatmaya çalışmıştır. Lampsides, Panaretos'un olayların ve kişilerin anlatımında yazarın şu detaylı bilgileri verdiğinin altını çizmiştir:

1. Metinde geçen kişilerin kökeni, kimliği ve akrabalık ilişkilerinin anlatımında
2. Kişilerin hapsedilme yeri
3. İnfaz edilenlerin öldürülme şekli ile ilgili tasvirlerde
4. Gemilerin sayısı, türü ve milleti
5. Olayların geçtiği zaman dilimleri ile ilgili

6. Askeri seferlerin yapılışı ve izlenen güzergah (başkent içinde isyancıların gerçekleştirdiği hareketler, imparatorun gerçekleştirdiği seyahatler, savaş hareketlerinin anlatımında.)¹⁰

“Trabzon İmparatorları Büyük Komnenosların Her Birinin Nasıl, Ne Zaman ve Ne Kadar Yönettikleri Hakkında (Περὶ τῶν τῆς Τραπεζούντος Βασιλεῶν, τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, ὡς καὶ πόσον ἑκάστος ἐβασίλευσεν (1204-1426))” başlığını taşıyan eser,

⁹Alice-Mary Talbot, “Panaretos, Michael”, Ed. Alexander P. Kazhdan, *ODB*, vol. III, s. 1569-1570; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol. I, s. 436-437.

¹⁰ O. Lampsides, “Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon”, *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 25-27.

1204 yılında IV. Haçlı Seferi sonucunda Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine Aleksios ve David Komnenos kardeşlerin, halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da yardımıyla Trabzon'a yerleşmesiyle başlayan yönetimleri hakkındadır. Kroniğin başlığı eserin yazılış amacını ortaya koymaktadır. İmparatorların ne zaman doğdukları, ne zaman öldükleri, tahta ne zaman çıktıkları, ne zaman evlendikleri ve imparatorluk olayları ile ilgili daha bir çok olay eserin temel konularıdır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere yazar tarihi bir eser yazmaktan ziyade sadece önemli olayları hatırlamak amacıyla eserini kaleme almıştır. Bu nedenle eserde, İtalyan Kent Devletleri ile yapılan anlaşmalardan haberdar olması gerekiyordu. Halbuki bizzat içerisinde yer almasından dolayı yazarımız muhtemelen bu anlaşmaları biliyordu. Panaretos, eserini yazarken kendisinden önce yazılan ya da bir şekilde bilgi sahibi olduğu olaylar hakkında da bilgi vermektedir. Faydalandığı eserlerin verdiği bilgilerden emin olmadığı durumlarda Panaretos bunu ifade etmekte ve okuyucunun dikkatini çekmektedir. Panaretos'un eserini tam olarak ne bir tarih eseri ne de kronolojik bir eser olarak nitelemek oldukça zordur.

2. Niketas Choniates: Adından da anlaşıldığı gibi Khonai'de¹¹ doğdu. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber XII. yüzyılın ortalarında doğduğu tahmin edilmektedir.¹² Yaşamı hakkındaki bilgileri Atina başpiskoposu kardeşi Michael Khoniates'e borçluyuz. Buradan, Niketas'ın daha çocukken abisinin gözetiminde eğitim

¹¹ Bugünkü Denizli yakınlarındaki antik Colossai-Honas şehri.

¹² Karayannopulos, *Pegai tis Byzantines Historias (Πεγαι Της Βυζαντινής Ιστορίας-Bizans Tarihinin Kaynakları)*, Selanik 1987, s. 355-357.

gördüğü İstanbul'a geldiğini öğreniyoruz.¹³ İstanbul'da sürdürdüğü eğitimden sonra, devlet hizmetinde görev almaya başlamıştır. Niketas'ın memuriyeti, I. Andronikos'un hükümdarlığı döneminde emekliye ayrılarak İstanbul'a dönmesiyle sona ermiştir. Ancak II. Isaakios tahta çıkınca görevine geri dönüp, *logothetes ton sekreton* görevine getirildi.¹⁴ İstanbul'un 1204'te Franklar tarafından işgalinden sonra Theodoros Laskaris'in İznik (Nicea)'teki sarayına¹⁵ sığındı. Yazarlık faaliyetlerinde bulundu. 1208 yılında imparator Theodoros Laskaris için *Taht Sözü*'nü (Thronrede) kaleme almıştır.¹⁶ Tarih eserinden başka dini metinler, retorik eserleri ve şiirler de yazdı.¹⁷ Niketas, 1213 yılında ölmüştür.¹⁸

Historia günümüze ulaşan el yazmalarında *Kroniki Diigisis* (Χρονική Διήγησις) olarak adlandırılmıştır. Eser, 1118 ve 1206 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır ve her bir hükümdarın yönetim zamanına uygun şekilde yapılandırılmıştır.¹⁹ Eser, bu

¹³ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. I, s. 444-445.

¹⁴ IX. ve X. yüzyıllarda yüksek bir resmi makam olup, başta mali işler olmak üzere devlet işlerinin bir çok bölümünü idare etmekteydi. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, *logothetes ton sekreton* adıyla sivil idareyi bir memuriyet altında topladı. Ancak XI. yüzyıldan itibaren *logothetes* teriminin başka işleri yapanlar için de kullanıldığı görülür. Aleksander P. Kazhdan, *ODB*, vol. 1, s. 428.

¹⁵ İznik Sarayı özellikle Ioannes Vatatzes ve II. Theodoros Laskaris'in hükümdarlıkları sırasında, Nikephoros Blemmydes (yaklaşık 1197-1272) ve Georgios Akropolites'in (1217-1282) öncülüğünde dönemin entellüktüel yaşamının merkezi haline gelmiştir. Bkz. Kurt Vogel, "Bizans Bilimi", *Kutadgubilig*, Çev. Melek Dosay Gökdoğan, Sayı: 4, Ekim 2003, s. 108.

¹⁶ Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol. I, p. 445.

¹⁷ Karayannopoulos, *Pegai tes Byzantines Historias*, s. 356.

¹⁸ Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol. I, p. 445.

¹⁹ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol I, p. 445.

bölümler dışında, bunlara ilave olarak, İstanbul'un Latinler tarafından işgali ve kentin heykelleri hakkındaki raporla birlikte 21 kitaptan oluşmaktadır.

Eserin girişinde özet olarak dönemin olayları anlatılır. Khoniates'in, 1204-1206 yılları arasındaki olayları anlatım biçiminden, 1204 yılından sonraki olayları içeren bölümleri sonradan ekleyerek eseri genişlettiği anlaşılmaktadır.²⁰ Son bölümünden anlaşılacağı üzere eser tamamlanmamıştır.

Choniates, tarihine İmparator Aleksios'un ölümüyle başlar. Ioannes Komnenos'un hükümdarlığını olayların görgü tanığı olmadığı için kısa bir şekilde özetlemiştir. Bu bölümde sadece anlatılanları aktarmış ve imparatorun yanında seferlere katılmış olan insanların anlattıklarını tekrar etmiştir. Bu durumda Khoniates, Ioannes Komnenos zamanı ile ilgili olarak sadece sözlü kaynaklara dayanmıştır. Khoniates'in kilise belgeleri gibi yazılı kaynakları da kullandığı görülmektedir. Bu konu hakkında önceki araştırmacıların, Niketas Khoniates'in çağdaşı Kinnamos'un eserini bilip bilmediği ve kullanıp kullanmadığı konusundaki düşünceleri farklıdır. Yapılan son araştırmalar, her iki yazarın eserinde de tesadüf olmayacak kadar benzerlikler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Işın Demirkent, Niketas Khoniates'in Kinnamos'un eserini kaynak olarak kullandığını belirtmektedir.²¹ Kinnamos'un, ayrıntılı olarak ele aldığı konuların bazı kısımlarını, kendi gözlemleri dışında başka kaynakları da kullanarak ayrıntılı şekilde ele aldığı bilinmektedir. Ancak yazılı kaynakları kullanmış olsa bile, verdiği bilgilerin büyük bir kısmı, özellikle Manuel'in ve halefinin

²⁰ Karayannopoulos, *Pegai tes Byzantines Historias*, s. 356.

²¹ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. XXXI.

hükümdarlığının ikinci yarısını ilgilendiren bölüm, şahsi tecrübeleri ve sözlü anlatımlarla yaratıldığı konusunda ikileme düşülmemelidir. Sonuçta dönemin olayları ile ilgili bilgileri elde edebileceği bir çevrede yaşamıştır.²²

Choniates'in *Historia*'sı; yazarın şahsi fikirleri zaman zaman önyargıları nedeniyle renk değiştiren bir yapıya sahip olmasına rağmen, 1118-1206 yılları için en önemli kaynaktır. Eser, Bizans nesrinin baş yapıtlarından biridir.²³ Objektifliği konusunda şüphe duyulmamaktadır. Ancak eleştirel mantığı yetersizdir. Kısmen fazla çalışmasına ve genişletme çabasına dayandırılması gereken çelişkilere düşmektedir. Olayların tasvirinde zaman sırasına uymaktadır, ancak tarih verileri belirsizdir. Kilisesel ve teolojik bakış açıları eserinde özellikle güçlüdür ve yüksek kilise çevresinin görüşleri cümlelerine yansımaktadır. Eserin değeri, İmparator I. Manuel'in dönemine, Kinnamos'un eserinden oldukça farklı bir açıdan ışık tutmasında ve 1176–1206 arasındaki tarihi bağlantılı bir resimle vermesinde yatmaktadır. Diğer bir çelişki de, her ne kadar Niketas önsözünde sade ve açık bir ifade şekliyle yazdığını iddia etse de eserde, süslü ve gereksiz anlatımlara yer vermiştir.²⁴

Historia'da Trabzon İmparatorluğu'nun ilk imparatoru Alexios ve kardeşi David'in hakim olduğu bölgeler belirtilmiştir. Ayrıca İznik İmparatorluğu ile Trabzon arasında yaşanan mücadele ve Latinler'in Trabzon Prensi David'e yardımı, bu yardım

²² Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. I, s. 446.

²³ Niketas Khoniates'in *Historia*'sı (1195-1206), *İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. XXV-XXXIII; A. Kazhdan, *ODB*, vol. I, s. 428.

²⁴ Moravcsik, *Byzantinoturcica*, s. 446

karşılığında David'in Konstantinopolis'teki Latin müttefiklerine yardımları karşılığında çeşitli hediyeler göndermesi, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya'yı Fethi (1207) hakkında bilgiler bulunmaktadır.²⁵ Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluş sürecinde İznik İmparatoru Theodoros Laskaris ile David Komnenos arasında yaşanan mücadeleler, siyasi hakimiyet kurma ve Bizans'ın varisi olma döneminde Latinler'in ve Selçuklular'ın müdahaleleri Khoniates'in eserine yansımıştır. Çok ayrıntılı olmamasına rağmen dönemin şahidi olması bakımından Niketas'ın eseri önemlidir.

3. Georgios Akropolites: Akropolites eserinde 1217 yılında İstanbul'da doğduğunu belirtir.²⁶ İznik'li soylu bir aileden gelen Akropolites, Palaiologos İmparatorluk sülalesiyle akrabadır. Aristokrat bir aileye mensup olan Akropolites, İmparator III. Ioannes Vatatzes'i "soylu akraba" (του γενους περιφανες) olarak niteler.²⁷ Akropolites ailesi X. yüzyılın sonlarından itibaren devletin mali işlerine bakan bir aile olarak ortaya çıkmaktadır. Akropolites soyadı, devlet işlerinde önemli görevler üstlenen bu ailenin İstanbul'un akropolinde oturmasından kaynaklanmaktadır. Latin işgali altındaki dönemde Georgios Akropolites'in babasına mali işlere bakma görevi teklif edilmiştir. 1233 yılında Akropolites 16 yaşına gelince ailesi onu İstanbul'dan İznik'e

²⁵ Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, Çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 226-229.

²⁶ Georgios Akropolites, *Historia*, yay. A. Heisenberg, *Georgii Acropolitae Opera*, 2 Cilt, Leipzig 1903, s. 46; Almanca çevirisi: *Die Chronik Georgios Akropolites*, von Wilhelm Blum, Bibliothek der Griechischen Literatur: Bd. 28, Stuttgart A. Hiersemann 1989; İngilizce Çevirisi: Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, Oxford Universty Press 2007, p. 6.

gönderir.²⁸ İznik'e vardıktan bir yıl sonra (1234) Akropolites, İznik'te önemli bir pozisyona getirilir. O, önce meşhur Theodoros Hexapterygos'un²⁹ daha sonra da 1237 yılında Nikephoros Blemmydes'in³⁰ okulunda eğitim aldı. 1239 ile 1246 yılları arasında *megas logariastis* (μεγας λογαριαστης-büyük hazineci) görevinde bulundu.³¹ Akropolites, 1246 yılında *logotetis tou geniku* (λογοθετης του γενικου-devlet topraklarının sekreteri), II. Theodoros Laskaris'in (1254-1258) hakimiyetinin başlangıcında *logotetis tou dromu* (λογοτετης του δρομου-Posta Hizmetleri Sekreteri) görevine getirilir. Bu son memuriyetinde Akropolites, yabancı elçileri karşılamakla ve yapılan anlaşmaları onaylamakla görevliydi. İmparator VIII. Michael Palailogos'un (1259-1282) hakimiyetinin başlangıcında Akropolites, Bizans Sarayında çok önemli bir görev olan *megas logotetis* (μεγας λογοθετης-başbakan) memuriyetine getirildi. 1260'lı yılların başında İstanbul'da meşhur okulunu kurduktan sonra dahi, Akropolites memuriyet görevini 1282 yılındaki ölümüne kadar devam ettirmiştir.³²

²⁷ Akropolites, *Historia*, vol. I, s. 49, II, s. 18-19; Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, p. 19-28.

²⁸ Ruth J. Macrides, "Akropolites, George", *ODB*, Vol. I, p. 48-49.

²⁹ Akropolites, *Historia*, vol. I, s. 49; Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, s. 9, 28, 192-194.

³⁰ Akropolites, *Historia*, vol. I, s. 50; Blemmydes, eserinde Akropolites'in de okulunda eğitim gördüğünü yazmaktadır. Bak. Nikephoros Blemmydes, *A Partial Account Introduction, Translation and Notes*, By Joseph A. Munitiz, Leuven 1988, p. 21.

³¹ Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, s. 19-28.

³² Ruth J. Macrides, "Akropolites, George", *ODB*, Vol. I, p. 49.

İmparator VIII. Michael'in 1261 yılında İstanbul'u tekrar ele geçirmesinden sonra Akropolites önemli bir diplomat olmuştur. 1274 yılında Lyon Konsiline, 1281-1282 yılında Trabzon İmparatorluğu'na ve 1282 yılında Bulgarlara gönderilen Bizans elçilik heyetlerinde yer almıştır.

Akropolites'in eseri 1203-1261 yıllarını kapsamaktadır. Eser, İznik Bizans Devleti hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Akropolites'in eseri özellikle İznik-Selçuklu ilişkileri bakımından son derece önemlidir. Eğer Akropolites'in eseri olmasaydı, XIII. yüzyılın ilk yarısında, İznik İmparatorluğu-Selçuklu Devleti ve Trabzon İmparatorluğu arasında yaşanan ilişkiler hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlı kalırdı. Ruth Macrides'in deyiimiyle Akropolites'in XIII. yüzyılı, bizim XIII. yüzyılımızı oluşturmaktadır.³³ 1233 yılı Akropolites'in eseri için bir dönüm noktası niteliği taşır. Bu tarihten sonra Akropolites eserini daha çok kendi hayatı ekseninde yaşanan olaylara dayandırır. Tahtı haksız bir şekilde ele geçiren İmparator VIII. Michael Palaiologos'u aklamaya çalışmış olmasına rağmen,³⁴ olayların görgü şahidi olarak eseri oldukça güvenilirdir. Bizzat yer aldığı olayları oldukça detaylı bir şekilde anlatma çabası, Akropolites'in eserini bazı yönlenlerden eksik bırakmasına neden olmuştur. Bu yüzden eserin verdiği güvenilir bilgileri tespit etmek için metni çok iyi analiz etmek gerekmektedir. Akropolites, antik kelimeleri kullanmayı tercih etmesine rağmen, eserin dili çok ağdalı değildir. Devlet hizmetinde yeralan görevliler

³³ Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, s. IX.

³⁴ Donald Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çeviri: Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 47.

için kullanılan terimleri (αμυραχουρης³⁵ amir-i ahur; πεκλαρπακις³⁶ peklarpakis/Beglerbeyi; σουλταν³⁷ sultan) çok açık bir şekilde belirtir. Hatta bazen çok ilginç bir şekilde, okuyucuya kolaylık olması için bu terimlerin anlamını da açıklar.³⁸ Bazen de bu gibi terimleri eşanlamlılarıyla beraber kullanır.³⁹ Fakat Akropolites'in çevirisi her zaman kesin değildir. Selçuklu Sultanlığını kavrayışı Niketas Choniates'ten daha nettir.

Aslında Akropolites'in eseri tam olarak bir kronik değildir. Eserde, olaylar kronolojik bir sırayla anlatılmaz. Bu bakımdan Akropolites'in eseri kronolojik açıdan tam anlamıyla güvenilir değildir. Örneğin Akropolites, Kdz. Ereğli'nin (Pontos Herakleia) İznik İmparatoru Laskaris tarafından ele geçirilme tarihi olarak 1211 yılını

³⁵ Akropolites, *Historia*, s. 138; Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, p. 315, 318.

³⁶ Akropolites, *Historia*, s. 138; Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, s. 94, 316, 318

³⁷ Gy. Moravesik, *Byzantinoturcica*, vol. II, s. 286-287; Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, s. 92-94.

³⁸ Akropolites, *Historia*, s. 138: 'ανερ δε τις των εν Περσαις περιωνυμων, την 'αξιαν αμυραχουρης μεγα δε τουτο παρα Περσαις (Pers soylularından bir kişi amir-i ahur, asil Persliler arasında büyük bir kişi); Akropolites, s. 138: τω μεγιστω στρατοπεδαρχη των Περσικων στρατευματων, ον πεκλαρπακιν οιδασιν οι Περσαι καλειν (Pers ordusunda to megas stratopedarches, ki bu kişi Persliler tarafından beylerbeyi olarak adlandırılır...) D. A. Korobeinikov, *Byzantium and Turks in the Thirteenth Century*, Unpublished Ph.D Thesis, Oxford University 2003, p. 20-25.

³⁹ Akropolites, *Historia*, s. 143: ο δε persarhis sultan (ο δε περσαρχης σουλταν-Perslilerin imparatoru, sultan). Akropolites, persarhis (περσαρχης-Perslilerin imparatoru) terimini bazen gereksiz bir şekilde sultan (σουλταν) kelimesi ile beraber kullanır. Bak. Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, s. 19-28.

vermesine rağmen, Kdz. Ereğli'nin ele geçirilmesinin en önemli kaynağı olan Mesarites,⁴⁰ 1214 yılını vermektedir. Buna rağmen Akropolites olayları anlatırken coğrafyayı her zaman önemser. Balkan olaylarından bahsederken sadece burada meydana gelen olayları anlatılır. Anadolu'da meydana gelen olaylar sözkonusu ise Balkanlar'dan bahsedilmez.⁴¹

Akropolites olayları çok detaylı bir şekilde anlatmaz. Her bölümde genelde bir yıldan fazla hatta bazen bir kaç yıllık olayı özetleyerek anlatır. Kendisinin bizzat dahil olduğu olayları daha detaylı bir şekilde anlatır ve bu durumu da belirtir. Eserinin ağırlık noktası İznik, Epir ve Balkan olayları olup ülkenin doğusunda yaşanan olayları daha özet bir şekilde anlatır. Örneğin Akropolites 1225-1231 yılları arasında İznik İmparatoru Ioannes Vatatzes'in düzenlediği seferden bahsetmez.⁴²

4. Theodoros Skoutariotes: Theodoros Skoutariotes, tıpkı Georgios Akropolites gibi 1274 yılında Lyon Konsiline gönderilen Bizans elçilik heyetinde bulunmuştur. Daha sonra Kyzikos (Erdek) Metropolitliğine atanmıştır. Theodoros

⁴⁰ Clavijo Foss, (with the colloboration of J. Tulchin), *Nicaea: a Byzantine capital and its praises, with the speeches of Theodoros Lascaris "In praise of the Great City of Nicaea", and Theodore Metochites "Nicene oration"*, Brookline 1996, pp. 59-63.

⁴¹ Juliana Ruth Macrides, "The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing" in C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin, ed. *Porphyrogenito: Essays on History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, London 2002, p. 63-76.

⁴² Ioannes Springer Langdon, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor: The Documentary Evidence for and the Hagiographical Lore about Ioannes III Dukas Vatatzes' Crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231*, Aristide D. Caratzes New Rochelle, New York 1992.

Skoutariotes'in *Synopsis* adlı eserinin temel kaynağı Akropolites'in eseridir. Akropolites'in eserini tamamlayan bazı bilgilere sahip olması açısından önemlidir. Skutariotes, Akropolites'in verdiği bilgileri bilinmeyen bazı kaynakları da kullanarak zenginleştirmiştir. Bu ilâveler, Akropolites'in A. Heisenberg tarafından yapılan neşrinde yayımlanmıştır.⁴³

5. Nicholas Mesarites: Efes Metropolitisi olan ve İznik Roma Kiliselerini birleştirmek amacıyla Konstantinopolis'e gönderilen Mesarites, Papa elçisi Kardinal Pelagius ile arasındaki tartışmalarını, Efes'e geri döndükten sonra kaleme almıştır.⁴⁴

Trabzonlu David Komnenos ile İznik İmparatoru Theodoros Laskaris arasında 1208 ve 1214 yıllarında yaşanan mücadeleler açısından Mesarites'in kayıtları önemlidir. Özellikle Trabzon İmparatorluğu-İznik İmparatorluğu-Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki ilişkilerin tanığı olması Mesarites'in önemini arttırmaktadır. Aynı şekilde Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'un 1 Kasım 1214 yılında Sinop'u fethi, Mesarites'in eserine yansımıştır. Trabzon İmparatorluğu'nun ilk yıllarında İznik ile giriştiği mücadelenin izlerine Mesarites'in metinlerinde rastlamak mümkündür. Bu olay İznik'te sevinçle karşılandığını belirten Mesarites, İznik ve Trabzon arasındaki mücadeleyi de bildirmektedir.

Heisenberg, Nicholas Mesarites'in eserinden 3 bölümü "*Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte/ (von) August Heisenberg, gesammelte Arbeiten*

⁴³ Akropolites, *Historia*, s. 275-302; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. I, p. 526-528.

⁴⁴ A. A. Vasiliev, "Mesarites as a Source" *Speculum*, Vol. 13, No. 2. (Apr., 1938), p. 181.

ausgewahlt von Hans-George Beck” adı altında yayımlamıştır.⁴⁵ Mesarites’in verdiği bilgiler, Trabzon İmparatorluğu tarihinin ilk dönemleri açısından önemi A. A. Vasiliev tarafından hazırlanan bir makalede değerlendirilmiştir.⁴⁶ C. Foss ise İznik üzerine hazırladığı bir kitapta Nicholas Mesarites’in eserini İngilizceye çevirmiştir.⁴⁷

6. Georgios Pachymeres: Pachymeres hakkında oldukça az bilgiye sahibiz. 1242 yılında İznik’te (Nicaea) doğmuştur. 1261 yılında Latinlerden geri alınmasından sonra İstanbul’a gelmiş ve 1265 yılında Patriğin yanında *notarios*’luk makamına getirilmiştir. 1277 yılında Aya Sofya Kilisesinde *Deacon* (diakanos)⁴⁸ (διδασκαλος του Αποστολου) olmuştur. Daha sonra ise çeşitli devlet görevlerinin yanında kilisedeki vazifesini de sürdürmüştür.

Georgios Akropolites’in öğrencilerinden biri olan Georgios Pachymeres’in eseri XIII. yüzyıl Bizans tarihinin en önemli kaynağıdır.⁴⁹ Eserini XIII. yüzyılın sonlarında

⁴⁵ August Heisenberg, *Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte* (von) August Heisenberg, gesammelte Arbeiten ausgewählt von Hans-George Beck *Collected Studies Variorum Reprint*, London 1973.

⁴⁶ A. A. Vasiliev, “Mesarites as a Source”, p. 180-182.

⁴⁷ Clavijo Foss, (with the collaboration of J. Tulchin), *Nicaea: a Byzantine capital and its praises, with the speeches of Theodoros Lascaris “In praise of the Great City of Nicaea”, and Theodore Metochites “Nicene oration”*, Brookline 1996, p. 59-63.

⁴⁸ Diakonos (διακονος hizmetçi, uşak) Bizans Kilisesinde görevli bir kişi olup görevi baş rahibe ve piskoposa yardım etmektir. Bak. *ODB*, Vol. I, p. 592.

⁴⁹ Georges Pachymérès, Bonn I-II: édition de P. Poussines, reprise par I. Bekker dans le *Corpus de Bonn* 1835; Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, V Livres, ed. Albert Failler, trad. V. Laurent Paris I. Livres I-III, 1984; II. Livres IV-VI, 1984; III. Livres VII-IX, 1999; IV. Livres X-XIII, 1999; V. Index, 2000; Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of*

kaleme almaya başladığı tahmin edilmektedir.⁵⁰ Pachymeres'in muazzam eseri, Bizans İmparatorları VIII. Michael'in ve II. Andronikos'un dönemlerini anlatmaktadır. Eser, 1260-1308 yılları arasını kapsamakta olup, Pachymeres'in hocası da olan Akropolites'in eserinin devamı niteliğindedir. Akropolites gibi, Pachymeres de eserinin başlangıcında otobiyografisinden bahseder. Fakat Pachymeres, Akropolites'ten farklı olarak devlet hizmetinde önemli bir pozisyon elde edemediği gibi politik meselelerde de Akropolites kadar tecrübe edinemedi. Buna rağmen Pachymeres hanedan üyelerini çok iyi tanımaktaydı. Pachymeres, İstanbul Patriği Ioannes Bekkos'un, Antakya Piskoposu Villehardouin'in ve İskenderiye Piskoposu II. Athanasios'un arkadaşıydı. Pachymeres'in eseri oldukça karmaşık üslûbu sebebiyle anlaşılması güçtür.

Pachymeres güçlü bir hatiptir. Tarih eserinin yanısıra retorik konusunda iki eser vermiştir. Tarih eserinde Akropolites'in bilinçli bir takipçisi olduğu A. Failler tarafından ortaya konulmuştur.⁵¹ Pachymeres, eserine Attike Lehçesi ile yazan Thucydides'in üslûbunu taklit ederek başlamıştır. Pachymeres eserine Γεωργιος Κωνσταντινουπολιτης ... ταδε ξυνεγραψεν...(Konstantinopolisli Georgios yazdı) şeklinde başlarken Thucydides ise Θουκυδιδης 'Αθηναιος ξυνεγραψε τον πολεμον των Πελοποννησιων και Αθηναιων ...(Atina'lı Thucydides Peloponnesos'lularla Atina'lıların savaşını,

Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History 2004.

⁵⁰ A. M. Talbot, "Pachymeres, George", *ODB*, Vol. III, p. 1550.

⁵¹ Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, ed. Albert Failler, trad. V. Laurent Paris I. Livres I-III, 1984, p. 10-12; D. A. Korobeinikov, *Byzantium and Turks in the Thirteenth Century*, Unpublished Ph.D Thesis, Oxford University 2003, p. 17-18.

birbirlerine karşı nasıl yaptıklarını yazdı.)⁵² şeklinde eserine başlamaktadır. Fakat Pachymeres, Akropolites'ten farklı olarak, girişte verdiği otobiyografik not ile eserinin ilk kısmını zorlaştırmakta ve karmaşıklığa sebep olmaktadır. Ayrıca Pachymeres tarihi dönemler hakkında belirli bir fikre sahiptir. Pachymeres'in tarihi dönemleri belirli bir düzen içerisinde düzenlediğini eserinde görmekteyiz.

Pachymeres, Bizans historiyoğrafyası içerisinde oldukça farklı bir yere sahiptir.⁵³ Eser, Homeros, Pindar, Platon ve Sofokles gibi antik yazarlara atıflarla doludur. Ayrıca eserde bir çok mitolojik unsurlar bulunmaktadır. Pachymeres eserinde antik dünyaya karşı duyduğu hayranlığı göstermek için öyle yoğun bir gayret içerisinde ki, Bizanslıların kullandığı güneş takvimi yerine, Atina'lıların kullandığı ay takvimini kullanır.⁵⁴ Pachymeres, antik şiirlerde yeralan oldukça nadir rastlanan terimleri kullanarak eserini mümkün mertebe anlaşılmasız kılmak eğilimindedir.⁵⁵

⁵² Thucydides, *History of Peloponnesian War*, with an English translation by G.F. Smith, 4 vols, Harvard 1928, s. 2-3; Türkçe Çevirisi için bak. Thucydides, *Peloponnesos'lularla Atina'lıların Savaşı*, I. Kitap, Aslından Türkçeye Çeviren: Dr. Halil Demircioğlu, 2. Baskı, Ankara 1972, s. 3.

⁵³ Juliana Ruth Macrides, "The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing" in C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin, ed. *Porphyrogenito: Essays on History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, London 2002, p. 63-76.

⁵⁴ Ελαφιβολίων, γαμηλίων, ανθεστηριών gibi ay isimlerini eserinde kullanır. Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, V. Index, ed. Albert Failler, trad. V. Laurent Paris 2000, s. 94, 129, 165.

⁵⁵ Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, Vol. I, p.111; Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, p. XIII-XXIV.

Homeros ve diğer antik yazarları çok iyi bildiği ve eserini kaleme alırken bu yazarların üslubundan etkilendiği açıktır. XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar antik yazarlardan etkilenme giderek azalma göstermiş olmasına rağmen, Pachymeres bu süreçte istisnaî bir durum ortaya koymaktadır. Pachymeres'in dili ve üslubü üzerinde antik etkiyi bütün ağırlığıyla görebilmekteyiz. Teknik terimleri ve özel isimleri kullanırken çoğu kez antik kullanımlarına başvurma eğilimindedir.⁵⁶

Pachymeres, İznik İmparatorluğu'nun ve 1261'den sonra İstanbul'da kurulan Palaiologos Hanedanının tarihini dikkatli bir şekilde aktarmış ve eserini yazarken mümkün mertebe tarihi olaylara sadık kalmaya çalışmıştır. Pachymeres'in *Tarih*, adlı eseri bütün zorluklarına rağmen, XIII. yüzyılın ikinci yarısından 1310 yılına kadar yaşanan Bizans-Türk ilişkilerinin en güvenilir kaynağıdır. Ayrıca Pachymeres'in memuriyete Bizans Sarayında *notarios* olarak başladığı unutulmamalıdır. Bu sayede yazarımız, devletin resmi belgeleri görme şansına sahip olmuştur. Eserini yazarken kullanmış olduğu belgeler ile oldukça ağıdalı bir üslup meydana getirmiştir. Antik Grek kaynakları arasında paralellik olmamasına rağmen, özellikle Pachymeres gibi Bizans yazarları, Bizans retoriğinin babası sayılan Hermogenes'in saf üslubunu takip etmişlerdir.⁵⁷

⁵⁶ Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, p. XX-XXI.

⁵⁷ Dimitri A. Korobeinikov, *Byzantium and Turks in the Thirteenth Century*, Unpublished Ph.D Thesis, Oxford University 2003, p. 19.

Pachymeres'in eserinde kronoloji oldukça karmaşıktır ve A. Failler, bu konuyu açıklamak için bir dizi makale yayımlamıştır.⁵⁸ Pachymeres kısa bölümler halinde yazdığı eserinin her bir bölümüne bir başlık koymuştur. Örneğin 1258 yılı olaylarından bahsederken şu şekilde bir başlıkla başlamıştır: Palaiologoslar Grand Dük Unvanıyla Nasıl Şereflelendirildiler? (‘Ὅπως ‘ὁ Παλαιολόγος ἐτιμήθη εἰς μέγαν δούκα)⁵⁹ Pachymeres'in kronolojisinin temel problemi genellikle iki ya da daha fazla yıllık süreçte meydana gelen olayları anlatırken, olayları bir önceki başlık altında tartışmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁶⁰

XIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIV. yüzyılın ilk dönemi için en önemli Bizans kaynaklarından biri olan Pachymeres, Trabzon İmparatorluğu ile ilgili önemli bilgiler vermesine rağmen, özellikle Trabzon ve çevresi ile ilgili coğrafi hatalar yapmıştır.⁶¹

⁵⁸ A. Failler, “Chronologie et composition dans l’Histoire de Georges Pachymère”, part 1: *RÉB*, 38 (1980), pp. 5-103; part 2: *RÉB*, 39 (1981), pp. 145-249; part 3: *RÉB*, 48 (1990), pp. 5-87; Aynı Yazar, “Pachymeriana quaedam”, *RÉB*, 40 (1982), pp. 187-199; Aynı Yazar, “La restauration et la chute définitive de Tralles au 13e siècle”, *RÉB*, 42 (1984), pp. 249-263; Aynı Yazar, “Pachymeriana nova”, *RÉB*, 49 (1991), pp. 171-195; Aynı Yazar, “Pachymeriana alia” *RÉB*, 51 (1993), pp. 237-260; Aynı Yazar, “Les émirs turcs á la conquête de l’Anatolie au début du 14e siècle”, *RÉB*, 52 (1994), pp. 69-112, Aynı Yazar, “Pachymeriana novissima”, *RÉB*, 55 (1997), pp. 221-246.

⁵⁹ Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, Vol. I, p. 96-99.

⁶⁰ Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. I, s. 280-282; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1995, s. 431.

⁶¹ Angeliki Laiou, Pachymeres'in Karadeniz Bölgesi hakkındaki verdiği bilgileri incelemiştir. Bkz. Angeliki E. Laiou, “On Political Geography: The Black Sea of Pachymeres”, *The Making of Byzantine History: Studies Dedicated to D. M. Nicol*, London 1993, p. 94-121.

Pachymeres Trabzon İmparatorluğu için “Lazlar’ın Ülkesi” ifadesini kullanır. Trabzon İmparatorluğu’ndan iki sebeple bahsetmektedir:

1. Trabzon İmparatorları’nın Palaeologos İmparatorları ile olan ilişkilerinden bahsederken.

2. Bölgedeki Cenovalılar’ın faaliyetlerini anlatırken.⁶²

Pachymeres’e göre Trabzon oldukça garip bir ülkedir. Kentin sakinlerini barbarlar olarak tanımlar.⁶³ Trabzon İmparatorlarını ise Lazların Arkhontu yada Lazların Arkhegos’u olarak adlandırır⁶⁴ ve oldukça uzun bir pasajda Bizans İmparatoru VIII. Michael’in, Trabzon İmparatorlarının kendi hakimiyetini tanımları için gösterdiği gayreti anlatır. Trabzon İmparatorları, Bizans hanedanlığı ile evlilik ittifakına karşılık olarak, imparatorluk alametleri elde etmiştir. Sonuçta 1282 yılında II. Ioannes Komnenos ile Eudokia Palaiologina evlenmişlerdir.⁶⁵ Bu evlilikten sonra Pachymeres, Trabzon yöneticilerinin despot unvanı taşıdıklarını kabul eder. Bu şekilde açıkça söylemese bile Trabzon imparatorlarının bağımsız birer yönetici olduklarını ima eder. II. Ioannes Komnenos vasiyetnamesinde Bizans imparatorlarını oğlu Aleksios’un koruyucusu olarak tayin eder.

⁶² Bu bahsettiğimiz iki durum dışında, Karadeniz bölgesinden Trabzon kökenli olan Patrik III. Germanos’tan bahsettiği sırada sözeder. Failler, *a.g.e.*, s. 367.

⁶³ A. Failler, *a.g.e.*, s. 655.

⁶⁴ A. Failler, *a.g.e.*, s. 653; Sergei Karpov, “Trapezundskaja imperija v vizantijskoj istoričeskoj literature XIII-XV. vv.”, *Vizantijskij Vremennik*, 35 (1973), pp. 154-164. (Bu makaleyi Rusça’dan tercüme eden Mehmet Mürselov’a teşekkür ederim.)

⁶⁵ A. Failler, *a.g.e.*, s. 635-58.

Pachymeres, Trabzon ile İstanbul arasındaki ulaşımın daima deniz yoluyla gerçekleştiğini belirtmektedir. İstanbul'dan Karadeniz'e doğru gemiyle yapılan ulaşım daima "yukarıya doğru seyahat" şeklinde betimlenir. Pachymeres, İstanbul'dan Trabzon'a doğru giden deniz yolundan bahsederken "yukarıya", tam aksi istikamette Trabzon'dan İstanbul'a doğru giden deniz yolu için ise "aşağıya" ifadelerini kullanmaktadır.⁶⁶

Pachymeres'de Trabzon'dan, Karadeniz'in çok önemli bir ticaret merkezi olarak bahsedilir. Cenovalılar'ın Karadeniz'de gerçekleştirdikleri ticaret oldukça açık bir şekilde kaynağımızda geçmektedir. Pachymeres, İmparator II. Aleksios Büyük Komnenos'un Cenovalıları ticaretten alınan vergi olan kommerkion'u ödemeye mecbur etmek için gösterdiği büyük gayretleri anlatır. Pachymeres'e göre, Trabzon İmparatorluğu yasal olarak Bizans Devleti'ne bağlı olmakla beraber, uygulamada bağımsızdır. Çünkü Trabzon için Pachymeres, daima "Lazlar'ın Ülkesi" ibaresini kullanır ve asla Bizans'ın bir parçası olduğunu kabul etmek istemez. Eserde, Cenovalılar ile Trabzon İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır.⁶⁷

7. Nikephoros Gregoras: Nicephoros Gregoras meşhur bir matematikçi ve felsefecidir. Gregoras, 1290/91 yada 1293/94 yılında Ereğli'de (Pontos Heraleia) doğdu. 1314/1315 yılında geleceğin patriği XIII. Ioannes Glykys ile retorik ve mantık, Theodoros Metochites ile felsefe ve astronomi çalışmak için İstanbul'a geldi. 1321'de

⁶⁶ A. Failler, *a.g.e.*, s. 537.

⁶⁷ Angeliki E. Laiou, "On Political Geography: The Black Sea of Pachymeres", *The Making of Byzantine History: Studies Dedicated to D. M. Nicol*, London 1993, p. 94-121.

İmparator II. Andronikos Palaiologos için yazdığı üç *enkomions*⁶⁸ sayesinde imparator ile tanışma fırsatı buldu. İmparator II. Andronikos ile torunu III. Andronikos arasında yaşanan iç savaş sırasında (1321-1328) Gregoras, II. Andronikos'un yanında yer aldı. III. Andronikos'un güç kazanmasına karşın (1328-1341), Gregoras, İmparator II. Andronikos'a desteğini sürdürdü. Genç İmparator V. Ioannes Palaiologos ile VI. Ioannes Kantakuzenos arasında meydana gelen ikinci iç savaş sırasında, Gregoras bu kez Kantakuzenos'un partisinden taraf oldu. Ancak kısa bir süre sonra VI. Ioannes Kantakuzenos'un Gregory Palamas'ı yanına alması sebebiyle Gregoras'ın talihi birden değişti. Son dönem Bizans tarihinin en büyük din adamı olan Palamas'ın *hesychastic* dini öğretisine Gregoras karşı çıktı. Manastır yemini etmiş olmasına rağmen, Gregoras 1351 yılında İstanbul'daki yerel kilise konsili tarafından afaroz edilerek Hora Manastırına⁶⁹ götürülerek tutsak edildi. Gregoras, burada hayattan tecrit edilmiş bir şekilde, İmparator V. Ioannes Palaiologos'un 1354 yılındaki dini restorasyonuna kadar üç yıl kaldı. Gregoras serbest kaldıktan sonra da, *hesychasm* hareketini savunanlara karşı, özellikle de eski düşmanı ve eski imparator VI. Ioannes Kantakuzenos'a karşı yaptığı eleştirilerine devam etti. Nikephoros Gregoras 1359 ile 1361 yılları arasında bir tarihte İstanbul'da öldü.

⁶⁸ Enkomion (εγκώμιον), aziz, imparator, patrik gibi kimseleri övmek için yazılan retorik metinlerine verilen isimdir. Bak. "Enkomion", *ODB*, Vol. I, p. 700-701.

⁶⁹ Hora Manastırı ve Kilisesi, günümüzde Kariye Camii'nin bulunduğu yerde idi. Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion Konstantinopolis İstanbul*, Çeviri: Zeynep Rona, İstanbul 2004, s. 49, 60.

Gregoras'ın 3 ciltlik *Historia Romaiki* ('Ιστορία 'Ρωμαϊκή)⁷⁰ adlı eseri 37 kitaptan oluşmaktadır. İlk yedi kitap 1204-1318 yılları arasındaki olayları anlatmakta olup maalesef orjinallikten yoksundur. Gregoras, eserinin ilk 11 kitabını 1349 yılında yazmıştır. Bu kısmın (ilk 11 kitap) temel temasını Palamas ile yaşadığı polemikler oluşturmaktadır.

Eserin ana kaynakları arasında Akropolites ve Pachymeres yer almaktadır. Eser, Pachymeres'in eserinin devamıdır. Özellikle 1351-1359 yılları arasında yaşanan olayların bizzat görgü şahidi olmasından dolayı büyük önem arz etmektedir. Pachymeres gibi Gregoras da Antik Yunan Uygarlığına karşı hayranlık duymuş ve bunu eserine yansıtmıştır. Eser, XIII.-XIV. yüzyıl Türk-Bizans münasebetleri bakımından çok zengin bilgiler barındırmaktadır. Eserin diğer bir olumlu tarafı ise son dönem Bizans Tarih yazarları tarafından ihmal edilen Bizans Devlet teşkilatı ve ekonomik yapısı ile ilgili bilgiler vermeksidir.⁷¹

Gregoras, kendisinden önce yaşamış olan tarih yazarlarının eserlerini özetlemiş ve bir çok önemli olayı eserine almamıştır.⁷² Ancak Gregoras, Theodore Metochites ve

⁷⁰ Eser doktora tezi olarak Almancaya tercüme edilmiştir. J.-L. Van Dieten, *Entstehung und Überlieferung der Historia Rhomaike des Nikephoros Gregoras, Insbesondere des ersten Teiles: Lib. I-XI. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln*, Köln 1975; Nikephoros Gregoras'ın kronolojisinde hatalar olup Modern Yunancaya yapılan çevirisinde, bu hatalar çevirmen tarafından düzeltilmiştir. Bak. Nikephoros Gregoras, *Romaiki Historia (Ρωμαϊκή Ιστορία)*, A', περίοδος: 1204-1341 (Κεφάλαια 1-11), Translation: D. Moschos, Athens 1997.

⁷¹ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. I, p. 450-453; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, s. 431.

⁷² A. M. Talbot, "Gregoras, Nikephoros", *ODB*, Vol. II, p. 874-875.

Ioannes Glykys'in 1294 yılında Kıbrıs'a ve Kilikya Ermenilerine elçi olarak gönderilmesi olaylarında olduğu gibi bazen dönemin çağdaş kaynaklarını kullanır.⁷³ Gregoras'ın eseri iki açıdan önemlidir: İlk olarak Gregoras, özellikle bizzat görgü şahidi olduğu olayları farklı versiyonlarda anlatır. İkinci olarak ise Bizans Tarihini çeşitli açılardan açıklamaya çalışır. Gregoras'ın bu ilâveleri, çağdaş Bizans yazarlarının görüş ve fikirlerini temsil etmesi açısından dikkate değerdir. Gregoras, XIV. yüzyılın başlarında Bizans Anadolu'sunu fetheden Türkmen Beylerinin isimlerini farklı biçimlerde verir.⁷⁴ Ayrıca Gregoras, Bizans-Selçuklu sınır bölgesindeki değişiklikleri belirtmek için çaba gösterir. 1304-1311 yılında Yunanistan, Trakya ve Anadolu coğrafyasında faaliyetlerde bulunan Katalan Birliği hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Ayrıca Gregoras'ta 1343 yılında Trabzon İmparatorluğu'nda meydana gelen ve imparatorluğu derinden sarsan iç savaş hakkında bilgi bulunmaktadır.⁷⁵

8. Vazelon Aktaları: Sümela, Peristera ile beraber Trabzon İmparatorluğu'nun en önemli üç manstırından biri olan Vazelon Manastırı'na ait kayıtlar, XIII.-XV. yüzyıl bölgenin sosyo-ekonomik tarihi açısından son derece önemli belgelerdir. Değirmendere Vadisinde (Trabzon İmparatorluğu dönemindeki adıyla Pyxites-Prytanis Vadisi) bulunan Vazelon Manastırı'nın kayıtları, E Kodeksi esas alınmak suretiyle ünlü Rus

⁷³ Nikophoros Gregoras, *Romaiki Historia*, Translation: D. Moschos, p. 203-204.

⁷⁴ N. Gregoras, *Romaiki Historia*, vol. I, p. 214-214.

⁷⁵ Bu iç savaş sırasında Vendik kökenli bir çok tüccar öldürülmüştür. Olaylar yatıştırıldıktan sonra isyancılar canlarını kurtaran Venedikli tüccarlar kenti terk etmişlerdir. Bkz. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. II, TTK Yayınlanmamış çeviri, s. 118.

tarihçi F. İ. Uspenski tarafından 1927 yılında yayımlanmıştır.⁷⁶ *Aktalar*, XIII.-XV. yüzyıl Maçka Vadisi'nin sosyal tarihine ilişkin zengin bilgiler verir. Maçka Vadisi, Trabzon İmparatorluğu için, hem başkente ulaşan en önemli kara yolunun üzerinde bulunmasından, hem de imparatorluğun en büyük nüfusa sahip olmasından büyük önem arz etmektedir. Bu sebepten Trabzon İmparatorluğu üzerinde araştırma yapan tarihçiler, bölgeye farklı bir anlam yüklemişlerdir. Bu açıdan günümüze ulaşan Vazelon kayıtları Ortaçağ Maçkası'nda yaşanan sosyo-ekonomik ilişkileri tekrar inşa ederken büyük önem kazanmaktadırlar. Manastır kayıtları, Michael Panaretos'un eserini de sosyal tarih açısından tamamlamaktadırlar. Bu kayıtlardaki kişi adları, bölgede yaşayan halkın kimliğine ilişkin bazı ipuçları vermektedir. Ayrıca Vazelon Manastır kayıtlarının, XIV. yüzyılın başlarında bölgeye yoğun bir şekilde gerçekleşen Türk akınları neticesinde tutsak alınan halk ile ilgili verdiği bilgiler bağlamında, *aktalar* bölgenin siyasi olaylarına ışık tutmaktadır. F. Uspenski neşrinin bazı hataları olduğu bir çok tarihçi tarafından belirtilmişse de⁷⁷ günümüze kadar henüz yeni bir yayını yapılmamıştır.⁷⁸

⁷⁶ F. İ. Uspenski, *Benechevithch, Actes de Vazelon*, Leningrad 1927. F. İ. Uspenski'nin yaptığı yayın Yüksek Lisans tezi olarak Boğaziçi Üniversitesinde İngilizceye tercüme edilerek değerlendirilmiştir. Bak. Tuna Artun, *The Regestes of the Medieval Acts of Vazelon Monastery: The Codex E of the Timios Prodromos on Mount Vazelon as a Source for the Social, Economic and Institutional History of Rural Matzouka from the Thirteenth to the Fifteenth Century*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006. Ayrıca Uspenski'nin diğer bir eseri için bak.: *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, Çeviren: Dr. Enver Uzun, Trabzon 2003.

⁷⁷ Anthoy A. M. Bryer, "Rural Society in the Empire of Trebizond", *Ap̄xeiov Πovrov*, 28 (1966-67), s. 153.

9. Trabzonlu St. Eugenios'un Hagiografisi: Athos Manastırı'nda 156 numaralı dosya içerisinde yer alan *St. Eugenios'un Hagiografisi*, İsveçli Bizantinist J. Olof Roseqvist tarafından yayınlanmıştır. Hagiografik eserlerde, tarihi olaylarla efsanevi unsurlar birbirine karışmış olmakla birlikte, yine de kroniklerin tam olarak aydınlatmadığı bazı olayları bu eser sayesinde öğrenebiliyoruz. Özellikle 1223 yılında Selçukluların Trabzon'a düzenledikleri sefer konusunda *St. Eugenios'un Hagiografisi* 'nde değerli bilgiler bulmaktayız.⁷⁹

B. FARŞÇA KAYNAKLAR

1. İbn-i Bibi: Aslen Harezmli olan ve Türkiye Selçukluları tarihinin en önemli kaynaklarından olan *el-Evamirü 'l-Alaiyye fi 'l-Umuri 'l-Alaiyye*'nin yazarı İbn Bibi'nin babası Meddeddin Muhammed,⁸⁰ Harezmşahlar'ın Moğollar karşısında yenilgiye

⁷⁸ A. A. M. Bryer, Türk Tarih Kurumunda bulunan nüsha ile Uspenski'nin yayımladığı St. Petersburg nüshasını karşılaştırılarak Vazelon Aktalarını yeniden yayıma hazırlanmaktadır.

⁷⁹ Jan Olof Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154, A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes*, Uppsala 1996.

⁸⁰ İbn Bibi'nin Selçuknamesinden özetlenerek Hollandalı müsteşrik M. TH. Houtsma tarafından Leiden'de 1902 yılında yayımlanan *Tevarih-i Ali Selçuk* adlı eser 1941 yılında dilimize kazandırılmıştır. *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, (İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden), Türkçeye çeviren: M. Nuri Gencosman, Notlar İlave Eden: F. N. Uzluk, Ankara 1941. Eserin mufassal metni Necati Lugal ve Adnan Sadık Erzi tarafından yayımlanmış ve bu edisyon esas alınmak suretiyle Mürsel Öztürk tarafından dilimize kazandırılmıştır. İbn Bibi, *el-Evamir Alaiyye fi 'l-umuri 'l-Alaiyye*, Ankara 1956.; İbn Bibi, *Tarih-i Al-i Selçuk (Histoire Des Seldjoucides D'asia Mineure)L'Abrege Du Seldjouknameh D'İbn-Bibi Texte*

uğraması ile önce Suriye'ye ardından da Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubad döneminde (1230'larda) Anadolu'ya gelmiş ve Selçuklu hizmetine girmiştir. XIII. yüzyıl Selçuklu tarihinin en önemli tarihi kaynağı olan *el-Evamirü'l-Alaiyye*'yi, Trabzon İmparatorluğu ile Selçuklular arasında yaşanan ilişkiler konusunda çok geniş bir şekilde kullandık. Özellikle Türkiye Selçukluları'nın Karadeniz ticareti ve Doğu Karadeniz politikası ile ilgili bölümlerini yazarken İbn Bibi'nin verdiği bilgiler büyük önem kazanmaktadır. Eserde kronolojinin bulunmaması büyük bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. İbn Bibi'nin eserinin Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümesinden yararlandık.

2. Aziz b Erdeşir Esterebadi: XIV. yüzyıl Anadolu Türk tarihinin önemli kaynaklarından birisi olan, eğlence ve savaş manasına gelen *Bezm u Rezm*, Aziz b. Eredişir-i Esterbadî tarafından Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed adına 1397-8 yılında Farsça kaleme alınmıştır. Hayatı hakkında sadece eserinde bulunan bilgiler dışında pek bir şey bilinmemektedir. Gençliğini Bağdad'da geçiren yazarımız, önce Celayirlerden Sultan Ahmed b. Üveys'in yanında yaşadı. Timur'un 1392-93 tarihinde Bağdad'ı alması üzerine Kerbelâ'ya kaçtı. Orada yakalanarak Timur'un oğlu Miranşah'ın yanına götürülmüşse de buradan kaçarak 1394 yılında Sivas'a Sultan Kadı Burhaneddin'in yanına gitti. 1398 yılında Kadı Burhaneddin'in ölümü üzerine Sivas'tan ayrılarak Kahire'ye geçti ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Yazarımızın kendi ifadesine göre, eserini önce, ifade gücü daha kuvvetli olan Arapça ile yazmak istemişse

Persan, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1902; İbn Bibi, *el Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie* (*Selçukname*), 2 Cilt, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

de, sonradan XIV. yüzyılda Anadolu’da daha geçerli bir dil olduğunu düşünerek Farsça yazmıştır. Yazarın Kadı Burhaneddin’in yakın çevresinde yaşamış olması dolayısıyla eserinde onun siyasi, ilmi ve özel hayatına dair çok değerli bilgilerin yanında, o devirde hüküm sürmüş olan Türk Beylikleri ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri konusunda başka eserlerde bulunmayan orjinal bilgiler bulunmaktadır. Eser, M. Fuad Köprülü’nün de ifade ettiği gibi, Sivas Sultanı, meşhur şair ve alim Kadı Burhaneddin Ahmed’e ait özel bir tarih olmakla beraber, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’daki olaylara ait çok önemli bilgiler içermektedir. Eretna Devleti’nin çöküşünden sonra Sivas ve çevresine hakim olan Kadı Burhaneddin Ahmed’in ve Şark-i Karahisar hakimi Kılıç Arslan’ın Trabzon İmparatorluğu ilişkileri konusunda *Bezm u Rezm*’in Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümesini kullandık.⁸¹

3. Tihranî: Ebu Bekr-i Tihranî’nin 1470-71 yılında Akkoyunlu hükümdarı uzun Hasan Padişah adına Farsça yazdığı *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri hakkında yazılmış tek tarih kitabıdır. Ebu Bekr-i Tihranî’nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eseri, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Anadolu bölgesinde

⁸¹ Aziz B.Erdeşir-i Estarâbadî, *Bezm u Rezm*, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1928; Türkçeye çeviren: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990. Batılı araştırmacılar ağıdali bir dile sahip olması sebebiyle, daha çok kaynağın Heinz Helmuth Giesecke tarafından yapılan özet Almanca çevirisini kullanmışlardır. Bkz. Heinz Helmuth Giesecke, *Das Werke Aziz İbn Ardaşir Astarâbâdî, Eine Quelle zur Geschichte des Spätmittelalters in Kleinasien*, Leipzig 1940. ayrıca Yaşar Yücel büyük ölçüde bu kaynaktan yararlanarak “Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, Ankara 1970”, adlı bir eser kaleme almıştır.

ortaya çıkan Akkoyunlular'ın Trabzon İmparatorluğu ile ilişkileri açısından birincil elden kaynağımızdır. Tezimizde Prof. Dr. Mürsel Öztürk'ün yaptığı çeviriyi kullandık.⁸²

C) ERMENİCE KAYNAKLAR⁸³

1. Gorigos Senyörü Hetum: Kilikya Ermeni tarihçilerinden Hetum, Moğol tarihine ilişkin yazdığı eserle ün kazanmıştır. Eserde, 1076-1296 yılları arasındaki olaylar oldukça kısa bir şekilde anlatılmaktadır. İstanbul'un Latinler tarafından 1204 yılında istila edilmesi, İznik İmparatoru Theodoros Laskaris ile Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus arasındaki Antioch Savaşı (1210), 1261 yılında İstanbul'un Latin İşgalinden kurtularak Bizans'ın tekrar kurulması kısa bir şekilde eserde zikredilmektedir. Tezimizde, Ed. Dulaurier'in Fransızca tercümesini Ermenice metni ile karşılaştırarak Türk tarihini ilgilendiren kısımları dilimize kazandıran H. Andreasyan'ın tercümesini kullandık.⁸⁴

2. Başkumandan Simbat: *Simbat Vekayinamesi*, Kilikya Ermeni Krallığı'nın 1334 senesine kadar olan tarihini kapsamaktadır. Yazar, muhtemelen 1274 yılında ölmüş, bu tarihten sonra adı bilinmeyen bir müellif olayları 1334 yılına kadar

⁸² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001.

⁸³ Ermeni kaynakları için bkz. H. Andreasyan, "Türk tarihine Ait Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi* (1956), I/2, s. 401-438. Dönemin Ermenice kaynaklarından bazıları A. G. Galstyan tarafından Rusça'ya tercüme edilmiş ve daha sonra Rusça'dan yapılan tercüme dilimize kazandırılmıştır. Bkz. A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2005. Ayrıca bkz. Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul 2007.

⁸⁴ *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, Çev. H. D. Andreasyan, TTK yayımlanmamış çeviri.

anlatmıştır. Simbat'ın eserinin büyük bir kısmı Urfalı Mateos'un Vekayinamesi'nin özetidir. Simbat eserinde, Kilikya Devleti'nin siyasi olaylarını anlattığı gibi, komşu Türk devlet ve beylikleriyle olan temaslardan da bahsetmiştir. Ayrıca eserde, 1204 yılında İstanbul'un Latinler tarafından zaptı, Theodoros Laskaris'in İznik Devleti'ni kurması ve hakim olduğu yerler, Palaiologosların İstanbul'u Latinlerden geri almaları (tarihi yanlışlıkla 1267 olarak vermiştir), gibi olaylar anlatılmaktadır. Tezimizde, Hrand D. Andreasyan'ın, Ermenice metne ve Ed. Dulaurier tarafından yapılan Fransızca çeviriye dayanarak yaptığı yayımlanmamış tercüme kullanılmıştır.⁸⁵

3. Genceli Kirakos: XIII. yüzyılın en güvenilir Ermeni kaynaklarından biri olan Kirakos'un eserinde Eyyubiler ile Türkiye Selçukluları'nın Harezmşahlar'a karşı yaptıkları ittifak hakkında bilgi bulunmaktadır.⁸⁶

4. A. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480). A Source for Middle Eastern History*, Cambridge 1969, (Ermeni Yazmaları Derlemesi): Ermeni kroniklerinin derlemesi olan bu eser, gerek XIV.-XV. yüzyıl Ermeni tarihi ve gerekse Ermeni milletin çevresi ile olan ilişkileri konusunda araştırdığımız dönem için son derece önemli bilgiler veren kayıtları içermektedir. XIII. yüzyılda Kilikya Ermeni Krallığı; Anadolu ve Yakın-Doğu Devletleri içerisinde çok önemli bir yere sahip olmasına rağmen, coğrafi konumu sebebiyle Ermeni yazmalarının verdikleri bilgiler bizim için önem kazanmaktadır. Kronoloji konusunda güvenilir bilgiler veren

⁸⁵ *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, Çev. Hrand D. Andreasyan, TTK. Kütüphanesinde yayımlanmamış tercüme, İstanbul 1946.

⁸⁶ Genceli Kiragos, "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", Türkçe Çev. Ed. Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 139-217.

kayıtlarda, Anadolu’da İlhanlı yönetiminin çöküşü, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen Devletlerinin ortaya çıkışı hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır. Eserde, özellikle ilk dönemleri hakkında oldukça az bilgiye sahip olduğumuz Akkoyunlu Türkmenlerinin Karadeniz Bölgesindeki faaliyetleri hakkında bazı ipuçları vardır. Tezimizde Ermeni yazmalarının 1301 ile 1480 yılları arasındaki eserleri toplayan ve bunları İngilizceye çeviren Avedis K. Sanjian’ın eserini kullandık.⁸⁷

D) ARAPÇA KAYNAKLAR

1. İbnü’l-Esir: 1160 yılında Cizre’de doğdu. Musul’da yetişti. Bu şehirde ve Bağdad’ta çeşitli âlimlerden dil, hadis, edebiyat ve tarih okudu. Bağdad’a giderek tahsilini tamamladı. Sonra, Musul’a döndü. 1182 yılından itibaren tarihle uğraşmaya başladı. Salâhaddin’in Kudüs’ü almasından sonra 1188 yılında Şam’a gitti. Sal’ahaddin’in Antakya üzerine düzenlediği sefere katıldı. 1231 yılına kadar Haleb ve Dimaşk’ta oturduktan sonra aynı yıl Musul’a döndü. 1233 yılında öldü. İbnü’l-Esir tarih sahasında 4 önemli eseri günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en önemlisi el-Kâmil fi’t-Tarih adlı eseridir. Tezimizin I. Bölümünde bu eserden sık sık istifade edilmiştir.⁸⁸

2. Nesevî: XII. yüzyılın ikinci yarısında Nesâ’da doğdu. Harezmşahlar Devleti’nin Moğol İstiasıyla parçalanması üzerine Hindistan’dan İran’a dönen

⁸⁷ A. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480). A Source for Middle Eastern History*, Cambridge 1969, p. 210-211.

⁸⁸ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s.137-139; Tezimizde, dilimize yapılan tercümesinden istifade edilmiştir. İbnü’l-Esîr, *El Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, C. XI-XII, Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

Harezmsah Celâleddin Menküberti'nin hizmetine girdi. Bundan sonra devamlı Celâleddin'in yanında bulundu, onun mücadelesine şahit oldu. Nesev'i'nin 1249 yılında öldüğü tahmin edilir. Celâleddin Menküberti'nin hayatını ve mücadelesini anlattığı Sîretü Celâleddin Mengüberti adlı eserini 1241 yılında tamamladı.⁸⁹

D) SEYAHATNAMELER

Tarihi kaynaklar içerisinde kronikler kadar önem taşıyan seyyahatnameler, tezimizi hazırlarken yararlandığımız önemli bir kaynak grubudur. XIII.-XIV. yüzyıl Trabzon ve çevresi hakkında bilgi veren seyyahlar bölgede yaşayan halkın diline ve kültürüne yabancı olduklarından, bazen değerlendirmelerini önyargılarla yapmıştır. Bu olumsuz taraflarına rağmen ilk gelen tüccar-seyyahların verdiği bilgiler oldukça değerlidir. XIII.-XIV. yüzyıl Trabzon ve çevresi ile ilgili bilgi veren belli başlı seyahatnameler kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

1. Guillaume de Rubrouck: Papanın ve Fransa Kralı'nın elçisi olarak 1253 yılında Moğollar'ın merkezi Karakurum'a giden ve Han ile görüşen Guillaume, geçtiği yerlerle ilgili olarak çok kıymetli bilgiler vermiştir. Karadeniz sahilindeki Sinop, Samsun ve Trabzon'dan bahsetmiş ve Trabzon İmparatorluğu'nun güneyinde yeralan Sivas, Erzincan ve Erzurum kentlerini anlatmıştır.⁹⁰

⁸⁹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s.160-161; Eser Necip Asım tarafından dilimize kazandırılmış ve 1934 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Tezimizde bu tercümeden faydalandık.

⁹⁰ Guillaume de Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, Çeviren: Ergin Ayan, İstanbul 2001.

2. Jean de Joinville: VI. Haçlı Seferinin 1248-1252 yılları arasındaki olayları anlatan Joinville'in hatıratında 1253 yılında Trabzon elçilerinin Kral Louis'nin sarayına gelerek ona Trabzon İmparatoru I. Manuel'den getirdikleri hediyeleri ve Trabzon İmparatoru'nun Fransız Kralı ile akrabalık kurmak amacıyla saraydan kız istemesini anlatır. Bu kayıt XIII. yüzyıl Trabzon İmparatorlarının politikalarını göstermesi açısından önem taşımaktadır.⁹¹

3. Rabban Sauma: 1287 yılında Kubilay Han'ın Hanbalık'taki sarayından Napoli'ye gönderilen Asyalı rahip Rabban Sauma, Trabzon'a ulaşarak burada bindiği gemiyle İstanbul'a, buradan da İtalya'ya gitmiştir. Bu dönemde Karadeniz'de çok canlı ticarî faaliyetler yaşandığından bahsetmiştir.⁹²

4. Marco Polo: XIV. yüzyılın en büyü seyyahlarından biri olan Marco Polo, ticaret amacıyla Çin'e yolculuklar yapmıştır. Trabzon'dan Tebriz'e buradan da Çin'e ulaşan seyyah, gezdiği yerler hakkında çok canlı tasvirler yapmıştır.⁹³

5. İbn Battuta: Seyyahımız 25 Şubat 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur. 1325 senesinde, 22 yaşında iken Hacca gitmek üzere memleketinden ayrılmıştır. Karadan İskenderiye'ye kadar yaptığı yolculuğun kısmen hoş geçmesine rağmen, uğradığı yerlerde din ve hukuk işlerinden anlar bir adam sıfatıyla hürmet ve

⁹¹ Jean de Joinville, *Bir Haçlı'nın Hatıraları*, Çeviren: Cüneyt Kanat, Ankara 2002, s. 212-213.

⁹² James A. Montgomery, *The History of Yaballaha III, Nestorin Patriarch, Vicar Bar Sauma*, New York 1966; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, Çev. Ekin Uşşaklı, İstanbul 2008, s. 104.

⁹³ Ed. Henry Yule and Henri Cordier, *The Book of Ser Marco Polo*, 3rd. Edn., London 1903; Türkçe Tercümesi: Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı 1-2*, Stefanos Yerasimos'un Notları ve Sunumuyla, Çeviren: Işık Ergüden, İstanbul 2003.

itibar görmesi, yüksek şahsiyetler ile tanışması gibi güzel şeyler, onun macera sever araştırmacı ruhunu kamçılamiş ve çeyrek asır sürecek seyahatlerinin başlamasına sebep olmuştur.

İbn Battuta, Suriye'ye ve Lazkiye limanından bindiği bir Ceneviz gemisi ile Alanya'dan Selçuklu ülkesine girmiş ve Antalya-Burdur-Isparta-Eğridir-Göhlhisar-Acıpayam-Denizli-Tavas üzerinden Milas'a ulaşmıştır. Eserinde yazdığına göre Konya-Karaman-Aksaray-Niğde-Kayseri-Sivas-Gümüşhane-Erzincan-Erzurum'a kadar yaptığı seyahatin devamında Birgi'den kuzeye doğru yoluna devamla Manisa, Bergama, Balıkesir, Bursa, İznik, Geyve, Göynük, Mudurnu, Bolu, Gerede, Safranbolu, Kastamonu'yu ziyaret etmiş ve buradan Sinop'a geçmiştir. Sinop limanında bindiği gemi ile Kırım'a ulaşmıştır. Güney Rusya (Deşt-i Kıpçak) ülkesinde Altın-Orda hükümdarı Özbek Han'ın ordugâhına varmıştır. Bulgar ülkesine geçen İbn Battuta buradan İstanbul'a hareket etmiştir. *Tuhfatü'l-Nüzzar fî Garaibü'l-Emsar ve Acaibü'l-Esfar* ya da kısaca *Rihle* adıyla bilinen eser, bizzat İbn Battuta'nın kaleminden çıkmış günlük olmayıp, hatıralarını Sultan Ebu İnan'ın isteğiyle dönemin tanınmış alimlerinden İbn Cuzayy el-Kelbi'ye yazdırmasından meydana gelmiştir. Araştırmacılar tarafından İbn Battuta, ünlü İtalyan seyyahı Marco Polo'nun en önemli rakibi olarak görülür. Marco Polo'dan çok daha geniş bir alanı gezmesi ve üç kıtada en önemli kültür merkezlerine ulaşması münasebetiyle onu geride bırakmıştır. İbn Cuzayy eseri 1355 yılında tamamlamıştır. Eserin orjinal müellif nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır. 1853-58 yıllarında C. Defremery ve B. R. Sanguinetti tarafından 4 cilt halinde Arapça metin ile Fransızca tercümesi yan yana yayınlanmıştır. Bu neşir esas

alınmak suretiyle Mehmet Şerif Paşa tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş, daha sonra Mümin Çevik tarafından sadeleştirilerek günümüz alfabesine aktarılmıştır. En son olarak 2000 yılında A. Sait Aykut tarafından 2 cilt halinde dilimize kazandırılmış ve tezimizde bu çeviri kullanılmıştır.⁹⁴

6. el-Ömeri : 1301 tarihinde Şam’da doğan müellif 1348 yılında vefat etmiştir. Memlük Devleti’nde kadılıktan nazırlığa kadar bir çok görevlerde bulunmuş olan yazar, *Mesalikü’l-Ebsâr fî Memalikü’l-Emsâr* adlı eseri ile ün kazanmıştır. Eserde Anadolu ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu bilgiler Yaşar Yücel tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Özellikle XIV. yüzyılın ilk yarısında Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin siyasî olayları hakkında verdiği bilgiler bizim için önemlidir.⁹⁵

7. Johannes Schiltberger: Schiltberger, 1381 yılında Münih’te doğmuştur. Henüz on beş yaşında iken, Macaristan Kralı Sigismund hizmetinde Niğbolu Muharebesine (1396) katılmış ve yeniçeriler tarafından esir alınmıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’nun genel durumu hakkında değerli bilgiler vermektedir. Eser Turgut Akpınar tarafından dilimize kazandırılmıştır.⁹⁶

⁹⁴ H. A. R. Gibb, *Travels of Ibn Battuta*, 2 Vols, Cambridge 1962; Türkçe Tercüme: İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul 2004.

⁹⁵ Anadolu ile ilgili kısımların çevirisi: Yaşar Yücel, “Mesalikü’l-Ebsâr’a göre Anadolu Beylikleri”, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1991, s. 183-203.

⁹⁶ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1997.

8. Ruy Gonzàles de Clavijo: 1404 yılında Kastilya Kralının elçisi olarak Emir Timur'a gönderilen Clavijo, Semerkand'a giderken Trabzon'a uğramıştır. Kastilya Sefiri Ruy Gonzàles de Clavijo, Trabzon kentinin çok canlı bir tasvirini yapmıştır. Şehri, sarayı, en değerli doğu mallarını alıp satan yerel ve İtalyan tacirlerinin faaliyetlerini anlatmıştır.⁹⁷

9. Pero Tafur: İspanyol Kralının elçisi sıfatıyla Trabzon'a gelen Pero Tafur, 1435-1439 yılları arasındaki kentin nüfusu ve genel görünümü hakkında değerli bilgiler vermiştir. Eserin Malcolm Letts tarafından yapılan İngilizceye çevirisinden ve A. A. Vasiliev'in bu seyyah hakkında yazdığı makalelerinden yararlandık.⁹⁸

E) DEDE KORKUT HİKÂYELERİ: Sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılan Oğuz Destanları, XV. yüzyılda derlenmiştir. Orta Asya'da Şamani inançların etkisi altında doğan *Dede Korkut Kitabı*, Akkoyunlular döneminde Tebriz'de biraraya getirilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'a göre, hikâyeler Türk-Oğuz boylarının dördüncüsü olan

⁹⁷ Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, Translated from the Spanish by Guy Le Strange with an Introduction, Series ed. By Fuat Sezgin, Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science 1994; Türkçe Tercümesi için bkz. Ruy Gonzàles de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur, (Embajàda a Tamor Làn), Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri*, Çeviri: Ömer Rıza Doğrul, Sadeleştiren: Kâmil Doruk, İstanbul 1993; Diğer bir çeviri için bkz. Ruy Gonzàles de Clavijo, *Timur'un Hayatı Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, İstanbul 2008.

⁹⁸ Malcolm Letts, *Travels and Adventures, 1435-1439*, London 1926; A. A. Vasiliev, "Pero Tafur, a Spanish traveller of the fifteenth century and his visit to Constantinople, Trebizond and Italy", *Byzantion*, vii (1932), 75-122; Aynı Yazar, "A Note on Pero Tafur", *Byzantion*, X (1935), 65-66.

Bayındır aşiretinin destanıdır.⁹⁹ Dede Korkut kitabında olaylar Türkmenlerin yeni yurt tuttıkları Kuzeydoğu Anadolu’da ve Kafkasya’da (Azerbaycan ve Ermenistan) geçmektedir. *Dede Korkut Kitabı*’nda, Türkmenlerle Gürcülerin ve onların müttefiki olan Trabzon İmparatorluğu arasında yaşanan mücadeleler anlatılır.¹⁰⁰ Burada her ne kadar XI.-XII. yüzyılda Anadolu’nun Selçuklular tarafından fethinin yansımaları bulunsada, XIV-XV. yüzyılda Gürcüler, Trabzon İmparatorluğu ve Kafkasya bölgesinde Türkmenlerin faaliyetleri çok canlı bir şekilde yeralamaktadır. Tarihî olayların birbirine karışması ve kronoloji eksikliğine rağmen, *Dede Korkut Kitabı*, tarihî kaynakları tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir. Dede Korkut Hikâyeleri’nin Doğu Karadeniz tarihi açısından önemi Irène Melikoff tarafından incelenmiştir. Tezimizde bu makaleden istifade edilmiştir.¹⁰¹

F) TARİHÎ TAKVİMLER: Osman Turan tarafından yayınlanan *Tarihî Takvimler*’de Erzincan emirlerine ve o bölgede geçen tarihî hadiselerle dair diğer kaynaklarda mevcut olmayan bilgiler bulunmaktadır. Erzincan Emiri Ahi Ayna Bey’in Gürcülere ve Trabzon Rum İmparatorluğu’na karşı kazandığı zaferler; Erzincan,

⁹⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati’t-Türk*, Besim Atalay Çevirisi, s. 5-59.

¹⁰⁰ *Dede Korkut Kitabı*, hazırlayan Muharrem Ergin, 25. Baskı, İstanbul 2002.

¹⁰¹ Irène Melikoff, “Géorgiens, Turcomans et Trébizonde: Notes sur le “Livre de Dédé Korkut”, *Bedi Kartlisa*, XVII-XVIII, no: 45-46, (1964), p. 18-27. Bu makalenin Türkçe tercümesi için bak. “Gürcüler, Türkmenler ve Trabzon: “Kitâb-ı Dede Korkut Üzerine”, *Destan’dan Masal’a Türkoloji Yolculuklarım*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul 2008, s. 27-40.

Erzurum ve Bayburt bölgesine hâkim olması, sadece *Tarihî Takvimler*'de bulunan bilgilerdir.¹⁰²

¹⁰² *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Yayınlayan: Osman Turan, 2. Baskı, Ankara 1984.

II) ARAŞTIRMALAR

Trabzon tarihi araştırmaları 19. yüzyılın ilk yarısına kadar gitmektedir. Konu üzerine yapılan çalışmalardan ilki 1827 yılında Jacob Ph. Fallmerayer tarafından yazılan ve Hollanda kraliyet ailesi tarafından ödüllendirilen *Geschichte des Kaiserthums von Trepezunt* (München 1827)¹⁰³ (Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi) adlı eserdir.¹⁰⁴ Fallmerayer eserinde daha çok Trabzon İmparatorluğu ile 1261 yılına kadar İznik İmparatorluğu ve 1261 yılından sonra ise Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkilerden bahsetmekte olup, devletin Türkiye Selçukluları ve Türkmenlerle olan ilişkilerini Panaretos, Akropolites, Pachymeres, Gregoras, Sphrantzes ve Chakokondyles gibi Bizans kaynaklarından istifade ederek özet bir şekilde anlatmıştır. Fallmerayer özellikle Trabzon İmparatorluğu'nun, Bizans'ın varisi olma yönündeki ilk dönem politikalarını ayrıntılı bir şekilde tahlil etmiş ve evlilik yoluyla kurulmaya çalışılan meşruiyet iddialarını bütün detaylarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasında yaşanan siyasî ilişkileri genel hatlarıyla veren Fallmerayer, Bizans İmparatorluğu ile yaşanan ilişkilerde yaptığı değerlendirmeleri, Türk ilişkileri konusunda yapmaz. Eser saha üzerinde yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Fallmerayer ayrıca imparatorluğun tarihi hakkında en temel eser olan

¹⁰³ J. Ph. Fallmerayer, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, Münih 1827. (Yeni baskısı Amsterdam 1969). Eser, Türk Tarih Kurumu tarafından 1934 yılında Ahmet Cevat Eren'e tercüme ettirilmiş, ancak yayımlanmamıştır. A. Cevat Eren çevirisi, İsmail Hacıfettahoğlu tarafından yayıma hazırlanmaktadır.

¹⁰⁴ J. Ph. Fallmerayer'in Trabzon ve çevresi hakkında oldukça değerli bilgiler veren seyahatname tarzındaki bir diğer eser için bak. Jakob Philipp Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, çeviren Hüseyin Salihoğlu, İstanbul 2002.

Michael Panaretos'un Kroniğini bularak bilim dünyasına tanıtmasıyla da bilinmektedir. Biz tezimizi hazırlarken Türk Tarih Kurumu tarafından Ahmet Cevat Eren'e yaptırılan fakat yayımlanmayan eserin tercümesini kullandık. Fallmerayer'den sonra bölgenin tarihi hakkında araştırma yapan bir çok yerel tarihçi ortaya çıkmıştır. Bu yerel tarihçiler, eserlerinde günümüze ulaşamamış bazı kaynakları kullanmaları açısından önemlidir. Fakat bu ilk araştırmalar daha çok yerel milliyetçilik akımlarının etkisiyle yazıldıklarından, çok dikkatli bir şekilde kullanılmalıdır. Bu çalışmalardan en önemlisi Trabzon Metropolitliği de yapan ve bölgede "Pontusçuluk" hareketlerinin başlamasına öncülük eden Hrisantos'un eseridir. Ayrıca XIX. yüzyılın sonlarına doğru Finlay'ın¹⁰⁵ eseri ile 1926 W. Miller'in¹⁰⁶ kaleme aldıkları Trabzon İmparatorluğu tarihleri bu saha üzerinde yazılan ve zaman zaman istifade ettiğimiz temel eserlerdir.

A. A. Vasiliev'in 1926 yılında imparatorluğun kuruluş sürecini ele alan oldukça detaylı bir makale yayınlamasıyla Trabzon Tarihine ilişkin merak tekrar hız kazanmıştır. A. A. Vasiliev'den sonra Cyrill Toumanoff kuruluş sürecini tekrar ele alarak hazırladığı makalesinde devletin kuruluş sürecine farklı bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır.¹⁰⁷ Günümüzde Trabzon İmparatorluğu Tarihi konusunda en önemli bilim

¹⁰⁵ George Finlay, (1799-1875), *The History of Greece, Medieval Greece and the Empire of Trebizond A.D. 1204-1461*, vol. IV, Oxford 1877.

¹⁰⁶ William Miller, *Trebizond The Last Greek Empire of The Byzantine Area 1204-1461*, Historical Introduction, Select Bibliography by Anastasius C. Bandy, New Enlarged Edition, London 1926; Türkçe tercümesi: William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, çev. Nurettin Süleymangil, İstanbul 2007.

¹⁰⁷ Cyrill Toumanoff, "On The Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum*, Volume 15, Issue 3 (Jul., 1940), pp. 299-312.

adamlarından biri İngiltere’de Prof. Antony A. M. Bryer’dir. 1967 yılında Oxford Üniversitesinde Trabzon Rum İmparatorluğu’nun toplum yapısı ve kurumları hakkında yaptığı doktora¹⁰⁸ teziyle başladığı çalışmalarını sürdürmektedir. Bu konu üzerinde bir çok makalesi¹⁰⁹ ve David Winfield ile beraber hazırladığı bir kitabı bulunmaktadır.¹¹⁰

Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasındaki ilişkiler J. Ph. Fallmerayer’den¹¹¹ günümüze kadar bir çok tarihçi tarafından çalışılmış olmasına rağmen bu çalışmalar daha çok ya Bizans tarihi yada Selçuklu, Beylikler tarihi içerisinde yer almıştır. Uzun süre bu mesele müstakil bir çalışma konusu olarak ele alınmamıştır. Bu konuda hazırlanan ilk bilimsel çalışma Elizabeth A. Zachariadou’nun,¹¹² 1978 yılında Birmingham Üniveristesi’nde düzenlenen Karadeniz Sempozyumunda sunduğu bildiridir. Elizabeth A. Zachariadou bildirisinde daha çok Trabzon İmparatorluğu ile Türk Beyleri arasında yapılan evlilik ittifaklarına değinmiştir. Daha sonra 1980 yılında

¹⁰⁸ Anthony A. M. Bryer, *The Society and Institutions of the Empire of Trebizond*, (Unpublished Doctoral Thesis), 2 Vols, Oxford 1967.

¹⁰⁹ Anthony A. M. Bryer’in bütün eserleri, bibliyografya kısmında verilmiştir.

¹¹⁰ Anthony A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, With Maps and Plans by Richard Anderson and Drawings by June Winfield, Volume I-II, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. 1985.

¹¹¹ J. Ph. Fallmerayer, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, Munich 1827. (Yeni baskısı Amsterdam 1969).

¹¹² Bu bildiri daha sonra Archeion Pontou dergisinde yayınlanmıştır. Bak. Elizabeth A. Zachariadou, “Trebizond and Turks (1352-1402)”, *Archeion Pontou*, “Black Sea”, Birmingham, 18-20 Mart 1978, Atina 1979, pp. 333-358. (Bu makale tarafımızdan dilimize kazandırılmış olup, Belleten’de yayın aşamasındadır.)

A. A. M. Bryer'in¹¹³ hazırladığı çok önemli makale bu konunun önemini ortaya koymuştur. Bryer makalesinde, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinden farklı olarak Karadeniz Bölgesinde istisnai bir durum yaşandığına vurgu yapmıştır. A. Bryer, XI. yüzyıldan XIV. yüzyılın başlarına kadar yaşanan Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin, Doğu Karadeniz bölgesinde yaşanmadığını ve Trabzon İmparatorluğu'nun bölgenin Türkleşme ve İslamlaşma sürecine dayanmayı başardığını iddia etmektedir. Tezimizde bunun tam olarak doğru olmadığını ve Türkiye Selçuklularının siyasi olarak Anadolu'nun birliğini sağlamalarından itibaren Doğu Karadeniz kıyılarına kadar ulaştıklarını göstermeye çalıştık. 1988 yılında M. Kurşanskis'in XIII. yüzyılda Trabzon İmparatorluğu ile Selçuklu ilişkileri üzerine yazdığı makalesinde, dönemin siyasi olayları genel hatlarıyla anlatılmıştır.¹¹⁴ Ayrıca son dönemlerde Aleksis Savvides, Iann Booth ve Dimitri Korobenikov gibi tarihçiler bu konu üzerinde önemli makaleler kaleme almıştır. Özellikle D. Korobenikov'un XIII. yüzyıl Bizans-Türk ilişkileri üzerine hazırladığı kapsamlı doktora tezi, önemli bir çalışma olarak dikkat çekmektedir.¹¹⁵ Korobenikov tezinde Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklular ve Moğollar ile olan politik ilişkilerini dönemin bütün kaynaklarını kullanarak ortaya koymaya çalışmıştır.

¹¹³ Antony A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX, (Washington 1975), s. 113-151.

¹¹⁴ M. Kursanskis, "L'Empire de Trebizonde et les Turcs au XIIIe siècle", *Revue des Études byzantines*", 46 (1988), p. 109-124.

¹¹⁵ Dimitri A. Korobeinikov, *Byzantium and Turks in the Thirteenth Century*, Unpublished Ph.D Thesis, Oxford University 2003.

Yakın zamanlarda ülkemizde İbrahim Tellioğlu¹¹⁶ bölge üzerinde yaptığı çalışmalarda özellikle Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk varlığına vurgu yaparken, Türklerin, Trabzon Rum İmparatorluğu ile olan ilişkilerini tam olarak ortaya koyamamıştır.

Sovyet tarihçisi Karpov'un Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ekonomik tarihi üzerine çok önemli çalışmaları vardır. Karpov eserlerinde, Venedik, Ceneviz gibi İtalyan tüccar denizci devletlerin Trabzon ile ilişkilerini Latin kaynaklarını da kullanarak incelemektedir. S.P. Karpov'un en önemli eseri, *XIII-XV. Asırlarda Trabzon Ticaret Hayatı* adlı Rusça kitabıdır. Bu kitabın asıl amacı Trabzon İmparatorluğu ile Batı Avrupa devletleri arasında olan uluslararası ticari ilişkileri bütün yönleriyle ortaya koymaktır. Trabzon imparatorluğu üzerinde son zamanlarda çalışmalar yapan bir diğer bilim adamı da Tacik asıllı tarihçi Rustam Shukurov'dur. "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konuşan Bizanslılar" adlı bildirisinde,¹¹⁷ R. Shukurov bölgede yaşayan halkın konuştuğu dil üzerine yaptığı etimolojik bir inceleme yapmış ve bugüne kadar pek vurgu yapılmayan bir meseleye temas etmiştir. R. Shukurov'un Trabzon İmparatorluğu ile ilgili pek çok makalesi¹¹⁸ ve bir de kitabı¹¹⁹ bulunmaktadır.

¹¹⁶ İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004; Aynı yazar, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 41, Eylül 2004, s. 139-146.

¹¹⁷ Rustam Shukurov, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konuşan Bizanslılar", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998, Bildiriler*, çev. Kemal Çiçek, Trabzon 1999, s. 111-121.

¹¹⁸ Tezimizin bibliyografya kısmında Rustam Shukurov'un makalelerin tam listesi verilmiştir.

Osmanlı dönemi Trabzon tarihine ilişkin de pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan Heath Lowry'nin¹²⁰ Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak yaptığı çalışmasında Trabzon'un Osmanlı idaresine girdikten sonra, şehirde yaşanan demografik değişimi ortaya koymaya çalışmıştır. Lowry'den sonra ülkemizde yapılan ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan Hanefi Bostan'ın doktora tezi oldukça önemli bir çalışmadır.¹²¹ Her iki çalışma da bölgenin nüfusu ve etnik yapısı hakkında verdiği bilgiler bakımından tezimiz açısından önemlidir.

Gürcü tarihi üzerine yapılan çalışmalar da Trabzon İmparatorluğu'nun komşuları olmalarından ötürü tezimizi yazarken kullanacağımız eserlerdendir. Bu çalışmalar Gürcü kaynaklarını kullanmış olduklarından önemlidir. Bunlar arasında Brosset'in 1212 yılına kadar Gürcü Tarihi ilk sırada gelmektedir.¹²² Gürcüler üzerine yazılan diğer önemli bir eser de W. E. D. Allen'in¹²³ yaptığı çalışmadır.

Doktora tezimizi bu alanda hazırlamak istememizdeki en önemli sebep, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tüm siyasi hayatı boyunca Türklerle yaşadığı ilişkileri bütün

¹¹⁹ Rustam Shukurov, *Velikie Komniny i Vostok (1204-1461)(Büyük Komnenoslar ve Doğu)*, St. Petersburg 2001. (Rusça) (Bu eserin kullandığımız kısımlarını Rusçadan çeviren Mehmet Mürselov'a teşekkür ederim.)

¹²⁰ Heath Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, 2. Baskı, İstanbul 1998.

¹²¹ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.

¹²² *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)* Gürcüceden Çeviren: Marie Felicite Brosset, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Ankara 2002.

yönleriyle ortaya koymaya çalışmaktır. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tarihi konusunda bugüne kadar bir çok araştırma yapılmış olmasına rağmen, bu imparatorluğun Türkmenlerle olan ilişkileri müstakil bir çalışma olarak birkaç makale dışında kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. XIII.-XIV. yüzyıllarda yaşanan ekonomik sistemin işleyişi ile siyasi yapı arasındaki girift ilişkiler sorun olarak ortaya konulacak ve bu örneklendirilmeye çalışılacaktır.

¹²³ W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People from the Beginning down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, London 1932.

GİRİŞ:

1204 ÖNCESİ TRABZON KENTİNİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Anadolu'nun kuzey doğusunda, Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan Trabzon, tarihin bilinen ilk çağlarından itibaren Doğu Karadeniz bölgesinin en önemli liman kentlerinden biri olarak önem kazanmıştır. Eskiçağda kentin sınırları güneydoğuda Sürmene (Susurmena), doğuda Rize'ye (Rhizaion) kadar uzanırdı. Trabzon topografyası oldukça dağlık olduğundan antik yazarlar burasının *mante vasto clausum-geniş dağ kütleli tarafından hapsedildiğini* söylemekteydi.¹²⁴ Doğu Karadeniz'in diğer limanlarından farklı olarak, Trabzon limanı Anadolu içlerine hatta Doğu Anadolu üzerinden Güney Kafkasya ve İran'a ulaşan oldukça çetin bir yol ile geniş bir hinterlanda sahip olması ile ortaya çıkmıştır.¹²⁵ Bununla birlikte gemilerin demirlemeleri için uygun limanlara sahip Trabzon sahilleri, balıkçılık açısından da bereketliydi. Yörenin dağları ise, maden bakımından oldukça zengindi. Özellikle bakır madeni açısından zengin olan bu dağlar tarihin her döneminde yoğun olarak kullanılmıştır. Bu durum söz konusu dağların civarlarında yoğunlaşan antik yol güzergâhları tarafından desteklenmiştir.¹²⁶

Karadeniz'deki en eski Grek yerleşimleri konusu Eskiçağ Tarihinin tartışmalı meselelerinden biridir. Bu sorunun çözümsüzlüğünün temel problemi kaynaklar ile ilgilidir. Kaynaklardan elde edilen sonuçlara göre, Karadeniz Bölgesi'nde bilinen ilk

¹²⁴ Melih Arslan, "Trapezus Sikke Darpları (13 Levha ile birlikte)," *Belleten*, Cilt: LXXII Sa. 265 (Aralık 2008), s. 707.

¹²⁵ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", *İ.A. (M.E.B.)*, C. XII/1, s. 456.

¹²⁶ Melih Arslan, "Trapezus Sikke Darpları (13 Levha ile birlikte)," *Belleten*, s. 707.

yerleşim merkezleri olan Trabzon ve Sinop'un, İ.Ö. VIII. yüzyılda kurulmuştur. Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgiler ışığında Greklerin Karadeniz'e İ.Ö. 700'den önce girmedikleri görüşü kabul edilmektedir. Fakat bu konu üzerinde halen daha tam bir uzlaşma sağlanamamıştır.¹²⁷ Bu sorun üzerinde daha kesin yargılara varabilmek için daha fazla arkeolojik verilere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Arkeolojik kanıtların kesin olarak gösterdiği şey, İ.Ö. VII. yüzyıl sonlarında Greklerin Karadeniz'in etrafında pek çok sayıda yeri ya ticari amaçlarla ya da yerleşme amaçlı ya da her ikisiyle ilgili olarak iskân etmiş olmalarıdır. Bu dönemde Grekler özellikle Gümüşhane gibi çok zengin gümüş yataklarının bulunduğu bölgeye ulaşabilmek için Trabzon Limanı'nı kullanmaktaydılar.

Trabzon'un kolonileşme çağından önceki dönemiyle ilgili çok az şey bilinmektedir. Trabzon'un Ege'nin kuzeyindeki ilk Grek kolonisi olduğu hakkında şüpheler vardır. Kentin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Eusebius'a¹²⁸ göre

¹²⁷ R. Drews, "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri", *TAD.*, C. XV, S:26, (1990-1991), çev. Ömer Çapar, Ankara 1991, s. 314.

¹²⁸ Kayseri Piskoposu olan Eusebios, 260-340 yılları arasını kapsayan bir kilise tarihinin yazarıdır. Eseri, Roma'dan Bizans'a geçiş süreci ve Hristiyanlık tarihi için çok önemli bir kaynaktır. Kaisareia (Kayseri) Piskoposu Eusebios, (260-340) *Ekklesiastike historia, Ecclesiastical history*, (324 yılına kadar Kilise Tarihi) ed. I. A. Heikel, Leipzig 1902; Ed. ve İngilizce çevirisi: Kirsopp Lake and J.E.I Oulton, Loeb Classical Library, 2 Cilt London, New York; İngilizce Çevirisi: *An ecclesiastical history to the twentieth year of the reign of Constantine: begin the 324th of the Christian era*, Çeviren: C. F. Cruse, 4th ed., Dikkatlice gözden geçirilmiş diğer bir çevirisi: *The Life of Eusebius by Valesius*, Çeviren: S. E. Parker, London, S. Bagster, 1847; Ed. ve Fransızca Çevirisi: *Histoire ecclesiastique/Eusebe de Cesaree, Texte Grec, Traduction et Notes*, by Gustave Bardy, Revue Edutes, Paris 1984.

Trabzon, Sinop'un kuruluşundan 125 yıl önce kurulmuştur.¹²⁹ Sinop, genelde bir Miletos kolonisi olarak bilinmektedir. Antik kaynaklarda Trabzon'un İ.Ö. 756'da, Sinop'un da 631'de kurulduğu belirtilmiştir. Bazı tarihçilere göre bu çok erken bir tarihtir. Miletli kolonicilerin İ.Ö. 670 yılından itibaren Karadeniz sahillerinde koloniler kurulduğu bilinmektedir. Trabzon'da ilk yerleşimlere dair arkeolojik kazıların henüz yapılmamış olması, şehrin kurucuları ve kuruluş tarihi konusunda fikir yürütmeyi zorlaştırmaktadır. İ. K. Kökten 1945 yılında yaptığı Doğu Karadeniz bölgesi yüzey araştırmalarında tarih öncesi çağları aydınlatacak herhangi bir ize rastlamadığını belirtmektedir.¹³⁰

İ.Ö. IX. yüzyılda İskitlerin baskısıyla yerlerinden oynayan bir Kimmer kolu daha sonraki yıllarda Güney Karadeniz kıyılarına yerleşmişlerdir. Bu göç sonucunda Kimmerler, batıda Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğli)'dan Sinop dahil, doğuda Trabzon'a kadar olan kıyı kesimine yayılmışlardır.¹³¹ Eskiçağ tarihçileri Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Greklerden önce yerleşime açılmış olduğu görüşünde hemfikirdirler. Doğu Karadeniz bölgesindeki varlığı sabit olan ve ismi bilinen ilk topluluk Gaşkalar'dır. İ. Ö. VIII. yüzyıldaki keşif seyahatleri ve ilk koloni kurma teşebbüsleri Kimmer istilasıyla kesintiye uğramıştır. Gaşkaları takip eden dönemde, bu coğrafya İ.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren Türkistan menşeli iki topluluk olan Kimmer ve

¹²⁹ R. Drews, "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri", s. 315.

¹³⁰ İ.K. Kökten, *DTCF Dergisi*, III/5, 1945, s. 478.

¹³¹ Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", *VIII. T.T. Kongresi*, s. 355-369.

İskitlerin hâkimiyetine girmiştir. Kimmerlerin Karadeniz bölgesindeki varlığını gösteren arkeolojik ve filolojik kanıtlar bulunmaktadır.¹³²

İ.Ö. V. yüzyıl Yunan tarihçisi Ksenophon, 10.000'leri Hellas'a geri götürürken İ.Ö. 400'de Trabzon'a uğramış ve şehri, Kolhis ülkesinde Sinopluların bir kolonisi olarak belirtmiştir. Çoruh Irmağı boyunca ilerleyen yol ağı denize en kolay ulaştığı nokta, Trabzon'un doğusunda yer alan Değirmendere vadisi olması sebebiyle eskiçağlardan itibaren Trabzon önemli bir liman kenti olmuştur.¹³³

Doğal koşullar, yol ağlarının belirlenmesinde en önemli faktördür. Trabzon'un Anadolu'nun iç kesimleriyle olan kara yolu bağlantısı Çoruh Vadisi ile kurulmaktadır. Ksenophon beraberindeki orduyla beraber Çoruh Nehri boyunca batıya ilerlemiş sonra Zigana geçidini tırmanıp kuzeye doğru ilerleyerek, Trabzon'da denize ulaşmayı başarmıştır. Trabzon, çok geniş bir hinterlandın denize açılan kapısı konumundadır. İran ve Güney Kafkasya'dan gelen ticaret yolları Trabzon'da düğümlenmekteydi. Trabzon, Transkafkasya'daki madenlerden gelen demir ve bakırın nakli için önemli bir limandı.¹³⁴

¹³² Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 37.

¹³³ Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 38-39.

¹³⁴ Mehmet Tezcan, Eskiçağ'da Roma imparatorluğu'nun Karadeniz Bölgesi Vasıtasıyla Hindistan ve Çin İle Ticareti", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, Trabzon 2007, s. 3-36.

İ.Ö. III. yüzyılın başında, Ilgaz Dağlarının eteklerinde Kimiata'da Pers kökenli I. Mithradates tarafından kurulan Pontos¹³⁵ Krallığı kısa zamanda Kızılırmak ile Yeşilirmak arasındaki verimli bölgede hâkimiyet kurmuştur. Daha sonra devlet doğuya doğru bir gelişme göstererek VI. Mithradates zamanında Trabzon'un da içinde olduğu sahil kesimini kendi topraklarına katmayı başarmıştır.

¹³⁵ Pontos (ποντος) kelimesi ilk olarak Homeros'ta geçmektedir. Ozan Homeros "Pontos" sözcüğünü hem geniş ve büyük denizler hem de kendi başına deniz anlamında kullanmıştır. Ancak eserlerinde Karadeniz'den bahsetmediği için, burayı ne şekilde adlandırdığı bilinmemektedir. Homeros'la her zaman antik yazarlar ise, eskiçağın en büyük denizi olarak düşündükleri Atlantik Okyanusu'nu nitelerken deniz anlamına gelen pontos ifadesini kullandıkları gibi, Karadeniz'i de ikinci bir okyanus olarak algılamışlar ve ona sadece "Pontos" demişlerdir. Bununla birlikte ποντος terimi Hellen kökenli bir kelime değildir. *Pont* yada *Bent* kökünden türetilmiştir. Karadeniz Havzasında ikamet eden Thrakia yada Armenia dillerinden Hellenceye adapte edilmiş olduğu düşünülmektedir. Yol yada geçiş yeri anlamında olabilir. Latince'deki *Pons* (köprü) ile aynı kökten gelmektedir. Bu bakımdan Pontos sözcüğünün temel anlamı, deniz üzerindeki yol, deniz yolu, zaman içinde deniz anlamı kazandığı sanılmaktadır. Öyle ki, Karadeniz ile çeşitli nedenlerle ilişkiye geçen Hellenlerin buraya verdikleri Pontos ismi, bu deniz kıyısında ikamet eden otokton halkın kullandığı dilden kaynaklanıyor olsa gerekir. Pontos kelimesi öznel olduğu kadar Hellespontos (Ελλησποντος) ve Propontis (Προποντις) örneklerinde olduğu gibi özel denizler için de kullanılmıştır. Şiirsel anlatımlarda ise, Pontos'un genel anlamının deniz olarak kullanıldığı görülür. Murat Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, İstanbul 2007, s. 2-3. Karadeniz bölgesine Osmanlılar egemen olmadan önce Karadeniz'in Türkçe adı "Kara Deniz" olarak ortaya çıkmış ve Grekçe "Pontus"un yerini almıştır. XIII. yüzyılda Batı Avrupa kaynaklarında başlıca "büyük deniz" (Latince Mare majus; İtalyana Mare Maggiore; Fransızca Mer Majeure) terimleri kullanılmıştır. Grekçedeki "Mavri Thalassa" terimi ilk kez Bizans ile Venedik arasında 1265 yılında imzalanan anlaşmada geçmiştir. Latince'deki "Mare nigrum" ise ancak 1338 yılında ortaya çıkmıştır. Vasilij Vladimiroviç Barthold, "Karadeniz'de İslam", *İslam'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2006, s. 130.

Samsun'dan Artvin'e uzanan ve güneyde Gümüşhane-Bayburt'u içine alan saha, tarih öncesi dönemden itibaren insanoğlunun yerleşim alanları içerisinde yer almıştır. Arkeolojik buluntulardan, Artvin ve Rize dışındaki merkezlerde, tarih öncesi döneme ait önemli veriler elde edilmiştir. Tarih dönemlerine ait buluntulara göre ise bölgenin tamamındaki yerleşim birimlerinin sayısında artış olduğu gibi kırsal alanın da yerleşime açıldığı görülmektedir.

İskitlerin sıkıştırması ile Gürcistan'dan Doğu Anadolu'ya, oradan da İç Anadolu'ya gelen Kimmerler, İ.Ö. 695 civarında Frig devletini yıkarak bölgede bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren bir devlet kurmuşlardı. Bu sırada bir kısım Kimmer boyları da kuzeye çıkarak Karadeniz bölgesine yayılmaya başlamış, Karadeniz Ereğlisi'nden Trabzon'a kadar olan sahayı yaklaşık bir asır boyunca hâkimiyeti altında bulundurmuştur. İ.Ö. 585'ten itibaren İskit baskısı sebebiyle yeniden göç eden Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyine çıkarak bölgeyi terk etmişlerdir. Kimmerleri takiben Anadolu'ya giren İskitler ise, İ.Ö. 665'ten itibaren Kür nehrinin sağ yakasına yerleşmeye başlamışlardır. İ.Ö. 401 civarında bölgedeki İskit hâkimiyet sahası Çoruh boylarına ulaşmış, bu zaman zarfında, Sinop'tan Trabzon'a kadar olan sahil şeridi de bazı İskit boylarının eline geçmiştir. Diğer taraftan, İ.Ö. 336 yılına ait Gürcü kayıtlarından, Makedonyalı İskender'in orduları Çoruh boylarına ulaştığında, Hazar denizinden bu bölgeye kadar olan sahada Kıpçak Türklerinin bulunduğu görülmektedir.

İlkçağda Doğu Karadeniz bölgesine yerleşen bu Türk ve Türklere akraba topluluklar, daha sonra aynı coğrafyaya yerleşen unsurlar içerisinde eriyip gitmişlerdir. İ.Ö. VII. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede Yunan kolonileri kurulmaya başlamış,

Büyük İskender'in ölümünden sonra İran kökenli Mithradates hanedanı Sinop'tan Trabzon'a kadar olan kısmı elinde tutmuştur.¹³⁶ Bu hanedanının ortadan kalkmasından sonra ise, Roma ve XI. yüzyılın son çeyreğine kadar da Bizans İmparatorluğu bölgeye hâkim olmuştur. XI. yüzyılda Selçukluların tarih sahnesine çıkmasıyla beraber, Bizans'ın haşmetli dönemine son vermelerine rağmen Karadeniz kıyıları başlangıçta Türk fetihlerinin dışında kalmıştır.¹³⁷

Doğu Karadeniz bölgesine yerleşen ikinci Türk unsuru, bölge Bizans hâkimiyetinde iken Çoruh boylarına yerleştirilen Bulgarlardır. VI. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğunu Balkanlarda uzun süre meşgul eden Bulgarlar, kontrol altına alındıktan sonra 530'dan itibaren Trabzon havalisi ile Çoruh boylarına yerleştirilmiştir.

VII.-IX. yüzyıllarda Karadeniz kıyılarında yaşanan ticari faaliyetlerde canlanma göze çarpmaktadır. Bu dönemde Kuzey Anadolu kıyıları ticaret ve endüstri alanında benzer manzaralar göstermektedir. Karadeniz kıyısında bulunan Karadeniz Ereğli (Heracleia), Kırım (Cherson) ile İstanbul arasında canlı bir ticaret görülmektedir. Kırım Limanından gelen tahıl İstanbul'un ihtiyacını karşılamaktaydı.¹³⁸ Kuzeydoğuda ise Amasra (Amastris) önemli bir ticaret merkezidir.¹³⁹ Paflagonyalı (Kastamonu ve civarı)

¹³⁶ Murat Arslan, *Mithradates VI Eupator*, s. 49-51.

¹³⁷ Vasilij Vladimiroviç Barthold, "Karadeniz'de İslam", *İslam'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2006, s. 124.

¹³⁸ Constantine Porphyrogenitus, *De Caerimoniis*, I, s. 287; Sergei Karpov, "The Grain Trade in the Southern Black Sea Region: The Thirteenth to the Fifteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, Volume 8 (June 1993), Number 1, London, pp. 55-73.

¹³⁹ Semavi Eyice, "Deux anciennes eglises Byzantines de la citadelle d'Amasra (Paphlagonie)," *Cahiers Archeologie*, VII, (1954), s. 97-115.

Nicetas, Amasra'yı (Amastris) Paphlagonya'nın gözü olarak betimlerken Karadeniz'in kuzey kıyılarında yaşayan "Scyths" (İskitler) ile bağlantı kurarak, bunların Amastris'in yerli halkıyla ticaret yaptığını belirtmektedir. Daha IX. yüzyıl gibi erken bir tarihte dahi İskit tüccarlarının bölge ticaretinde oldukça aktif olduklarını belirtmektedir. Yerel endüstri malları ve tarım ürünleri ile yapılan ticaret Amasra'yı (Amastris) Karadeniz bölgesinin en zengin kentlerinden biri durumuna getirmekteydi. Sinop limanı tahıl ticareti ve donanma açısından son derece önemli bir merkezdi. Biraz daha güneydoğuda bulunan Samsun (Amisus), Kırım (Chersonese) ile yoğun bir ticarî faaliyetin gerçekleştirildiği kentlerden biriydi. İskitler ile bu deniz ticaretine katılan Giresun (Cerasus) ve diğer Karadeniz kentleri kuzey Anadolu'nun en önemli tekstil merkezleriydi ve İstanbul'un giyeceğini karşılıyordu.

Fakat, Karadeniz bölgesindeki kentlerin en önemlisi hiç şüphe yok ki Trabzon'du. Trabzon nüfus, zenginlik ve ticaret açısından bölgenin en önemli kentiydi. Bizans İmparatorluğu'nun bir sınır şehri olduğu müddetçe Bizanslı tüccarların ve Arapların mallarını değiş-tokuş ettikleri kent, Bayburt (Paipert) ve Halidiya gibi bölgenin tahıl üreten en önemli merkezlerine de yakın bir yerde kurulmuştu. X. yüzyıl Arap coğrafyacıları Mesudi, İstahri ve İbn Havkal kentin zenginliği hakkında bilgi vermektedirler. Bölgede üretilen tahıl, Trabzon'da depolanıyor ve pazarlanıyordu. Trabzon; Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım (Cherson) limanından gelen, Kafkasya, İç Asya, Suriye'den gelen yolların İstanbul'a devam eden denizyolunun üzerinde önemli

bir liman kentiydi.¹⁴⁰ Bizans devri Trabzon’unda, diğer bazı Anadolu kentlerinde olduğu gibi, ticaret amacıyla buraya yerleşmiş Ermeni ve Arap tüccarlara rastlanmaktadır. Antalya’da (Attaleia), Trabzon’da (Trebizond), Şebinkarahisar’da (Koloneia), Niksar’da (Neokaesareia), Malatya’da (Melitene), Zamantı’da (Tzamandus), Kayseri’da (Kaesareia), İzmit’de (Nikomedia), ve Ankara’da müslüman tüccarların varlığı kaynaklara yansımıştır.¹⁴¹

Bizans İmparatoru I. Basil döneminde Trabzon’da piskoposluk merkezi kurulmuştur.¹⁴² Orta Doğu’nun her tarafından Trabzon’a gelen tüccarlar ve seyyahlar burada ticaret yapıyorlar ve kentin kutsal kişilerinden olan St. Eugenius’u ziyaret ediyorlardı. Kenti ziyaret edenler arasında Araplar, Ermeniler, Grekler, Ruslar, Yahudiler ve Gürcüler yer almaktaydı. Trabzonlu tüccarlar doğu-batı arasında gerçekleştirilen geniş çaplı uluslararası ticaretle meşgul olmaları sebebiyle zenginleşmişlerdi. Özellikle Kafkas halkları kente tekstil ürünleri satın almaya geliyorlardı. X. yüzyıl batı tekstil ürünleri Trabzon limanı vasıtasıyla İslam dünyasına girmiştir. Başkent İstanbul’a gönderilen tahıl ürünlerinden başka kokular ve doğuda yetiştirilen diğer ürünler imparatorluğa Trabzon yoluyla giriyordu. Doğu mallarının

¹⁴⁰ Mesudî, *Murûcu’z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Arapçadan Çeviri ve Notlar: D. Ahsen Batur, İstanbul 2004, s. 36, 78; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, TTK. Kütüphanesinde Yayınlanmamış tercüme, s. 110.

¹⁴¹ Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, p. 50.

¹⁴² Dimitri Korobeinikov, “Orthodox Communities in Eastern Anatolia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Part 1: The Two Patriarchates: Constantinople and Antioch”, *al-Masaq*, Vol. 15, No. 2, September 2003, pp. 197-214; Aynı Yazar, “Orthodox Communities in Eastern

Batıya hangi yollardan ulaştığını araştıran ünlü ticaret tarihi uzmanı W. Heyd, X. yüzyıl Arap coğrafyacılarından Mes'udî ve İstahrî'ye dayanarak verdiği bilgilerde, doğu ürünlerinin önemli bir antreposu olan Trabzon'a dikkat çekmektedir. Mes'udî'ye göre Trabzon, her yıl Çerkezler, bir çok Müslüman, Bizanslı, Ermeni gibi çok farklı milletlere mensup tüccarlar tarafından ziyaret edilen ve bir çok pazaryeri kurulan bir kentti. Diğer taraftan İstahrî'nin de belirttiğine göre “Trabzon Yunanlıların sınır şehridir; bütün tüccarlarımız oraya giderler. Yunanlıların ürettiği bütün kumaşlar, ithal edilen dibaların hepsi Trabzon'dan geçmektedir.” Yine dönemin kaynaklarında Müslüman tüccarların Trabzon'da oturdukları ve boğazlardan denizyolu ile getirilen Yunan keten elbiselerini doğuya gönderdikleri belirtilmektedir. Bu keten elbiseler sayesinde Trabzon'un şöhreti doğuda artmıştı.¹⁴³ Ayrıca W. Heyd, dönemin iki coğrafyacısının bahsetmemesine rağmen Müslüman tüccarların ve Ermenilerin de mallarını Trabzon pazarlarına getirdiklerini belirtmektedir.¹⁴⁴ Kaynaklardan anlaşıldığına göre Trabzon bu ticari faaliyetler sayesinde zengin ve müreffeh bir kent idi.

Anatolia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Part 2: The Time of Troubles”, *al-Masaq*, Vol. 17, No. 1, March 2005, pp. 1-29.

¹⁴³ Guy le Strange, *Buldan al-Halifa al-Şarkiyya*, Avvad-Georgis (trc.); Francis Beşir, Bağdat 1954, s. 169. (Arapça kaynakta yeralan bu bilgiyi benimle paylaşan Tülay Yürekli'ye teşekkür ederim.)

¹⁴⁴ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s. 50.

Bu dönemde Ordu (Bona) ve Ünye (Oenoe) gibi sahil kentleri çok önemli ticari merkezler olmayıp daha sonraları donanma merkezleri haline gelecektir. Theophanes¹⁴⁵ ve Constantine Porphyrogenitus¹⁴⁶ gibi dönemin Bizans kaynaklarında bölgenin ticaret ve endüstrisi hakkında zengin bilgiler bulunmaktadır. Porphyrogenitus'ta Karadeniz bölgesinden gelen tahılın hayati önemde olduğu vurgulanmaktadır.

Bizans İmparatorluğu için son derece büyük öneme sahip Doğu Karadeniz bölgesine Çağrı Bey'in 1018'deki keşif akını ile başlayan Oğuz göçleri, bölgenin siyasi ve etnik çehresini değiştirmeye başlamıştır. 1048'de Hasankale zaferinden sonra İbrahim Yinal'a bağlı kuvvetlerin Trabzon civarına akınlar düzenlemesi ile Oğuzlar ilk defa Karadeniz bölgesinin içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. 1054 yılında ise, Tuğrul Bey'e bağlı kuvvetler, Çoruh boylarından Samsun civarına kadar olan bölgeye akınlar düzenlemiş, dört yıl boyunca devam eden baskı sonucunda, 1058'de Şarkî Karahisar Selçukluların eline geçmiştir. Sultan Alp Arslan'ın 1064 Gürcistan seferi esnasında da Şavşat ve Artvin Selçukluların kontrolüne girmiştir. Malazgirt Zaferi'nden sonra ise, Türkler Anadolu'nun pek çok yerine olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesinin büyük kısmına yayılmışlardır. Kırsal alanın önemli bir kısmı Türkmenlerin eline geçtiği gibi, Bayburt ve Trabzon gibi önemli kent merkezleri de Selçuklu hâkimiyetine

¹⁴⁵ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History A.D. 284-813*, Edited by. Cyrill Mango and Roger Scott, Oxford 1997, p. 440.

¹⁴⁶ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik and R. Jenkis Washington D.C., 1967, pp. 286-287; Sergei Karpov, "The Black Sea Region, Before and After The Fourth Crusade", *Urbs Capata The Fourth Crusade and its Consequences La IVe Croisade et ses conséquences Sous la direction d'Angeliki Laiou, 10 Réalités Byzantines*, Paris 2006, p. 283-292.

girmiştir. Ancak Trabzon'daki Türk hâkimiyeti uzun süreli olmamış, yörenin önde gelenlerinin de desteğini alan Bizans'ın bölge valisi Theodoros Gabras, 1075'te şehri tekrar ele geçirdiği gibi, batıda Sinop'a kadar uzanan sahil şeridi ile iç kesimde Şarkî Karahisar'ı Türklerden geri almıştır.¹⁴⁷

XII. yüzyılda Bizans'ta Angelos ve Komnenos aileleri arasında yaşanan iç çekişmeler, Anadolu'da yerel hâkimlerin güçlenmesine neden oldu. Halidiya bölgesinin nüfuzlu ailelerinden Gabraslar de bu ortamda kuvvetlenmişlerdir. Trabzon'daki Gabras ailesi XI. yüzyılda Halidiya eyaletinde büyük bir servete sahipti. Malazgirt Savaşı'nın ardından ortaya çıkan karışıklık sırasında, Theodoros Gabras, yukarıda da bahsettiğimiz üzere kendi kuvvetleri ile Trabzon'u ele geçirmeyi ve burada kendi hâkimiyetini kurmayı başarmıştı. İmparator I. Aleksios Komnenos, Gabras ile uzlaşmaya çalışmış ve ilişkilerin gelişmesinin ardından, İstanbul'da rehin tutulan Gregory Gabras ile İmparatorun kızı Maria Komnenos arasında bir evlilik ittifakı kurulmuştur. Theodoros'un ölümünün ardından İmparatorun kendi idarecilerinden birini atayarak Gabras ailesinin gücünü kırma teşebbüsü kısa süre içinde başarısız oldu. Gabras ailesi en azından XII. yüzyılın ortalarına kadar Trabzon ve Halidiya'nın hâkimi olarak kaldı. Halidiya ve Danişmendliler üzerine bir sefer düzenleyen İmparator II. Ioannes Komnenos'un, Konstantinos Gabras'ı İmparatorluğun otoritesini kabule zorlamak yönündeki teşebbüsü de aynı şekilde başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁴⁸ Karedeniz Bölgesinde büyük bir güce kavuşan Gabras ailesinin, Selçuklularla yakın ilişkiler içinde olduğu ve

¹⁴⁷ A. A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653", *University of Birmingham, Historical Journal*, 12 (1970) p. 164-187.

¹⁴⁸ A. A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653", p. 164-170.

bu aileden pek çok kimsenin Selçuklu Sultanlarına hizmet ettiği bilinmektedir.¹⁴⁹ Gabras adında biri, XII. yüzyılın ilk yarısında emir unvanını kazanmıştır. Dönemin kaynaklarından Kinnamos, “Barbarların ordusunda (Selçuklu Ordusu) doğuştan Romalılara (Bizans) akraba olan, fakat Türkler arasında kalıp yetişen, hatta kazara bir emirliğe sahip olmuş bulunan Gabras adında birisi vardı. O gün Romalılar onu öldürünce, kafasını ibret olsun diye ordugâhta dolaştırdılar”¹⁵⁰ şeklinde bildirmektedir. Kaynağımız Kinnamos’tan, bu emirin Bizanslılara karşı Selçuklu kuvvetleriyle yan yana savaşırken, 1146’da hayatını kaybettiğini anlıyoruz.

Malazgirt Savaşı’nın akabinde kurulan Türk beylikleri içerisinde, Danişmendliler, Saltuklular ve Mengücekoğulları Doğu Karadeniz bölgesinin bir kısmını kontrol altına almışlardır. Niksar merkez olmak üzere Yeşilirmak havzasını ele geçirerek kuzeye doğru yayılmaya çalışan Danişmendliler, Samsun’a kadar olan bölgeye hakim olmuştur. Erzurum ve çevresinde kurulan Saltuklu beyliği ise, Bayburt’u elinde bulundurduğu gibi, bölgeye yayılmaya çalışan Gürcülerle mücadele etmiştir.¹⁵¹ Çoruh havzasını elinde

¹⁴⁹ A. A. M. Bryer, “A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653”, pp. 164-187; S. Fassoulakis- D. M. Nicol, “A Byzantine Family: the Gabrades, An Additional Note”, *Byzantinoslavica*, 36 (1975) p. 38-45.

¹⁵⁰ *Deeds of Ioannes and Manuel Comnenos by Ioannes Kinnamos*, çev. Charles M. Brand, New York: Columbia University Press 1976, p. 51; Ioannes Kinnamos’un *Historiası* (1118-1176), Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent, Ankara 2001, s. 47; A. A. M. Bryer, “A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653”, pp. 179-180; Nevra Necipoğlu, “Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu’da Birliktelikleri”, *Cogito Selçuklular Sayısı*, Çev. Mehmet H. Doğan, Sayı: 29 (Güz 2001), s. 80-81.

¹⁵¹ Gürcistan ile Hazarlar, Peçenekler, Kıpçakların ilişkisi olmasına rağmen, Oğuz Türkleri ile teması, ancak XI.-XII. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bkz. Valerian Gabaşvili, “XI.-XII.

tutan bu beylik, Rize ve çevresindeki kalelerden de haraç almıştır. Erzincan ve çevresinde kurulan Mengücekoğulları ise, Şarkî Karahisar'ı denetimi altında bulundurmuş, Trabzon üzerine akınlar düzenlemiştir.¹⁵²

Yüzyıllarda Gürcistan ve Türk Dünyası", Çev. Ali Ertuğrul, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan, Tarih Yazıları*, Der. Akif Erdoğan, İstanbul 2006, s. 206-207.

¹⁵² Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 130.

I. BÖLÜM: XIII. YÜZYILDA TRABZON RUM İMPARATORLUĞU VE SELÇUKLULAR (1204-1300)

D) TRABZON İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU

Bu bölümde Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini, bu süreçte rol oynayan başlıca faktörleri ve devletin ilk yıllarında Türkiye Selçukluları ile olan mücadelelerini tartışacağız.

IV. Haçlı Seferi (Nisan 1204) sonucu İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinden önce, Trabzon ve çevresi bağımsız bir siyasi yapıya sahipti. Bölgenin siyasi yapısında daha çok yerel otoriteler hakimdi. IV. Haçlı Seferi (1204) sonrasında İstanbul'dan kaçan Bizans Komnenos Hanedanından Aleksios ve David kardeşlerin, halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın da yardımıyla¹⁵³ kurdukları Trabzon Rum

¹⁵³ Modern tarihçiler, Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşu sırasında, Gürcüler ile yakın ilişki içerisinde bulunduğundan sıkça bahsederler. Bu yazarlar Gürcülerin Trabzon İmparatorluğu'nun bir kısmını ele geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Bazen de Gürcülerin Trabzon İmparatorluğu üzerinde politik ve idari etkisini göstermeye çalışmışlardır. Trabzon İmparatorluğu'nun tarihini ilk kez yazan Fallmerayer, Gürcü kraliçesi Tamara ile Büyük Komnenos hanedanının akraba olduklarını ileri sürmüştür. Fakat bu akrabalık ilişkilerini inceleyen Cyrill Taumanoff, dönemin tüm kaynaklarını (Gürcü, Trabzon, Bizans, Ermeni) kullanarak bu akrabalık iddiasını eleştiren bir makale kaleme almıştır. Fallmerayer'in varsayımı, Trabzon İmparatorluğu'nun tek kaynağı olan Panaretos'un Tamara ile ilk Trabzon imparatoru Aleksios Komnenos arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullandığı “baba tarafından akraba (πρός πατρός θεία)” ifadesine dayanmaktadır. Gürcü tarihçi C. Toumanoff, Trabzon İmparatorluğu'nu kuran Komnenos ailesi ile Gürcü krallığı arasındaki akrabalık ilişkisini ortaya koymuştur. Ayrıca Toumanoff, Trabzon İmparatorluğu ile ilgili Gürcü kaynaklarındaki bilgilerin oldukça genel ve belirsiz olduğunu ifade etmektedir. Bak. Cyrill Taumanoff, “On The Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Tamar”, *Speculum*, Volume 15, Issue 3 (Jul., 1940), p. 299-312.

İmparatorluğu, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmesine kadar varlığını devam ettirmiştir. Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşu IV. Haçlı Seferi ve bu sefer sonucunda İstanbul'da Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla çok yakından ilişkilidir.

Malazgirt Savaşı ile Osmanlı Beyliğinin ortaya çıkışına kadar olan dönemde, Anadolu ile ilgili yapılan çalışmaların karakteristik özelliği, değişimin etken unsuru olarak Türkmenlere vurgu yapılmış olmasıdır. Prof. Claude Cahen ve Speros Vryonis Jr.'un kesin analizlere dayalı eserlerinde, özellikle XIII. yüzyılın sonlarında bir dönüm noktasından sonra Batı ve Kuzeybatı Anadolu'da Bizans yönetiminin, kültürünün ve ekonomisinin nihaî çöküşünde Türkmenlerin son darbeyi vurduklarını kabul etmişlerdir.¹⁵⁴ Fakat bu açıklama, görünüşte çok açık olsa da daha geniş bir açıdan bakınca zorlaşmaktadır. Türkmen baskısı altında Anadolu'nun kıyılarındaki Hristiyan halk arasında kendi yönetimlerini kuran geniş çaplı istisnaları dikkate almak gerekir. Trabzon İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı, bir bakıma bu bölgenin Türkmen akınlarına uğramamış olması ile de ilgilidir. XIII. yüzyılın başında Trabzon'da kurulan Büyük Komnenos Hanedanlığı, Türkmenlerin Karadeniz sahillerine ilerlemesini engelleyerek kronolojik olarak Selçuklular, Moğollar ve İstanbul'daki Bizans Devleti'nden daha uzun süre siyasi varlıklarını devam ettirmeyi başarmışlardır. Gerek sarayın serveti, gerekse

¹⁵⁴ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çeviri: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Speros Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971; A. A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) Variorum Reprints, London 1980, p. 113.

hanedanının uzun ömürlü olması, Trabzon İmparatorluğu’nun iki özelliğine dayanıyordu: Birincisi, Trabzon, İstanbul’daki imparatorların yönettiği çok dilli ve çok dinli nüfustan çok daha fazla bir Rum devletiydi, yani kültürü (her ne kadar Komnenoslar bunu “Roma” kültürü olarak bilseler de) Bizans’ın dili Yunanca olan imparatorluk gelenekleri üstüne inşa edilmişti. Gerek Komnenos Hanedanı gerekse halkı kendilerini ya da dil ve kültürlerini tanımlarken “Helen” tabirini asla kullanmayacaklardır. İmparatorluğun merkezi kentte değil, iç bölgelerde sahilden dağlara uzanan yemyeşil vadilerdeydi. Maçka Vadisi (Matzouka) doğrudan Trabzon-Tebriz arasındaki kervan yolu üzerindeydi. Küçük mezralarda yaşayan, çiftçilik yapan köylüler hayvan yetiştirir, kıyı bölgelerine satmak için buğday ekerlerdi. Bölgenin Sümela gibi büyük toprak sahibi manastırları yalnızca istikrarlı bir idari düzen sağlamakla kalmaz, köylü nüfusun ortak kültürel kimliğini korumaya da yardım ederlerdi. Bu kimlik eski Helenistik doğunun geleneklerine dayanıyordu. Fakat Hıristiyanlığın gelişi ve Anadolu’nun diğer halk ve kültürleriyle sürekli temas halinde belli bir değişim yaşanmıştır. İkinci olarak ise Komnenosların siyasi ve ekonomik başarısında her şeyden önemli olan özellik, imparatorluğun Anadolu’nun Türk beyleriyle yakın ilişkisiydi. Doğu Karadeniz dağlarının iç kısımlarındaki topraklarda XI. yüzyıldan itibaren, kimi göçebe kimi büyük kentlere yerleşmiş, çeşitli Türk nüfusu yaşamaktaydı.¹⁵⁵

Gabras Ailesi’nin Trabzon’a hakim olmasından itibaren Trabzon halkı ile Türkmenler arasında yakın ilişkiler meydana geldiğini yukarıda ifade etmiştik. Eğer bir hanedan evliliğinden siyasi, askeri ya da iktisadî yarar sağlayacaksa, Komnenoslar buna

¹⁵⁵ Charles King, *Karadeniz*, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2008, s. 123-124.

her zaman hazırıldılar. İmpartorluğun uzun süre ayakta kalmasında bu evlilik ittifakları büyük rol oynamıştır.¹⁵⁶

Trabzon'daki Komnenos Hanedanlığının kurucusu olarak görülen I. Aleksios Komnenos'un kente yerleşmek ve devlet kurmak için yola çıktığında Gürcü Hanedanlığı tarafından desteklendiği hatta Aleksios'un ordusunda önemli miktarda Gürcü askeri olduğu Panaretos tarafından ifade edilmektedir.¹⁵⁷ Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşundaki temel problem Bizans Komnenos sülalesi ile Gürcü Bagratid Hanedanı arasında nasıl bir ilişkinin bulunduğu sorunudur.¹⁵⁸ Gürcü Kraliçesi Tamara'nın Komnenos sülalesinden gelen Aleksios ve David Komnenos'a neden Trabzon'da devlet kurmalarına yardımcı olduğu önemli bir sorudur. Gürcistanlı Bagrat ailesi (Bagratidler), Bizans Komnenos ve Ducas ailesi ile III. Romanos Argros'un (1028-1034) hükümdarlığı döneminden beri akrabadır. 1170 yılında, Manuel Komnenos'un (1143-1180) imparatorluğu döneminde, Isaakios Komnenos'un oğlu Andronikos Komnenos, Gürcü Kralı III. Georges'in (1155-1180) kızkardeşi ile

¹⁵⁶ Salim Cöhlce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, s. 477-484.

¹⁵⁷ Panaretos, *Kronik*, s. 63-65.

¹⁵⁸ Cyrill Toumanoff, "On The Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", p. 300; Bu dönemde Gürcistan oldukça gelişmiş feodal bir sisteme sahipken, Trabzon İmparatorluğu'nun idarî ve dinî yapısı, neredeyse sadece Bizans İmparatorluğu'nun yapısından gelmekteydi. Bak. Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et la Géorgie", *Revue des Études Byzantines (RÉB)*, 35 (1977), p. 238.

evlenmiş ve kralın seferlerine de katılmıştır.¹⁵⁹ Gürcistan prensesi ile bu evlilikten doğan oğlu Manuel de aynı şekilde, bir başka Gürcü prensesiyle evlenmiştir. Bizans tahtına 1183 yılında geçen Andronikos Komnenos 1185 yılında çıkan iç savaşta öldürüldü. İsyanı başlatan Isaakios Angelos, Komnenos ailesini ortadan kaldırmaya girişti. Andronikos Komnenos'un oğlu Manuel'i de öldürmüştür. Fakat Manuel'in çocukları bu katliamdan kurtulmayı her nasıl olduysa kurtulmayı başarmışlardır. 1203 yılında III. Aleksios Angelos, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın Akdeniz'deki Gürcü manastırlarına gönderdiği zengin kervanlara el koydu. Ailenin uğradığı kıyamdan da sorumlu tuttuğu Angelos hanedanının bu yolsuzluğunu da öğrenen Kraliçe Tamara, hem suçluyu cezalandırmak hem de kendisinin siyasi çıkarlarına uygun olacağı için, yeğenleri Aleksios ve David Komnenos kardeşlere sağladığı orduyla Trabzon'u ele geçirerek burada yerel bir hanedanlık kurmalarına olanak sağladı.¹⁶⁰

Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşu üzerine oldukça detaylı bir makale yazmış olan A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu ile Gürcü Hanedanlığı arasındaki akrabalık ilişkilerini ortaya koymuştur. A. Vasiliev¹⁶¹ bu saha üzerinde kendisinden önce eser

¹⁵⁹ V. Minorsky, "Khāqānī and Andronicus Comnenus", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 11, No. 3 (1945), pp. 554-559.

¹⁶⁰ Irène Melikoff, "Géorgiens, Turcomans et Trébizonde: Notes sur le "Livre de Dédé Korkut", *Bedi Kartlisa*, XVII-XVIII, no: 45-46, (1964), p. 20-25. Bu makalenin Türkçe çeviri için bak. "Gürcüler, Türkmenler ve Trabzon: "Kitâb-ı Dede Korkut Üzerine", *Destan'dan Masal'a Türkoloji Yolculuklarım*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul 2008, s. 29-30.

¹⁶¹ A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum*, 11, Issue 1 (Jan., 1936), pp. 3-37.

vermiş Fallmerayer¹⁶² ve Miller gibi diğer tarihçiler gibi bu iki siyasi güç arasında akrabalık dışında bir ittifak olabileceği sonucuna varmışlardır. Bu bağlantı kaynaklara tam olarak yansımamış olmasına rağmen Büyük Komnenoslar ile Gürcü Hanedanlığı arasındaki ittifak ve dostane münasebetler bölge üzerinde hakimiyet sağlamaya çalışan farklı iki siyasi yapının ilişkisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Gürcü Bagratidler, Bizans imparatorluk aileleri Ducas ve Komnenoslar ile Trabzon İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, devletin kuruluşundan yaklaşık bir yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Makedonya Hanedanlığından İmparator III. Romanus Argyrus (1028-1034) döneminde İberya Kraliçesi Mariam İstanbul'u ziyaret etmiş ve 1032 yılında kraliçenin oğlu Bagrat ile imparatorun kardeşi Basil Argyrus'un kızı Helen arasında düğün yapılmıştır.¹⁶³ Bu şekilde daha XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Gürcüler ile Bizans İmparatorluğu arasında akrabalık ilişkileri tesis edilmiş oluyordu.

Türklerin Anadolu'ya girdikleri XI. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz Bölgesindeki iki Hristiyan kralı arasındaki yakın ilişkiler devam ediyordu. 1065 ya da 1071 yılında, Gürcü Kralı IV. Bagrat'ın (1027-1072) kızı ve II. George'un (1072-1089) kızkardeşi -Bizans kaynaklarının Maria olarak belirttiği- prenses Martha, Bizans

¹⁶² J. P. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München 1964; Türkçe çevirisi: *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, Münih'te 1827 yılında basılan Almancasından tercüme eden: Ahmet Cevat Eren, Türk Tarih Kurumunda Basılmamış Nüsha: No: 40/86; William Miller, *Trebizond The Last Greek Empire of The Byzantine Area 1204-1461*, Historical Introduction, Select Bibliography by Anastasius C. Bandy, New Enlarged Edition, London 1926; Türkçe tercümesi: William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, çev. Nurettin Süleymangil, İstanbul 2007.

¹⁶³ W.E.D. Allen, *A History of Georgian People*, London 1932, pp. 88-89.

İmparatoru VII. Michael Ducas Parapinakes (1071-1078) ile evlendirildi. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118) zamanında Gürcü kralı II. David (1089-1125) kızlarından Kata'yı İstanbul'a gelin olarak gönderdi. Bu Gürcü prensesi, Nicephoros Bryennius ile *Alexiad* adlı ünlü tarih eserinin yazarı Anna Komnena'nın oğluyla evlendirildi.¹⁶⁴ Bütün bu evlilik ittifakları bize, Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşundan önce, Bizans imparatorları ile Gürcü Hanedanlığı arasında bir yüzyıldan fazla bir süreden beri akrabalık ilişkilerinin var olduğunu ve bunun siyasi evlilik diplomasisi ile tesis edildiğini göstermektedir.

Siyasi olarak ortaya çıkmasından itibaren Trabzon İmparatorluğu (1204-1461), Karadeniz'e hakim olmaya, batıya doğru genişlemeye ve İstanbul'u Latinlerden geri alarak Bizans'ı tekrar ihya etmeye çalıştı. Trabzon İmparatoru I. Aleksios bu planından, İznik'te Teodoros Laskaris'in kurduğu yerel Bizans Devleti ve Türkiye Selçukluları'nın siyasi gücü sebebiyle oldukça erkenden vazgeçmek zorunda kalmıştır. İznik ve Trabzon'da ortaya çıkan Bizans devletçikleri, IV. Haçlı seferi öncesinde imparatorluğun Avrupa'ya yönelmesi yüzünden uzun zamandır ihmal ettiği Anadolu'daki durumunu güçlendirmesine yol açmıştır.¹⁶⁵

Trabzon İmparatorluğu'nun kurucusu olan Aleksios ve David Komnenos, ünlü Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un (1185) Sebastokrator¹⁶⁶ olan oğlu

¹⁶⁴ A. Vasiliev, *a.g.m.*, p. 4.

¹⁶⁵ Anthony A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653", p. 164-187.

¹⁶⁶ *Sebastokrator* (σεβαστοκράτωρ) kelimesi *Sebastos* ve *Autokrator*'un birleşmesiyle oluşmuş, Bizans İmparatoru Isaakios Komnenos'un kardeşi I. Aleksios tarafından meydana getirilmiş bir unvandır. Komnenoslar döneminde *sebastokrator*, imparatorun çocuklarını ve kardeşlerini ifade

Manuel'in çocuklarıdır. Komnenos sülalesi 1057 yılından itibaren İstanbul'da imparator olarak hüküm sürdüler ve tahta oturdukları sırada Bizans'ın en zengin ve en şanlı hanedanlarından biri oldular. I. Andronikos Komnenos maceralı bir hayattan sonra, taht için yıllarca sürdürdüğü mücadeleyi kazanarak tahta oturdu. Fakat 1185'te rakip hanedan Angeloslar'ın düzenlediği bir darbede oğlu Sebastokrator Manuel ile birlikte öldürüldü.¹⁶⁷ Manuel'in iki oğlu Aleksios ve David'in bu kargaşadan nasıl kurtulup kaçırıldıkları hakkında farklı görüşler vardır. Trabzon İmparatorluğu'nun kurucusu Komnenos kardeşlerden, Aleksios'un 1182'de, David'in ise 1185'de doğdukları tahmin edilmektedir. Andronikoslari tamamiyla tasfiye etmek isteyen II. Isaakios Angelos, Komnenosların İstanbul'da yaşamasına izin vermedi.¹⁶⁸ 1204 yılı Nisan ayında (Saint

etmek için, en üst düzey makamdaki kişilere verilirdi. 1204 yılından sonra bu unvan Latin İmparatorları için de kullanılmıştır. İznik İmparatorları, bu unvanı Sabbas Asidenos gibi yarı bağımsız toprak sahiplerine ihsan etmişlerdir. *Sebastokrator* unvanı, öncelikli olarak imparatorun akrabalarına verilmekteydi. Bu unvanı, en son olarak İmparator Johannes Kantakuzenos döneminde yaşayan Demetrios Kantakuzenos almıştır. Ayrıca XIII. ve XIV. yüzyıllarda Bulgar Krallığı'nda da *Sebastokrator* unvanı kullanılmaktaydı. Mavi renk, *Sebastokrator*'ların rengi olup, resmi belgeleri mavi mürekkeple imzalarlardı. Sebastokrator'ların eşlerine *Sebastokratorissa* unvanı verilmekteydi. Bak. Alexander P. Kazhdan, *ODB*, Vol. III, Oxford 1991, p. 1862.

¹⁶⁷ William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Çev. Nurettin Süleymangil, İstanbul 2007, s. 11-14.

¹⁶⁸ Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşu bir çok araştırmacı tarafından değişik boyutlarıyla ele alınıp değerlendirilmiştir. A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond", *Speculum* II (1936) 3-37; Cyrill Taumanoff, "On The Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum*, Volume 15, Issue 3 (Jul., 1940), pp. 299-312; O. Lampsides, "Περὶ τὴν ἰδρύουσιν τοῦ κρατοῦς τῶν μεγάλων Κομνηνῶν", *Ἀρχεῖον Πόντου (Arkeon Pontou)*, 31 (1971-1972) p. 5-17; N. Oikonomides, "La decomposition

George gününde) Bizans İmparatoru I. Andronikos'un (1180-1183) torunu I. Aleksios, Büyük Komnenos unvanıyla Trabzon'u ele geçirerek bölgeye hakim oldu.¹⁶⁹

İmparator I. Andronikos Komnenos'un torunları Aleksios ve David Komnenos kardeşler, Bizans'ın Pontus ve Paflagonya temalarını ele geçirdikten sonra doğal olarak İznik'te devlet kuran Theodoros Laskaris'in rakibi haline geldiler. Laskaris'e kıyasla Komnenos kardeşler, Bizans Hanedan aileleri içerisinde daha soylu bir aileden, Komnenos Hanedanlığından gelmekteydiler. Bu yüzden kendilerini imparator olarak Theodoros Laskaris'ten daha üstün görüyorlardı. Bu sebepten dolayı, Trabzon İmparatoru I. Aleksios Komnenos, İznik İmparatoru'nun en ciddi rakibi haline gelmiştir.

David Komneos'un İstanbul'daki tahtı tekrar ele geçirmek için giriştiği sefer dönemin görgü şahidi Niketas Khoniates'in eserinde şu şekilde geçmektedir:

de l'Empire Byzantin a la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicee: a propos de la "Partitio Romaniae", *XVe Congres International d'Études Byzantines*, Athenes 1976, Rapports et co-rapports, Histoire I.; Antony A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX, (Washington 1975), pp. 113-151; Elizabeth A. Zachariadou "Trebizond and Turks (1352-1402)", *Αρχαίον Ποντου (Arkeion Pontou)*, "Black Sea", Birmingham, 18-20 Mart 1978, Atina 1979, p. 333-358; İbrahim Tellioğlu, "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 41, Eylül 2004, s. 139-146.

¹⁶⁹ Trabzon İmparatorluğu'nun saray tarihçisi Panaretos kuruluş süreci ile ilgili çok kısa bilgi verir: "I. Aleksios Komnenos'un hakimiyeti (Miladi 1204 yılında başlamıştı.) Kir-Aleksios Komnenos, İstanbul'dan sağ salim çıkıp halası Thamar'ın topladığı İberia (Gürcü) ordusuna yetiştikten sonra, Trabzon'u 10. indiksion 6712 (1204) yılı, Nisan ayında (22 yaşında) ele geçirdi." O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Αρχαίον Ποντου (Arkeion Pontou)*, 22 (1958), s. 60.

“Komnenos ailesinden olan David, Paphlagonia’lıları ve Pontic Herakleia (Ereğli)’lıları tekrar askere aldı ve Phasis nehri kıyısında yaşayan İbrialılardan da bir bölük ücretli asker sağladı. Bu birliklerle şehirleri ve köyleri ezdi. Adı Aleksios olan kardeşinin ismini yüceltti; onun öncüsü ve habercisi oldu. Fakat Aleksios hep tereddüt içinde kaldı ve zamanını Trabzon bölgesinde geçirdi. Efsanevi Hylas¹⁷⁰ gibi adı daima söylendi ama kendi hiç görünmedi. Synadenos adında ve daha pek genç yaşta bir kumandanın idaresinde bulunan David’in ordusu Nikomedia (İzmit)’ya yaklaşınca, Laskaris bir ordu topladı ve ona karşı yürüdü. Bilinen ve her zaman kullanılan yoldan gidermiş gibi yaptı, ama Synadenos’a fark ettirmeden dönerek zorlu ve geçişi zor bir yola saptı ve ona saldırdı. Bu şekilde delikanlıyı bertaraf etti ve ordusunu dağıttı; böylece David’in Pontic Herakleia’dan daha ileri gitmesini engelledi. Laskaris kısa bir süre sonra Mavrozomes ile çatıştı ve onun sürgüne gitmesine sebep oldu. Türkleri de büyük bir yenilgiye uğrattı, bir çok kişiyi kesip öldürdü, aralarında ordu kumandanları ve asiller bulunan pek çok kişiyi de esir aldı.”¹⁷¹

1208 yılında İznik İmparatoru Teodor Laskaris, Trabzon’dan Karadeniz Ereğli’ye kadar uzanan bölgeyi hakimiyetine alan ve stratejik noktaları kontrol altına alan David Komnenos’u durdurmayı başarmıştır. Bu başarısına rağmen Theodoros Laskaris, Büyük Komnenos David’in Paflagonya Temasından çekilmesini

¹⁷⁰ Hylas, Herakles ile birlikte Mysia bölgesine yapılan sefere katılır, fakat karaya çıktıktan sonra ormanda kaybolur. Bütün aramalar ve seslenişler boşunadır; hiçkimse Hylas’ı bulamaz. Daha geniş bilgi için bak. A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 159.

başaramamıştır. İznik İmparatoru Theodoros Laskaris, Gürcülerin ve Latinlerin desteklediği Trabzon Prensi David Komnenos’a karşı Türkiye Selçukluları ile ittifak yapmak zorunda kalmıştır. 1208’den sonra Trabzon ve İznik arasındaki düşmanlık 1214 yılına kadar herhangi bir mücadeleye sahne olmadan sessiz bir şekilde devam etmiştir. Bu arada kardeşine göre daha hırslı olan David 1212 yılında ölmüştür.¹⁷² Şayet David Komnenos ile İznik İmparatoru Theodoros Laskaris birleriyle rekabet etmek yerine işbirliği yapmış olsalardı, belki de İstanbul’daki Latin işgali kısa bir süre içinde son bulabilirdi. Kendilerini “Büyük Komnenoslar” olarak adlandıran Trabzon imparatorları, aynı zamanda kendilerini tanınmış Komnenos Hanedanının gerçek ve yasal mirasçıları ve aynı zamanda Bizans imparatorluk geleneğinin taşıyıcıları olarak görmüşlerdir. Başlangıçta rakipleri İznik’teki Laskarisler ve daha sonra 1261 yılında İstanbul’u tekrar ele geçiren Palaiologos Hanedanı imparatorları tarafından “Romalıların İmparatorları”, yasal Bizans Hanedanı olarak tanınmamış ve Bizans’ın merkezi olan İstanbul’dan neredeyse kopuk bir şekilde yaşamış olmalarına rağmen, Trabzon Rum imparatorları 257 yıl boyunca konumlarını güçlendirmeyi ve kendilerini tehdit eden siyasi güçlere karşı tarih sahnesinde ayakta kalmayı başarmışlardır.

¹⁷¹ Niketas Choniates, *Historia*, s. 626, II.57-66; İngilizce çevirisi için bak. Magoulas, *O City of Byzantium*, p. 343; *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1195-1206), İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 210-211.

¹⁷² A. Vasiliev, “The Foundation”, p. 12.

II. TRABZON RUM İMPARATORLUĞU VE SELÇUKLU DEVLETİ

1204 yılından önce, Trabzon'un güney sınırı Selçuklular tarafından kuşatılmıştı. Büyük Komnenoslar, Trabzon'a yerleştikten kısa bir süre sonra Selçuklular ile ilişkiye girmek zorunda kalmışlardır. Trabzon İmparatorluğu'nun ortaya çıktığı dönemde Selçuklular Anadolu'nun büyük bir kısmını hakimiyetleri altına almışlardı. XIII. yüzyılın ilk yarısında rakip iki güç arasındaki siyasi mücadeleler zirveye ulaşmıştır. Genellikle iki güç birbiriyle askeri mücadeleye girişmiş ve bunun sonucunda büyük politik değişimler meydana gelmiştir. Askerî seferlerin dışında kalan zamanlarda hem Rum toplumu hem de Türkler barış içerisinde hatta bazen birarada yaşamışlardır. Barış içerisinde yaşanan dönem XIII. yüzyılın neredeyse yarısını oluşturmalarına rağmen kaynakların bu zaman dilimi hakkında oldukça sınırlı bilgi vermesi dönemin tam bir resmini ortaya koymamızı zorlaştırmaktadır. Kaynakların sınırlı olması sebebiyle XIII. yüzyıl Selçuklu-Trabzon ilişkilerini üç döneme ayırmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz:

A. 1204-1214: Trabzon İmparatorluğu'nun Ortaya Çıkışından Sinop'un Türkiye Selçukluları Tarafından Fethine Kadar Olan Dönem,

B. 1215-1230: Sinop'un Fethinden Sonra Türkiye Selçuklularına Tabi Olan Trabzon İmparatorluğu'nun, Moğol Hakimiyetini Tanımasına Kadar Geçen Dönem.

C. 1230-1300: Moğol Hâkimiyeti Döneminde Trabzon İmparatorluğu ve Türkler

Harita1: XIII. yüzyılın Başında Anadolu
(<http://imperiobizantino.wordpress.com/mapas/>)

A. 1204-1214: Bu tarihler arasında Trabzon İmparatorluğu'na karşı Selçukluların stratejisi 1204 yılından çok uzun zaman önce olgunlaşmaya başlayan Selçuklu politikalarının bir devamı niteliğindedir. Selçukluların en önemli stratejik amaçlarından biri Karadeniz kıyılarındaki kentlerin kontrolünü ele geçirmektir. XII. yüzyılda Komnenoslar Hanedanından gelen Bizans İmparatorları, Trabzon'un stratejik önemine farkına vararak komşu kentler üzerinde hakimiyet kurmak istediler. Karadeniz Bölgesinin stratejik önemi dolayısıyla, özellikle Bizans İmparatoru II. İoannes

döneminde Anadolu'nun kuzey sınırı büyük mücadelelerinin meydana geldiği bir bölge haline geldi. İmparator, Türklerin kıyılara ulaşmasını önlemek amacıyla Paflagonya ve Haldiya temalarının savunma hattını güçlendirdi. Hatta Niksar ve civarına hakim olan Danişmendoğullarını bölgeden uzaklaştırmak için bazı tedbirler almaya çalıştı. Fakat bu amacını gerçekleştirmede başarısız oldu. Selçuklular, Bizans'ın almış olduğu bu tedbirler ve Haçlı Seferleri neticesinde Karadeniz kıyılarına inemediler. XII. yüzyılın büyük bölümünde Bizans, Batı Anadolu ve Karadeniz'in verimli sahil şeridini elinde tutmayı başarmıştır.

Bizans İmparatoru I. Manuel, Suriye'ye bir sefer düzenleyip bölgeyi tekrar Anadolu'ya bağlayarak hakimiyetini Anadolu'nun güneyine kadar yaymak istedi.¹⁷³ Miryakefalon Savaşı (1176), Türk-Bizans ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Bu savaşta I. Manuel'in bütün imkanlarını seferber ederek hazırladığı ordunun, Selçuklu Sultanı Kılıçarslan tarafından yenilgiye uğratılması ile Bizans'ın savunma hattı çökmüştür.¹⁷⁴

¹⁷³ R. J. Lilie, "Twelfth-century Byzantine and Turkish State", A. A. M. Bryer-M. Ursinus (ed.) *Manzikert to Lepanto, The Byzantine World and the Turks (1071-1571)*, coll. *Byzantinische Forschungen*, Vol. XVI, Amsterdam 1991, pp. 35-51; M. Kurşanskis, "L'Empire de Trebizonde et les Turcs au XIIIe siècle", p. 115; Sp. Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *DOP*, XXIX (1975), p. 45-47.

¹⁷⁴ A. A. Vasiliev, "Das genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon", *Byzantinische Zeitschrift*, 27 (1927), s. 288-290; R. J. Lilie, "Die Schlacht von Myriokephalon (1176) Auswirkungen auf das Byzantinische Reich im ausgehenden 12 Jahrhundert", *Revue des Études Byzantines*, 35 (1977), s. 257-275; E. Eickhoff, "Der Ort der Schlacht von Myriokephalon", *VII. Türk Tarih Kongresi II*, Ankara 1981, s. 679-687; Abdulhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, İstanbul 1987; A.g.y., *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıçarslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi*, İstanbul 1984; Ebru Altan, "Myriokephalon (Karamıkbeli)

Anadolu'nun kuzeyinde Danişmendnâme'de, Danişmend Gazi ve Artuk Bey'in arkadaşları arasında gösterilen Kara Tekin, Çankırı ve Kastamonu'yu ele geçirdi (1080). Destana ait kahramanlar arasında bulunan Osman, Eslânus'u almış ve kente kendi adı vermiştir (Osmancık). Süleyman Bey adlı biri de Karadeniz kıyısındaki önemli liman kenti Samsun'u fethetmiştir.¹⁷⁵ Selçukluların bu başarısı pek uzun süreli olmamış, IV. Haçlı Seferi'nden sonra İznik'te kurulan Bizans Devleti (1204-1261), Batı Anadolu topraklarının önemli bir kısmını hakimiyetine alırken Trabzon İmparatorluğu, Doğu Karadeniz kıyılarını kontrol altına almak için harekete geçmiştir. Karadeniz Bölgesi'nde Büyük Komnenoslar'ın kurduğu devlet, Selçuklu Sultanlığı'nın Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ne doğru izlediği politikalarda çok az değişiklik yapmasına sebep oldu. Trabzon ve Sinop gibi önemli iki ticaret merkezi Selçukluların öncelikli hedefleri arasındaydı. Böylece 1204 ile 1210 arasındaki dönemde Selçuklular ile İznik İmparatorluğu arasında ittifaka dayanan bir dostluk ilişkisi kuruldu.¹⁷⁶ Türkiye Selçukluları ile İznik İmparatorluğu arasındaki ilişkiler çoğu zaman dostane bir şekilde gelişmiştir. Anadoluda yaşanan siyasi çekişmeler iki gücü birbirine yakınlaştırmıştır. Michael Palaiologos'un Türkiye Selçuklularına sığınması bu dostluğun güzel bir örneğidir.¹⁷⁷

Savaşı'nın Anadolu Türk Tarihindeki Yeri", *Türkler*, C. VI, ed. Hasan Celal Güzel-Salim Koca, Ankara 2003, s. 630-634.

¹⁷⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 86.

¹⁷⁶ Niketas Choniates, *Historia*, ed. J. A. Van Dieten, Berlin-New York 1975, Vol. 1, p. 626; Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, Oxford University Press 2007, p. 5.

¹⁷⁷ 1224 ya da 1225 yılında doğan Michael Palaiologos, İznik aristokrat sınıfına mensuptur. Babası Bizans askeri sisteminde önemli görevlerde bulunmuş Büyük Domestikos Andronikos

XIII. yüzyılın başında Selçuklular ile Bizans arasında düşmanlık Büyük Komnenos Aleksios'un seferi ile başladı. Aleksios'un birlikleri Samsun'a girdiler. Muhtemelen bu sefer esnasında Trabzon İmparatorluğu askerleri 1194 yılından beri Selçuklulara ait olan diğer Karadeniz kıyı kentlerini¹⁷⁸ de hâkimiyetleri altına aldılar. İbnü'l-Esir 602/1205-1206 yılı olaylarını anlatırken Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin

Palaiologos'tur. Babasının hakimiyetindeki Trakya'da Melnik ve Serez kentlerinin yöneticisi olmasıyla, 1246 yılından itibaren İznik İmparatorluğu için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Michael Palaiologos'un sadakatinden şüphe edilmesi üzerine 1253 yılında İznik İmparatoru Ioannes Vatatzes tarafından ve 1258 yılında İmparator Theodoros Laskaris tarafından olmak üzere iki kez tutuklanmıştır. İmparator Ioannes Vatatzes, ilk tutuklamasından sonra Michael Palaiologos'u İznik tahtına sadakat yemini vermeye zorlamıştır. Daha sonra imparator, onu *Grand Constable* vazifesine atamıştır. Bu göreve sahip kişi imparatorluğun ücretli Latin askerlerini kumanda ediyordu. Michael Palaiologos'un Türkiye Selçuklularına sığınması muhtemelen 1256 yılında gerçekleşmiştir. Michael Palaiologos, İznik İmparatorluğu'nun Sakarya Nehri boyunca uzanan sınır bölgesinde Mesothinia ve Optimates kentlerini yönettiği sırada İznik İmparatoru'nun kendisini tutuklanacağını, çok samimi dostu Theodoros Kotys haber verdi. Bu haberi alan Michael, Sakarya Nehri'ni karşıya geçerek Selçukluların kontrolündeki bölgeye ulaştı. Akropolites, a.g.e., s. 134, 11.10-12; Pachymeres, a.g.e., s. 21-26, 17-1-9; Nathan Ioannes Cassidy, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History 2004, s. 6-9; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaiologos and the West, 1258-1282, A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge 1959, s. 17-18, 21-26; M. Angold, *A Byzantine Government in Exile, Government and Society Under the Laskarids of Nicaea*, Oxford 1975, s. 187-188; D. Korobeinikov, *Byzantium and The Turks in the Thirteenth Century*, s. 47-48.

¹⁷⁸ A. Bryer Samsun dışında Bafra ve Ünye gibi Karadeniz sahil şehirlerinin 1204 yılına kadar Selçukluların elinde bulunduğunu belirtmektedir. Bak. A. A. M. Bryer, "David Komnenos and Saint Eleuterios", *Ap̄xeiov Πovtov*, 42 (1988-1989), p. 177; M. Kursanskis, "L'Empire de Trebizonde et les Turcs", p. 111; J. F. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu*, s. 39.

Keyhüsrev'in (birinci saltanatı 1192-1196, ikinci saltanatı 1205-1211)¹⁷⁹ Trabzon'u kuşattığını belirtir: "Bizans, Rus, Kıpçak ve diğer ülkelerden gelen yol karadan ve denizden kapandı. Kimse Gıyaseddin'in ülkesine gelemediği için tacirler ve dolayısıyla halk da büyük zararlara uğradı. Çünkü Dımaşk, Musul, el-Cezire ve diğer şehirlerden ticaret için gelmiş olanlar Sivas'ta büyük bir kalabalık oluşturdular ve yığılma meydana geldi. Yol açılmadığı için çok sıkıntılarla karşılaştılar. Sermayesi ile dönebilenler en kârlı insanlar olmuşlardı."¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, Trabzon İmparatorluğu ile Selçuklular arasında yaşanan sorunun ekonomik boyutunu detaylı bir şekilde izah etmiştir. Bahsedilen bölgeler ile Sivas ve Trabzon arasında bu dönemde yoğun bir ticari trafik olduğu açıktır.¹⁸¹ Selçukluların, İznik İmparatorluğu'nun politikalarına uygun bir

¹⁷⁹ Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006.

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, C. XII, İstanbul 1987, s. 231.

¹⁸¹ Bu dönemde meydana gelen ekonomik faaliyetlerde birisi kara diğeri denizyolu olmak üzere iki yönlü bir ticari güzergâh sözkonusudur. Kara ticareti, doğu-batı yani İstanbul-Tebriz istikametinde uzanan ana yol üzerinden gerçekleşiyordu. Bu yol, Tebriz, Erzurum, Erzincan vasıtasıyla Sivas'a ulaşıyor ve burada diğer yolla yani kuzey-güney yoluyla birleşiyordu. Sivas'a ulaşan doğu-batı yolu burada ikiye ayrılmaktaydı. Bunlardan birisi, Ankara, Bursa üzerinden İstanbul'a ulaşırken diğer yol ise Aksaray, Konya, Isparta, Burdur ve Antalya'ya ulaşıyordu. Anadolu'dan geçen ikinci anayol ise kuzey-güney istikametinde cereyan eden yoldu. Bu yol Rusya içlerinden başlayarak, iki büyük nehir Don ve Volga üzerinden Kırım ve Suğdak limanlarına ulaşıyor, buradan Karadeniz'i geçerek vardığı Samsun, Sinop ve Trabzon limanlarında Anadolu'ya çıkıyordu. Karadeniz kıyılarından iç kesimlere hareket eden tüccarlar öncelikle Orta Anadolu'da ticari kavşak noktası olan Sivas'a geliyorlar ve buradan bir taraftan Kayseri-Konya-Antalya yolunu takiple Anadolu içlerine diğer taraftan da Kayseri-Maraş-Antep yolunu takiple Halep, Musul ve Bağdad'a ulaşıyorlardı. Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*

şekilde davranmadıkları açıktır. 1205'in sonbaharında ya da kışa doğru Büyük Komnenos David'in düzenlediği saldırıdan kurtulmak için İznik İmparatorluğu ile Selçuklular arasında daha önce de belirttiğimiz gibi bir anlaşma yapılmıştı. İki devletin menfaatlerine uygun olan bu anlaşmayla İznik İmparatoru, Trabzon Prensi David Komnenos'un ordusunu mağlup etmeyi başarmıştır.¹⁸²

İbnü'l-Esir'in belirttiği ekonomik sebepler Selçukluların Trabzon'a sefer düzenlemelerinin temel sebebidir. XIII. yüzyılın başlarında Karadeniz'in kuzeyinden gelen mallar Trabzon limanı boşaltılarak buradan kara yolu ile Sivas'a getiriliyordu. Dönemin seyyahları bölgede gerçekleşen zengin ticari faaliyetleri eserlerinde yansıtmışlardır. Yazarı bilinmeyen İranlı bir seyyahın *Acaibü'd-Dünya* başlıklı eserinde, Sivas'ın bu dönemde Rum sınırında oldukça zengin ve büyük bir kent olduğu ifade edilmiştir. Rum sınırı ile kastedilenin Trabzon İmparatorluğu olduğu açıktır.¹⁸³ 1204-

Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985, s. 4-5; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklulardan Bizansın Sona Erişine*, Ankara 2000, s. 146-149. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Batılı tüccarlar Moğol topraklarına doğru uzanan iki yolu kullanıyorlardı. İlk yol, Kilikya Bölgesinden veya Trabzon kentinden İran'a, diğeri ise Basra Körfezinden denize açılarak Hindistan ve Çin'e kadar uzanıyordu. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 57-58.

¹⁸² Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, Çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 226-229. G. Finlay, *History of Greece and Empire of Trebizond*, London 1851, s. 258-259; William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, çev. Nurettin Süleymangil, İstanbul 2007, s. 12-13; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 278-279.

¹⁸³ Rustam Shukurov, "Trebizond and the Seljuks (1204-1299)", *Mésogaios Revue trimestrielle d'études méditerranéennes*, Special Edition "The Saljuqs", ed. G. Leiser (T. 25-26) Paris 2005, s. 77.

1205 yıllarında bölgede yaşanan ticaret hacmi son derece gelişmişti. Sivas'a ulaşan malların bir çoğunun Karadeniz'in kuzeyinde Rus steplerinden getirildiği bilinmektedir. Kürkler, Bizans'ın mükemmel tekstil ürünleri ve köle en dikkat çeken ticaret mallarından bir kaçıdır. Karadeniz limanları (özellikle Trabzon) bu ticari faaliyetler dolayısıyla belli bir zenginliğe kavuşmuştur. Gerek İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiler gerekse adı belli olmayan seyyahın kayıtlarının tam olarak uyuşması bu dönemde Doğu Karadeniz bağlantılı gerçekleşen ticari trafiğin abartı olmadığını ortaya koymaktadır. Trabzon ile yaşanan ticaretin kesintiye uğraması Anadolu ve Suriye üzerinde büyük bir ekonomik kayba sebep olmuştur.¹⁸⁴

Samsun'un 1204 yılında Trabzon İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş olması Selçuklular için önemlidir. Trabzon'a karşı düzenlenen seferin bu olay ile de bağlantısı vardır.¹⁸⁵ Müslüman tüccarlar sık sık Samsun'u ziyaret etmekte ve muhtemelen bazı tacirler Kırım'a gidip gelerek ticarî faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Bölgedeki Greklerin Müslüman tüccarlara karşı dostane bir tutum içerisinde olmadıklarını ticari faaliyetlerin aksamasından çıkarabiliriz.¹⁸⁶

Özetle 1205 yada 1206 yılında Selçuklular ile Trabzon İmparatorluğu arasında meydana gelen ilk savaşın tam olarak sebebini tesbit etmek oldukça güçtür. Dönemin en önemli İslâm kaynağı İbü'l-Esir, 1205/1206 yılı olaylarını anlatırken Selçuklu Sultanı I.

¹⁸⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 303; William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. II, Çev. Nazım Poroy, TTK. Kütüphanesinden Yayımlanmamış çeviri, s. 110-120.

¹⁸⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 357.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in Trabzon üzerine bir sefer yaptığını ifade etmektedir.¹⁸⁷ Yalnız Bizans kaynakları bu seferden bahsetmezler. Bununla birlikte, ekonomik ve siyasi sebeplerin savaşın temel sebebi olduğu açıktır. Daha sonraları Trabzon-Selçuklu ilişkilerinde ekonomi son derece önemli bir faktör olarak ortaya çıkacaktır. Çağdaş kaynaklar savaşın ortaya çıkış sebebi hakkında hiç bir şey söylememesine rağmen, Selçukluların Trabzon'u fethetmeyi başaramadıkları açıktır. Fakat görünüşte Arap ve Fars kaynaklarının teyit ettiğine göre, Selçuklular Anadolu ticareti için son derece önemli olan ticaret yolunu açmayı başarmışlardır.¹⁸⁸

Trabzon İmparatorluğu ve Selçuklular arasında bilinen ikinci savaş yaklaşık bir on yıl sonra meydana geldi. 1214 yılında Selçuklular, Sinop limanına hakim olan Büyük Komnenoslar'a karşı sefere çıktılar. Selçuklular Sinop limanını ele geçirerek Trabzon'un İstanbul ile ulaşımını sağlayan denizyolu bağlantısını kestiler. 1214 yılında Trabzon İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti arasında yaşanan mücadeleler, İbnü'l-Esir'in bahsettiği ve on yıl önce meydana gelen savaş ile doğrudan ilgilidir. Bununla bağlantılı olarak Selçuklu ve İznik İmparatorluğu arasındaki askeri mücadeleleri burada tekrar gözden geçirmek yerinde olacaktır.

¹⁸⁶ Osman Turan, Samsun ve Sinop'un Keykavus zamanına kadar ne Selçuklu, ne Trabzon Komnenosları ve ne de İznik'in eline geçmediğini belirtmektedir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 280.

¹⁸⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, C. XII, s. 201.

¹⁸⁸ A Yakubovskii, "İbn Bibi'nin XIII. asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovetsk (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi (Kıpçak Sahrasında Cereyan Eden Ticari Hayattan Bazı Safhalar)", *D.T.C.Fakülte Dergisi*, Çeviren: İsmail Kaynak, XII (1954), s. 207-226.

Karadeniz Bölgesi'nde Selçuklular ile Trabzon İmparatorluğu arasındaki düşmanlık tekrar kızışmıştır. 1214 yılı olayları, döneminin en önemli Bizans kaynağı Akropolites'in eserinde detaylı bir şekilde verilmiştir.¹⁸⁹ Dönemin diğer kaynakları ise 1270'lerde Selçuklu Tarihi yazan İbni Bibi'nin *el-Evamirü'l-Alaiyye* adlı eseri¹⁹⁰ ve 1214 yılındaki Mesarites'in kayıtlarıdır.¹⁹¹ Dönemin Bizans kaynakları ile Farsça kaynaklarını bir arada ve karşılaştırmalı olarak kullanmak olayları daha güvenilir bir şekilde tahlil etmemize imkan sağlayacaktır. Kronolojik olarak hatalı olmasına rağmen dönemin olayları İbn Bibi tarafından oldukça detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Mesarites, bu dönemde meydana gelen olaylardan çok genel bir şekilde bahsetmiş ve olayların detaylarını vermemiştir. Fakat olayların tarihleri konusunda İbn Bibi'ye nazaran daha güvenilirdir.

Michel Kurşanskis'e göre, Büyük Komnenos I. Aleksios, Selçuklu hanedanlık mücadelesine müdahil olmuştur. Şehzade Alâeddîn Keykubad (Hükümdarlığı 1219-1237) babası Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlığı sırasında eski Danişmendli kenti

¹⁸⁹ Akropolites, *Kronik*, ed. A. Heisenberg, Leipzig 1903, p. 18; Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, p. 75.

¹⁹⁰ İbni Bibi, *el-Avamirül Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk, s. 169-180.

¹⁹¹ Mesarites'in çeviri ve değerlendirme için bak. Nikolaos Mesarites, *Description of The Church of The Holy Apostles at Constantinople*, Greek text edited with Translation, Commentary, and Introduction by Glanville Downey. Part 6 (pp. 855-924) Transaction of the American Philosophical Society, Vol. 47. Philadelphia 1957; Mesarites'in verdiği bilgiler ve seyahaynamesi hakkında bak. Clive Foss-J. Tulchin, *Nicaea: a Byzantine Capital and its praises, with the speeches of Theodoros Lascaris "In praise of the Great City of Nicaea" and Theodoros Metochites "Nicene oration"*, Brookline 1996, p. 59-63; Ayrıca Mesarites

olan ve Büyük Komnenosların güney sınırında bulunan Tokat'ta *melik* idi. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra Alâeddîn Keykubad, kardeşi İzzeddin Keykavus'un hakimiyetine karşı çıkararak devletin kontrolünü ele geçirmek için harekete geçti. Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) 28 Haziran 1211 tarihinde Selçuklu tahtına geçti.¹⁹²

Kaynakların bildirdiğine göre İzzeddin Keykavus, Danişmendli soyundan gelen ve eski Danişmendli toprağı olan Tokat ve civarını hakimiyeti altında bulunduran Pervane Zahirüddin İli'nin desteğini sağladı. Bu bölgede İzzeddin Keykavus'ın amcası ve Erzurum hakimi (1205 yada 1203'den 1225 yılına kadar) Mugiseddin Tuğrul Şah da hakimiyet kurma isteğindeydi. İzzeddin Keykavus aynı zamanda Kilikya Ermeni Kralı II. Levon'un da (1187-1219) desteğini aldı.¹⁹³

1211 yılında Sultan İzzeddin Keykavus müttefik kuvvetler tarafından Kayseri'de kuşatıldı.¹⁹⁴ Ancak kuşatma kesin bir neticeye ulaşmadan sonuçlandı ve ittifak kısa bir süre sonra dağıldı. Tuğrul Şah'ın Erzurum'a doğru yola çıkmasından kısa bir süre sonra,

güvenirliği konusunda bak. A. Vasiliev, "Mesarites as a Source", *Speculum* 13 (1938), p. 180-182.

¹⁹² Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 21-22; Osman Turan, "Keykavus I", *İ.A.*, C. VI, s. 633.

¹⁹³ Kilikya Ermeni Krallığı 1185 yılında Kuzey Suriye bölgesinde kuruldu. Komşusu Frank Devletleri ile giriştiği mücadele sonucunda bölgede yalnız kalmıştır. Angus Steward, *The Armenian Kingdom and The Mamluks War and Diplomacy during the Reign of He'tum II (1289-1307)*, p. 1-2.

¹⁹⁴ Ermeni Kaynağı Başkumandan Simbat vekayinamesine göre, II. Levon seferi 1216 yılında gerçekleşmiştir. Bak. *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi Yayınlanmamış Tercüme, s. 77.

Ermeni Kralı II. Levon da ordusuyla Ermeni ülkesine geri döndü. Sonuçta müttefikleri tarafından terkedilen Alâeddîn, Ankara'ya sığındı. Fakat Sultan İzzeddin Keykavus, yakaladığı kardeşi Melik Alâeddîn'i Malatya'ya götürüp oradaki Minşar Kalesine hapsedsin diye Melik Seyfeddin Ayaba'ya teslim etti.¹⁹⁵ Yaklaşık bir yıl süren Ankara kuşatması sonucunda Alâeddîn'in Sultan tarafından teslim alınması ilkbaharın başlangıcı olan 21 Mart (1214) tarihinden kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir.¹⁹⁶

Kurşanskis, Melik Alâeddîn'in tahtı ele geçirmek için yaptığı girişimde, I. Aleksios Komnenos'un, ona destek verdiğini düşünmektedir.¹⁹⁷ İbn Bibi'nin kaydettiğine göre, Sultan I. İzzeddin Keykavus kardeşinin isyanını bastırdıktan sonra başkent Konya'ya döndü.¹⁹⁸ İzzeddin Keykavus'un tahta çıkışı sebebiyle gelen elçilerden biri de İznik İmparatoru Laskaris'in elçileri idi. Sultanın tahta geçmesini fırsat bilen Theodoros Laskaris, Menderes Nehri kenarında meydana gelen ve Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit olmasıyla neticelenen savaşta bozulan İznik-Selçuklu ilişkilerini düzeltmek istiyordu. İznik İmparatoru Laskaris'in asıl hedefi, İstanbul'u

¹⁹⁵ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie*, çev. Mürsel Öztürk, s. 160; Başkumandan Simbat, *Vekayinâme*, s. 78; Abu'l-Farac, Melik Alâeddîn'in Mar Ahron manastırının altındaki Masara kalesine hapsedildiğini kaydetmektedir. Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, c.II, TTK Yay, Ankara 1999, s. 491.

¹⁹⁶ Kuşatmanın süresi ve ayı hakkında bak. *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden, Türkçeye Çeviren: M. Nuri Gençosman, Notlar İlave Eden: F. N. Uzluk, Ankara 1941, s. 56-58

¹⁹⁷ M. Kurşanskis, "L'Empire de Trebizonde et les Turcs au 13e siècle", *Revue des Études Byzantines (RÉB)* 46 (1988), s. 111.

Latinlerden tekrar ele geçirmekti.¹⁹⁹ Sinop sınırından gelen elçiler, Sultan I. İzzeddin Keykavus'a mühürlenmiş bir mektup getirdiler. Bu mektuba göre Canit İmparatoru (tekfur) Kir Aleksios anlaşmayı bozarak sınırları aşmış ve Sultanın topraklarına girmişti.²⁰⁰ Aynı zamanda *Tarih-i Ali Selçuk* da bu olayı zikretmektedir: “Sinop yönünden I. Aleksios büyük bir ordu ile geldi.”²⁰¹ Trabzon imparatorları, Selçuklu taht mücadelelerinden her zaman faydalanmaya çalışmışlardır. Trabzon İmparatorluğu'nun dış politikalarında, komşu devletlerin yaşadığı iç çekişmelerden faydalanmak için hemen hemen her fırsatı değerlendirdiklerini görmekteyiz. Gerek Kayseri kuşatması sırasında ve gerekse Şehzade Alaaddın'ın Ankara'da kuşatıldığı sırada, Trabzon ordusunun yardım amacıyla Selçuklu Sultanının hakimiyetinde bulunan topraklara girip girmediği belli değildir. Buna rağmen Trabzon İmparatorluğu'nun, Sultan İzzeddin Keykavus'a karşı oluşturulan ittifak da -en azından Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah'ın yanında- yer alması kuvvetli bir ihtimal olarak gözükmektedir. 1220 yılında meydana gelen olaylardan, Trabzon İmparatorluğu'nun Tuğrul Şah'ın müttefiki olduğunu açıkça görebilmekteyiz.

¹⁹⁸ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie*, çev. Mürsel Öztürk, s. 161; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 296.

¹⁹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 299; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, s. 30.

²⁰⁰ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie*, çev. Mürsel Öztürk, s. 169; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, s. 30-31.

²⁰¹ Ancak *Tarih-i Ali Selçuk*'a göre Sultan Sivas'ta kalmıştır. *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, Türkçeye çeviren: M. Nuri Gençosman, Notlar İlave eden: F. N. Uzlu, s. 61.

Bu dönemde Sultan İzzeddin Keykavus'un ordugâhı ülkenin kuzey sınırında yani Trabzon İmparatorluğu ve Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah'ın topraklarına yakın bir yerde bulunmaktaydı. Ordunun Trabzon İmparatorluğu'na yakın bir yerde bulunması kuzey sınırından bir tehlike gelme ihtimali olduğunu göstermektedir.

Elçilerin getirdiği haber ile Sultan I. İzzeddin Keykavus, fethedilmesi oldukça güç bir yer olan Sinop'a karşı harekete geçti. Sinop'un fethedilmesi için hem karadan hem de denizden aynı anda kuşatılması gerekiyordu. Selçuklular, Sinop'u kuşattıkları sırada I. Aleksios, Sinop civarında avlanmaktaydı. Casuslar, I. Aleksios'un tedbirsiz bir şekilde, ormanda 500 kişilik bir grupla avlandığını uc komutanlarına haber verdiler. Harekete geçen Selçuklu uc kuvvetleri İmparator Aleksios'u esir alarak Selçulu ordugâhına getirerek durumu Sultana haber verdiler.²⁰² Sultan I. İzzeddin Keykavus, I. Aleksios'tan kuşatma altındaki Sinop'u teslim etmesini isteyince, Trabzon İmparatoru kendisiyle beraber esir edilen emirlerden birini Grekçe yazılmış bir mektupla²⁰³ kente gönderdi. Kenti savunanlar "İmparator Aleksios esir alınmış olsa bile, o Canit'te hakimiyeti altında tutan değerli çocuklara sahiptir. Biz onlardan birini tahta

²⁰² İbn Bibi, *El-Evami'ü'l-Ala'iy*e, çev. Mürsel Öztürk, s. 147-148; Abul'l-Farac, I. Aleksios'un Sultan tarafından öldürüldüğünü kaydetmektedir. Gregory (Bar Hebraeus) Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, Cilt II, Süryanice'den İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 369; Osman Turan, "I. Keykavus", *İ.A.*, C. VI, s. 635; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1221-1220)*, s. 30-31; Yusuf Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)", *TİD*, Cilt: XXIII, Sayı:1, (Temmuz 2008), s. 20.

²⁰³ Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1221-1220)*, s. 31.

geçirebiliriz, fakat bu toprakları asla Müslümanlara terk etmeyiz”²⁰⁴ diyerek kuşatma altında olduklarını reddettiler.

Mesarites, Aleksios’un esir edilme tarihini yaklaşık olarak vermektedir.²⁰⁵ I. Aleksios Komnenos’un kibri sebebiyle beklenmedik bir şekilde baskına uğrayarak esir edilme haberini getiren “ilahi habercinin” İznik’e gelişini anlatır. I. Aleksios’un esir edilmesinin İznik sarayında memnuniyetle karşılanmıştır. Mesarites’ye yeralan bilginin, Selçuklu Sultanı İzzedin Keykavus’un I. Aleksios’u esir etmesiyle ilgili olduğu açıktır. Bu başarısızlık sonucunda, “bundan sonra kuzeydeki topraklar (Paflagonya) bizim imparatorumuzun (İznik İmparatoru Theodoros Laskaris kastedilmekte) hakimiyetinin pençesi altına geçti.”²⁰⁶ Bu olay Patrik IV. Michael Autorianus’un 26 Ağustos 1214 yılında ölümünden kısa bir süre önce olmuştur. Selçukluların Sinop’a karşı düzenledikleri sefer ve I. Aleksios’un esir alınması 1214 yılının Ağustos ayının sonunda gerçekleşmiştir.²⁰⁷

Mesarites’in kaydına göre Paflagonya Temasının bir kısmı 1214 Ağustos’unda İznik İmparatorluğu’nun hakimiyetine geçmiş olmasına rağmen, İznik İmparatoru

²⁰⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü’l-Alaiyye*, s. 149. Burada Sinop halkının kastettiği çocuklar, Aleksios’un büyük oğlu ve imparatorluğu 1235-1238 yılları arasında yöneten İmparator Ioannes Aksoukhos ve 1238 yılında bir Manastıra gönderilen Ioannikos’tur. Bak. Michael Panaretos, *Kronik*, s. 63; Daha detaylı bilgi için bak: R. Shukurov, “The Enigma of David Grand Komnenos”, *Mesogeios* 12 (2001), p. 125-136.

²⁰⁵ Mesarites’in verdiği bilgiler ile İbn Bibi’nin karşılaştırması için bak. R. Shukurov, *Velikie Komniny i Vostok (1204-1461)(Komnenos Hanedanlığı ve Doğu)*, Saint Petersburg 2001, p. 94, 98-99.

²⁰⁶ A. Vasiliev, “Mesarites as a Source”, p. 181.

²⁰⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 306.

Theodoros Laskaris, ordusunun başında bizzat yeralarak, Kdz Ereğli ve Amasra bölgesindeki belli başlı Büyük Komnenoslara ait kaleleri ele geçirmek için Paflagonya topraklarına karşı bir sefer düzenlemek istemiştir. Fakat Theodoros Laskaris, yeni bir patrik seçilmesi gerektiğinden Paflagonya üzerine sefere çıkmaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. 28 Eylül 1214 tarihinde Theodoros Irenicus patrik olarak seçilmiştir. Patrik seçilir seçilmez İznik İmparatoru Theodoros Laskaris zaman kaybetmeden Paflagonya topraklarına doğru sefere çıkmıştır. Muhtemelen İmparator Laskaris, Trabzonlu Büyük Komnenoslara karşı giriştiği bu seferi 1214 yılının Ekim ayında düzenledi. İmparator Laskaris Ekim sonunda Paflagonya'dan İznik'e geri döndü. 1214 Kasım ayı ortalarında Mesarites, Latin Kardinali Albano'lu Pelagius'un İznik ordusu hakkında “bu yıl²⁰⁸ başarı (τήτινον κατόρθωμα), (elde edildi)” I. Theodoros Laskaris “Tanrının yardımıyla, dayanılmaz kuvvetiyle üstesinden geldi ve bütün Paflagonya toprakları boyunca uzanan kale kentleri ele geçirdi.”²⁰⁹ Buraya kadar açıkça görülmektedir ki, Kdz. Ereğli ve

²⁰⁸ Bahsedilen yıl 6723 yılıdır. Bizans döneminde yılın ilk günü 1 Eylül, haftanın ilk günü ise pazardır. VII. yüzyıldan itibaren kullanılan Bizans takvimine göre Dünyanın yaratılış tarihi İ.Ö. 5509 Eylülüdür. Bkz. Kurt Vogel, “Bizans Bilimi”, *Kutadgubilig*, Çev. Melek Dosay Gökdoğan, Sayı: 4, Ekim 2003, s. 104.

²⁰⁹ A. Heisenberg, “Neue Quellen”, p. 25 (18-19), 26 (3-6); P. I. Zhavoronkov, “Nikeisko-Trapezundskie otnosheniia v1213-1223 gg.” (1213-1223 Yıllarında İznik ve Trabzon Arasındaki İlişkiler), *Vizantiiskie ocherki* (Essays on the History of Byzantium), Moscow 1982, p. 184-186. (Rusça olan bu makaleyi çeviren Mehmet Mürseov'a teşekkür ederim.) Zhavoronkov'a göre, İmparator Theodoros Laskaris, 1214 yılının Ekim ve Kasım aylarında Paflagonya'yı iki kez istila etmiştir. Fakat Rustam Shukurov, Mesarites'in metninde bu varsıyımı destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmadığını ifade etmektedir. Bak. Rustam Shukurov, “Trebizonde and the Seljuks (1204-1299)”, *Mésogeios*, 25-26 (2005), p. 80-85.

Amasra'nın hem kalesi ve hem de limanı 1214 Ekim ayında Theodoros Laskaris tarafından ele geçirildi.

Bu arada 1214 yılının Eylül ve Ekim aylarında Selçuklular Sinop'u kuşatmışlardı. *Anonim Tarih*'e göre Selçuklu kumandanlarından Bahram Taranblusi Sinop Limanında Grek donanmasını ateşe verdi. Böylece kentin dışarıyla bağlantısı tamamen kesildi.²¹⁰ Sultan I. İzzeddin Keykavus oldukça sıkı önlemler aldı ve Sinop halkının gözü önünde I. Aleksios'a işkence yapılmasını istedi. İmparatorlarının acı çektiğini gören Sinoplular, Sultanın imparatorlarının hayatını bağışlayarak serbest bırakacağını garanti etmesi ve kent halkının malları ve aileleriyle birlikte kenti terk etmelerine izin vermesi koşuluyla teslim oldular.²¹¹ Fetihten bir yıl sonra (1215) kalede fethin anısına dikilen Arapça ve Yunanca yazılı kitabeye göre, Sinop 1 Kasım 1214 tarihinde fethedildi.²¹² *Anonim Tarih*, Selçukluların kenti fethettikten sonra, İstanbul

²¹⁰ *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi*, Persian text published by M. Th. Houtsma, Leiden 1902, s. 44; Anonymous, *Tarikh-e āl-e Saljūq*, s. 87; Rustam Shukurov, "Trebizond and the Seljuks (1204-1299)", *Mésogaios*, 25-26 (2005), s. 84.

²¹¹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, s. 170-173. Kuşatma altındaki kalenin önünde soylu kimselere işkence yaparak, halkı teslim olmaya zorlamak çok bilinen bir kuşatma taktiğidir. Örneğin Selçuklular 1196 yılında Dadybra Kalesi'ni kuşattıkları zaman bazı Grek *Strategoı*'lerini kent surları boyunca yürütmüşlerdir. Bak. Bruno Lehmann, *Die Nachrichten des Niketas Choniates, George Akropolites und Pachymeres über die Selcuqen in der Zeit von 1180 bis 1280*, Leipzig 1939, s. 23; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 305.

²¹² İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, s. 171-173; A. A. M. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments*, Vol. I, p. 71-72, 88.

kökenli 30 Frank (farangân) askerini komutanları ile beraber idam ettiğini ilave eder.²¹³ Fakat bu Frankların kim olduğu konusunda net bir bilgi vermez. Bu Frank askerlerinin Sinop’a İstanbul’daki Latin Devletinden paralı askerler olarak mı yoksa müttefik olarak mı buraya geldikleri ve kapitülasyon anlaşması koşullarının neden Latinleri korumadığı açık değildir. 1206 ile 1208 yılları arasında İstanbul’daki Latin Krallığı, Theodoros Laskaris’e karşı Trabzon İmparatorluğu’nu desteklemiştir. Aleksios’un Sinop seferi sırasında İstanbul’daki Latin müttefiklerinden yardım almış olması kuvvetle muhtemeldir.

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus ile Trabzon Rum İmparatoru I. Aleksios Sinop’ta barış anlaşması yaptılar.²¹⁴ Büyük olasılıkla İbn Bibi bu anlaşmayı görmüştür. İbn Bibi’nin eserinde yeralan bu anlaşmaya göre, eğer Selçuklu Sultanı, Trabzon İmparatorunun ve Canik’teki²¹⁵ çocuklarının canını bağışlarsa, Sinop ve çevresindeki

²¹³ *Histoire des Seldjoucides d’Asie Mineure* s. 44; Anonymous, *Tarikh-e āl-e Saljūq*, s. 87; Farsça metinde belirsiz bir ifade ile Latinlere gönderme yapılır: “farangân-i rūmiyân”. Rustam Shukurov, aynı kroniğin 85. sayfasındaki gibi bu terimin muhtemelen “farangân-i rūmî” (“Romalılar, yani Konstantinopolisli Franklar) şeklinde doğrulanması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. “Trebizond and the Seljuks (1204-1299)”, *Mésogeios*, 25-26 (2005), s. 84; Cl. Cahen, “Seldjoukides de Rûm, byzantins et francs d’après le “Seljuknameh” anonyme”, *Mélanges Henri Grégoire*, Brussels 1951, Vol. III, s. 102; M. Kurşanskis, “L’Empire de Trébizonde et les Turcs”, s. 113.

²¹⁴ İbn Bibi’ye göre anlaşma metni sultanın sarayında yeralan bir nutaran’ı tarafından yazıldı. (Yunanca νοτάριοι). Selçuklu sarayında görev yapan Yunanlı görevliler hakkında bak. Sp. Vryonis, *The Decline*, p. 233; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 227.

²¹⁵ *Canik* isiminin kökeni hakkında bkz. A. A. M. Bryer, “Some notes on the Laz and Tzan (II)”, *Bedi Kartlisa XXIII-XXIV* (52-53) (1967), p. 161-169, (*Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900*, Variorum collected studies series, London 1988, n. XIVb). Canik,

kaleleri serbest bırakırsa; Sultana her yıl 10.000 dinar, 500 at, 2.000 sığır, 10.000 koyun, 50 bohça değerli hediyeler vermeyi kabul etti. Ayrıca Sultan yardım talep ederse, I. Aleksios bütün ordusuyla yardıma geleceğine ve sultanın emrinde olacağına dair söz verdi.²¹⁶ Bu anlaşmadan sonra I. Aleksios ve maiyeti deniz yolu ile Samsun'a doğru yola çıktılar.²¹⁷

1214 Kasımın'da yaşadığı büyük yenilginin ardından, Trabzon İmparatoru I. Aleksios Komnenos, Paflagonya Bölgesi'nin hakimiyetini tekrar ele geçirmeye çalışmıştır. Kasım ayının ikinci yarısında İznik İmparatoru Theodoros Laskaris bölgeye ikinci bir sefer düzenlemiştir. Mesarites, Trabzon İmparatoru I. Aleksios'u "yılanın

şimdiye kadar tam olarak çözülememiş yer isimlerinden biridir. Canik günümüzde Canik Dağları ile bilinmektedir. Canik dağları; Samsun'un güneybatısından, Kızılırmak vadisinden başlayıp Ordu'nun doğusundan akan Melet ırmağına kadar 180 km. boyunca uzanır. Güney sınırı yaklaşık 60 km. olup Kelkit ırmağında biter. Oltu Dokuzdeğirmen, Tunceli ili Mazgirt'in Aydınlık, Samsun merkez Çatalçam köylerinin eski ismi *Canik*'tir. Van merkez Gedikbudak köyünün daha önceki adı *Canikli*, Sivas ili Yıldızeli ilçesi Esençay köyünün bundan önceki ismi *Canikdere*, Samsun ili Bafra ilçesi Uluğağ köyünün eski adı ise *Canikliyurdu*'dur. <http://www.necatidemir.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=31>.

²¹⁶ *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden Türkçeye Çeviren: M. Nuri Gençosman, Notlar İlâve Eden: F. N. Uzluk, Ankara 1941, s. 64; İbn Bibi'nin I. Aleksios'un anlaşma maddelerinde yerine getirmesi gereken şartlar, Ioannes Lazaropoulos 1230 yılı olayları ile ilgili verdiği bilgilerle doğrulanmaktadır. Bak. J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier of St. Eugenios of Trebizond. A Critical edition with introduction, translation, commentary and indexes*, Uppsala 1996, satır: 1578.

²¹⁷ *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden Türkçeye Çeviren: M. Nuri Gençosman, Notlar İlâve Eden: F. N. Uzluk, s. 64.

evlâdı, ejderhanın soyu”²¹⁸ şeklinde oldukça aşağılayıcı bir üslûpla ifade etmiştir. İznik İmparatoru Theodoros Laskaris bölgeye düzenlediği sefer sırasında ciddi bir direnişle karşılaşmamıştır. 1214 Aralık ayının başlarında Karadeniz Ereğli’yi (Heraclea Pontica) elegeçirdiğinde, İznik İmparatorunu ziyaret eden Mesarites, Laskarislerin keyfinin yerinde olduğunu, sağladıkları başarılarından dolayı aşırı kibirlenmediklerini ve birçok kenti bütün zenginlikleri ile beraber kan dökmeden ve kimseyi öldürmeden tamamen kontrolleri altına aldıklarını kaydeder.²¹⁹

1214 Kasımında İznik İmparatorunun düzenlediği bu akın Paflagonya bölgesine yapılan son askerî harekâttır. İmparator Theodoros Laskaris ve Sultan I. İzzeddin Keykavus, Komnenoslar dönemindeki Paflagonya sınır hattı üzerinde anlaştılar. Bölgenin önemli bir kısmı İznik İmparatorluğu’nun hâkimiyetine girerken, Karadeniz’in

²¹⁸ A. Heisenberg, “Neue Quellen”, p. 33 (15-17); Ian Booth, “Theodore I Laskaris and Paphlagonia, 1204-1214: towards a chronological description”, *Ἀρχαίον Πόντον*, 50 (2003-2004), pp. 151-224; Ian Booth, “The Sangarios Frontier: The History and Strategic Role of Paphlagonia, Byzantine Defence in the Thirteenth Century”, *Byzantinische Forschungen*, Band XXVIII, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam 2004, pp. 45-87; Ian Booth, “Ghazis, roads and Trade in North-West Anatolia”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 31, No:2 (2007), p. 127-145.

²¹⁹ A. Heisenberg, “Neue Quellen”, p. 33 (26-31); Ian Booth, “Theodore I Laskaris and Paphlagonia, 1204-1214: towards a chronological description”, *Ἀρχαίον Πόντον*, 50 (2003-2004), pp. 200-224; Ian Booth, “The Sangarios Frontier: The History and Strategic Role of Paphlagonia, Byzantine Defence in the Thirteenth Century”, *Byzantinische Forschungen*, Band XXVIII, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam 2004, pp. 50-87; Ian Booth, “Ghazis, roads and Trade in North-West Anatolia”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 31, No:2 (2007), p. 130-145.

önemli bir liman kenti olan Sinop, Selçuklu hakimiyetine geçti. Bu sefer sonucunda, Selçuklular muhtemelen Sinop ile beraber Samsun'u da topraklarına kattılar.²²⁰

1205 ile 1208 yılları arasında yaşanan olaylar Trabzonlu Büyük Komnenosların askeri gücünün gerçek boyutunu açıkça göstermiştir. Trabzonlular, Paflagonya'ya karşı İznik İmparatoru Theodoros Laskaris'in saldırılarını bertaraf etmeyi başarırken Trabzon'a karşı düzenlenen Selçuklu akınlarını da durdurmuşlardır. David Komnenos, İznik İmparatorunu yenerek İstanbul'a ulaşma amacıyla başarısız olmasına rağmen kendi hakimiyeti altındaki toprakları etkili bir şekilde savunmuştur. 1208'den 1214'e kadar İznik İmparatorluğu, Paflagonya sınırında herhangi bir askerî mücadeleye girişmeye cesaret edememiştir. Bunda Laskaris İmparatorluğu'nun hakimiyetini İznik ve civarında tam olarak oturtamamış ve belirli bir askeri gücü toplayacak güce ulaşmamış olması da etkili olmuştur. 1214 Sonbaharında Trabzonlu Büyük Komnenosların iyi bir orduya, bu ordunun insan ve lojistik desteğini sağlayacak imkanlara, iki sınır hattında aynı anda ve uzun süre mücadele edecek güce sahip olduklarını görülmektedir. Buna rağmen gerek iki ay süren Sinop kuşatması sırasında gerekse Paflagonya bölgesinin önemli bir kısmının İznik İmparatorluğu'na terkedilmesi sırasında çok şiddetli askeri mücadelelerin yaşandığına dair kaynaklarda herhangi bir ipucuna rastlanmamaktadır. Trabzon İmparatorluğu kuruluşundan kısa bir süre sonra yaşadığı iki büyük yenilgi ile hakim olduğu toprakların neredeyse yarısını kaybetmiştir. Bu başarısızlığın sebeplerini açıklayabilmek için en az iki görüş öne sürülebilir. İlk olarak Selçuklu Devleti'nin ve İznik İmparatorluğu'nun başarısında I. Aleksios'un

²²⁰ M. Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et les Turcs", p. 114.

dikkatsizliği büyük rol oynamıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi I. Aleksios tedbirsiz bir şekilde avlanırken ani bir baskınla Selçuklu askerleri tarafından ele geçirilmiştir. İkincisi ise, İmparator I. Aleksios'un bölge halkından yeterince destek görmemiş olması olabilir. Paflagonya'nın eski hakimi kardeşi David Komnenos ile yaşadığı mücadele bölge halkının I. Aleksios'a destek vermeme sebeplerinden biri olarak gözükmektedir. David Komnenos, 1212 yılından önce tutuklanarak Athos'a sürgüne gönderilmiştir. Bu durum, Mesarites'in de değindiği gibi 1214 yılında İznik İmparatorluğu'nun Paflagonya bölgesine düzenlediği her iki seferde de neden ciddi bir direnişle karşılaşmadığını açıklamaktadır.²²¹ Ayrıca Selçuklu Devleti ile İznik İmparatorluğu arasında Büyük Komnenoslara karşı oluşturulan ittifak ve Trabzon İmparatorluğu'nun aynı zamanda iki farklı yerde savaşmak zorunda kalması, I. Aleksios'un başarısız olmasında rol oynamıştır. Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus ile İznik İmparatoru Theodoros Laskaris, Trabzon İmparatoru I. Aleksios'a karşı oluşturdukları ittifakla ortak hareket etmişlerdir. Selçuklu Devleti'nin ve İznik İmparatorluğu'nun seferlerinin aynı zamanda düzenlenmiş olması iki devlet arasındaki ittifakı açıkça ortaya çıkarmaktadır. Theodoros Laskaris ve I. İzzeddin Keykavus büyük ihtimal Komnenoslara karşı ortak bir sefer düzenlemenin detayları ile ilgili pazarlık yapmışlardı. Aksi takdirde Komnenoslara karşı yapılan savaşın, Selçuklular ve İzniklilerin bölge üzerinde hakimiyet kurmak için birbiriyle mücadeleye gireceği bir savaşa dönüşmesi kaçınılmazdı. 1211 yılında Selçuklular ile İznik arasında Menderes Nehri boyunda antik Antioch kenti civarında meydana gelen savaşta Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev eski müttefiki I.

²²¹ A. Vasiliev, "Mesarites", p. 180-191.

Theodoros Laskaris tarafından yada bir Frank askeri tarafından şehit edilmişti.²²² Bu savaştan kısa bir süre sonra I. İzzeddin Keykavus, 1211 Haziranında Selçuklu Sultanı oldu. İznik İmparatoru, Selçuklular ile dostluk kurmak için elinden gelen her şeyi yaptı.²²³ İmparator Laskaris, eski dostluğu tekrar sağlamak için Konya'ya zengin hediyelerle beraber bir elçi gönderdi. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus ve İznik İmparatoru Theodoros Laskaris birbirlerine sadık kalacaklarına dair yemin ettiler. Selçuklular ile ittifak yapan Theodoros Laskaris ayrıca 20.000 dinar parayı Gıyaseddin'in cenaze merasimi dolayısıyla yoksullara sadaka olarak dağıtılması için gönderdi.²²⁴ Paflagonya'da meydana gelen siyasi gelişmeleri de gözönünde bulundurarak bu hızlı ittifakın temel amacı, Trabzon İmparatorluğu'nun, hem Selçuklular hem de İznik İmparatorluğu için tehlikeli hale gelmeye başlamasıdır.

Paflagonya savaşı sırasında çok şiddetli mücadelelerin meydana gelmediği yönünde hakim olan görüşe rağmen bu savaş, tarihi önemi açısından Malazgirt Savaşı (1071) ile karşılaştırılabilir. Anadolu'da Hellenizmin geleceği açısından Sinop'un fethedilmesi büyük önem taşımaktadır. Bizans-Türk sınırının kuzeyinde yer alan Sinop gibi oldukça stratejik bir noktanın kontrolünün sağlanması, Kuzey Batı Anadolu'nun

²²² Bu dönem Selçuklu-İznik ilişkileri hakkında bak. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 288-291; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 66-67.

²²³ J. Langdon, 1211 yılında meydana gelen savaşın hemem ardından Laskarislerin Paflagonya'ya sefer düzenlemedikleri görüşündedir. Bak. J. Landon, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor: The Documentary Evidence for and the Hagiographical Lore about Ioannes III Dukas Vatatzes' Crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231*, p. 28.

tamamen Türk hakimiyetine giriş sürecini başlatmıştır. Burada Sinop'un Trabzon İmparatorluğu'ndan ya da İznik İmparatorluğundan alınmasından ziyade, bu bölgenin Bizans hakimiyetinden çıkması önem arz etmektedir. Bitinya ve Halidiya Temaları arasındaki bağlantıyı sağlayan Paflagonya'nın İznik İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmesi, Trabzon İmparatorluğu'nun geleceği açısından tehlikeli bir durum meydana getirmiştir. Paflagonya'nın İznik İmparatorluğu'nun eline geçmesi, Trabzon İmparatorluğu'nun İstanbul'u ele geçirme planlarını bozmuştur. İznik İmparatorluğu Paflagonya'yı ele geçirmek için Selçukluların Sinop'u fethetmesine rıza göstermek mecburiyetinde kalmıştır.

Sonuç olarak, Bizans tarihinde ilk kez, Anadolu'nun batı ve kuzey toprakları iki parçaya ayrılmıştır. Bizans topraklarının uc bölgeleri, konar-göçer Türkmenler tarafından kuşatılmış ve aynı şekilde XIV. yüzyılın başlarında Batı Anadolu bölgesi hemen hemen Türk hakimiyetine girmiştir. Doğuda Trabzon İmparatorluğu'nun hakimiyetinde kalan bölgenin dışında bütün bu bölge, Türk yurdu haline gelmiştir. Sinop'un fethi, Anadolu'nun Türkleşmesinde yeni bir aşamadır. 1214 yılından sonra Anadolu'daki Bizans halkı Türk hâkimiyeti altında varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Artık Bizans'ın doğu ile irtibatı tamamen kesilmiş ve Trabzon'un batı ile ittifak yapması coğrafi olarak çok zorlaşmıştır. Trabzon'un batıya açılan denizyolu üzerinde önemli bir durak yeri olan Sinop'un kaybedilmesi büyük önem taşımaktadır.

²²⁴ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'îye*, çev. Mürsel Öztürk, s. 130-132; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.68; M. Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et les Turcs", p. 111-112.

IV. Haçlı Seferi öncesinde Selçuklular, batı ve kuzey sınırında Bizans tarafından, güneyden ise Ermeniler tarafından kuşatılmışlardı. Siyasi olarak hakimiyet sahaları Anadolu'nun iç kısımlarıyla sınırlıydı. Türkiye Selçukluları XII. yüzyılda tüm askeri gücüne rağmen Anadolu'nun hakimiyetini tam olarak sağlayamamıştı ve XIII. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu hala Türkleri durdurabilecek güce sahipti. XII. yüzyılda Selçukluların henüz deniz kıyısında herhangi bir yere sahip olamaması, Anadolu'nun kontrolünü tam olarak sağlamasını zorlaştırmıştır. Karadeniz ve Akdeniz yolları ile gerçekleştirilen ticaretin durması sebebiyle, Selçuklular bu yolların güvenliğini sağlayarak ticaretin emniyet içerisinde yapılması için bir takım önlemler almıştır.²²⁵ 1197 yılında Bizans İmparatoru III. Aleksisos Angelos ile Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev arasındaki anlaşmazlığın temelinde de Selçukluların deniz kıyısında önemli liman kentlerine sahip olma isteği yatmaktadır. 1200 yılında İmparator III. Aleksios'un teşvikiyle meydana gelen korsanlık faaliyetleri yüzünden yeni bir Selçuklu-Bizans mücadelesi ortaya çıkmıştır. Nihayet 1205-1206 yılında ticaret yollarının kopması sebebiyle Bizans ile Selçuklular arasında çok ciddi anlaşmazlık meydana geldi. Gıyaseddin Keyhüsrev 1207 yılı başlarında, Akdeniz'de ticaret yapan tüccarların şikayetleri üzerine harekete geçti. İki aylık bir kuşatmadan sonra kent 5 Mart 1207 tarihinde fethedildi.²²⁶ Antalya'nın²²⁷ fethinden sonra, körfezin doğusunda yeralan

²²⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 303; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.70-80; Aynı Yazar, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", *Cogito, Selçuklular*, Sayı: 29-Güz 2001, s.134-135; Vryonis, *The Decline*, p. 132-133.

²²⁶ İbn Bibi kuşatmanın iki ay sürdüğünü belirtmektedir. Bak. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iy*e, s. 115-119. Fakat dönemin Bizans kaynağı Niketas ise 16 gün süren kuşatmadan sonra

kıyılar Selçuklular tarafından hakimiyet altına alındı. Selçukluların Akdeniz kıyısındaki başarısı 1221 yılında Kolonoros'un fethine kadar devam etti ve 1221 ile 1225 yılları arasında Selçuklular ileri hareketlerine devam ederek antik Seleukiya bölgesini tamamen kontrolü altına aldılar.²²⁸ Akdeniz kıyısında yeralan Antalya ve civarını ele geçiren Selçuklular böylece İznik İmparatorluğu ile Kilikya Ermenileri arasındaki bağlantıyı da kesmiş oldular.²²⁹ Yine de Sinop'un fethi bu açıdan daha büyük önem arz etmektedir. Sinop'un fethinden sonra, Selçukluların İstanbul'a Paflagonya'dan Nikomedeia-Scoutari istikametinde giden ana yol üzerinden ulaşmaları mümkün hale gelmiştir. Bu ihtimal XIV. yüzyılın başlarında Osmanlı Beyliğinin ortaya çıkmasına

Keyhüsrev'in geri çekildiğini ifade etmektedir. Bak. Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Yağmalanması, Çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004, s. 226-227; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 284-285; M. Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et les Turcs", p. 111; İlhan Erdem, "Antalya'nın Fethi", *Adalya*, V (2001-2002), s. 169.

²²⁷ Bizans döneminde beş merkezden oluşan (Attaleis, Perge, Syllaion, Aspendos ve Side) Pamphylia Temasının sınırları içerisinde kalan Antalya kenti, Levant ticareti açısından son derece önemli bir yerde kurulmuştur. Pamphylia'nın kentleri bulundukları yer itibarıyla ticaret açısından elverişli bir konuma sahiptiler. Bu konuda daha detaylı bilgi için bak. Clive Foss, "The Cities of Pamphylia", *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, IV, Variorum 1996, p. 1-62.

²²⁸ C. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 125; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 278.

²²⁹ Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus 1216 yılında Kilikya Ermenilerinin hakimiyetinde bulunan Gaban Kalesine sefer düzenledi ve burada bulunan Ermeni soylularını esir olarak aldı. 1221 yılında Alâeddîn Keykubad, Kalonoros'u Ermenilerden alarak bu bölge üzerindeki Selçuklu hakimiyetini genişletti. Selçukluların Kilikya üzerine sefer düzenlemeleri Sinop'un fethi ile bağlantılıdır. T. S. R. Boase, "The History of Kingdom", *The Cilician Kingdom of Armenia*, London 1978, p. 222-223.

kadar devam etmiştir. Sinop'un fethi ile Bizans'ın önemli bir savunma hattı ortadan kalkmıştır. Ayrıca Türk fetihleri de yeni bir istikamet kazanmış ve Bitinya bölgesine doğru Türk ilerleyişi hız kazanmıştır.

Harita 2: Trabzon Rum İmparatorluğu ve Selçuklular
(<http://imperiobizantino.wordpress.com/mapas/>)

Selçukluların Kastamonu²³⁰ Beylerbeyi Hüsametdin Çoban, Karedeniz'in karşı kıyısına geçerek Kırım ve Sudak'ı fethetti. Muhtemelen 1239 yılındaki Moğol işgaline kadar Selçuklular bu bölgenin kontrolünü ellerinde tuttular.²³¹

²³⁰ Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Selçuklular, Kastamonu bölgesine kadar ilerlemişlerdir. 1101 Yılı Haçlı Seferine ve Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un bölgeyi tekrar ele geçirme çabalarına rağmen, bölgede Türk hakimiyeti devam etmiştir. Claude Cahen, "Questions d'Histoire de la Province de Kastamonu au XIII siècle," *SAD* III (1971), s. 145.

1207 yılında Antalya'nın fethi ile beraber 1214 yılında yaşanan gelişmeler Kuzey Anadolu Bölgesindeki dengelerin Selçukluların lehine dönmesine sebep olmuştur.²³² Bizans açısından bakıldığında 1204 yılında yaşanan felaket, Roma İmparatoru olduğunu iddia eden İznik İmparatoru I. Theodoros Laskaris ile Trabzon İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un birbirlerine rakip olmalarına sebep olmuş ve Bizans varisi olarak birbirlerine karşı hakimiyet kurma mücadeleleri Selçukluların lehine sonuçlanmıştır. Theodoros Laskaris'in Selçuklular ile ittifak yaparak 1214 yılında Trabzonlu Büyük Komnenoslar'a karşı kazandığı zafer, kısmî bir başarı olarak kalmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun bütünlüğü açısından bakıldığı zaman oldukça olumsuz sonuçlar doğurmuş ve Bizans'ın parçalanmasını hızlandırmıştır. 1214 yılından sonra Trabzon İmparatorluğu'nun toprakları aşağı yukarı eski Bizans Haldiya Temasıyla sınırlı kalmıştır. Böylece Trabzon İmparatorluğu, önem açısından Selçuklular ve İznik İmparatorluğu ile karşılaştırılmayacak ölçüde bölgesel bir siyasi yapı olarak varlığını devam ettirmek zorunda kalmıştır.

B- 1215-1230: Trabzon İmparatorluğu 1214 yılında Selçuklular ile yaptıkları ve kendilerini küçük düşüren anlaşmanın şartlarına uymaya, ya da Sinop'u kaybetmeye razı olmadılar. Büyük Komnenoslar, Selçuklular ile oldukça uzun sürecek olan bir

²³¹ İbn Bibi, *el-Avamirü'l-Alaiyye*, s. 126-138; C. Cahen, Hüsamettin Çoban'ın Kırım seferini 1225 yılında yaptığını iddia etmektedir. Bak. *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 75; A. Yakubovskii, "İbn Bibi'nin XIII. asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovetsk (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi (Kıpçak Sahrasında Cereyan Eden Ticari Hayattan Bazı Safhalar)", *D.T.C.Fakülte Dergisi*, Çeviren: İsmail Kaynak, XII (1954), s. 207-226.

²³² A. Vasiliev, *The Goths in Crimea*, Cambridge 1936, p. 158-159.

mücadeleye girdiler. İmparator I. Andronikos'un damadı ve halefi Andronikos Gidus (1222-1235) muhtemelen Selçuklular'a karşı ittifak arayışına girdi. Fakat bu ittifak girişimlerinden Trabzon İmparatorluğu çok büyük başarılar elde edemedi. 1220 yılında Trabzon İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti arasında yaşanan ilişkiler hakkında Konstantin Loukites, Ioannes Lazaropoulos, Michael Panaretos, Bessarion gibi bir çok Grek kaynağında Selçuklu Melik'inin (Μελίκ) Trabzon'a sefer düzenlediği ve bu seferde yenilgiye uğradığı belirtilir.²³³ Bu olayla ilgili ilk kayıtlar eserini muhtemelen XIII. yüzyılın sonlarında ya da XIV. yüzyılın başlarında kaleme almış olan Konstantine

²³³ Saint Eugenios'un mucizeleri Constantine Loukites ve Ioannes Lazaropoulos tarafından hikaye edilmiştir. Bu kaynağın İngilizce çeviri ve değerlendirmesi hakkında bak. J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier*, p. 164-165, 308-335; Ioannes Lazaropoulos'un "Logos" adlı eseri Selçuklu Seferi hakkında daha az bilgi vermektedir. Aynı eser, s. 244; Konstantine Loukites ve Ioannes Lazaropoulos'un metinlerinin daha eski versiyonu için bak. A. Papadopolos-Kerameus, *Sbornik istochnikov po istorii Trapezundskoi imperii*, Saint Petersburg, 1897, p. 30-31; (Konstantin Loukites'in "Enkomion", p. 76 ve 116-136 (Ioannes Lazaropoulos); daha geniş bibliyografya için bak. J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, p. 434-457. Bessarion'un Selçuklu Seferi hakkında verdiği bilgiler için bak. Bessarion, "Ο εις Τραπεζοθντα λογος του βησσαριωνος", ed. Od. Lampsides, *Ἀρχαίον Πόντου*, 39 (1984), p. 67-69; Michael Panaretos'un verdiği bilgiler hakkında bak. *Μιχαηλ του Παναρετου, Περι των Μεγαλων Κομνηνων*, ed. OD. Lampsides, Athens 1958, s. 61 (Line 8-10); Bu kaynakların İngilizce çevirileri için bak. A. G. C. Savvides, "The Trapezuntine sources of the Seljuq attack on Trebizond in A.D. 1222-1223. English translation and commentary", *Ἀρχαίον Πόντου*, 43 (1991), p. 102-129; A. G. C. Savvides, *Byzantium in the Near East: its relations with the Seljuk sultanate of Rum in Asia Minor the Armenians of Cilicia and the Mongols*, Thessalonika 1981, p. 156-171; A. G. C. Savvides, Ioannes Lazaropoulos'un *Logos* adlı eserinden bir pasaja ve Bessarion'un *Enkomion* adlı eserinden iki pasajdan yola çıkarak, Selçukluların 1222-1223 yılında Trabzon üzerine sefer düzenlemediklerini iddia etmektedir. Bak. A. G. C. Savvides, "Trapezuntine Sources", p. 120, 124-126.

Loukites'e ve yine eserini muhtemelen 1364 yılından önce derlenmiş olan Ioannes Lazaropoulos'a aittir. Fakat Selçukluların Trabzon üzerine düzenledikleri sefer hakkında en detaylı ve güvenilir kaynak Ioannes Lazaropoulos'un Saint Eugenios'un mucizelerinin anlatıldığı *Synopsis* adlı eserdir.²³⁴ Kaynakta, Selçuklular ile Trabzon İmparatorluğu arasında karada ve denizde yaşanan mücadeleler farklı kelimelerle bir kaç kez anlatılmaktadır. J. O. Rosenqvist,²³⁵ Ioannes Lazaropoulos'un *Hagiografya*'sının²³⁶ güvenilir tarihi bilgiler içerdiğini ortaya koymuştur. Bütün karmaşıklığına rağmen, eser hagiografya yazarı tarafından yeniden şekillendirilmiş ve eserin neredeyse tamamı tekrar yazılmıştır. Asıl metnin karmaşıklığı kaynağı tam olarak anlamamızdaki en önemli engeldir. Ioannes Lazaropoulos'un metnini yeniden neşreden J. O. Rosenqvist, giriş bölümünde Selçuklu Melik'inin düzenliği sefer hakkındaki daha önce yapılan çalışmaları özetlemiştir. Bütün bunlara rağmen Selçuklular ile Trabzon arasında meydana gelen mücadelenin tarihi ve Trabzon'a sefer düzenleyen bu Melik'in kim olduğu açık değildir. Bu mesele tam olarak çözülebilmiş değildir. Bu sorunu çözmede başarısız olunması, bu hikayeyi yorumlayan bilim adamlarının olayla ilgili kanıtları hep 1223 tarihine dayandırmalarından kaynaklanmaktadır. Lazaropoulos'un bizzat kendisi dönemin olaylarını anlatırken başlangıç noktası olarak 1223 yılını almaktadır. Fakat Lazaropoulos anlatımının hiç bir yerinde anlattığı bütün olayların aynı yıl meydana geldiğinden bahsetmez. Dönemin diğer kaynaklarında aynı olaya ilişkin

²³⁴ Bu kaynakların seferin tarihi ile ilgili verdiği bilgiler için bak. J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, p. 25, 41.

²³⁵ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, p. 50-63.

²³⁶ Alexander P. Kazhdan, *ODB*, Vol. II, p. 897.

kayıtların da yardımıyla Trabzon’a sefer düzenleyen Melik ile ilgili Lazaropoulos’un verdiği bilgilerin farklı zamanlarda meydana gelen olaylarla ilgili olduğu görülmektedir.²³⁷ *Synopsis*’in tarihi içeriğinde bir biri ardınca devam eden önemli olaylar birbirinden ayırt edilebilir. İlk olay, imparatorun hakimiyetinin ikinci yılında (6731/1223) I. Andronikos Gidus ve Büyük Sultan Alâeddîn’in (Ἀλατίνης Σααπατίνης)²³⁸ oğlu “Sultan Melik” arasında daha önce yapılan barış anlaşmasının (1214 yılında yapılan anlaşma) yenilenmesi ve iki tarafın birbirlerine saldırmayacaklarına dair yemin etmeleri anlatılmaktadır.²³⁹ İkinci olay ise Selçuklu Sultanının Hetoumis Rasis (Ἡτοιμῆς ὁ Ῥαῖσις) adı verilen Sinop Valisi tarafından Trabzon gemilerine Cherson ve Gothia’dan²⁴⁰ topladıkları vergilerle beraber Sinop Limanında el konulması ile ilgilidir.²⁴¹ Gemide diğer arkontlar arasında Trabzon’un

²³⁷ Ioannes Lazaropoulos’un Melik olayı ile ilgili verdiği bilgilerin metin ve tarihi analizi için bak. R. Shukurov, *Velikie Komniny i Vostok*, s. 126-138.

²³⁸ Görünüşte Sultan Alâeddîn Keykubad’ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev, babasının hakimiyeti zamanında Melik unvanı taşıyordu. Melik unvanını kimin taşıdığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu’dan Fragmanlar* (s. 65) adlı eserinde Melik diye bahsedilen kişinin Alâeddîn Keykubad’ın bizzat kendisi olduğunu düşünmektedir. A. A. M. Bryer ise, bu Melik’in Erzurum Emiri Tuğrul Şah olduğunu düşünmektedir. A. A. M. Bryer, “Greeks and Turkmens: the Pontic exception”, *Dumbarton Oaks Papers* (1975) 29, p. 123; A. A. M. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments*, vol. I, p. 182.

²³⁹ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, satır: 1152-1157.

²⁴⁰ Trabzon ile Kırım arasındaki münasebetler hakkında bak. A. Vasiliev, *The Goths in Crimea*, p. 160-169.

²⁴¹ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, satır 1159f, 1304-1305. Rasis (Ῥαῖσις) burada reisü’l-bahr unvanının baş tarafıdır. Bak. İbn Bibi, *el-Evami’ü’l-Alaiyye*, s. 114; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. II, Leiden 1983, p. 259. Hetoumis (Ἡτοιμῆς) kelimesi ise bir çok tarihçi tarafından Ermeni Hetum olarak belirtilmiştir. C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da*

mali işlerinden sorumlu yüksek rütbeli bir devlet memuru olan Aleksios Paktiares de bulunmaktadır.²⁴² Ayrıca Sinop'un Hetoumis o Rasis (Ἡτούμις ὁ Ῥάϊσις) adlı yöneticisi Kırım'a gemiler göndermiş ve bölgeyi yağmalatmıştır.

Lazarapoulos, daha sonra Sinop'a karşı saldırıda bulunan Greklerin, Gerze (Karousa)²⁴³ ve civarını ve hatta Sinop çarşısına kadar olan bölgeyi yağmaladıklarını anlatmaktadır. Hikâyenin devamında Lazarapoulos, Greklerin Sinop limanında buldukları Türk gemicilerini ya esir aldıklarını ya da öldürdüklerini belirtir. Bu gelişmeler üzerine Sinop Hâkimi, müzakere talep etmiş ve görüşmeler sonucunda Kırım

Türkler, s. 70; Sp. Vryonis, *The Decline*, p. 230, dipnot 512; J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, p. 435. Fakat bu kişinin kimliği hususunda Rustam Shukurov farklı düşünmektedir. R. Shukurov'a göre etimolojik olarak çok kesin olmamakla beraber Hetoumis (Ἡτούμις) kelimesi Ermeniceden ziyade Müslüman (Arapça, Farsça ya da Türkçe kökenli) ismine, ya da etimolojik olarak Ermeni ismine daha çok benzemektedir. R. Shukurov, Hetoumis (Ἡτούμις) kelimesini Farsça hadim ya da Türkçe hadım, Arapça "hâdim" kelimesiyle açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca Karadeniz diyalektinde χατούμις, Osmanlı Türkçesinde "Hadım" (A. Papadopoulos, *Ἱστορικόν λεξικόν ποντικής διαλέκτου*, (Pontus Diyalektiğinin Tarihsel Sözlüğü), Athens 1961, vol. II, p. 504) olarak açıklamaktadır. Bütün bunlardan yola çıkarak R. Shukurov, Hetoumis Rasis (Ἡτούμις ὁ Ῥάϊσις) kelimesinin Farsça ya da Türkçe "hadim-i reis-i (bahr)" teriminden alınarak Hellenleştirilmiş bir ibare olduğu yönünde bir görüş öne sürmüştür. Bak. R. Shukurov, "Trebizond and the Seljuks (1204-1299)", p. 95, dipnot 63.

²⁴² Aleksios Paktiares (Ἀλέξιος Πακτιάρης) kelimesini etimolojik olarak değerlendiren R. Shukurov, Paktiares (πακτιάρης) kelimesinin Farsça ya da Türkçe "Bahtiyar" kelimesinden türemiş bir isim olabileceğini düşünmektedir. Bak. R. Shukurov, "The Byzantine Turks of the Pontos", *Mésogeios* 6 (1999), p. 19, dipnot 27.

²⁴³ Bu bölgenin tarihî coğrafyası hakkında bkz. A. A. M. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments*, vol. I, p. 89.

civarında el konulan Trabzon'a ait gemiler mürettebatları ile beraber Trabzon İmparatorluğuna geri verilmiştir.²⁴⁴

Lazarapoulos'un son hikayesi en detaylı olanıdır. Bu hikayede Selçuklu Melikinın Trabzon üzerine düzenlediği sefer anlatılır. Trabzon azizlerinden St. Eugenios'a²⁴⁵ bu saldırıyı mucizevi bir şekilde engellediği için teşekkür edilmekte ve seferi düzenleyenlerin yenilgiye uğratıldığı, Melik'in adamlarıyla beraber esir alındığı anlatılmaktadır. Trabzonlular bu başarılarının ardından Melik ile yeni bir anlaşma yapmışlar ve bu anlaşmaya göre; Trabzonlular artık Selçuklu Sultanının askeri hizmetlerine katılmayacakları gibi, sultana para ve hediye de göndermeyeceklerdi. Bu olaydan sonra Melik, Grekler tarafından eşlik edilmek suretiyle Sinop üzerinden Konya'ya geri gönderilmiştir.²⁴⁶

Bu olaylar aşağı yukarı dönemin olayları ile örtüşmektedir. Hagiografik²⁴⁷ hikayeyi dönemin olaylarıyla birarada anlatan Ioannes Lazarapoulos, bazı dünyevi

²⁴⁴ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, satır: 1157-1182.

²⁴⁵ VI. yüzyılda ortaya çıkan St. Eugenios kültü, belli bir dönem kesintiye uğramasına rağmen, XI. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklular'ın Anadolu'yu fethetmeye başlaması ve 1204 yılında Trabzon İmparatorluğu'nun kurulmasıyla beraber -özellikle XIV. yüzyıldan itibaren- bu kültün tekrar canlılık kazanmaya başladığını görülür. Trabzon üzerine düzenlenen her saldırıda, kent halkı St. Eugenios'tan medet ummuştur. Jan Olof Rosenqvist, "Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond, *DOP*, No. 56, (2002), pp. 194-212.

²⁴⁶ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, satır: 1183 vd. : "τό δὲ Ἱκόνιον ὁ σουλτάνος Μελίκ" ile başlayan paragraf.

²⁴⁷ Türkçe çevirisi "aziz yaşamöyküsü" olan türdür. İngilizce adı, eski Yunanca kökenli *hagio* (kutsal aziz) ve *graphos* (yazmak) ile aynı köktendir ve Roma Martyrologları (Yunanca kökenli *martyros*, "tanık" anlamındadır) temelinde gelişen aziz yaşamöyküleri IV. ve V. yüzyılda Bizans edebiyatında oldukça belirgindir. Aziz Yaşamöykülerinde, azizlerin yaşadıkları kentler,

olayları ya bilerek görmezden gelmiş yada olayların tarihi akışını dikkate almadan anlatmıştır.

Ioannes Lazarapoulos'un anlattığı olaylar arasındaki kopukluklar ve kronolojik hatalar dönemin diğer kaynaklarının yardımıyla giderilebilir. Bu dönemde yaşanan olaylar hakkında bilgi veren güvenilir Arap tarihçi Muhammed Hamevi Hicri 622 (Miladi 1225-26) yılı olaylarını şu şekilde bildirmektedir:²⁴⁸

“Bu yıl Sultan Alâeddîn, Rum Sultanı el-Asker’i yendi ve onun bazı kalelerini ele geçirdi ve bir Romalı olan Melik Kir Aleksios’u yendi ve onu esir aldı.”

Hamevi'nin bahsettiği Kir Aleksios'un muhtemelen Selçuklular tarafından esir alınan Aleksios Paktiares olduğu düşünülmektedir. Hamevi'nin olayların detayları hakkında ve Kir Aleksios'un kimliği konusunda bizzat bilgisinin olmadığı açıktır. Hamevi'nin Aleksios'u Melik unvanı ile zikretmesi ya bir yanlışlıktan kaynaklanmakta ya da bu unvanı yönetici anlamında kullanmaktadır. Trabzon Rumlarının Selçuklulara karşı sefer düzenlemeleri ve Sinop'u geçici olarak işgal etmeleri Arapça iki kaynak tarafından dolaylı olarak anlatılmaktadır. Bu kaynaklardan birincisi dönemin olaylarını en doğru bir şekilde anlatan İbnü'l-Esir'dir. Kaynağımız, Sultan Alâeddîn Keykubad'ın

kahramanlarla ilgili olaylar gibi çok değerli bilgiler bulunmatadır. Azizler toplum hayatında çok önemli rol oynadıklarından bu hikayeler önemli bir kaynak grubunu oluşturur. Bkz. Alexander P. Kazdhan, “Hagiography”, *ODB*, Vol. II, p. 897-899;

²⁴⁸ Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003, s. 46.

Erzincan'ın fethinden sonra Erzurum'a karşı 1228 yılı yazında başarısız bir sefer düzenlediğini bildirmektedir.²⁴⁹

Lazaropoulos'un *Synopsis* adlı eserini dikkatli bir şekilde analiz eden Rustam Shukurov, eserin farklı tabakalardan meydana geldiğini iddia etmiştir.²⁵⁰ Bu seferin Kırım'da yaşanan gelişmelerle bağlantılı olduğu açıktır. Arapça-Farsça kaynakların hiç birinde bu sefer net bir şekilde anlatılmamıştır.²⁵¹ Bu olay hakkında bilinen en kesin ifade seferin Melik'in başarısızlığıyla sonuçlanmış olmasıdır. Bu konuda hakkında Trabzon'da yazılan kaynaklarda yer alan bazı bilgiler elde edebiliyoruz.²⁵² Hagiografik

²⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Çev.: Ahmet Ağıraltı-Abdülkerim Özyayın, c. XII, s. 441.

²⁵⁰ Rustam Shukurov, "Trebizonde and the Seljuks (1204-1299)", *Mésogaios*, 25-26 (2005), p. 94.

²⁵¹ A. C. S. Peacock, "The Saljuq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of Àlâ' al-Dîn Kaykubâd", *JRAS*, Series 3, 16, 2 (2006), p. 145.

²⁵² Trabzon'a karşı düzenlenen seferin kaynakları: 1.Trabzon'lu St. Eugenios'un Konstantinos Loukites tarafından derlenen mucizelerinin anlatıldığı eser. Eserde Melik'in yenilerek imparator Andronikos Gidus tarafından esir alındığı tarih belirtilmeksizin verilmektedir; 2. Michael Panaretos'un Kroniği, "1223 yılında Gidus'un hakimiyetinin ikinci yılında, Melik Sultan Trabzon'a geldi ve onun ordusu tamamen yok edildi." şeklinde bir ifade yer almaktadır; 3. Ioannes Lazaropoulos'un *Synopsis* adlı diğer bir hagiografik eserde sefer ile ilgili oldukça detaylı bilgi bulunmaktadır. Fakat bu detaylı metni anlamak oldukça güçtür. Özet olarak Lazaropolos 1223 yılında Sultan Alâeddîn Keykubad'ın oğlu Melik Sultan ile İmparator Andronikos arasında barış anlaşmasının yapıldığını ifade etmektedir. Ancak, Sinop Reisi Hetum'un akılsız davranışı yüzünden bu anlaşma bozuldu. Hetum, Kırım'dan topladığı vergileri Trabzon'a taşıyan gemiye saldırdı. Gemi Sinop yakınlarında karaya oturdu. Gemide Aleksios Paktiares gibi çok önemli arkhontlar bulunmaktaydı. Hetum daha sonra Kırım'a tekrar saldırması üzerine, Trabzonlular bu saldırılara cevap olarak Sinop'a sefer düzenlediler. Bunun üzerine Sinop Reisi Hetum, Trabzon İmparatorluğu ile uzlaşmaya karar verdi. Fakat Melik Sultan Konya'da bulunduğu sırada bütün bu olan biteni işitti. Ordusunu toplayan Melik Sultan

eserlerde yeralan efsanevi olayları bir tarafa bırakırsak, bu eseri yayımlayan Rosenqvist'in de belirttiği gibi Lazaropoulos'un verdiği bilgilerde bir çok kronik anakronizmler vardır. Lazaropoulos Trabzon'un deniz tarafındaki surlara atıf yapmaktadır. Fakat bu sur duvarları İmparator II. Aleksios döneminde (1297-1330) inşa edilmiştir.²⁵³ Ayrıca Lazaropoulos eserinin başka bir yerinde XIII. yüzyılın sonlarında tarih sahnesine çıkan Germiyan Türklerinden bahsetmektedir.²⁵⁴ R. Shukurov son yıllarda yayınladığı bir makalede *Synopsis*'in karışık anlatımının ortaya çıkardığı problemleri çözmeye çalıştı.²⁵⁵ A. C. Peacock, R. Shukurov'un bu konu hakkında ileri sürdüğü delilleri oldukça eksik bulmaktadır.²⁵⁶ Shukurov, metinde belirsiz bir şekilde

Trabzon'a karşı sefer düzenledi. Lazaropoulos bu kuşatmayı oldukça detaylı bir şekilde anlatmıştır. Lazaropoulos'un bahsettiğine göre Trabzonlular bu kuşatmadan St Eugenios'un mucizesi sayesinde kurtuldu ve Melik esir alındı. Daha sonra Andronikos tarafından serbest bırakılan emir ile Trabzon'un Selçuklu vassallığından kurtulmasını içeren bir anlaşma yapılarak sultanın güvenli bir şekilde Konya'ya geri dönmesine izin verildi. Bak. J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, p. 308-335.

²⁵³ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, p. 56.

²⁵⁴ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, p. 456.

²⁵⁵ Rustam Shukurov, "Trebizonde and the Seljuks (1204-1299)", p. 92-99; Aynı Yazar, *Velikie Komniny i Vostok (1204-1461)*, St. Petersburg 2001, s. 126-145.

²⁵⁶ A. C. S. Peacock, "The Saljuq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of Àlâ' al-Dîn Kayqubâd", p. 146. Örnek olarak Selçuklular ile Trabzon İmparatorluğu arasında 1223 yılında barış anlaşması yapıldığına dair herhangi bir kaynaktan bilgiye rastlanmamaktadır. Bu dönemde Selçuklular ile Trabzonlular arasında Sinop'un fethinden sonra yapılan anlaşma dışında herhangi bir anlaşma bilinmemektedir. Ayrıca 1225 yılında Trabzonlulara ait gemiye saldırı düzenlendiği yönünden kesin deliller bulunmamaktadır. Rustam Shukurov bu saldırı olayını dönemin Arap kaynağı olan İbn Nazif Hamevi'nin Tarihü'l-Mansuri adlı eserinde yeralan şu ifadeye dayandırmaktadır: "Bu yılda (622 Hicri/1225 Miladi) Sultan Alâeddîn Bizans İmparatoru Laskari'yi (İznik İmparatoru Laskaris'den

bahsedilen kişinin Kırım'dan vergi toplayan Aleksios Paktiares olduğunu iddia etmektedir. Bu kişinin kimliği ile ilgili, gerek Grekçe gerekse Arapça ve Farsça kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Eserini Suriye'de kaleme alan Hamevi'nin, Kırım'dan Trabzon'un vergi aldığına dair verdiği bilgi çok net değildir. Peacock, Hamevi'nin metnini yorumlamanın oldukça güç olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁷ Bu tarihlerde İznik İmparatorluğu ile Selçuklular arasında herhangi bir düşmanca mücadele yaşandığına dair kaynaklara yansıyan bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca 1225 yılında Kir Aleksios ile beraber bölgede herhangi bir yöneticinin varlığını tanımlamak imkansızdır.²⁵⁸ İbn Nazif Hamevi'nin Eyyubiler'in Hama hakimi Melik Mansur adına yazdığı *Tarih-i Mansuri* adlı eseri, XIII. yüzyıl Anadolu tarihi için ve özellikle Kuzey Suriye'de meydana gelen olaylar hakkında son derece önemli²⁵⁹ olmasına rağmen, İbn Nazif, Suriye'yi doğrudan etkileyen olaylarla ilgilenmiştir. İbn Nazif, Alâeddîn

bahsedilmektedir.) ve Kral (Melik) Kir Aleksios'u esir aldı.” Bk. İbn Nazif el-Hamevi, *Tarihü'l-Mansuri*, ed. Abu'l-İd Dudu, Şam 1982, s. 113.

²⁵⁷ A. C. S. Peacock, “The Saljuq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of Âlâ' al-Dîn Kayqubâd”, p. 146.

²⁵⁸ A. C. S. Peacock, İbn Nazif el-Hamevi'nin eserinin XIII. yzyılın ilk yarısı Anadolu tarihi için son derece önemli bir kaynak olmasına rağmen Suriye bölgesini doğrudan etkileyen olaylar hakkında oldukça zengin bilgiler verdiğini belirtmektedir. Fakat Shukurov'un bu kaynağa dayanarak yaptığı hipotezleri fazla iddialı bulmaktadır. Bak. “The Saljuq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of Âlâ' al-Dîn Kayqubâd”, p. 146.

²⁵⁹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 140-141. R. Şeşen, Hamevi'nin özellikle 1223-1235 (620-633) yılları arasında Eyyubiler ve etraflarındaki devletlerin tarihi bakımından, yazarın kendi kişisel gözlemlerine ve arşiv vesikalarına dayanarak verdiği bilgilerin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Hamevi, Yassı Çemen Savaşına katılmış ve bu savaş hakkında oldukça detaylı bilgiler vermiştir.

Keykubad'ın hakimiyetinin ilk yıllarında düzenlediği seferlerden hiç bahsetmemektedir. Örneğin Sultan Alâeddîn'in tahta çıkışı gibi önemli bir olay, bir kaç satırlık bilgi ile ve üstelik yanlış bir tarih verilerek geçirilmiştir.²⁶⁰ Detayları tam olarak bilinmeyen Selçuklu Meliki'nin Trabzon'a düzenlediği seferi tüm yönleri ile mantıklı bir şekilde çözmek için R. Shukurov, Lazaropoulos'un anlatısı dışında, sadece diğer Bizans yazarları tarafından çok iyi bilinen Alâeddîn Keykubad'ın adını Yunanca olarak vermek suretiyle, bu olayı aydınlatmaya çalışmıştır.²⁶¹ Alâeddîn Keykubad'ın adı Ioannes Lazaropoulos'un *Synopsis* adlı eserinde *tou megalou Sultanou Alatini tou Saapatini* (του μεγάλου σουλτανου Αλατινη του Σααπατινη) şeklinde yazılmıştır. Alâeddîn Keykubad'ın adının bu şekilde yanlış yazılmasına diğer Bizans kaynaklarında rastlanmaz. Diğer Bizans yazarları Alâeddîn Keykubad'ın adını ya Alâeddîn'in Yunanca transkripsiyonu ya da bazen Kaikoupadis (Καικουπαδης) şeklinde yazmaktadırlar.²⁶² R. Shukurov, Saapatini (Σααπατινη) kelimesinin, Meyyafarikin yöneticisi Şihabeddin'i simgelediğini ve bu kişinin Trabzon'a karşı bir sefer düzenlediğine dair herhangi bir kanıt bulunmadığını öne sürmektedir.²⁶³ Shukurov'un bu konu hakkında yaptığı bütün açıklamalara rağmen, sonuç olarak Lazaropoulos'un yada onun kaynaklarının bu olayla ilgili verdiği bilgiler sorunu daha da karmaşık hale

²⁶⁰ A. Hartmann, "A unique manuscript in the Asian Museum, St. Petersburg: The Syrian Chronicle at-Ta'rih al-Mansuri by Ibn Nazif al-Hamawi from the 7th-13th century", *Egypt in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, ed. U. Vermeulen and J. Van Steenbergen, Leuven 2001, pp. 89-100.

²⁶¹ Rustam Shukurov, "Trebizonde and the Seljuks (1204-1299)", p. 94.

²⁶² G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Vol. II, s. 60, 146.

²⁶³ R. Shukurov, *Velikie Komniny*, p. 143.

getirmektedir. Lazarapoulos'un çeşitli anakronizmlerini ve efsanevi unsurları, tarihi olaylardan ayırmak oldukça güçtür. Tarihi gerçekler ile diğer unsurlar iç içe geçmiş durumdadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Lazarapoulos'un anlatımının bir kısmının tarihi olaylarla örtüştüğünü doğrulayacak iki kaynağa sahibiz. Bu kaynaklardan ilki Trabzon İmparatorluğu'nun tek kroniği olan Michael Panaretos'un eseridir. Panaretos, Melik Sultan'ın 1223 yılında Trabzon'a saldırdığını bildirirken, Lazarapoulos'un *Synopsis*'i de aynı tarihi vermektedir. İkinci kaynağımız ise XIII. yüzyılın ilk yarısı için son derece önemli bir kaynak olan İbnü'l-Esir'in *el-Kamil* adlı eseridir. İbnü'l-Esir, 1223 yılında Moğol istilasından kaçan sığınmacıları taşıyan bir geminin battığını ve bu gemiden arta kalanların Selçuklular tarafından yağmalandığını yazmaktadır.²⁶⁴ O devrin hukukuna göre batan gemi ve taşıdığı mallar, sahillere sahip hükümdara ait olduğu için, sultanın bu suretle çok büyük bir servete kavuştuğu rivayet edilmektedir.²⁶⁵ Muhtemelen bu sığınmacılar, beraberlerinde değerli mallarını da taşıyan zengin ve soylu tüccarlardan oluşmaktaydı. Büyük bir ihtimalle Lazarapoulos'un bahsettiği batan gemi hikayesi ile bu olay tam olarak aynıdır. Lazarapoulos, gemide bulunan “zengin ve ünlü tüccarları” arkhontes (αρχοντες) terimi ile belirtmiştir. Birbirinden tamamen habersiz iki kaynak da, değerli mallar ile beraber önemli kişileri taşıyan geminin batmasından ve Selçukluların gemiyi yağmalamasından yaklaşık olarak aynı tarihlerde bahsetmişlerdir. Her iki anlatının da birbiriyle uyum göstermesi ve çok küçük farkların olması, olayları nakleden kişiden diğerine

²⁶⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. XII, s. 347.

²⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Çev. Abdülkerim Özaydın, c. XII, s. 150-151; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 358.

aktarılrken meydana gelen değişiklikler ile açıklanabilir. Bu olayın detayları tam olarak açığa çıkmamış olmasına rağmen, daha sonra meydana gelen olaylar ile bazı tahminlerde bulunmak mümkündür.

1223 yılında Selçukluların, Anadolu'nun kuzey kıyılarında zengin mallar taşıyan bir gemiyi batırdıkları ve geriye kalan mallara el koydukları tarihi bir gerçektir. Büyük ihtimalle bunu, Karadeniz'in güney kıyılarında yeralan ve bu tarihlerde Selçuklu hakimiyetinde olmayan Trabzon'u ele geçirmenin bir adımı olarak gerçekleştirmişlerdir. Selçukluların Kıbrıs ve Venedik'le yaptıkları ticaret anlaşmasına göre, Venediklilerin herhangi bir gemisi sultanın hakimiyeti altında bulunan yerlerde veya sahilde tehlikeye düşecek olursa Venediklilere zarar vermeyip yardım etmeleri gerekmektedir. Ayrıca bulunan eşyaları da, iki tarafın birbirine iade etmesi hususunda ticari bir anlaşma yapılmıştır.²⁶⁶ Selçuklular tarafından Sinop'un fethinden sonra Trabzon ile yaptıkları barış anlaşmasının bilebildiğimiz maddelerine göre, deniz kazaları ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamış olmasına rağmen, Trabzon İmparatorluğu'na ait bir geminin Selçuklular tarafından ele geçirilmesinin Trabzon nezdinde düşmanca bir hareket olarak yorumlanmış olması gayet mantıklı gözükmektedir. Her ne kadar 1214 tarihli anlaşma metninde bu madde yer almamış olsa dahi, dostluk anlaşması yapılan iki devlet arasında böyle bir şeyin meydana gelmiş olması, Trabzon İmparatorluğunu doğal olarak rahatsız etmiş ve uğramış olduğu zararın tazmin edilmesini beklemiş olmalıdır. Lazarapoulos'un

²⁶⁶ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988, s.144; Melek Delilbaşı, *Türk Hükümdarlarına Ait Yunanca Ahidnameler ve Nameler, (XIII-XV. yy.)*, D.T.C. Fakültesi Ortaçağ Kürsüsü Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1980, s. 35-36.

da öne sürdüğü gibi, bu olay, Trabzon İmparatorluğu'nu Selçuklulara karşı geniş kapsamlı bir sefer düzenlemeye kışkırtmış olabilir.²⁶⁷ Kırım'dan gelen vergi gelirleri Trabzon İmparatorluğu için büyük öneme sahipti. Önemli miktarda vergi geliriyle yüklü geminin batırılması Trabzonluları intikam almak için harekete geçirmiştir. Fakat Lazarapoulos, belki de bu olayı, Trabzon İmparatorluğu'nun 1228 yılında Sinop üzerine düzenlediği saldırı ile karıştırmış olabilir. Bu noktada Selçukluların Kırım'a karşı düzenledikleri sefer hakkında, Lazarapoulos'un güvenilirliği tartışmalı olan kayıtları dışında herhangi bir kaynağa sahip değiliz. İbn Bibi, Selçukluların Suğdak'a küçük bir askeri birlik bırakarak geri döndüklerini ifade etmektedir. Moğolların, Suğdak'ta bırakılan kuvvetleri çıkarması, Selçuklu askeri gücünü pek fazla etkilememiştir.²⁶⁸

1223 yılında meydana gelen olayların detayları tam olarak bilinmemesine rağmen, Trabzon Kroniği *Panaretos*'un verdiği bilgilerden de yola çıkarak, bu yıl Selçuklular Devleti ile Trabzon İmparatorluğu arasında düşmanca bir mücadelenin meydana geldiği ve Selçukluların yenilgiye uğradığı açıktır. Selçukluları sefer düzenlemeye kışkırtan en önemli sebebin deniz kazası olduğu açıktır. Bununla beraber, belirtilen bu sebebin dışında, Selçukluların Kırım'a karşı ilgilerinin başka sebepleri de

²⁶⁷ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier*, p. 436.

²⁶⁸ Trabzon İmparatorluğu, Keykavus zamanında olduğu gibi, Alâeddîn Keykubad döneminde de, Türkiye Selçuklular'ına tabi idi. Fakat Celaleddin Harezmşah'ın Yakın-Doğu siyaset sahnesinde belirmesiyle beraber Trabzon İmparatoru Andronikos (1222-1238), Selçuklulara karşı yeni akınlara girişmiştir. Daha sonra Harzımşahlar'a tabi olan Andronikos, Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubad'ın Erzincan'da bulunduğu sırada bir rivayete göre Samsun'a, bir diğer rivayete göre ise Sinop'a saldırdı. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 357.

vardı.²⁶⁹ Hüsameddin Çoban idaresinde gerçekleştirilen Kırım Seferi, Trabzon İmparatorluğu'nun Karadeniz ticareti üzerindeki kontrolünü zayıflatma girişimi olarak görülmektedir. Selçuklular, Sinop'tan sonra Karadeniz'in diğer tarafında yeralan Suğdak'ı da fethederek bütün Karadeniz ticaretine hakim olmak istemiştir. İbn Bibi'de yeralan bilgilerden öğrendiğimize göre, Hüsameddin Çoban bu seferden oldukça kârlı dönmüştür. Bu bölgeden elde ettiği zengin ganimetleri hakimiyeti altında bulunan Sinop ve Kastamonu'ya göndermiştir.²⁷⁰ Elde ettiği ganimetler Hüsameddin Çoban'a sefer için yaptığı harcamaları telafi etme imkanı verdiği gibi büyük oranda kar da elde etmiştir. Daha sonra Suğdak'ı Moğollar'a bırakmak zorunda kalan Hüsameddin, Trabzon'un Karadeniz ticaretindeki hakimiyetini kırmak amacıyla, Trabzon'a bağlı gemilere sürekli olarak saldırmıştır. Hüsameddin'in bu akınlarının diğer bir amacı ise, Sudak'ı kaybetmesinden kaynaklanan zararını, gemilerden elde ettiği ganimetlerle telafi etmek istemesidir. Böylece 1223 yılında Selçukluların Trabzon'a karşı düzenledikleri sefer, devletin Kırım politikasının bir devamı olarak görülmektedir. Fakat bu seferin Karadeniz'deki rakiplerine karşı başarısız olması neticesinde, Selçuklular, Büyük Komnenoslar'a doğrudan savaş açmışlardır.²⁷¹

Kaynakların yetersizliğine rağmen, Selçuklular'ın Kırım Seferi ile ilgili olaylar, mantıklı bir sıra takip etmektedir. Hüsamedin Çoban'ın Suğdak Seferi, Türkiye

²⁶⁹ A. Yakubovskii, "İbn Bibi'nin XIII. asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovetsk (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi (Kıpçak Sahrasında Cereyan Eden Ticari Hayattan Bazı Safhalar)", *D.T.C.Fakülte Dergisi*, Çeviren: İsmail Kaynak, XII (1954), s. 210-220.

²⁷⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 323.

Selçuklu Devleti'nin Kilikya Ermenilerine ve Trabzon'a karşı yürüttükleri politikalarının bir devamı niteliğindedir. Her iki yönde gerçekleştirilen seferler, Selçukluların ticaretin güvenliğini sağlamaya yönelik politikalarının sonucunda gerçekleştirilen faaliyetleridir. XIII. yüzyılın başlarında Anadolu'da cereyan eden ticaretin güvenliğini sağlamak, Selçuklu sultanlarının siyasi faaliyetlerinin en belirleyici unsurlarından biri idi.²⁷²

Bu dönemde Doğu Anadolu'da üç devletin hakimiyet kurmak için birbirleriyle mücadele içerisinde olduğu görülmektedir: Türkiye Selçukluları, Eyyubi Devleti ve Gürcü Krallığı. Eyyubi Devleti; Şam, Halep, Meyyafarikin ve Amid gibi yerel hanedanlıklara ayrılmış olmasından, her bir Eyyubi Meliki birbirleriyle rekabet içerisinde olmalarına rağmen merkez Kahire ile olan bağlantılarını korumakta ve dışarıdan gelen tehlikelere karşı bu melikler ortak hareket etmekteydiler. Eyyubi Melikleri, hem Gürcü Krallığının güneye doğru ilerlemesini durdurmayı başarmış hem de Selçukluların Doğu Anadolu'yu tamamen hakimiyetleri altına almalarına ve Suriye'ye inmelerine engel olmayı başarmışlardır.²⁷³ Ancak XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Selçukluların artan baskısı sebebiyle, Eyyubi Melikleri ve Gürcü Kraliçesi Rusudan Doğu Anadolu politikalarına daha aktif olarak müdahale etme ihtiyacı

²⁷¹ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, TTK. Kütüphanesinde yayınlanmamış tercüme, s. 110.

²⁷² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 357-363; Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", *Cogito, Selçuklular*, s.134-135.

²⁷³ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", *Genel Türk Tarihi*, Editörler: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 399; İlhan Erdem, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 30, (Ankara 1998), s. 57-68.

hissettiler. Gürcüler, XII. yüzyılın başında Doğu Anadolu bölgesinde siyasi hakimiyetlerini genişletmek amacıyla bir takım askeri harekatlara giriştiler. İlk olarak Azerbaycan'a sefer düzenlemişler ve daha sonra ise dikkatlerini Anadolu'ya çevirmişlerdir. Verimli Van Gölü çevresini ele geçirmeyi hedefleyen Gürcüler, Ahlat, Erciş ve Malazgirt'e kadar uzanan seferler düzenlemişlerdir. II. Sökmen'in ölümünün ardından Ahlat, bir süre emirler tarafından yönetilmişti ve kentin gücü, sürekli yaşanan iç çekişmeler ve dış baskılar neticesinde hızla azalmıştır. Kent, devam eden Gürcü akınlarına karşı koymakta zorlanmıştır. Ancak Erzurum yakınlarında Ahlat hakimine ait bir kaleye düzenlenen Gürcü seferi Ahlat ve Erzurum kuvvetlerinin ortak hareketi sonucu bertaraf edilmiştir. Fakat bölge üzerinde siyasi otorite kurma heveslerinden vazgeçmemekte kararlı Gürcüler, Ahlat civarını yağmalaya devam etmişlerdir.²⁷⁴

Eyyubiler ve Gürcüler, Selçuklulara karşı ittifak oluşturmuştur.²⁷⁵ Gürcülerin Arran bölgesine akınları Kral Giorgi Lasha (1212-1223) döneminde de devam etti. Fakat bu dönemde Gürcülerin Anadolu üzerine bir sefer düzenlediklerine ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ahlat Emiri Necmeddin Eyyub, Gürcü

²⁷⁴ A. C. S. Peacock, "Georgia and the Anatolian Tuks in the 12th and 13th centuries", *Anatolian Studies* 56 (2006), p. 135.

²⁷⁵ Sultan İzzeddin Keykavus'un Halep seferi sebebiyle Selçuklular ile Eyyubiler'in arası bozulmuştu. Sultan Alâeddîn Keykubad bozulan ilişkileri düzeltmek amacıyla Melik Eşref'e elçi gönderip dostluk münasebetlerini kurduğu gibi bir müddet sonra da onun kızkardeşi ile evlenmek suretiyle ittifakını güçlendirmiştir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 331.

hizmetinde görev yapan güçlü Ermeni Mhargrdzeli ailesinden Ivan'ın²⁷⁶ kızı Tamta ile evlendi.²⁷⁷ Necmeddin Eyyub'un ölümünden sonra Diyarbekir ve Şam Meliki (1210-1237) kardeşi Melik Eşref, Ermeni Tamta ile evlenerek Ahlat'ın da varisi oldu.²⁷⁸ Bu üçlü mücadele Trabzon İmparatorluğu'nu doğrudan ilgilendirmekteydi. Selçuklu, Gürcü ve Eyyubilerin hakimiyet mücadelesi, Büyük Komnenosların güney sınırında yeralan Erzurum, Erzincan, Köganya, Koyulhisar ve Niksar kentleri üzerinde meydana gelmekteydi.

1202 yılında Doğu Anadolu üzerine sefere çıkan II. Rükneddin Süleymanşah bir takım Türk Beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra Erzurum'a vardı ve 1202 yılında Nasreddin Muhammed'i tahtından alarak Saltuklu hakimiyetine son verdi. Bu şekilde 1102 yılından beri Saltuklular'ın hakimiyetinde bulunan Erzurum Selçuklu topraklarına katıldı. Selçuklu Sultanı Rükneddin II. Süleymanşah kendisine bağlı bulunan ve Elbistan'da hüküm süren kardeşi (aynı zamanda Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın (1156-1192) oğlu Mugisiddin Tuğrul Şah'ı Erzurum meliki tayin etti (25 Mayıs

²⁷⁶ Ani hakimi Sargis oğlu Zakaria'nın kardeşi olan İvan, Kraliçe Tamara tarafından Gürcü ordularının başkumandanlığına getirilmişti. Vardan Vartabet, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1262)", *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, Türkçe Çev. H. D. Andreasyan, İstanbul 1937, s. 219-220.

²⁷⁷ Eyyubi Meliki Eşref'in (1210-1237) akınlarından bunalan Gürcü Krallığı ordularının komutanı Ermeni asıllı İvan, ancak kızı Tamta'yı Melik Eşref ile evlendirerek bir daha ülkesine akına gelmeyeceğine sözverip, barış yaparak kurtulabildi. Fahreddin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 143; A. C. S. Peacock, "Georgia and the Anatolian Tuks in the 12th and 13th centuries", *Anatolian Studies* 56 (2006), p. 136.

²⁷⁸ Genceli Kiragos, "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", Türkçe Çev. Ed. Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 163-165.

1202).²⁷⁹ Saltuklular, kuruluşlarından tarihe karışmalarına kadar geçen süre boyunca Gürcü Krallığı ile yakın ilişki içerisinde olmuşlardır.²⁸⁰ Mugiseddin Tuğrul Şah, Trabzon'a oldukça yakın bir mesafede bulunan Bayburt kentine de hakim olmakla beraber 1213 yılında kentin surlarını onardığı Bayburt'ta yer alan bir kitabede belirtilmektedir.²⁸¹ Tuğrul Şah'ın daha 1213 gibi erken bir tarihte Trabzon'un hemen güneyinde bulunan Bayburt'u²⁸² elinde tutması, Büyük Komnenosların sadece Karadeniz kıyılarındaki dar sahil şeridinde hakim olduklarını göstermektedir. Türkiye Selçuklu Sultanı Rükneddin II. Süleymanşah'ın Erzurum'da Saltuklu hakimiyetine son vermesine rağmen, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Erzurum ve civarının, Batı İran ve Hıristiyan komşuları (Gürcüler, Ermeniler ve muhtemelen Trabzon Komnenleri) ile ilişkileri oldukça canlı bir şekilde devam etmiştir.²⁸³

²⁷⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyeh*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 93; Abu'l-Farac Tarihi, Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, s. 474; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 20-21; Faruk Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, s. 38-39; Aynı Yazar, "Saltuklular", *SAD*, III, (Ankara 1971), s. 422-423; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Genel Türk Tarihi*, C. IV, Editörler: Hasan Celâl Güzel-Ali Birinci, Ankara 2002, s. 116-117.

²⁸⁰ *The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha*, Text Edited By: S. Qaukhchishvili, Translated By: Katharine Vivian, Preface By: Anthony Bryer, 1991, s. 123-124; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 3-52; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Genel Türk Tarihi*, C.IV, Editörler: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 114; A. C. S. Peacock, "Georgia and the Anatolian Tuks in the 12th and 13th centuries", *Anatolian Studies* 56 (2006), p. 136-137.

²⁸¹ Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936; s. 241-243; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum 1960, s. 48.

²⁸² Bayburt-Trabzon arası 180 km.dir.

²⁸³ Rükneddin II. Süleymanşah, Keyhüsrev'in aksine, devletin doğu ve kuzey sınırlarına öncelik vermiştir. Bölgede Trabzon İmparatorluğu ve Gürcülerin ittifakına Saltukluların da destek verip

Modern araştırmacılar, Trabzon İmparatorluğu ile Gürcüler arasında ilişki bulunduğundan sıkça bahsederler. Bu yazarlar bazen Gürcülerin Trabzon İmparatorluğu topraklarının bir kısmını ele geçirdiklerini ifade etmişler, bazen de Büyük Komnenos İmparatorluğu üzerindeki Gürcü etkisini göstermeye çalışmışlardır. Fallmerayer ile başlayan ve Finlay ile Miller tarafından da kabul edilen görüşe göre, Trabzon İmparatorluğu'nun doğusunda kalan toprakları, Celaleddin Harezmsah'ın 1230'da Yassıçemen Savaşı'nda Selçuklulara yenilmesinden sonra Gürcüler tarafından işgal edilmiştir. Kralı David Narin, ya 1236 veyahut 1241 yılında krallığını ilan etti.²⁸⁴ Vaisiliev, Trabzon İmparatorluğu'nun yönetim yapısının büyük oranda Gürcü ve Ermeni Krallıklarına benzediğini ve devletin kurumları üzerinde Avrupa etkisinden ziyade Asya tesirinin daha fazla olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Trabzon İmparatoru Andronikos Komnenos'un Gürcü Prensesin soyundan geldiğini ve Gürcü Kralı Giorgi Lasha'nın Trabzon İmparatoruna vergi ödemek zorunda olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁵ Bununla beraber, C. Taumanoff ise Trabzon'un Gürcülere haraç verdiğini ve İmparator

vermediklerini bilemiyoruz. Fakat bu ikili ittifaka Saltuklular da destek vermişse, Türkiye Selçuklu Sultanı'nın bölgeye sefer düzenleme sebebi açıklanmış olur. Bölgede oluşmaya başlayan yeni durum Sultanın dikkatini çekmiş ve bunu kendisi için ciddi bir tehdit olarak görmüş ya da bunun tam aksi de olmuş olabilir. Trabzon ile Gürcü ittifakı sonucu Saltuklu Beyi, Selçuklu Sultanından yardım istemiş de olabilir. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 61.

²⁸⁴ J. Ph. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, TTK Kütüphanesinde yayımlanmamış çeviri, s. 98; E. Finlay, *A History of Greece*, IV, Oxford 1877, s. 391; W. Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, çev. Nurettin Süleymangil s. 17.

²⁸⁵ A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond", *Speculum*, 11 (1935), p. 6.

Andronikos Komnenos'un Gürcü bir prensesi eş olarak aldığını belirtmiştir.²⁸⁶ A. Bryer ise Trabzon İmparatorluğu'nun kültürel yaşamında ve yönetim yapısında Gürcü etkilerinin izlerini bulmanın mümkün olduğunu iddia etmiştir. XIII. yüzyılda Gürcü Krallığı oldukça gelişmiş bir feodal sisteme sahip olmasına karşın, Trabzon İmparatorluğu'nun dini ve yönetim yapısı, neredeyse sadece Bizans İmparatorluğu'na bağlıydı. Trabzon'un aristokratları, Bizans soylularının taşıdıkları unvanları taşırlardı. Aynı şekilde Trabzon İmparatorları Büyük Komnenoslar da, sürekli olarak İstanbul'daki adet ve gelenekleri yerine getirmeye çalışırlardı.²⁸⁷ Bütün bunlara karşın, Trabzon mimarisinde Gürcü etkisi açık bir şekilde görülmektedir.²⁸⁸ M. Kurşanskis ise, Trabzon'un asla Gürcistan'a tabi olmadığını ve Bagratidler'in hiç bir zaman Trabzon topraklarını ele geçirmediği dile getirmiştir.²⁸⁹

Ermeni kaynağı Genceli Kirakos, XIII. yüzyılın ilk yıllarında "Erzurum Sultanı"nın, Ermeni asıllı Gürcü Komutanları Zakare ve Ivan'a vergi ödediğini ifade

²⁸⁶ C. Taumanoff, "On The Relationship between the Founder of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum* 15 (1940), s. 299-312; Aynı Yazar, "Armenia and Georgia" *Cambridge Medieval History*, IV, s. 624.

²⁸⁷ A. Bryer, Some Notes on the Laz and Tzan, I, *Bedi Kartlisa* 21-22, 1966, s. 179, dipnot 29; Aynı Yazar, "Ruual Society in the Empire of Trebizond", *Arkeion Pontou*, 28 (1966-67), s. 153-155, 158; Hélène Ahrweiler, *L'Idéologie politique de l'Empire Byzantin*, Paris 1975, p. 107; Germaine Rouillard, *La Vie rurale dans l'Empire byzantin*, Paris 1953, p. 163 vd.

²⁸⁸ S. Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond", *Anatolian Studies*, 10 (1960), s. 173-174.

²⁸⁹ Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", *Revue des Études Byzantines*, 35 (1977), p. 239.

etmektedir.²⁹⁰ 1211-13 yılları arasında Selçuklu tahtı için yaşanan mücadelede, Mugiseddin Tuğrulşah, Kilikya Ermeni Kontu Leon ile beraber Alâeddîn Keykubad'ı desteklemiştir. Kardeşi Alâeddîn Keykubad'ı yenerek saltanata hakim olan Sultan İzzeddin Keykavus, Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrulşah'tan intikam almak amacıyla Erzurum yöresine sefer düzenledi. Konya ile Erzurum arasındaki ilişkiler bu şekilde bozulmuştur. Eski müttefikleri Alâeddîn Keykubad'ın tahta geçmesiyle Erzurum ile Konya arasındaki ilişkiler düzelmediği gibi Sultan Alâeddîn Keykubad'ın bütün Doğu Anadolu'yu hakimiyeti altına almaya çalışması ile Tuğrul Şah'ın hakimiyetinin de sonu gelmekteydi. II. İzzeddin Keykavus'un aniden ölümüyle Selçuklu tahtına geçen Alâeddîn Keykubad, Erzurum hakimi amcası Mugiseddin Tuğrul Şah'tan çekindiği için, Eyyubi Meliki Eşref ile Doğu Anadolu'nun güvenliğini sağlamak amacıyla ittifak yaptı.²⁹¹ Selçuklu Sultanı Alaadin Keykubad ile Melik Eşref arasındaki ittifak ile her iki taraf da birbirlerine karşı iyi niyetle davranacaklarına, düşmanlarına karşı ortak hareket edeceklerine ve bu arada kız alış-verişi ile aralarında akrabalık tesis edeceklerine dair anlaştılar.²⁹²

²⁹⁰ Ortaçağ Ermeni kaynakları R. Bedrosian tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. <http://rbedrosian.com/kg6.htm> Kirakos Ganjakets'i's, *History of the Armenians*, (Erişim Tarihi 04.02.2008)

²⁹¹ İbnü'l-Esir, bu dönemde Eyyubi Meliki'nin Doğu Anadolu'nun en güçlü hükümdarı olduğunu ve Melik Eşref'in istemesi halinde diğer bütün emirleri hakimiyeti altına alabilecek bir güce sahip olduğunu ifade etmektedir. İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, c. XII, s. 312-313.

²⁹² İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, C. XII, s. 313.

Gürcü Kralı Giorgi'nin ölümü üzerine yerine geçen kızı Rusudan bir Selçuklu Şehzadesi ile evlenmek isteyince, 1223-1224 yılında Erzurum Meliki Mugisiddin Tuğrulşah, Gürcistan ile akrabalık tesis etmek amacıyla oğlu Davud'u kraliçeye eş olarak gönderdi. Gürcü Kraliçesi, evlilik şartı olarak Şehzade Davud'un vaftiz edilerek Hıristiyanlığı kabul etmesini istedi.²⁹³ Mugisiddin Tuğrulşah'ın oğlu Davud, Hıristiyanlığı kabul ederek Rusudan ile evlendi. Erzurum hakimi Mugiseddin Tuğrul Şah'ın I. Andronikos Gidus'un vassali olduğunu ileri süren C. Cahen ve A. Bryer'in görüşlerinin gerçeği yansıtmadığı görülmektedir.²⁹⁴ Tuğrul Şah'ın ölümünden sonra oğlu Rükneddin Şah, Eyyubi Meliki Eşref ile tekrar ittifak yaparken Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubad ile bütün münasebetlerini kopardı.

Anadolu'nun ilk fatihlerinden Mengücek Gazi, Malazgirt Savaşından sonra, öncelikle Kemah'ı daha sonra Erzincan, Divriği ve Şebinkarahisar bölgesini fethederek bahsedilen bölgeye hakim oldu. Daha sonra bu bölgede Mengücek Gazi'nin torunu Fahreddin Behramşah b. Davud (1163-1225) hüküm sürmüştür.²⁹⁵ Mengücekliler ortaya çıktıkları ilk dönemlerde komşuları Doğu Karadeniz Rumları ile oldukça iyi ilişki içerisindeydiler. Hatta Mengücek Gazi, 1119-1120 yılında bölge üzerinde hakimiyet mücadelesine girdiği Danişmendli Gümüştegin Gazi'ye karşı Bizans'ın Haldiya Teması

²⁹³ Şehabeddin Ahmed Nesevi, *Celâlüttin Harezemşah*, Arapçadan Çeviren: Necip Asım, İstanbul 1934, s. 78.

²⁹⁴ Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 74-75; A. A. M. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments*, Vol I, p. 354.

²⁹⁵ Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul 2005, s. 73-81.

yerel hakimi Konstantin Gabras²⁹⁶ ile ittifak dahi yapmıştır. Fakat Mengücek Gazi ile Gabras, Danişmendliler'e karşı giriştikleri mücadeleyi kaybederek esir düşmüşlerdir. Daha sonra Mengücek Gazi herhangi bir fidye ödemeksizin serbest bırakılırken Konstantin Gabras 30.000 dinar karşılığında serbest bırakılmıştır.²⁹⁷ Fahreddin Behramşah'ın uzun hakimiyet döneminde (1162-1225) Erzincan, Anadolu Müslüman kültürünün önemli bir merkezi haline gelmiştir.²⁹⁸

Mengücekli Behramşah, Türkiye Selçukluları'nın hakimiyetini kabul etmesine ve Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurmasına rağmen, Selçukluların Doğu Anadolu bölgesinde siyasi otorite kurmalarını desteklemekten uzak görünmüştür. Gürcü kaynağına göre Fahreddin Behramşah, Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleymanşah'ın 1202 yılında Gürcistan üzerine

²⁹⁶ Anthony A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades, An Additional Note", *Byzantinoslavica*, 36 (1975) pp. 38-45.

²⁹⁷ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 23; A. A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades, c. 979-c. 1653", *University of Birmingham Historical Journal*, 12 (1970), p. 177. Ayrıca aynı makale için bak. *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum collected studies, London 1980, IIIa.

²⁹⁸ Fahreddin Behramşah döneminde Mengücekli toprakları, Nizami Gencevi, Efdeladdin Hakani ve Mevlana Celaleddin Rumi'nin babası Bahaaddin Veled (Bahaeddin Veled oğlu Mevlana ile beraber Belh'ten Anadolu'ya gelişi sırasında 1221-1223 yıllarında Erzincan ve Akşehir'de bir süre kalmıştır.), Abdullatif Bağdadi gibi çok önemli şair ve mutasavvıflara ev sahipliği yapmıştır. Ünlü İranlı şair Nizami Gencevi, Mengücekli Emiri adına Mahzenü'l-Esrar (Sırların Hazinesi) adlı mistik bir şiir yazmıştır. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'îye*, çev. Mürsel Öztürk, s. 92; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, s. 382; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 69; Necdet Sakaoğlu, *Mengücekler*, s. 90-91.

düzenledikleri sefere “zor ve korku ile” katılmıştır.²⁹⁹ Bu sefer sırasında Fahreddin Behramşah, Gürcüler tarafından esir alınmış ve sonuçta Erzincan bir müddet Gürcü Krallığı’na vergi ödemek mecburiyetinde kalmıştır.³⁰⁰ Gürcü kraliçesi Tamara Mengücek hükümdarına büyük saygı göstermiş, itibarını iade ettikten sonra hiçbir karşılık beklemeden serbest bırakmıştır.³⁰¹

Mengücekli Fahreddin Behramşah kızını 1213 yılından önce Erzurum Meliki Mugisiddin Tuğrul Şah’a vermesi dolayısıyla Erzurum ve Erzincan kentleri arasında dostluk ilişkisi bulunmaktaydı.³⁰² Behramşah’ın ölümünden sonra Mengücekli Beyliği’nin başına Alâeddîn Davud Şah (1225-1228) geçmiştir.³⁰³ Davud Şah 1227 yılından önce, Selçuklular’a karşı Eyyubiler ile Saltuklular arasında meydana gelen ittifaka katılmıştır. Ayrıca Davudşah, Alâeddîn Keykubad’a rağmen Alamut Kalesinde bulunan İsmaili Nizari suikastçileri de desteklemiştir. Davud Şah, Doğu Anadolu Bölgesinde Selçuklular’a karşı gerçekleştirilen bütün ittifak girişimlerine destek vermek

²⁹⁹ *Gürcistan Tarihi (Eskiçağlardan 1212 yılına kadar)*, çev. Hrand Andreasyan, s. 407; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 257.

³⁰⁰ *Gürcistan Tarihi (Eskiçağlardan 1212 yılına kadar)*, çev. Hrand Andreasyan, s. 410; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 259.

³⁰¹ İbn Bibi, *el-Evamiirü’l-Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk, s. 72-74; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Develetleri Tarihi*, s. 63; İlhan Erdem, “Mengücekler”, *Genel Türk Tarihi*, C IV, Ankara 2003, s. 107.

³⁰² Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 242.

³⁰³ İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, C. XII, s. 441; Necdet Sakaoğlu, *Mengücekler*, s. 96.

suretiyle Kemah gibi stratejik açıdan önemli bir kentin kontrolünü elinde tutmaya çalışmıştır.³⁰⁴

Buraya kadar ifade ettiklerimizden de anlaşılacağı üzere, Trabzon İmparatorluğu'nun hakimiyet sahasının güneyinde birden çok Türkmen Beyliği'nin ortaya çıktığı görülmektedir. Selçuklu tahtı için yaşanan mücadele esnasında I. Gıyaseddin Keyhüsrev, yardımları karşılığında Danişmendli toprakları Niksar, Koyulhisar ve Köğonya³⁰⁵ kentlerini Melik Muzafferedin'e vermiştir (1205). Muzaffereddin, Mengücekliler ile Erzurum Meliki Rükneddin Cihanşah arasında yapılan ittifaka katılmıştır.³⁰⁶

Türkiye Selçuklu Sultanları, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Anadolu bölgesinin tamamını hakimiyetleri altına almak istemişlerdir. Bu politika, karşısında Eyyubiler ve Gürcü Krallığı, Selçuklular'a karşı bölgedeki Türkmen Beyliklerinin de dahil olduğu ittifaklar kurmaya çalışmışlardır. Zaman içerisinde olgunlaşan ittifakların dayanak noktasını Erzurum oluşturmaktaydı. Anadolu'dan geçen önemli yolların

³⁰⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 64-66; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 76.

³⁰⁵ Bizans döneminde Koloneia, daha sonra Karahisar ve en son Şebinkarahisar adını almıştır. Bak. Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, TTK Yay., Ankara 2006, s. 7.

³⁰⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 368; A. A. M. Bryer, bahsedilen bölgenin 1201-1202 gibi daha erken bir tarihte Muzafferedin'e verildiğini ifade etmektedir. Bak. A. A. M. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments*, Vol. I, p. 146. Karahisar Beyliği'nin XIII. ve XIV. yüzyıllarda Trabzon İmparatorluğu ve çevresi ile olan ilişkileri konusunda bak. A. A. M. Bryer, *The Byzantine Monuments*, Vol I, p. 146-148; R. Shukurov,

kesişme noktasında bulunan ve stratejik bir öneme sahip Erzurum kenti, Türkiye Selçukluları ile Eyyubiler arasında tampon bir bölge oluşturmaktaydı.³⁰⁷ Türkiye Selçukluları ile Trabzon İmparatorluğu arasında, Sinop'a ve buradan Karadeniz'in kuzeyine uzanan ticaret yollarını kontrol altına alma mücadelesi, Doğu Anadolu'da oluşturulan Selçuklu karşıtı ittifaklar ile de yakından ilişkilidir. Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubad'ın doğu politikası bu durumu göstermektedir. 1224 yılında Celaleddin Harezmsah'ın Hindistan'dan bölgeye gelmesiyle siyasi yapı iyice karıştı. Celaleddin Harezmsah; Eyyubiler, Gürcü Krallığı ile ittifak yaparak Erzurum ve Erzincan bölgesinde yerleşmek ve güçlü bir sultanlık kurmak istiyordu. 1226 Martında Celaleddin Harezmsah, Gürcü kenti Tiflis'den başlayarak bölgenin tamamını kontrolü altına alarak Trabzon Rum İmparatorluğu ile komşu oldu. Böylece Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından ve Haçlı Seferlerinin meydana getirdiği karmaşadan istifade ederek güçlenen Gürcü Krallığı, Celaleddin Harezmsah'ın siyasi ve askeri faaliyetleri neticesinde kontrol altına alınarak, Doğu Anadolu politikalarına daha fazla müdahale etmeleri engellenmiştir. Artık Büyük Komnenoslar ile Gürcü Krallığı arasındaki bölge Harezmsah Devleti'nin hakimiyetine girmiştir. 1228 yılında Celaleddin, Gürcüleri Bolnisi yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratarak Gürcü Krallığı'nın doğu bölgelerini tamamiyle kontrolü altına almıştır. Bu durum Trabzon

“Between peace and hostility: Trebizond and the Pontic Turkish periphery in the fourteenth century”, *Mediterranean Historical Review*, 9/1 (1994), p. 28-32.

³⁰⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, C. XII, s. 441-442.

İmparatorluğu için son derece önemliydi.³⁰⁸ Fakat Celaleddin Harezmşah'ın Eyyubi Ahlat Emiri Hüsamedin Ali ile Erzurum Meliki Cihanşah üzerine sefer düzenlemesi büyük bir rahatsızlığa sebep olmuştur. 1226 yılında Ahlat'ı iki kez kuşatan Celaleddin Harezmşah, daha sonra Mengücekli Beyliği'nin iki önemli merkezi Kemah ve Erzincan üzerine yürümüştür.³⁰⁹ 1228 Ağustos'unda Celaleddin Harezmşah, Erzurum Meliki Rükneddin Cihanşah'ın Eyyubiler'e yardım etmesi üzerine bölgeye tekrar sefer düzenledi.³¹⁰

Yaşanan tüm bu gelişmeler karşısında Trabzon İmparatorluğu büyük bir ihtimalle Gürcü Krallığı ve müttefikleri yanında yeralmıştır. Celaleddin Harezmşah ile Gürcüler arasında Bolnisi'de yapılan savaşta, Trabzon İmparatorluğu müttefikleri Gürcülere yardım göndermiştir.³¹¹ Gürcü ordusu içerisinde Trabzon İmparatorluğu'nun doğusunda yaşayan Lazlar³¹² (Lakziyâ/al-lazki) da bulunmaktaydı. Ioannes

³⁰⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 366-367; M. Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et les Turcs", p. 118.

³⁰⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, çev. A. Özeydin-A. Ağırakça, c. XII, s. 421-424; A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 28, 42-43; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 367; M. Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et les Turcs", p. 118.

³¹⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iy*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 413-417.

³¹¹ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s. 362.

³¹² Kaynaklarda lakziyan/al-lazki olarak geçen Lazlar, Trabzon İmparatorluğu'nun doğu kentlerinde Canit bölgesinde yaşamaktaydı. A. A. M. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan", *Bedii Kartlisa*, 21-22 (1966), s. 174-195; Aynı Makalenin tekrar basımı için bak. A. A. M. Bryer, *Peoples and Settlement in Anatolia and Caucasus, 800-1900*, London 1988, XIV a-b.

Lazarapoulos'un anlatısında Lazlar'dan, Lazica ve Soteropolis³¹³ bölgesinde yaşayan, Trabzon İmparatoru I. Andronikos Gidus'un müttefikleri³¹⁴ ve savaşçılıkları³¹⁵ sayesinde övgüye değer bir kavim olarak bahseder.³¹⁶ Ancak, Trabzon İmparatorluğu'nun gönderdiği birlikler, savaşçı özellikleri ile ünlü Lazlar ve Hıristiyan Kıpçaklardan³¹⁷ oluşan Gürcü ordusu, Celaleddin Harezmşah karşısında yenilmekten kurtulamamıştır.

³¹³ Çoruh Nehri kenarında bulunan bu kasaba muhtemelen günümüzde Artvin'in Borçka ilçesinin o dönem bu isimle anılıyordu. A. A. M. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments*, vol. I, p. 347.

³¹⁴ Sūmmakoi, Sūmmakos (Συμμαχοί, συμμαχος); müttefik kelimesinin çoğulu kullanılmaktadır. Bak. *An Intermediate Greek-English Lexicon*, Founded Upon The Seventh Edition of Liddell and Scott's Greek English Lexicon, Oxford at the Clarendon Press, p. 760.

³¹⁵ Tūmomakhountes, Tūmomakheo (θυμομαχουντες, θυμομαχεω) filinden yapılan bir sıfat olup, savaşçı, savaşma kabiliyeti yüksek anlamında kullanılmıştır. Bak. *An Intermediate Greek-English Lexicon*, p. 371.

³¹⁶ J. O. Rosenqvist, *The Hahiographic dossier*, p. 312 (Satır 1190-1191) ve p. 320 (Satır 1333-1334).

³¹⁷ Trabzon İmparatorluğu'nun, ordu hizmetlerinde Kıpçak (Kuman) birliklerinden istifade ettiği bilinmektedir. Aynı şekilde İznik İmparatoru Ioannes Vatatzes, geniş bir Kıpçak grubunu *stratiotes* (sınır muhafızı) olarak imparatorluğun Anadolu'da Menderes Nehri boyları ve Firitgria Vadisi, Balkanlarda Trakya ve Makedonya gibi çeşitli sınır bölgelerine yerleştirmiştir. Bak. István Vásáry, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul 2008, s. 78-79. Gürcü ordusunda büyük bir Kıpçak ordusunun bulunduğunu haber alan Celaleddin Harezmşah, bir parça ekmek ile bir tutam tuzu Kıpçak komutanına göndermiş ve ona iki milletinde köken olarak Türk olduğunu bildirmesi üzerine Kıpçak Komutanı, Gürcüleri terk etmiştir. Bu durum, Trabzon İmparatorluğu'nda Kıpçak (Kuman) unsurlarının varlığına başka bir delildir. Ayrıca Vazelon Manastır kayıtlarında XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aile adlarında Kuman sözcüğünden kaynaklanan isimlere raslanmaktadır. Bak. Tuna Artun, *The Regestes of the Medieval Acts of Vazelon Monastery: The Codex E of the Timios Prodromos on Mount Vazelon*

Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubad, Celaleddin Harezmşah'ın Doğu Anadolu bölgesinde etkili bir şekilde hakim olduğunun ve bu coğrafyada bulunan siyasi güçleri kontrol altına aldığıının farkındaydı. Ayrıca Alâeddîn Keykubad yaklaşmakta olan Moğol tehdidinin etkisiyle, Celaleddin Harezmşah ile anlaşmaya çalışıyordu. Bu politikasının bir gereği olarak Selçuklu Sultanı iki kez elçilik heyeti ile beraber hediyeler göndermesine ve oğlu Gıyasedin ile Harezmşah'ın kızı arasında evlilik teklifine rağmen Celaleddin Harezmşah bir türlü anlaşmaya razı olmamıştır. Celaleddin Harezmşah'ın Erzurum Meliki Cihanşah ile beraber Selçuklu topraklarına saldıracağından şüphelenen Alâeddîn Keykubad, yaşanan gelişmelere sessiz kalamazdı. 1227 yılında Erzincan'ın önemli beyleri Davudşah'a isyan ederek Konya'ya kaçtılar. Bu beyleri de yanına alan Alâeddîn Keykubad, Erzincan üzerine sefere çıktı. Bölgeye sefer düzenlemesinin asıl sebebi ise Harezmşah Celaleddin'in etkinliğini ve gücünü azaltmaktı. Erzincan Meliki Davudşah, acilen savunmasını güçlendirmek amacıyla Rükneddin Cihanşah ve Eyyubi Meliki Eşref'ten 1227-1228 kışında askerlerini toplayarak Erzincan'a gelmelerini istemiştir. Ancak bu durumu önceden farkedenden Alâeddîn Keykubad, Erzurum Meliki Cihanşah'ın ve Eyyubi Meliki'nin yardım

as a Source for the Social, Economic and Institutional History of Rural Matzouka from the Thirteenth to the Fifteenth Century, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 27, 45, 180, 202-203; Rustam Shukurov, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizonde", *Acts XVIIIth International Congress of Byzantine Studies, Selected Papers: Main and Communications, Moscow 1991, volume II: History Archaeology, Religion, Theology*, Byzantine Studies Press 1996, pp. 75-81; Aynı Yazar, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konuşan Bizanslılar", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, çev. Kemal Çiçek, Trabzon 1999, s. 114.

etmelerini engellemek amacıyla 1228 yılının başlarında Erzurum ve Kemah'ı ve daha sonra Danişmendlilerin hakimiyetinde bulunan Kögonya'yı ele geçirmiştir. Bahsedilen kentleri ele geçiren Alâeddîn Keykubad, asıl hedefini ortadan kaldırarak Doğu Anadolu bölgesine tam olarak hakim olmanın hesaplarını yapmaktaydı. Fakat Eyyubiler'in Erzurum'a doğru yaklaşmakta olduklarını haber alan Sultan bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştır.³¹⁸

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Alâeddîn Keykubad Karadeniz bölgesine düzenlediği seferi tamamladıktan sonra, 1228 yılında Sinop üzerine bir ordu gönderdi. Doğu Anadolu bölgesinde yaşanan mücadeleleri dikkate aldığımızda, Trabzon İmparatoru I. Andronikos Gidus'un, Alâeddîn Keykubad'a karşı oluşturulan ittifaka destek verdiği tahmin edilmektedir.³¹⁹ Celaleddin Harezmsah'ın Azerbaycan bölgesinde hakimiyet kurarak Doğu Anadolu bölgesine doğru topraklarını geliştirmek amacıyla giriştiği faaliyetleri yakından takip eden Alâeddîn Keykubad, bölgede yaşanan gelişmelerle daha yakından ilgilenmesi gerektiğini anlamıştır. Celaleddin'e karşı ittifak arayışlarına girişen Alâeddîn Keykubad, bölgede birbirleriyle mücadele içerisinde olan Eyyubilere, Gürcülere ve Kilikya Ermenileri'ne elçilik heyetleri göndermiştir. Böylece Harezmsahlar'a karşı bütün güçleri yanına çekmeye çalışan Alâeddîn Keykubad, bölgeyi tam anlamıyla kontrolüne geçirmek istiyordu. Fakat kısa bir süre sonra,

³¹⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'îye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 355-393; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 363-369; Rustam Shukurov, "Trebizonde and Seljuks", s. 105-106.

³¹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 357. Osman Turan, Andronikos'un (1222-1238), Celaleddin Harezmsah'ın hakimiyetini kabul ettiğini ve Selçuklu Sultanı Erzincan'da

Alâeddîn Keykubad'ın Erzurum'u hakimiyeti altına alması sebebiyle, Selçuklular ile Eyyubiler arasındaki ilişkiler bozuldu. Eyyubiler, Erzurum'un herhangi bir devletin hakimiyetine geçmesini istemiyorlardı. Fakat, Alâeddîn Keykubad, Celaleddin Harezmşah'ın Selçuklular için büyük bir tehdit oluşturmasından, Eyyubiler'i de karşısına almak istemiyordu.³²⁰ 1229 yılı Ağustos ayında Harezmşahlar, Eyyubiler'in hakimiyetinde bulunan ve Doğu Anadolu bölgesinin önemli bir kenti olan Ahlat'ı kuşattı.³²¹ Bu sırada, Trabzon İmparatoru Andronikos, Celaleddin Harezmşah'a tabi olduğu gibi, asker yardımı da yaptı.³²² Sultan Alâeddîn Keykubad, Ahlat kuşatmasını kaldırması ve kenti Eyyubiler'e bırakması amacıyla Celaleddin'e elçi gönderdi. Fakat Celaleddin Harezmşah, bölgeyi kontrol altına almak için oldukça önemli bir yerde bulunan Ahlat'ı ele geçirmeye kararlıydı. Nihayet 1230 yılı Nisan ayında Ahlat, Harezmşahlar tarafından ele geçirildi.³²³ Bu olay Selçuklu-Harezmşah ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Celaleddin Harezmşah, Ahlat'ı almakla bütün Doğu Anadolu bölgesinin kontrolünü ele geçirmeyi planlıyordu. Alâeddîn Keykubad, bu olaydan sonra artık Celaleddin Harezmşah ile anlaşma yollarının tükendiğini düşünerek, sorunu kesin

bulunduğu sırada bir rivayete göre Samsun'a diğerine göre ise Sinop'a saldırması üzerine, Alâeddîn Keykubad Sinop üzerine bir ordu gönderdiğini ifade etmektedir.

³²⁰ Aydın Taneri, *Celalu'd-Din Harizmşah ve Zamanı*, Ankara 1977, s. 62.

³²¹ Nesevi, *Celalüttin Harezemşah*, çev. Necip Asım, s. 114.

³²² George Finlay, *The History of Greece, Medieval Greece and the Empire of Trebizond A.D. 1204-1461*, vol. IV, Oxford 1877, s. 389.

³²³ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, 355-356; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 370; Claude Cahen, *Osmanlılarda Önce Anadolu*, s. 78-82; Aydın Taneri, Ahlat'ın 1230 yılı Mayıs ayında düştüğünü belirtmektedir. Bak. Aydın Taneri, *Celalu'd-Din Harizmşah ve Zamanı*, Ankara 1977, s. 68.

bir şekilde çözenin ancak askeri bir sefer ile mümkün olacağını anlamıştı. Celaleddin, Ahlat'ı ele geçirmekle sonunun başlangıcını hazırlamış oldu.³²⁴

Erzurum Meliki Rükneddin Cihanşah, Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubad ile Eyyubi Meliki Eşref'in müttefik olmaları yüzünden, Celaleddin Harezmşah'a yaklaşmak zorunda kaldı. Bölgede yaşanan mücadeleler sebebiyle, askeri ve ticari yollar üzerinde bulunan Erzurum melikinin tarafsız kalması imkansızdı. Selçukluların Harezmşahlar'a karşı oluşturduğu ittifakta yer alamayacağını anlayan Rükneddin Cihanşah, Celaleddin Harezmşah'a elçiler gönderdi. Rükneddin Cihanşah, yaklaşmakta olan tehdidin farkındaydı. Sultan Alâeddîn Keykubad'ın Celaleddin Harezmşah'a Ahlat'ın fethinden sonra gönderdiği elçilik heyeti, Erzurum'a da giderek Rükneddin Cihanşah'a, Selçuklu sultanına itaat etmesini istedi. Rükneddin verdiği sözde durmayarak 1230 yılında bizzat Ahlat'ta bulunan Sultan Celaleddin'in yanına gitti ve Harzem sultanını Anadolu üzerine sefer yapmaya teşvik etti.³²⁵

Alâeddîn Keykubad, yaklaşmakta olan Celaleddin Harezmşah tehdidine karşı, Eyyubiler, Kilikya Ermenileri ve bölgedeki belli başlı Türkmen Beylikleri ile ortak bir cephe oluşturdu. Ağustos ayının başlarında Yassıçemen vadisinde Harezmşah Ordusu ile Selçuklu kuvvetleri karşı karşıya geldi. Selçukluların kesin galibiyeti ile sonuçlanan savaştan sonra, Celaleddin Harezmşah'ın ordusu bozguna uğrayarak kaçmak zorunda kalmıştır. Trabzon İmparatoru Andronikos Gidus ile Erzurum Meliki Cihanşah arasında daha önceden meydana getirilen ittifaka uygun olarak, Trabzon İmparatorluğu'nun

³²⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 370.

³²⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 367.

Yassıçemen Savaşında Celaleddin Harezmsah tarafında yer aldığına şüphe yoktur. Bu tez ilk olarak J. Ph. Fallmerayer³²⁶ tarafından ileri sürülmüş ve daha sonra yapılan tüm araştırmalarda kabul görmüştür.

Yassıçemen Savaşından sonra Harezmsah ordusundan geri kalan askerler³²⁷, müttetikleri Trabzon İmparatoru Andronikos Gidus'a sığınmışlardır. İbn Bibi ve Ebu'l Farac, Harezmsahların Trabzon'a kaçtıklarını³²⁸ ve bozgun halinde kaçan askerlerin bir çoğunun yüksek tepelerden yuvarlanarak öldüğünü ifade etmektedir.³²⁹ Ebu'l-Farac, İbn

³²⁶ J. P. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, TTK. Kütüphanesinde Yayımlanmamış çeviri, s. 88-90.

³²⁷ Osman Turan, Harezmsah Ordusundan arta kalan 3.000 kişinin Cânit (Canik) dağlarını aşarak Harizmşah'ı metbû tanıyan Trabzon (Durâbzûm) Rum Devleti'nin sınırından geçtiklerini, ancak bunların çoğunun Hıristiyan Rum ve Çan kavmi köylüleri tarafından imha edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 372.

³²⁸ R. Shukurov, Ebu'l-Farac'ın bahsettiği "Gürcü Ülkesi"nin Oltu ve civarı olabileceğini, bozguna uğramış Harezmsah askerlerinin; Hıristiyan Greklerin, Ermeni ya da Gürcülerin topraklarına güvenli bir şekilde sığınmış olmalarının zor olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu iddiasını doğrulayacak herhangi bir kanıt ileri sürememektedir. Bkz. Rustam Shukurov, "Trebizond and the Seljuks", p. 109; Oltu ve Panaskert beylikleri ve bunların Harezmsahlar ile olan ilişkileri konusunda daha detaylı bilgi için ise bkz. R. Shukurov-D. Korobeinikov, "Velikie Komniny, Sinop i Rum v 1223-1230", p. 196-197. Ayrıca Shukurov, Trabzon'un tıpkı Erzurum ve Oltu gibi, özellikle Sinop'un Selçuklulara kaybedilmesinden sonra, Harezmsahların bölgedeki gücüne güvenmekten başka çarelerinin kalmadığını bildirmektedir. Bu oldukça yerinde bir tespit olarak görülmektedir. Çünkü Trabzon İmparatorluğu Sinop'u Selçuklular'a kaptırdıktan sonra varlığını devam ettirebilmek için bölgede hakim olan güçlü siyasi yapılarla sürekli ittifak girişimlerinde bulunmuş ve bunu devletin 1461 yılında sona ermesine kadar devam ettirmiştir.

³²⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk, C. I, s. 410; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Süryaniceden İngilizceye çev: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s. 528; Osman Turan, uçurumlardan düşerek

Bibi'ye göre daha fazla bilgi vererek, Harezmşah askerlerinin “Gürcüler'in Ülkesine” kaçtığını söyler. Kaçmakta olan Harzem askerlerini Selçuklu birliklerinin yada Eyyubi kuvvetlerinin takip edip etmediği konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³³⁰

R. Shukurov, Selçukluların Yassıçemen Savaşı'nın ardından Erzurum'u ele geçirdiklerini ve kaçan Harezmşah askerlerini takip ederek 1230 yılında Trabzon'a sefer düzenlediklerini ifade etmektedir. Selçuklular ile ittifak yapan Eyyubi Meliki Eşref'in Oltu'ya kadar Harezmşah askerlerini takip ettiği bilinmektedir.³³¹

Trabzon üzerine sefer düzenleyen Selçuklu ordusunun başında kimin olduğu konusunda kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Lazarapoulos, ordu komutanı olarak “Melik” adlı birinden bahsetmektedir. Bu dönemde Alâeddîn Keykubad'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in “Melik” unvanını taşıdığı bilinmektedir. Gıyaseddin Keyhüsrev, Trabzon'un güney sınırında bulunan Erzincan ve çevresinin meliki idi. Buna dayanarak Trabzon üzerine düzenlenecek sefer, Gıyaseddin Keyhüsrev'in bilgisi dahilinde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Ayrıca İbn Bibi, Sultan'ın Erzincan işlerini yoluna koyduktan ve bölgenin güvenliğini sağladıktan sonra, orduyu Erzurum ve Köğanya

ölen askerlerin 1500 kişi olduğunu belirtir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 372.

³³⁰ Rustam Shukurov ise, Yassıçemen Savaşından sonra, Selçuklular'ın Erzurum'u ele geçirerek Trabzon'a karşı sefer düzenlediklerini ve Harezmşah askerini takip ederek Trabzon'u kuşattıklarını ifade etmektedir. Ayrıca Eyyubi Meliki Eşref, kendilerine Alâeddîn Keykubad tarafından ikta olarak verilmiş olan Oltu'ya kadar olan topraklarda Harezmşahlar'ı kovalamışlardır. Rustam Shukurov, “Trebizond and the Seljuks (1204-1299)”, p. 110.

³³¹ Rustam Shukurov, “Trebizond and the Seljuks (1204-1299)”, p. 110.

(Şebinkarahisar) üzerine sevk etmiştir. Muhtemelen bu olay Yassıçemen Savaşı'nın hemen arkasından meydana gelmiştir.³³² Ioannes Lazarapoulos'un *Hagiografisi*'nde de Gıyaseddin Keyhüsrev'in Trabzon üzerine sefer düzenlediğine ilişkin dolaylı bir bilgi bulunmaktadır.³³³

1220 ile 1230 yılları arasında meydana gelen bütün bu olaylar Trabzon İmparatorluğu'nu derinden etkilemiş ve bölgedeki hakimiyet alanları giderek daralmıştır. Bütün bunlara rağmen, Trabzon, takip ettiği politikalar sayesinde Trabzon ve çevresiyle sınırlanan hakimiyet alanında bağımsızlığını korumayı başaramıştır. Sinop'un 1214 yılında kaybedilmiş olması Trabzon'u önemli oranda etkilemiş ve İstanbul'u ele geçirme planlarını ertelemelerine neden olmakla beraber, kenti Selçuklular'dan geri alma isteklerinden asla vazgeçmemişlerdir. Buna karşın Selçukluların Trabzon kentini kesin olarak fethetmek için herhangi büyük çaplı bir girişimde de bulunmadıklarını görmekteyiz. Bunda Trabzon'a tabiiyet arz etmesinin ve Sinop limanını ellerinde bulundurmaları etkili olmuştur. Selçuklular, Sinop'a hakim olarak Karadeniz ticaretini kontrolleri altına almışlardır.³³⁴ Sinop, Karadeniz'in Kuzeyinden gelen malların Anadolu'ya sevk edilmesinde büyük öneme sahipti.³³⁵

³³² İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 368.

³³³ J. O. Rosenqvist, *The Hagiographic dossier*, Satır 1183-1185.

³³⁴ Marie Nystazopoulou, "La Dernière reconquête de Sinope par les Grecs de Trébizonde (1254-1265)", *Revue des Études Byzantines*, Tome: 22 (1964), pp. 241-249.

³³⁵ Kırım'ın karşısında ve Karadeniz'in daraldığı bir noktada kurulmuş olan Sinop, sahip olduğu liman ile İ.Ö. IV. asırdan başlayarak bölgenin önemli kentlerinden biri olma durumunu Ortaçağlara kadar devam ettirmiştir. Trabzon Rum İmparatorluğu kurulduğu günden itibaren

C. 1230-1300: 1230 yılından sonra yaklaşmakta olan Moğol tehdidi Selçuklu Devleti'nin en önemli sorunu haline gelmiştir. Bu dönemde Trabzon İmparatorluğu ile Selçuklular arasında herhangi bir mücadele görülmemiş ve barış içerisinde bir arada yaşamaya devam etmişlerdir. Selçuklu emirleri istedikleri zaman Trabzon kentini rahatça ziyaret edebilmektedirler. Trabzon İmparatoru I. Manuel Büyük Komnenos'un hakimiyeti döneminde (1238-1263), Sivas Emirinin eşi kendisine musallat olan kötü ruhlardan kurtulmak için Trabzon'daki Saint Athanasius türbesini ziyaret etmiştir.³³⁶

Dönemin seyyahlarından Saint Quentinli Simon, sultanın talep etmesi halinde Trabzon İmparatoru'nun 200 mızrak göndermeye hazır olduğunu ifade etmektedir.³³⁷ Bu ifadeden yola çıkarak ve 1230 yılında meydana gelen olayları da dikkate alarak, Trabzon'un Selçuklu Sultanlığına tabi olduğu sonucu çıkarılabilir. Yaklaşık olarak 1240 yılına kadar Selçuklu-Trabzon ilişkilerinin bu şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Trabzon İmparatoru I. Manuel'in kaynaklarda “zengin” sıfatıyla anılması haksız değildir. Onun döneminde basılan çok sayıda sikke, ulaşılan refah seviyesini göstermektedir. Her ne kadar bazı bronz sikkeler I. Aleksios'a atfedilir ve gümüş

batıya doğru hakim olmak istemiştir. Sinop, Trabzonlu Komnenler, için batı yönünde ilerlemek açısından önemli bir liman kentiydi.

³³⁶ A. A. M. Bryer, “Greeks and Turkmens”, p. 124, dipnot 32; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, vol I, Oxford 1929, pp. 66; Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çeviren: Hüseyin Salihoğlu, Ankara 2002, s. 121; Sr, Vryonis, *The Decline of Medieval*, p. 489.

³³⁷ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Alanya 2006, s. 51; A. A. M. Bryer, “The Grand Komnenos and the Great Khan at Karakorum in 1246”, *Res Orientales*, 5 (1994): Itinéraires d'Orient. Hommages à Claude Cahen, p. 258; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 95.

sikkeler kesinlikle varisi I. Ioannis tarafından bastırılmış olsa da, bir çok bronz ve gümüş sikke görülmektedir. Bunun en temel sebebi Moğol hükümdarı Hülâgü'nün 1258 yılında Bağdad'ı yağmalamasından sonra, Doğu mallarının Akdeniz yerine Karadeniz yoluyla taşınması yüzünden Trabzon'da transit ticaretin artmasıdır. Bağdad'ın yağmalanmasından sonra Tebriz, Asya'nın politik ve ekonomik merkezi haline geldi. Doğudan gelen ticaret malları, Bağdad vasıtasıyla Akdeniz yerine, Tebriz-Trabzon hattını takip ederek Karadeniz'e ulaşmaya başladı. Zamanında Orta Asya'dan gelen malların hepsi Akdeniz'e doğru aktığı halde artık bundan böyle büyük kısmı Tebriz-Trabzon hattını takip ederek Karadeniz'e ulaşıyordu. Ayrıca bölgede üretilen keten, yün ve ipekli kumaşlar gibi zengin tekstil ürünleri ile dağlık kesimlerde çıkarılan gümüş, demir, şap gibi madenleri dış ticaret kadar iç ticareti de önemli kılıyordu. Yabancı tacirlerin, misyonerlerin ve gezginlerin emniyetleri sağlanarak Moğol kontrolündeki çok geniş bölgelerde özgürce seyahat etmeleri için özendirici önlemler alınıyordu. Trabzon ve Payas'a (Lajazzo) giden ticaret yolları, Moğol ülkesine giriş bölgeleri durumunda olan Küçük Ermenistan'ı ve Trabzon İmparatorluğu'nu ekonomik açıdan beslemiştir.³³⁸ Bu dönemde Trabzon sikkeleri Gürcü Krallığı tarafından da kullanılmaktaydı. Batı Gürcistan üzerinde Trabzon nümizmatığının etkisi çok iyi bilinmektedir.³³⁹ Paranın

³³⁸ Albert Howe Lybyer, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Çev. Necmi Ülker, III-1987, s. 143.

³³⁹ D. M. Lang, "Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia", *The A. N. S. Numismatic Notes and Monographs* 130, New York 1955, p. 81. D. M. Lang'ın görüşünün aksine Michel Kurşanskis, *Kyrmannueli* paralarının yayılmasının XIII. yüzyıldan daha önce başladığını düşünmektedir. Bkz. K. V. Golenko, *Klad Monet iz sela Tobanieri*, VV16, 1956, p. 127-172; Michel Kurşanskis, "L'empire de Trébizonde et la Géorgie", *Revue des Études*

genel adı “Kirmanuel” olarak biliniyordu. Bu sikkelerin önyüzünde imparatorun ayakta duran kabartması, arka yüzünde Aziz Eugenios’un, bazılarında ise kucağında çocuk İsa’yı tutarak oturan “Altın Başlı Bakire”nin kabartması bulunuyordu.³⁴⁰

1230 ile 1243 yılları arasındaki Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu arasındaki ilişkiler hakkında çok az şey bilinmektedir. Moğol istilasının ortaya çıkmasıyla Yakın-Doğu’nun bütün dengeleri alt üst oldu. 1243 yılında Moğol komutanı Baycu Noyan, Selçuklu hakimiyetindeki Erzurum üzerine bir sefer düzenledi. Kenti ele geçiren Moğol askerleri, Selçuklu emirlerinden pek çoğunu öldürdüler. Böylece Trabzon’un güneyinde yeralan topraklar Selçuklu hakimiyetinden çıkarken, yeni beliren Moğollar bölge politikasının baş aktörü haline geldiler. 1243 yılında Baycu Noyan komutasındaki Moğollar, Köseadağ Savaşı’nda Selçuklu ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattılar. Bu savaş Selçuklular açısından büyük bir yıkımın başlangıcı olmuştur.³⁴¹

Köseadağ yenilgisinin ardından oldukça güç duruma düşen Selçuklu Devleti, siyasi, sosyal, ekonomik büyük bir kriz dönemine girmiştir. Bu süreç sonucunda Anadolu’nun çeşitli yerlerinde Konya’dan bağımsız çeşitli yerel Türkmen Beylikleri ortaya çıkmıştır. Anadolu’nun siyasi birliği bozulmuş merkezi idarenin kontrolü zayıflamıştır. Bu parçalanmış siyasi idareye rağmen, kontrol altına alınan Grek, Ermeni ve Gürcüler’in çok büyük avantajlar elde ettiklerini söylemek oldukça zordur. Selçuklu

Byzantines(REB), 35 (1977), p. 238. *Kyrmanueliler* ya da Trabzon asperlerinin taklitleri Michel Kurşanskis’in hazırladığı Trabzon paraları kataloğunda bulunmaktadır.

³⁴⁰ William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, s. 18; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. II, TTK Kütphanesinde Yayımlanmamış tercüme, s. 115.

³⁴¹ Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969) s. 1-147.

Devleti'nin yaşadığı büyük krize rağmen, Moğol istilasını Anadolu'ya önemli oranda Türkmen'in gelmesine sebep olmuştur. Moğol istilasını Anadolu'nun Türkleşmesine çok önemli bir katkı yapmıştır.

Moğollar, Anadolu dışındaki bölgelerde genellikle eski politik ve ekonomik sistemleri değiştirmişlerdir. Selçuklu Devleti, Trabzon, Kilikya Ermenileri ve Gürcüler birbirlerine karşı giriştikleri mücadelelerde Moğollar ile ittifaklara girişmişlerdir. Moğollar bölge politikalarında en önemli belirleyici unsur haline gelmişlerdir. Trabzon İmparatorluğu ise Moğolların bölgede belirmesinden kısa süre sonra dış politikalarını yeni ortaya çıkan durum çerçevesinde tekrar gözden geçirmişlerdir.

Daha önce Selçuklular'a tabi olduğunu belirttiğimiz Trabzon'un Köseadağ Savaşı sırasında askeri bir kuvvet gönderdiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi olmamasına rağmen A. Vasiliev ve W. Miller gibi tarihçiler ortak tehdit karşısında Trabzon'un Selçuklular'a yardım gönderdiğini ifade etmektedirler.³⁴²

³⁴² Abu'l-Farac, Köseadağ Savaşı'nda Gıyaseddin Keyhüsrev'in ordusunda ücretli Grek ve Frank paralı askerlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Kaynağımız, Moğollara karşı yapılan savaşta ücretli Trabzon askerlerinin de Selçukluların tarafında yer aldığını ilâve etmektedir. Ebu'l-Farac, tıpkı Küçük Ermenistan kralı gibi Trabzon İmparatoru Manuel'in de ordusu ile savaşın sonunda taraf değiştirmiş olduğunu düşünmektedir. Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, C. II, s. 541. J. Ph. Fallmerayer, Moğolların Trabzon İmparatorluğu topraklarını istilâ etmemelerinin sebep sebebi olarak Büyük Komnenosların Selçuklulara destek vermemelerini göstermektedir. Moğollar, Trabzon ordusunun Türkiye Selçuklu kuvvetleriyle birleşmesini engellemede başarılı olmuşlardır. J. Ph. Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 100; W. Miller bu tabiiyeti biraz şüpheli şekilde ifade etmiştir: "Köseadağ Savaşı'nda Moğollar Selçuklu Sultanı II. Keyhüsrev'in birliklerini bozguna uğrattıklarında I. Manuel'in "mızraklı askerleri" şüphesiz Selçuklu saflarında savaştı." Bak. W. Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, s. 17-18.

Trabzon İmparatorluğu ile Moğollar arasındaki ilişkiler konusunda³⁴³ kaynaklarda oldukça az ve belirsiz ifadeler bulunmaktadır. Kilikya Ermenileri tamamen Moğollar tarafında bir politika takip ederken, Büyük Komnenoslar Selçuklular'ın tabiyetine girmiş olmaktan dolayı herhangi bir rahatsızlık göstermemişlerdir. İbn Bibi ve Abu'l-Farac'ın ifadelerine bakılırsa, Trabzon İmparatoru Manuel Komnenos, (1238-1263) Köseadağ Savaşında Selçuklular'a bir grup asker göndermiştir. İbn Bibi, İmparator'un 3.000 asker ile Selçuklu karargahına geldiğini bildirmektedir. Abu'l-Farac ise Sultan'ın altın karşılığında Rumlar'dan ve Frenklerden atlı asker topladığını ifade etmektedir.³⁴⁴ Köseadağ Savaşı hazırlıkları sırasında Trabzon İmparatoru I. Manuel'in birliği dışında, Selçuklu Ordusuna İznik İmparatoru III. Vatazes'in de asker gönderdiği bilinmektedir.³⁴⁵ Kaynaklarda bahsedilen bu 3.000 kişilik atlı birliğin ne kadarını Trabzon İmparatoru'nun yada İznik İmparatoru'nun sağladığı bilinmemektedir. Fakat bu birliğin Moğollar tarafından 25 Haziran'da Köseadağ Ovası'na doğru giden yol üzerinde dağlık bir geçitte tamamıyla ortadan kaldırıldığı bilinmektedir. 1243 öncesi genel siyasi yapıyı gözönüne aldığımızda Selçuklular ile müttefik olan ve asker gönderebilecek durumda Trabzon İmparatorluğu'nu ile İznik'teki Laskaris Hanedanlığı'nı görmekteyiz. Selçuklu ordusunda Grekler ve Latinlerin bulunduğu dair kaynaklarda bilgi vardır. Ermenilerin Moğollara destek verdiği açıktır. Gürcü Kralığı ise Moğollar tarafından yağma ve tahrip edilmiş olduğundan zaten Köseadağ'a

³⁴³ Trabzon ve Moğol ilişkileri konusunda bak. W. Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, çev. Nurettin Süleymangil, s. 17-18; Emile Janssens, *Trebizonde en Colchide*, Bruxelles 1969, p. 80.

³⁴⁴ Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, C. II, s. 541.

³⁴⁵ J. S. Langdon, *Byzantium's Last Imperial Offensive*, p. 65-66.

herhangi bir askeri yardım göndermiş olması zor gözükmektedir. Trabzon İmparatoru Manuel Komnenos'un Köseadağ bozgunundan sonra Moğolların tarafına geçtiği A. A. M Bryer tarafından yazılan bir makalede gösterilmiştir.³⁴⁶ Moğollara tabi birinin bizzat Moğol Han'ını ziyaret etmesi Moğolların bölge üzerinde hakim olduklarını göstermektedir.³⁴⁷ Ayrıca 1253 yılında Moğol Han'ını ziyaret eden Rubruk, Trabzon geçerken bu bölgenin Moğollara tabi olduğunu bildirmektedir.³⁴⁸

Moğolların bölgeye gelmesiyle değişen siyasi güç dengeleri neticesinde, Trabzon İmparatorları İstanbul'u ele geçirmek için tek çare olarak gördükleri Sinop'a hakim olma istekleri tekrar ve eskisinden canlı bir şekilde tekrar ortaya çıktı. Sinop, İstanbul'a ulaşan denizyolu için hayati bir öneme sahiptir. Trabzon İmparatorları ya Sinop'u tekrar ele geçirerek İstanbul'a bir adım yaklaşacaklar ya da kaderlerine razı

³⁴⁶A. A. M. Bryer, "The Grand Komnenos and the Great Khan at Karakorum in 1246", *Res Orientales*, 5 (1994): Itinéraires d'Orient. Hommages à C. Cahen, p. 257-261.

³⁴⁷J. P. Fallmerayer, Trabzon İmparatorlarından hiç kimsenin asla Moğolların merkezi Karakorum'a girmediğini ifade etmiştir. Moğol Hanları bilhassa iyi ilişkiler içerisinde bulundukları kralları ve hanedanları saray ordugâhlarına gitme vazifesine mecbur tutmamışlardır. J. P. Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 108. Berthold Spuler ise 1253 yılına kadar Trabzon İmparatorluğu ile Moğollar arasında pek ciddi bir münasebetin bulunmadığını, ancak 1253 yılında Trabzon İmparatorunun Karakorum'a Möngke'ye elçi gönderdiğini belirtmiştir. Hülâgü'nün ölümüne kadar Trabzon'un kısmen de olsa Moğollara tabi olduğunu belirten Spuler, az da olsa onlara yardımcı kuvvet gönderdiğini ifade etmiştir. Berthold Spuler, *İran Moğolları*, s. 75-76.

³⁴⁸Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, Çev: Engin Ayan, İstanbul 2002. Ayrıca Hamdullah Müstevfi (ö. 750/1349), Trabzon'un bölgedeki büyük şehirlerden olduğunu ve buradan İran hazinesine her yıl 30.000 dinar gönderildiğini kaydetmektedir. Mahmut Ak, "İslâm Coğrafyacılarına Göre Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998, Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 32.

olarak Trabzon ve çevresiyle sınırlı yerel bir hanedanlık olarak kalmaya rıza göstereceklerdir.

Trabzon İmparatorları, 1214 yılında Sinop’u Selçuklular’a kaptırdıktan sonra kenti tekrar ele geçirme isteklerinden asla vazgeçmemişlerdir. İstanbul’a uzanan deniz yolu üzerinde önemli bir liman kentine hakim olmak Karadeniz’in kârlı ticaretini kontrol altına alma açısından son derece önemliydi. Nihayet 24 Haziran 1254 tarihinde Sinop, Trabzon İmparatoru Manuel tarafından ele geçirildi. İmparatorluğun tarihinde son derece önemli bir yer teşkil eden bu olay hakkında kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. Kırım’daki Suğdak şehrinde yazılan Yunanca bir Synaxaire’de Sinop’un ele geçirilmesi ile ilgili oldukça kısa bir not yer almaktadır: τή αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐπαρέλαθεν τὴν Σινωπὴν ὁ Κομνηνός τοῦ ζ’ ἐτους; Kios Manuel Komnenos 6752 yılının (1254) bu gününde Sinop’u ele geçirdi.³⁴⁹ Bu kayıt Sinop’un Trabzon İmparatoru Manuel Komnenos (1238-1263) tarafından ele geçirilmesi ile ilgili kaynaklarda yer alan tek bilgidir. Bu not sadece Sinop tarihi açısından değil, aynı zamanda Trabzon İmparatorluğu ve Selçuklu Devleti tarihi için de büyük öneme sahip olup tarihçiler tarafından detaylı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Zira bu önemli olaydan kesin kronolojiyle bahseden tek kaynaktır. Dönemin en önemli kaynaklarından biri olan İbn Bibi, Sinop’un ele geçirilmesi olayını kesin bir tarih vermeksizin sadece ima eder.

³⁴⁹ Marie Nystazopoulou, “La Dernière reconquête de Sinope par les Grecs de Trébizonde (1254-1265)”, *Revue des Etudes Byzantines*, Tome: 22 (1964), pp. 241; M. Kuršanskis, “L’Empire de Trébizonde et les Turcs au 13e siècle”, *Revue des Études Byzantines (REB)* 46 (1988), pp. 121-122; A. A. M. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments*, vol. I, p. 72.

Arap kaynaklarından İbn Şeddad³⁵⁰ ile bahsedilen kısa kronik, Sinop'un ele geçirilmesini tam bir uyum içerisinde anlatmış olmasına rağmen, kronolojik olarak farklı bir tarih vermektedir. M. Nystazopoulou,³⁵¹ İbn Bibi ile İbn Şeddad'ın verdiği bilgileri Synaxaire ile karşılaştırmıştır. İbn Bibi ve İbn Şeddad'a göre Sinop'un ele geçirilmesinden sonra kentte bulunan cami kiliseye çevirilmiştir.³⁵²

Anadolu'nun yavaş yavaş Moğol hakimiyetine geçmesiyle Trabzon,³⁵³ ortaya çıkan bu yeni durumdan istifade etmek istemiştir.³⁵⁴ Moğolların, Tebriz'i Asya'nın politik ve siyasi merkezi yapması, Trabzon'un ekonomik gelişmesine önemli katkı yapmıştır. Fakat Moğolların Karadeniz politikası konusunda kaynaklarda oldukça az bilgi bulunmaktadır. Trabzon İmparatorluğu'nun Sinop'u tekrar ele geçirmesinde Moğollar'ın rolü konusunda kaynaklarda bilgi bulmak güçtür. Moğol hakimiyeti

³⁵⁰ Dönemin Arap kaynaklarıda yeralan Anadolu ile ilgili bilgiler C. Cahen tarafından değerlendirmiştir. Bak. Claude Cahen, "Quelques textes négligés concernant les Turcomans de Roum au Moment de l'invasion Mongole", *Byzantion*, XIX (1939), pp. 131-139.

³⁵¹ Fakat M. Nystazopoulou, makalesinde Selçuklu tarihi konusunda bazı ciddi hatalara düşmüştür. Örneğin makalesinin 243. sayfasında 1211-1220 yılları arasında Selçuklu Sultanı olan İzzeddin Keykavus'tan bahsederken, "İzzeddin Keykubad (1211-1219)" şeklinde yazarak hem Sultanın adını hem de hükümdarlık yıllarını yanlış vermiştir. Marie Nystazopoulou, "La Dernière reconquête de Sinope par les Grecs de Trébizonde (1254-1265)", *Revue des Études Byzantines (REB)*, Tome: 22 (1964), pp. 243.

³⁵² Claude Cahen, "Quelques textes négligés concernant les Turcomans de Roum au Moment de l'invasion Mongole", *Byzantion*, XIX (1939), pp. 138.

³⁵³ B. Spuler, *İran Moğolları*, Ankara 1968, s. 65. Ancak 1335 yılında İlhanlı Ebu Said'e vergi ödeyen kentler ve beylikler arasında Trabzon'un kaydedilmediğini hatırlatmakta fayda vardır. Spuler, a.g.e., s. 322-326.

³⁵⁴ Trabzon ile Moğollar arasındaki ilişkiler konusunda bak. W. Miller, "Trebizond", p. 24 vd.; E. Janssens, *Trébizonde en Colchide*, p. 80 vd.

sayesinde Trabzonlular yaklaşık olarak otuz yıl bölge için önemli olan Sinop limanının kontrolünü ellerinde tutmayı başarmışlardır.³⁵⁵ İbn Bibi'ye göre bu dönemde Sinop, Reisü'l-Bahr Naib Şucaeddin'in hâkimiyetindeydi. 1253 yılında Batu'ya gönderilen Selçuklu elçilik heyetinde yeralan Şucaeddin, Moğol Hanından Naib görevi ile yarlık elde etmiştir. Kaynağımız İbn Bibi'ye göre, Altın-Orda Hanından dönüşünde, Şucaeddin hakimiyeti altında bulunan Sinop'a geri döndü.³⁵⁶ Buradan anladığımıza göre 1254 yılında Sinop, Altın-Orda Hanının koruması altındaydı.³⁵⁷

Sosyal ve politik hayatta yapılacak herhangi bir değişiklikte, Moğollar'ın verdikleri yarlık'lar vasıtasıyla onaylarını almak gerekmektedir. Moğol Hanları, her türlü siyasi faaliyeti kontrol etmek istiyorlardı. Kentler yarlıklar ile Moğol hakimiyetini

³⁵⁵ Marie Nystazopoulou, "La dernière reconquête de Sinope par les Grecs de Trebizonde (1254-1267)," p. 241-249. Yazar, Selçuklu politikalarını incelerken Sinop'un Trabzonlular tarafından fethini açıklamaya çalışmıştır. Büyük Komnenoslar ve Moğollar arasındaki ilişkiler, Trabzon İmparatorluğu'nun Sinop'u ele geçirilmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Trabzonlular'ın Sinop'u fethi geçici olmuştur ve bu önemli liman kenti, daha sonra Moğolların Anadolu valisi Pervane'nin haraçgüzarı olmuştur. Bak. Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 111-122.

³⁵⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie*, Çev. Mürsel Öztürk, C. II, s. 128.

³⁵⁷ Volga Havzasından ve Rus Prenslüklerinden Kırım'a ve Trabzon'a giden yol, dönemin ticari hayatında önemli bir yere sahipti. Trabzon'a kürk, keten ve esirlerden başka Karadeniz kentlerinin ticari hayatında önemli rolü olan ve Rusya'dan elde edilen buğday getirilirdi. Tıpkı X. yüzyılda olduğu gibi, ticaretin ağırlık merkezi Trabzon'dan Hemedan, Tebriz'e kadar uzanmaktaydı. 1253 yılında Moğol Han'ına giden Fransisken misyoneri Rubruk, Rusya'nın içlerinden Karadeniz'e doğru devam etmekte olan canlı ticaret hakkında değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca XIII. yüzyılın önemli tarihçilerinden İbnü'l-Esir de, Kırım'daki Suğdak kentinin Kıpçaklar'a ait olduğunu ifade etmektedir. A. YU. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çeviren: Hasan Eren, Ankara 1992, s. 11.

tanıyan kişilere verilmekteydi. Sinop'un da Moğol hakimiyeti döneminde iki kez el değiştirmesi ancak Moğol onayı ile gerçekleşmiştir. Batu Han'ın Sinop yarlığı ancak daha yüksek statüde verilen diğer bir yarlık ile ortadan kaldırılmıştır. 1265-1266 yılında Selçuklular Sinop'u tekrar fethetmek için kuşattıkları sırada, kentin Selçuklulara verildiğine dair Moğollar'dan bir yarlık almak zorunda kalmışlardır. M Kurşanskis'in de iddia ettiği gibi, Trabzon İmaratı I. Manuel Komnenos, 1254 yılında Sinop'u ele geçirmeden önce Büyük Han'dan böyle bir yarlık almış olmalıdır. Muhtemelen 1253 yılında Möngge tahta çıktığında Moğol İmparatorluğu'na tabi olan herkes yeni Han'a elçiler gönderdikleri esnada Trabzon İmparatoru da gönderdiği elçi vasıtasıyla Sinop'u ele geçirmek için yarlık almış olmalıdır.³⁵⁸ Bu arada 1245 yılında Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefat etmesiyle toplanan emirler, Sultan Gıyaseddin'in en büyük oğlu İzzeddin Keykavus'u tahta çıkardılar. Diğer iki kardeşi Rükneddin ve Alâeddîn de sembolik olarak tahtın sözde ortağı oldular.³⁵⁹ Sinop'un Trabzon İmparatoru tarafından ele geçirilmesinin meydana getirdiği rahatsızlık üzerine, Selçuklu aaltanatında bulunan üçlü Batu Han'ı ziyaret etmişlerdir. Dönemin kaynaklarından Aksarayî, Selçuklu Devletini yöneten üç kardeşin Moğol Hanını ziyaretlerinin Moğol komutanı Baycu'nun entrikaları sebebiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir.³⁶⁰ Sinop'un düşmesiyle ilgili Farsça kaynaklarda sadece bu bilgi bulunmaktadır. Dönemin siyasi

³⁵⁸ M. Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et les Turcs", p. 121.

³⁵⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Alaiyye*, s. 549; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 103-104.

³⁶⁰ Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 28-29.

gelişmelerini gözönüne aldığımızda Aksarayî'nin bahsettiği “Baycu’nun kötülükleri”nden kastedilen olay Sinop’un Trabzon İmparatoru tarafından ele geçirilmesi ile de ilgili gözükmetedir. Ayrıca Sinop’un Trabzon’un hakimiyetine girmesiyle beraber dönemin en önemli ticaret yollarından birini oluşturan Kırım-Sinop arasındaki canlı ticaretin zarar göreceğinden endişelenen Altın Orda Devleti ile Trabzon Komnenleri arasında ciddî bir siyasî gerilimin ortaya çıkması da kaçınılmaz gözükmekteydi. Tüm bu şartlar altında Sinop’un Trabzon’un hakimiyetinde uzun süre kalamayacağı açıktı. Fakat Moğolların meydana getirdiği karmaşadan faydalanan Trabzon İmparatorluğu, bu taze ve Yakın-Doğu’yu baştan başa kuşatan güçten önemli ölçüde istifade etmeye gayret göstermiştir. Trabzon İmparatoru I. Manuel, Moğolların gücünden istifade ederek varlığını devam ettirmek istemiştir. Trabzon İmparatorluğu Yakın-Doğu’da önemli değişikliklere sebep olacak Moğollar’a yaklaşılarak siyasi varlıklarını daha uzun süre devam ettirmek istiyordu. Ayrıca Trabzon İmparatoru, Selçuklular tarafından fethedilen topraklarını da Moğol yardımı sayesinde geri almak istiyorlardı. Fakat şartların kısa süre sonra değişmeye başlaması, Trabzon’un politikalarında yeni düzenlemeler yapmasını gerektirmişti.

Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in 1246 yılındaki ölümüyle, yeni Selçuklu Sultanı olan II. İzzeddin Keykavus, hem devleti toparlamak hem de Moğollar ile olan ilişkileri düzenlemek zorunda kalmıştır. Selçukluların Moğollara itaat arzemesi bütün problemleri çözmede yeterli olmamıştır. Moğolların kanunlarına göre, II. İzzeddin Keykavus, Büyük Han’ın sarayını bizzat ziyaret ederek vassallık statüsünü yenilemek zorundaydı. Dönemin kaynaklarından Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus),

1246 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünün ardından Selçuklu tahtında yaşanan değişikliklerle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Sultan Gıyasüddin sonbahar mevsiminde, Yunanlıların 1557 (M. 1246) yılının başlarında vefat etmişti. Sultanın üç küçük oğlu vardı. İsimleri İzzüddin, Rüknüddin ve Alâeddin idi. Eşraf en büyük evlât olan İzzüddin'e sadakat yeminini ifa ettiler ve Sultan Keykâvüs adı ile saltanatını ilân ettiler. Bu sırada Moğolların elçileri gelerek Sultan İzzüddin'in Han'a saygılarını sunmak üzere gelmesini istediler. Sultan özür dileyerek memleketten ayrıldığı takdirde düşmanı olan Rumların ve Ermenilerin memleketine mussallat olacaklarını anlattı ve kendi yerine kardeşi Rükneddin'i göndererek başka bir zaman bizzat kendisinin de gideceğini bildirdi.”³⁶¹

Abu'l-Farac Tarihinin Arapça versiyonu Süryanicesinden biraz farklıdır. Kroniğin Süryanicesinde bulunan “Rumlar ve Ermeniler” genel adın yerine, Arapça metinde “Rum ve Ermeni Padişahları” şeklinde daha kesin bir ifade yer almaktadır.³⁶² Dönemin diğer kaynaklarından Ermeni Kralı I. Hetum'un 1246 yılında ölümünden kısa bir süre önce Gıyaseddin Keyhüsrev ile mücadele içerisinde olduğunu biliyoruz.³⁶³ Burada II. İzzeddin Keykavus'a düşman olan Yunan imparatorunun kimliğini belirlemek oldukça güç olmakla beraber, bahsedilen kişinin İznik İmparatoru III.

³⁶¹ Gregory Abu'l-Farac (Bar hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, C. II, TTK Yay, Ankara 1999, s. 545-546; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 459; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara 1995, s. 106.

³⁶² Gregory Abu'l-Farac (Bar hebraeus-İbü'l-İbrî), *Tarihi Muhtasarü'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1934, s. 21.

³⁶³ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 189-190.

Ioannes Vatatzes'den ziyade Trabzon İmparatoru I. Manuel olma ihtimali yüksektir. Bizans kaynakları, İznik İmparatoru'nun Selçuklu Devletini, Moğollar ile kendi devleti arasında tampon bir devlet olarak gördüğünü ifade etmektedirler.³⁶⁴ Moğolların bölgede belirmesi İznik İmparatorluğu'nu da etkileyeceği için İmparator III. Ioannes'in Selçuklular'ın zayıflamasını istemesi zor gözükmemektedir. Oysa uzun süredir Selçuklular ile mücadele halinde olan Trabzon İmparatorluğu'nun bu durumdan istifade etmeyi düşünmüş olması ihtimal dahilindedir.

Sinop'u ele geçirdiği dönemde Trabzon İmparatoru I. Manuel ile Haçlı komutanı Kral Louis arasında başlayan ilişkiler, dolaylı olarak bu fikri destekleyen bir kanıt olarak görülmektedir. 1253 yılında I. Manuel'in elçileri kıymetli hediyeleri Kral Louis'e götürdüler ve Trabzon elçileri, I. Manuel'in Fransız Kraliyet ailesinden bir kız alarak Trabzon ile Fransa arasında ittifak oluşturma isteğini Fransız Kralına iletiler. Fakat Fransız Kralı bu teklife sıcak bakmadı. Trabzon'dan gelen elçilere İstanbul'da bulunan ve kralın da kuzeni olan imparatora gitmelerini tavsiye etti. Bu şekilde Trabzon İmparatoru, İznik İmparatoru Vatatzes'e karşı güçlü bir ittifak sağlayabilirdi.³⁶⁵

Dönemin kaynaklarından Pachymeres, 1260'lı yıllarda Trabzon'dan batıya doğru uzanan deniz yolu üzerinde bulunan Kromna, Amastris, Tios ve Kdz Ereğli liman kentlerinin Bizans hakimiyetinde olduğunu ifade etmektedir. Fakat kaynağımız bu liman kentlerinin hinterlandlarının Türkler tarafından ele geçirildiğini belirtmiştir.³⁶⁶ Bu

³⁶⁴ Ruth Macrides, *George Akropolites, The History, Introduction, translation and commentary*, Oxford University Press 2007, p. 326.

³⁶⁵ Jean de Joinville, *Bir Haçlı'nın Hatıraları*, Çeviren: Cüneyt Kanat, Ankara 2002, s. 212-213.

³⁶⁶ Albert Failler, *a.g.e.*, s. 405.

kentler içerisinde Kdz. Ereğli'den çoğunlukla Küçük Asya olayları ile ilgili olarak bir çok kez bahsedilmiştir. Kentin İstanbul ile olan bağlantısı İmparator VIII. Michael döneminden beri sadece deniz yolu ile sağlanabilmektedir. Kara yolu tamamen Türkmenlerin hakimiyetine girmiştir.³⁶⁷ Buradan anlaşıldığına göre Trabzon İmparatorluğu, Trabzon ve Giresun dışında bütün Karadeniz kıyılarını artık kaybetmiştir. Bu yüzden Sinop'un kısa süreliğine de olsa Trabzon hakimiyetine geçmiş olması imparatorluğun gelişimi açısından büyük öneme sahipti. Büyük Komnenos Hanedanlığı'nın Türkmenler tarafından kuşatılmış olmasına rağmen, bu dönemde İstanbul'u Latinlerden geri alan ve Bizans'ı tekrar ihya eden İmparator Michael Palaiologos ile Trabzon İmparatoru I. Manuel arasındaki ilişkiler de belli bir düzene girmişti. İki imparator arasında yapılan diplomatik görüşmeler neticesinde kiliseler arasındaki sorunlar halledilmiştir. Böylece Komnenos Hanedanlığının başkenti Trabzon'da, İstanbul Kilisesi temsilcilerinin de hazır bulunmasıyla seçilen Trabzon Metropolit'i, 1260/61 tarihinde Ekümenik Patrikaneyi (Patrik II. Nikephoros'u: 1259-1261) Ortodoksluğun başı olarak tanıdı. Bu şekilde 1204 yılında Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşu ile başlayan ve İznik'teki Laskaris Hanedanlığının hâkimiyeti boyunca devam eden uzun bir çatışma dönemi sona ermiş oldu.³⁶⁸

³⁶⁷ Failler, *a.g.e.*, 615, 405; CSHB, Vol. II, s. 613, 328, 345; Angeliki Laiou, "On Political Geography: The Black Sea of Pachymeres", *The Making of Byzantine History: Studies Dedicated to D. M. Nicol*, London 1993, pp. 94-121.

³⁶⁸ Alexios G. C. Savvides, *The Grand Komnenoi of Trebizond and The Pontos, An Historical survey of the Byzantine Empire of Anatolian Hellenism (1204-1461)*, Athens 2005, s. 3-4. (Yunanca olan bu eserin ilgili kısımlarını çeviren İbrahim Kelağahmet'e teşekkür ederim.)

Trabzon İmparatorluğu'nun tarihçisi Panaretos'a göre ise, İmparator I. Manuel dönemi, Trabzon İmparatorluğu tarihinin en zengin ve gelişmiş dönemidir. Panaretos, I. Manuel'in savaşçı ve başarılı bir imparator olduğunu ve Tanrı'yı memnun edecek şekilde iyi bir yönetim gösterdiğini ifade etmektedir.³⁶⁹ Trabzon İmparatorluğu için oldukça çetin geçen bir dönemin Panaretos tarafından bu kadar olumlu bir şekilde anlatılması gerçekten ilginçtir. Michael Panaretos'un I. Manuel ve dönem için sarfettiği övgü dolu sözler dönemin Ermeni tarihçilerinin yazdıkları ile uyushmaktadır. Tıpkı Kilikya Ermeni Krallığı gibi XIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon İmparatorluğu, Moğol İstilasına rağmen topraklarını yağma edilmekten kurtardığı gibi, hatta sınırlarını kısmen de olsa genişletmeyi başarabilmiştir. Trabzon İmparatorluğu ile Kilikya Ermeni Krallığı arasında herhangi bir siyasi ilişkinin olup olmadığı konusunda kaynaklara yansıyan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte her iki yerel siyasi yapının da benzer politikalar izlemeleri dönemin ve kendi şartları içerisinde kaçınılmaz bir durumdur.

Trabzon İmparatoru I. Manuel'in Sinop'u ele geçirmesinden kısa bir süre sonra siyasi durum tamamen değişti. Trabzon; iç kavgaların, önemli toprak kayıplarının yaşandığı ve devletin geleceğini belirleyecek uzun ve güç bir döneme girdi. Moğol desteğinin kaybedilmesi Trabzon İmparatorluğu'nu derinden etkileyecek sonuçları da beraberinde getirdi. İmparatorluk artık varlığını devam ettirebilmek için, Moğol İstilas ile dağılan Selçuklu Devleti'nin enkazından ortaya çıkan Türkmen Beylikleri ile ittifak girişimlerine girmek zorundaydı. I. Manuel'in kısmî başarı sayılabilecek Sinop'u ele

³⁶⁹ Michael Panaretos, *Kronik*, s. 61-62.

geçirmesinin ardından ölümüyle yerine büyük oğlu II. Andronikos (1263-1266) geçmiştir. Bu devletin tarihinde adeta bir kırılma noktası sayılmaktadır. Andronikos ile beraber devletin her alanında çöküşün başladığını görmek mümkündür. I. Manuel'in üçüncü karısı İrini Sirikena'dan doğan Trabzon İmparatoru Georgios Komnenos (1266-1280), Trabzon aristokrasisinin komplolarıyla uğraşmak zorunda kaldı.³⁷⁰

Türkiye Selçukluları'nın son dönemlerinin dirayetli veziri Pervane Süleyman, Sultan IV. Kılıç Arslan'ın 1266 yılı Şubat ayında ölümünden birkaç ay önce Sinop'u fethetti.³⁷¹ İbn Şeddad, Muiniddin Pervane'nin Sinop'u kuşatma sırasında öldürülen Gabras adlı birinden aldığını kesin bir şekilde ifade eder. Selçuklular ile Sinop hakimi arasında savaş başlamadan önce Muiniddin Pervane, kentin Moğollar tarafından kendisine bahşedildiğini gösteren *yarlıg*'ı Gabras'a göstermiştir.³⁷² Aynı şekilde İbn Bibi de, Muiniddin Pervane'nin İlhanlılar'a giderek Sinop topraklarını fethetmek ve kenti Trabzon İmparatorluğu'nun hakimiyetinden kurtarmak için *yarlıg* elde ettiğini belirtmektedir. Muiniddin'in İlhanlılar'dan *yarlıg* alması, 1265 yılının başlarında Hülâgü Han'ın Meraga'da kışlakta bulunduğu sırada ölmesinin ardından yerine büyük

³⁷⁰ Alexios G. C. Savvides, *The Grand Komnenoi of Trebizond and The Pontos, An Historical survey of the Byzantine Empire of Anatolian Hellenism (1204-1461)*, s. 17; A. A. M. Bryer, "The fate of George Komnenos, Ruler of Trebizond, 1266-1280", *BZ* 66 (1973), s. 332-350.

³⁷¹ İbn Bibi, Vezir Pervane Muiniddin Süleyman'ın "Saltanatın ve ülkenin zayıf düştüğü sırada haydutlukla ele geçirdiği Sinop vilayetini Trabzon İmparatorunun elinden alarak kentin ülkeye katılması konusunda padişah fermanı (*yarlıg*-ı hümayun) elde ettiğini belirtir. Bak. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie*, Çev. Mürsel Öztürk, C. II, s. 165; Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 110.

³⁷² Karadeniz Bölgesindeki Gabrades ailesi hakkında ve özellikle Sinop'un savunması hakkında bak. A. A. M. Bryer, "A Byzantine Family: the Gabrades", p. 181, dipnot: 15.

oğlu Abaka Han'ın İlhanlı tahtına oturması üzerine Han'ı tebrik etmek için gittiği sırada gerçekleşmiştir. Selçuklu Sultanı Rükneddin ile Pervane Mu'inüd-dîn Süleyman, İlhan Abaka'nın huzuruna giderek Selçuklular'ın İlhanlılar'a tabiyetini bildirdiler. Daha sonra Selçuklu Sultanı'nın ülkeye geri dönmesine rağmen, Pervane bir süre daha Tebriz'de kalmıştır. İlhan Abaka'nın güvenini kazanarak Sinop gibi daha önce elden çıkmış olan toprakların tekrar Selçuklu Devleti'ne katılması için *yarlıg* elde etmiştir.³⁷³

Sinop kuşatmasına Danişmend İli'nden ve Niksar'dan gelen 4.000 kadar Çepni Türkmeni de katılmıştır. Trabzon İmparatoru II. Andronikos (Dönemin kaynaklarından Aksarayi'de Melik-i Canit olarak geçmektedir.) Sinop savunmasını kuvvetlendirmek amacıyla güçlü bir Frank Birliği göndermiştir. Selçuklu birlikleri yardıma gelen bu Frank Birliğinin donanmasını limanda ateşe vermiştir. Aksarayi, kentin valisinin Gidus olduğunu belirtir.³⁷⁴ İbn Bibi kuşatmanın 1264 yılı yazında başladığını ve 1265/66 yılı kışına kadar iki yıl sürdüğünü belirtmektedir.³⁷⁵ Pervane Sinop'un fethinin ardından, Trabzon İmparatorluğuna ait olan 12 kaleyi de ele geçirmesine rağmen, kontrolü zor olduğundan bu kaleleri yıktırmıştır.³⁷⁶

İlhanlılar, Selçukluları tamamıyla kontrolleri altına almalarıyla beraber Trabzonlu Büyük Komnenos'ın sahip olduğu oldukça sınırlı topraklara da göz dikmişlerdir. İlhanlılar artık Trabzon İmparatorluğunu gözden çıkartmışlardır. Ayrıca 1260 yılında yaklaşmakta olan Memlük tehdidine karşı, Selçuklular gibi bir devlet ile

³⁷³ Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*, Ankara 1970, s. 11-115.

³⁷⁴ Aksarayi, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, s. 62-63.

³⁷⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie*, çev. Mürsel Öztürk, C. II, s. 165.

³⁷⁶ Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*, s. 113.

Trabzon Komnenleri gibi yerel hanedanlıkla ittifaklarını devam ettirmeleri İlhanlılar açısından pek akıllıca gözükmemektedir. Artık Trabzon İmparatorluğu, İlhanlılar için çekiciliğini kaybetmiştir. Memlüklerin ilerlemesi, İlhanlılar için daha büyük bir tehdit algısı oluşturmaktaydı. Sinop üzerindeki mücadelede İlhanlılar'ın Selçuklu tarafında yer alması bu bakış açısından daha mantıklı gözükmemektedir. A. A. M. Bryer ve M. Kurşanskis'n de ifade ettiği gibi Trabzonlu Büyük Komnenos Georgios'un hakimiyetinin başlamasıyla (1266-1280) ve 1270 yılından sonra, Trabzon İmparatorluğu Memlükler ve Anjou'lu Charles ile bizzat ittifak girişiminde bulunmuştur. Memlükler'e karşı oluşturulan kuvvetli ittifaka (İlhanlılar, Papalık, Bizans, Gürcüler ve Selçuklu Devletinden oluşan) karşı Trabzon İmparatorluğu biraz da mecburen Memlük tarafında yer almıştır.³⁷⁷ Trabzon İmparatorluğu ile Mısır Memlükleri arasındaki yakınlaşmanın ilk olarak ne zaman başladığı konusunda yakın zamanlara kadar çok az dikkat çekmiş olan bir kaynak Rustam Shukurov tarafından incelenmiştir.³⁷⁸ Trabzon ile Memlükler arasındaki ilişkilerin tespitinde Memlük kaynakları daha zengin bilgiye sahiptir. İbn Fazlullah el-Ömeri (1301-1348) ve el-Kalkaşandi (ölm. 1418) Memlük Sarayında yapılan resmi yazışmaları toplayarak oluşturdukları eserlerinde, Sinop valisinden "Sahib-i Sinop" olarak bahsetmişlerdir. N. Oikonomides, bu unvan ile kastedilen

³⁷⁷ Trabzon ve Memlük karşıtı ittifakı için bak. A. A. M. Bryer, "The fate of George Komnenos", pp. 332-350; M. Kursanskis, "The Coinage of the Grand Komnenos Manuel I", *Arkeion Pontou*, 35 (1979), p. 22-35; Aynı Yazar, "L'Empire de Trebizonde et les Turcs", p. 123; Aynı Yazar, "L'Usurpation de Theodora Grande Comnene", *RÉB*, 33 (1975), pp. 187-210.

³⁷⁸ Rustam Shukurov, "Trebizond and Seljuks (1204-1299)", p. 126-128.

hanedanın Büyük Komnenos İmparatorları olduğunu iddia etmiştir.³⁷⁹ Henüz Sinop'un Pervane Süleyman tarafından fethedilmesinden önce, Trabzon ve Mısır Memlükleri arasında dostluk ilişkilerinin olduğu bilinmektedir. 1264 yılı Temmuz ayında Memlük elçilik heyeti Trabzon'u ziyaret etti. Elçiler Memlük Sultanı Baybars'ın mektubunu Trabzon İmparatoru Büyük Komnenos II. Andronikos'a iletiler. Memlük tarihçisi İbn Abdüzzahir, Memlük heyetinin Konstantinopolis ve Altın Orda'ya (662 Ramazan) Haziran-Temmuz 1264'te yaptığı ziyareti anlattığı rivayetinde, Konstantinopolis'ten Kırım'a kadar görülmemiş bir yolculuğu tasvir eder: "20 günde Konstantiniyye'ye, oradan İstanbul'a oradan da Definsiya'ya gittiler. Definsiyya müsait rüzgar ile Eşkeri cihetinden olmak üzere Suğdak kenarında bir şehirdir. Sonra deniz yoluyla başka bir yere gitmek üzere denize açıldılar, bunun mesafesi on gün ile, iyi bir havada iki gün arasında idi. Sonra Suğdak denilen dağa çıktılar."³⁸⁰ Mektubun içeriği büyük ihtimalle Pervane tarafından tehdit edilen Sinop ile ilgilidir. Büyük Komnenoslar'ın "kuzeyliler" diye tanımlanan bir düşmanı olmakla beraber, "güneyliler" de düşman olmak üzeredir. Bizans edebiyatında Karadeniz'in kuzeyi ve güneyi şeklinde bir tanımlama vardır.³⁸¹

³⁷⁹ N. Oikonomides, "The Chancery of the Grand Komnenoi: imperial tradition and political reality", *Arkehion Pontou*, 35 (1979), p. 322 (dipnot 2), p. 326.

³⁸⁰ W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 133.

³⁸¹ Karadeniz Bölgesinin kuzey ve güney kavramı arasındaki temel ayrım hakkında bak. Georgios Pachymeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, Libri XIII, I. Bekker, Vol. I-II, Bonnae 1835, vol. I: s. 175-176; Georgios Pachymeres, *Relations historiques*, ed. A. Failler, Paris 1984, Vol. I, s. 235. Pachymeres'in eserinde Karadeniz Bölgesi hakkında bak. A. E. Laiou, "The Black Sea of Pachymeres" *The Making of Byzantine History*, Studies dedicated to D. M. Nicol, London 1993, pp. 94-121.

Pachymeres’de “güneyliler” olarak kastedilen devlet büyük ihtimalle İlhanlılardı.³⁸² 1264 yılında Gürcistan Kralı David Nurin, İlhanlılar ile ilişkilerini keserek Altın Orda’dan koruma talep etti. 1264-65 ve 1268 yıllarında Gürcistan ve Mısır arasında elçi teaitileri gerçekleşti. Trabzon ve Gürcistan’ın politikalarının bu dönemde uyum gösterdiği görülmektedir.³⁸³

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerin ışığında, Moğol İstilasından itibaren Selçuklu-Trabzon ilişkileri Sinop’a kimin hakim olacağı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Trabzon İmparatorluğu için Sinop büyük öneme sahipti. 13. yüzyılın son çeyreğine kadar Büyük Komnenoslar İstanbul’a dönme ve Komnenos Hanedanlığını yeniden inşa etme fikirlerini kaybetmediler. Sinop sadece Karadeniz’de iyi bir liman değil aynı zamanda Paflagonya ve oradan da Bitinya eyaletine ulaşmak için önemli bir noktaydı. Eğer Komnenoslar İstanbul’u yeniden fethetmeyi gerçekten başarmak istiyorlarsa Sinop’u muhakkak ele geçirmek zorundaydılar. Fakat bunda başarılı olamamaları, kendi halinde yerel bir hanedanlık haline geldiler.

I. Manuel’den sonra Trabzon İmparatoru olan Georgios Komnenos dönemi (1266-1280), imparatorluk tarihi açısından son derece önemli ve karmaşık bir dönemdir. Georgios’un uzun hakimiyet dönemi Anadolu’da büyük siyasi karmaşanın yaşandığı, İlhanlılar’ın Anadolu’nun kontrolünü doğrudan ele ele geçirdikleri, İstanbul’da tekrar kurulan Bizans Devleti’nin bazı başarılar sağladığı, Memlükler’in Baybars ile Anadolu’ya gelerek Moğollar’ı büyük bir yenilgiye uğrattıkları ve Anjou’lu Charles’ın

³⁸² W. Allen, *A History of the Georgian People*, p. 116-117.

³⁸³ A.C.S. Peacock, “Georgia and the Anatolian Tuks in the 12th and 13th centuries”, *Anatolian Studies* 56 (2006), p. 127-146.

Liyon'da Ortodoks ve Latin Kiliselerini tekrar bir araya getirmeye çalıştığı bir döneme denk gelir. Bütün bu bahsettiğimiz faktörler Trabzon İmparatoru Georgios Komnenos'un politikalarına yansımıştır. Fakat onun dönemi ile ilgili elimizde bulunan kaynakların oldukça yetersiz olduğu dikkat çekmektedir. Bu kaynak yetersizliği problemi Georgios Komnenos'un kişiliği ve dönemini tam olarak ortaya koymayı güçleştirmektedir. Georgios Komnenos hakkında doğrudan bilgi veren Trabzon İmparatorluğu saray kronikçisi Michael Panaretos, eserini imparatorlardan yaklaşık bir yüzyıl sonra yazmıştır. Panaretos, Büyük Komnenos II. Ioannis'in İstanbul'dan Trabzon'a 1283 yılında dönmesi gibi önemli imparatorluk olaylarını kronolojik olarak anlatmaktadır. Panaretos, devletin resmi kayıtlarını görme imkanına sahip olarak olayları çok dikkatli bir şekilde sıralamıştır. Fakat kendisinden önceki dönemle ilgili olayların bizzat görgü şahidi olmadığından Panaretos bu dönemi detaylı bir şekilde anlatamamıştır. Panaretos, saray geleneğini takip ederek olayları kendine uygun bir şekilde vermiştir.³⁸⁴ Büyük Komnenos I. Manuel'den (1238-1263) neredeyse bir yüzyıl sonra eserini kaleme almasına rağmen Panaretos, ondan övgüyle bahsetmektedir.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik gücü büyük oranda Tebriz'e bağlıydı. 1258 yılında Bağdat'ın Moğollar tarafından istila edilmesinden sonra Trabzon'dan Tebriz'e ortalama 32 günde alınan kervan yolu büyük önem kazandı. Asya'nın zenginlikleri Batı'ya bu yol üzerinden ulaşmaya başlamasıyla

³⁸⁴ Örneğin XIII. yüzyıl Selçuklu Sultanları yada İlhanlılar hakkında Panaretos herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu yüzyılın ilk yarısında Trabzon İmparatorluğu kuruluşundan kısa bir süre önce Selçuklular'a daha sonra ise Moğollar'a tabi olmasına rağmen, Panaretos'un bundan hiç bahsetmemsi ilginçtir.

Trabzon'un önemi bir kat daha arttı. Tebriz, çok sayıda Avrupalı tüccar ve misyonerin uğradığı uluslararası bir merkez haline geldi. Trabzon ve Tebriz'in para sistemi ile ağırlık ölçüleri birbiriyle bağlantılı hale geldi. Dönemin seyyahlarından Marco Polo 1295 yılında ziyaret ettiği Trabzon hakkında tüccarların kentte çok karlı ticaret yaptıklarını belirtmektedir.³⁸⁵ İmparator Georgios Komnenos döneminde Tebriz'in de Moğollar'ın yazlık başkenti olarak oldukça gelişmiş bir kent olduğunu görüyoruz. Yıllık İran'ın ihracaatının %40'ını oluşturan 45.000 yük hayvanı, Trabzon'dan dönemin deniz taşıtları ile Batı'ya gönderiliyordu. Bu karlı ticaretten XIV. yüzyılın Trabzon'un yerel tüccarları büyük karlar elde ediyorlardı. Dönemin siyasi ve ekonomik şartları gözönüne alındığında, İlhanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın başından itibaren dağılmaya başlamasıyla beraber Trabzon-Tebriz ticaret yolu önemini giderek kaybetmiş ve XIX. yüzyıla kadar İlhanlı dönemindeki ticaret hacmine ve zenginliğe bir daha ulaşamamıştır.³⁸⁶

XIII. yüzyılda Trabzon İmparatorluğu'nun iç politikaları, *arkont* adı verilen yerel derebeyler tarafından belirleniyordu. Gabrades Hanedanlığı döneminde de kentin iç ve dış politikalarında büyük nüfuzu olan yerel Grek-Laz çiftlik sahipleri ve derebeyleri, bu ayrıcalıklarını Trabzon İmparatorluğu ve daha sonra Osmanlı Devleti döneminde de devam ettirmişlerdir. Bu zengin ve nüfuzlu derebeyleri 1204 yılından sonra Gürcüler ile de yakın ilişki kurmuşlar, 1261 yılında Palaiologos'ların Bizans'ı tekrar ihya etmelerinden sonra İstanbul'a da yaklaşmaya çalışmışlardır. Saray soyluları ve Büyük

³⁸⁵ Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi Harikalar Kitabı I* (Yerasimos'un Notları ve Sunumuyla), İstanbul 2003, s. 75-76.

³⁸⁶ A. A. M. Bryer, "The Fate of George Komnenos, Rulers of Trebizond", p. 339-340; Aynı Yazar, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika*, 1 (1970), p. 50-51.

Komnenoslar'ın hizmetkarları arasına da giren bu derebeyleri için imparatoru tahttan indirmek oldukça kolay olmasına rağmen hanedanlığı değiştirmeleri imkânsızdı. IV. Haçlı Seferinden sonra İznik Devleti ile eşzamanlı olarak Bizans Hanedanı üzerinde hak iddia eden ve Trabzon'da kurulan Büyük Komnenos Hanedanının yerine başka bir siyasi yapı kurmaları çok zor olan bu yerel arkontlar (derebeyleri), sadece beğenmedikleri ve kendi ayrıcalıklarına dokunan Komnenos imparatorunu değiştirerek yerine aynı soydan başka bir imparator getiriyorlardı.³⁸⁷ Komnenos sülalesi, İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı tekrar ihya eden Palaiologos Hanedanına göre daha saygıdeğer bir aileydi ve Trabzon'da Büyük Komnenos Hanedanının rakibi de yoktu. Trabzon'un batısında Sinop, İlhanlı hâkimiyetindeki Selçuklu veziri Muiniddin Pervane'nin hakimiyetindeydi. Trabzon'un doğu sınırında ise Gürcüler bulunmaktaydı. Moğol Ordularının geçiş güzergahında bulunan Batı Gürcistan (bu dönemde burası İmareti olarak adlandırılıyordu.) sürekli tehdit altındaydı. Fakat Trabzon İmparatorları ülkenin doğusundan ziyade batıda meydana gelen olaylarla ilgileniyorlardı. İmparatorluğun ekonomik gücü büyük oranda Trabzon-Tebriz ticaret yolu ile gelen malların gümrük vergilerinden sağlanan gelire dayanmaktaydı. Tahtı korumak ve imparatorluklarını muhafaza etmek isteyen Büyük Komnenoslar, bu yüzden arkontların gücü ve nüfuzunu, komşularının çıkarlarını, Tebriz'deki İlhanlı hâkimlerini ve İstanbul'daki Palaiologosları dikkate almak zorundaydılar. Bu kadar değişik ve zor dış ve iç unsurları gözönüne alarak devletini ayakta tutmak zorunda olan Trabzon İmparatorlarından

³⁸⁷ Bu mesele XIV. yüzyılın önemli kaynaklarında Nikephoros Gregoras tarafından açık bir şekilde anlatılmıştır. Nikephoros Gregoras, *Corpus Scriptorum Historia Byzantina*, Vol 2, s. 679; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. II s. 101-102.

Georgios Komnenos'un başarısız politikaları kendi sonunu da hazırlamıştır. 1270'lerden sonra Yakın-Doğu'da giderek güçlenen ve hâkimiyet sahalarını Kuzey Mezopotamya'ya doğru yayan Mısır Memlûkleri ile İlhanlılar karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Sicilya'da Anjou'lu Charles, İstanbul'daki Bizans İmparatoru VIII. Michael'e karşı Memlûklerin de dahil olduğu bir ittifak oluşturmaya çalışıyordu. Bizans İmparatoru VIII. Michael ise İlhanlıların ve 1274 yılında Ortodoks ve Katolik Kiliselerini birleştirmek amacıyla düzenlenen Liyon Konsilinden sonra Papalık'ın da dahil olduğu karşı ittifak meydana getirmiş ve bu amaçla Michael Palaiologos, kızını 1265 yılında İlhan Abaka ile evlendirmiştir.³⁸⁸ Bizans İmparatoru VIII. Michael'in Trabzon'un komşusu Gürcü Kralı David'in kızlarından biri ile 1267 yılında evlenmesi İstanbul ile Gürcüler arasındaki yakınlaşmayı göstermesi ve Trabzon İmparatorluğu'na karşı Gürcüler ile ittifak kurma isteğini göstermesi açısından önemlidir. İlhanlı hükümdarı Abaka için 1276-1281 arasındaki yıllar, Memlûklerle giriştikleri mücadele sebebiyle oldukça zor geçmiştir.³⁸⁹

1277 yılında Moğollar, Elbistan yakınlarında Memlûkler tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldı. Fakat Memlûk Sultanı Baybars'ın ölümüyle Moğollar rahat bir nefes

³⁸⁸ D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282, A Study in Byzantine-Latin Relations*, Archon Books 1973, s. 220, 288-289.

³⁸⁹ İlhanlı-Memlûk Savaşları hakkında bak. J. M. Smith, "Ayn Jalut: Mamluk success or Mongol failure?", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 44/2 (1984), p. 307-346; David O. Morgan, "The Mongols and the eastern Mediterranean", Edited By. Benjamin Arbel- Bernard Hamilton- David Jacoby, *Latins and Greeks in The Eastern Mediterranean after 1204*, London 1989, pp. 202-203; E. Schütz, "The Decisive Motives of Tatar Failure in The İlhanid-Mamluk Fights in the Holy Land", *Acta Orientalia*, 45/1 (1991), pp. 3-22.

aldı. Bölgede yaşanan tüm bu gelişmeler, Trabzon İmparatoru Georgios'u, Trabzon'u koruma amaçlı bir politika izlemek zorunda bıraktı. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'un politik ve ticari pozisyonunu gözönüne aldığımızda, İmparator Georgios'un kendisine daha yakın gelişen Papalık-Bizans Devleti-Moğollar-Gürcü Krallığı ittifakını, Memlükler'in oluşturduğu ittifaktan daha faydalı olduğunu düşünmüş olmalıdır. Trabzon'a daha uzak bir bölgede kurulan Mısır Memlüklü Sultanlığı'nın Trabzon'u tehdit eden güçlere karşı harekete geçmesi oldukça zor görünmektedir. Ayrıca Trabzon İmparatorlarının kullandıkları unvanlar da, onları doğrudan İstanbul'daki Bizans'ın doğal rakibi durumuna getiriyordu. Bahsedilen dönemden daha önce 1266-1267 yılı gibi erken bir tarihte, Anjou Sülalesinden Charles Trabzon ile ticaret yapan İtalyan tüccarlar ile gönderdiği mektup vasıtasıyla Trabzon İmparatorluğu ile ittifak oluşturmak istemiştir.³⁹⁰ Trabzon İmparatoru Georgios'un bu mektuba verdiği cevap konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Bizans ile Batı Gürcü Krallığı (İmareti) arasındaki ittifak, Trabzon İmparatoru Georgios'un Doğu Gürcü Krallığı (Kartlian) ile 1271 yılında ittifak yapmasına neden olmuştur. 1274 Liyon Konsilinde ittifak kesin olarak ortaya çıktı. Konsilde İlhanlı temsilcileri yer almasına rağmen, Trabzon heyetinde dikkate değer pek kimse bulunmuyordu. Bizans İmparatoru VIII. Michael'in gayretleriyle toplanan Liyon Konsilinin toplanmasından, Trabzon İmparatorluğu ciddi bir şekilde rahatsız olmuş ve Konsilin sonuç alınmadan dağılmasında rol oynamıştır. Anjou'lu Charles, Trabzon ile körü körüne bir ittifak yapmamıştır. Bizans İmparatoru VIII. Michael halkını "Union"a zorlarken, Trabzon

³⁹⁰ D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West*, s. 323.

İmparatoru Georgios ise İstanbul’da birleşmeye karşı olan kimseleri desteklemekteydi. Birleşme karşıtları sapkın (heretic) olarak gördükleri Michael’in tahttan indirerek yerine başka birini getirmeyi amaçlamaktaydılar.³⁹¹ Trabzon İmparatoru Georgios’un siyasi durumu hakkında bilinen son kayıttır. Trabzon İmparatoru Georgios’un 1278 yılında Doğu Anadolu’da izlediği akılsız politika onun sonunu hazırlamıştır. Trabzon’daki güçlü aristokrat aileler (arkontlar) ve Georgios’un kendi ailesi ondan kurtulmak için 1277 yılında Elbistan ovasında Moğollar’ın Memlûkler’e yenilmesini fırsat olarak değerlendirdiler. Trabzon İmparatoru’nun, Moğollar’a bu savaş sırasında askeri yardım gönderip göndermediği ve bu yenilgiden sonra Moğollar’a haraç ödeyip ödemediği bilinmemektedir. Yalnız 1277 yılındaki bu savaştan sonra Anadolu’da büyük bir karmaşanın yaşandığı bilinmektedir. Anadolu’da Moğollar’a tabi olanlar arasında çok sıkıntılı bir dönemin yaşandığı dönemin kaynaklarına yansımıştır. Bu ortamda Trabzon İmparatoru Georgios isteyerek ya da zorla, Elbistan yenilgisinin intikamını almak için sabırsızlanan Abaka’ya bağlılığını bildirmiştir.

Bizans İmparatoru VIII. Michael’in damadı Abaka Han, bir önceki yıl Elbistan’da Anjou’lu Charles’ın müttefiki Memlûklü Sultanı Baybars’ı durdurmakta başarısız olan bağlı beylerin intikamını almak istedi. Georgios’un tahttan azledilmesinden sonra Trabzon İmparatoru olan II. Ioannes’in ilk faaliyeti, Georgios’un Moğol, Palaiologos ve Papalık karşıtı ittifakın oluşturduğu tehdidi ortadan kaldırmaya girişti. II. Ioannes, Trabzon’daki Büyük Komnenoslar Hanedanının Roma İmparatoru

³⁹¹ D. M. Nicol, “The Byzantine Reaction to the second Council of Lyons, 1274”, *Studies in Church History*, 7 (Cambridge 1971), p. 129-130.

oldukları yönünde o güne kadar süren iddialarından vazgeçerek, Bizans İmparatoru VIII. Michael Palaiologos ile evlilik yoluyla ittifak yapabilmek için derhal yola çıktı.³⁹² Ayrıca Papalık ile Trabzon ilişkilerini düzelterek için İtalyan tüccarlarını Trabzon ile ticaretlerini artırmaları için teşvik etti. Memlükler'e karşı da İlhanlılar ile ittifaka girişti. Böylece 1280 yılında başa geçen II. Ioannis'in Trabzon'un politikalarını tamamen değiştirmiştir.³⁹³ Trabzon İmparatoru İstanbul'a Palaiologos Hanedanından

³⁹² Pachymeres, *CSHB*, 1, s. 520-4; Georges Pachymérès *Relations Historiques*, II. Livres IV-VI, ed. Albert Failler, trad. V. Laurent Paris 1984, s. 652-659; Gregoras, *CSHB*, 1, s. 149.

³⁹³ A. A. M. Bryer, Trabzon İmparatoru Georgios Komnenos ile ilgili yazdığı makalede, Moğol döneminin kısa üç Ermeni kaynağının verdiği bilgilerden yola çıkarak, imparatorun siyasi politikalarını değerlendirmiştir. Bak. A. A. M. Bryer, "The Fate of George Komnenos, ruler of Trebizond", p. 343. Ancak bu makalenin yazılmasından sonra Michel Kurşanskis, ("L'Usurpation de Théodora Grand Comnène", *Revue des Études Byzantines (REB)* 33 (1975), p. 187-210.) A. Bryer'in kullandığı kaynakları tekrar gözden geçirmiştir. Kurşanskis, genelde Bryer'in görüşlerine katılmasına rağmen bazı noktalarda onunla aynı fikirde değildir. Örneğin, Kurşanskis, Trabzon İmparatoru Georgios Komnenos'un güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu ve kendisine karşı isyanları teşvik eden II. Ioannis'in girişimlerini başarıyla engellediğini düşünmektedir. II. Ioannis'i tahttan indirmek amacıyla yapılan ikinci hareket, Papadopoulos'un başarısız isyan denemesinden kısa bir süre sonra ve imparatorun İstanbul'a gitmek için yola çıkmasından önce 1282 yılı Nisan ayında Gürcü İmareti Kralı David Narin tarafından gerçekleştirilmiştir. Bak. Michael Panaretos, *Kronik*, s. 62. A. Bryer'e göre Gürcüler'in Trabzon'a saldırılarının mantıklı gözükmemektedir. Bunun sebebi ise, Kafkaslar'da yaşanan siyasi gelişmelerin oldukça karmaşık olmasıdır. Gürcü Kralı David Narin ile Bizans İmparatoru Michael Palaiologos arasındaki ittifakın çok anlamlı olmadığını düşünmektedir. Bu teorinin tersine bir yaklaşımla Kurşanskis, Gürcü David Narin'in İlhanlılar'a duyduğu derin düşmanlığa Michael Palaiologos'un oynadığı oyunun neden olduğunu ve Trabzon İmparatoru Georgios'un politikalarını desteklediğini iddia etmektedir. Bu sebeple 1282 yılında Trabzon'a düzenlenen Gürcü akınının Kral David Narin'in, Trabzon İmparatoru Georgios'un politikalarını

Eudokia ile evlenmek için ayrıldığı sırada, 1282 yılında Gürcüler Trabzon'u ele geçirme amacıyla saldırmışlarsa da bunda başarılı olamayarak elleri boş geri dönmek zorunda kalmışlardır.³⁹⁴ 1284 yılına doğru eski Trabzon İmparatoru Georgios Büyük Komnenos tahtını ele geçirmek için II. Ioannis'e karşı bir isyan düzenlemişse de başarısız olarak tutsak alınmıştır. Bu olaydan sonra artık Georgios'un dönemi kapanmış ve Trabzon yeni bir sürece girmiştir. İmparator Ioannis'i tahttan indirmeye yönelik yapılan bir dizi başarısız girişim, Trabzon'da bulunan nüfuzlu arkontların derin bir hoşnutsuzluk içerisinde olduklarını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda İmparatoriçe Theodora'nın da tahttan indirilmesinin yolunu açmıştır. Eski İmparator Georgios'un tahtı ele geçirmek için düzenlediği başarısız girişimden kısa bir süre sonra İmparatoriçe'nin tahta ortak olduğu görülmektedir. İmparatoriçenin ne kadar süreyle tahta ortak olduğu bilinmemekle beraber, muhtemelen 1284 yılının sonlarından 1285 yılına doğru birkaç ay süreyle tahtta bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde darbedilen gümüş paralardan İmparatoriçe Theodora dönemi hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Theodora dönemini pek çok huzursuzlukların yaşandığı bir dönem takip etmiştir. Bu dönemde Trabzon İmparatorluğu, Moğollar'a karşı bir politika izlerken Gürcü Krallığı ile ittifak içerisine girmek istemişlerdir.³⁹⁵ Dönemin en önemli kaynağı olan Panaretos bu konuyla ilgili maalesef herhangi bir şey söylememektedir. Theodora'nın tahttan nasıl uzaklaştırıldığı ve nasıl kaçtığı belli değildir. Trabzon

yanlış bulmasından ve bu politikaların II. Ioannis döneminde de devam ettiğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

³⁹⁴ Michael Panaretos, *Kronik*, s. 62.

³⁹⁵ M. Kurşanskis, "L'Usurpation de Thédora Grande Comnène", p. 189.

değişen güç dengesinde artık Moğollardan umudunu keserek kısa bir dönem Gürcülere yaklaşmak zorunda kalmıştır.

Dönemin Ermeni kaynakları ile Panaretos'un kayıtları birkaç noktada uyusmamaktadır. Ermeni kroniği, "727 (1278)'de Abaka, Horasan'a gitti. Daha sonra Mugan'a döndü. Abaka, Luristan Atabeği ile Trabzon İmparatoru'nu öldürdü."³⁹⁶ demektedir. Ani'li Samuel'in devamı olan anonim Ermeni kroniği 1253-1403 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Kronolojik olarak bazı hatalar içermektedir. 1283 yılı ile ilgili olarak, "1283 tarihinde Abaka Han, Rum'a girdi ve Pervane ile Trabzon hükümdarını öldürdü."³⁹⁷ kaydı bulunmaktadır. İlhanlı hükümdarı Abaka'nın 1 Nisan 1282 yılında öldüğü kesin olarak bilinmektedir.³⁹⁸ Panaretos'un olayların tarihi konusunda çok titiz davrandığı ve güvenilir bir kronolojiye sahip olduğu bilinmektedir. Panaretos'un 1280 Haziran'ında Trabzon İmparatoru Georgios'un Taurezion dağlarında pusuya düşürüldüğü ve Abaka'nın bilinen harekatı tarihi gerçeklere uymaktadır.

İlhanlılar ile Trabzon İmparatorluğu arasındaki vassallık ilişkisinin kesin hatlarını ortaya koymak oldukça güçtür. Köseadağ Savaşından sonra Selçukluların Anadolu'daki idaresi zayıflamaya başlamış olmasına rağmen, Doğu Karadeniz

³⁹⁶ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2005, s. 73.

³⁹⁷ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 153.

³⁹⁸ Ermeni kaynakları ile Panaretos'un verdiği bilgileri karşılaştıran A. A. M. Bryer, Trabzon İmparatoru Georgios'u pusuya düşürenin Abaka Han olduğunu ve Georgios'un annesi Eirene Syrikaina ile kız kardeşinin Trabzon arkontlarının imparatoru tuzağa düşürmek için düzenledikleri suikasta katıldıklarını belirtmiştir. A. A. M. Bryer, "The fate of George Komnenos, Rulers of Trebizond", p. 345.

bölgesine Türk göçü devam etmiştir. 1243 yılında Köseadağ Savaşından sonra Trabzon'un Moğol hakimiyetini kabul ettiği bilinmektedir. J. P. Fallmerayer ve B. Spuler, 8 Şubat 1265 tarihinde Hülagü Han'ın ölümüyle Trabzon üzerindeki Moğol hakimiyetinin sona erdiğini belirtmişlerdir.³⁹⁹ Trabzon İmparatorluğu üzerinde Moğol hakimiyetinin tam olarak ne zaman sona erdiği konusunda kaynaklarda doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca İlhanlılar'ın deniz kıyısında yer alan kentlerle çok ilgili olmadıkları bilinmektedir. Örneğin İlhanlılar Suriye kıyılarına ulaşmakta pek hevesli davranmamışlardır. Öte yandan Anadolu'daki Moğol denetimi Abaka döneminde daha da kuvvetlenmiştir. Batı'ya açılan en önemli limanlardan biri olan Trabzon kentini İlhanlılar'ın ihmal etmiş olmaları mantıklı görünmemektedir. 1290 yılında İlhanlı veziri ve tarihçisi Reşidüddin, Abhazy ve Trabzon bölgesindeki isyankar insanları cezalandırmak amacıyla Moğollar'ın sefere çıkmak istemelerinden bahsetmektedir. Fakat bu seferin daha sonra gerçekleşmediği görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak XIII. yüzyılın sonlarında dahi İlhanlılar'ın vassal olarak gördükleri Trabzon ile hala ilgilenmekte oldukları görülmektedir. Batı ile gerçekleşen karlı ticaret yolunun önemli noktalarından biri olan Trabzon, İlhanlılar için önemini korumaktaydı. İlhan Abaka, Trabzon İmparatorluğu'nun hakimiyetinde bulunan Bayburt'u ziyaret etmesine rağmen Trabzon'a bizzat hiçbir zaman gitmemiştir. Büyük ihtimalle Trabzon İmparatoru Georgios tıpkı kendisinden önce Pervane Süleyman ve kendisinden sonra Gürcü Kralı Dimitri gibi İlhan Abaka'yı ziyaret etmiştir. Abaka, İlhanlı geleneğine uygun olarak

³⁹⁹ J. P. Fallmereayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ahmet Cevat Eren, s. 107; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, s. 75-76.

elçileri kışlak olarak bulunduğu Arran ya da Mugan steplerindeki otağında (daha sonraları ise Hazar yakınlarındaki Şirvan'da) ya da Tebriz yada Aladağ'daki yaylağında kabul etmiştir.⁴⁰⁰ Abaka Han, 1277 yazının bir kısmını Tebriz'de geçirdi. Fakat doğuya ve Memlükler'e karşı düzenleyeceği seferler için 1279 ya da 1280 yazına kadar Tebriz'e geri dönmedi.⁴⁰¹ Trabzon İmparatoru Georgios'un 1280 Haziran'ında tuzağa düşürüldüğüne ilişkin Panaretos'un kaydı ile Abaka'nın bölgeye gelme tarihi uyusmaktadır. Kronoloji konusunda Panaretos'u dönemin diğer kaynakları ile karşılaştırdığımızda özellikle Trabzon ile ilgili olayların meydana geliş tarihi konusunda, kaynağımız oldukça güvenilirdir. Georgios'un Pervane ya da Lori Atabeg'i ile beraber aynı anda öldürüldüğü kesindir.⁴⁰²

Tıpkı bütün komşuları gibi Trabzon İmparatorluğu da İlhanlılar'a sadakatle bağlıydı. 1279-1280 yılında Abaka Han Tebriz'e dönünce Trabzon İmparatoru

⁴⁰⁰ B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 362-364.

⁴⁰¹ B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 84-88.

⁴⁰² Ermeni kroniklerindeki bilgileri Panaretos ile karşılaştıran ve bu kaynak grubunun tutarlılığını gözden geçiren A. A. M. Bryer'e göre, Trabzon İmparatoru Georgios Komnenos, İlhan Abaka tarafından öldürülmüş olabilir ve Panaretos'a göre 1284 yılında Trabzon'da İmparator Ioannis'e isyan eden kimsenin bir sahtekar ya da başka bir Georgios olabileceğini iddia etmiştir. Fakat İmparator II. Ioannis'in kendisine isyan eden ve tahtını ele geçirmeye kalkışan üvey kardeşini tanımaması pek mantıklı görünmemektedir. Başka bir varsayım ise, Georgios'un İlhanlılar ile bağlantısını sağlayan Kafkas evlilik ittifakı sebebiyle Abaka'nın Trabzon İmparatoru Georgios'u serbest bırakması, entrikacılar durumu yanlış değerlendirmişlerdir. 1 Nisan 1282'de Abaka'nın ölümünden sonra, Georgios bölgede serbestçe dolaşmaya başlamıştır. Hatta bu dolaşmasından ötürü "O Planos-gezgin, dolaşan" unvanı ile anılmıştır. Abaka'nın ölümünden sonra bölgede serbestçe dolaşan Georgios damadı Kartli II.

Georgios, ilk fırsatta İlhanlı Han'ına tabiiyetinin gereği olan gümüş parayı göndermiştir. Georgios'un, İlhanlıların vasalı olmanın bedelini külçe altın olarak mı, yoksa başka bir şekilde mi ödediğini bilinmemektedir.⁴⁰³

Büyük Komnenoslar dış politikalarında, İlhanlılar ve İstanbul'daki Palaiologos hanedanıyla samimi ilişkiler kuran II. Ioannis (1280-1287) Büyük Komnenos zamanında büyük değişiklikler meydana geldi. II. Ioannis, Bizans'ın İmparatorluk unvanı olan "Romalıların İmparatoru" iddiasından vazgeçti. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu Trabzon İmparatorluğu'nun artık Sinop'u ele geçirme ihtimalinin kaybolduğu bir döneme denk gelmesi gerçekten ilginçtir

II. Ioannis'in oğlu ve dış politikalarda dışa daha bağımlı olan II. Aleksios (1297-1330) devletin hedeflerini küçülterek yerel bir hanedanlığın imparatoru durumuna geldi. 1313 yılında İmparator II. Aleksios Büyük Komnenos, Sinop'un hakimi ve muhtemelen Mesud Bey'in oğlu (Mesut Bey de Pervane Süleyman'ın oğludur.) Gazi Çelebi ile Cenevizlilere karşı ittifak kurdu. Bu durum, Büyük Komnenoslar'ın artık değişen dengeler karşısında evrensel imparatorluk iddiasını tam olarak bıraktığı anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴

Dimitri'nin yanına gitmiş ve 1284 yılında Gürcüler'in Trabzon üzerine sefer düzenlemelerine teşvik etmiştir. A. A. M. Bryer, "The Fate of George Komnenos, Rulers of Trebizond", p. 350.

403 Trabzon İmparatorları II. Andronikos ve Georgios dönemlerinde (1263-1280) darbedilen gümüş asperler iki imparatorun da adını taşımamaktadır. Bu paralar, İmparator Georgios'un babası I. Manuel'in (1238-1263) adını taşımaktadır. Para kalıplarının bir çoğu oldukça geniştir. A. A. M. Bryer, "The Fate of George Komnenos, Ruler of Trebizond", p. 348-349.

⁴⁰⁴ E. Janssens, Trebizond, s. 94-95; E. A. Zachariadou, "Sinoplu Gazi Çelebi", Çev. M. Akif Erdoğan, *TİD*, XVI, (İzmir 2001), s. 221-224.

Çepniler Sinop'tan doğuya doğru ilerleyerek Rumları Trabzon'a çekilmeye mecbur bıraktığı yıllarda, Trabzon'un doğusundaki durum da pek farklı değildir. Aynı tarihlerde, yaklaşık yüz yıldır Gürcistan'da bulunan Kıpçaklar ile Gürcüler arasında ihtilaf çıkmıştı. Papa Sargis liderliğindeki Ortodoks Kıpçaklar, Gürcü saflarından ayrılarak İlhanlılarla birlikte hareket etmeye başlamışlar, 1267'de Ahıska bölgesini iktalarak batıda Ardeşen'e kadar olan bölgeyi ele geçirmişlerdir. Diğer taraftan, Çoruh vadisinde 1124 yılında Gürcüler yerleştirdiği Kıpçaklar bulunmaktaydı. Sargis'e bağlı Kıpçaklar ve Çoruh boylarına yaklaşık bir asırdır yerleşmiş bulunan Kıpçakların yanı sıra, Kubasar ailesi gibi bazı oymakların da Gürcistan'dan ayrılarak batıya göç etmesi ile Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'ya önemli bir Kıpçak kitlesi yerleşmiştir. Sarışın, mavi gözlü, çengel burunlu, açık tenli antropolojik özelliklere sahip bu Türk topluluğu, bölgenin bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli bir rol üstlendiği gibi, yukarıda sınırları tarif edilen yerleşim sahalarının etnik yapısının değişmesine de sebep olmuştur.

2. BÖLÜM: XIV. YÜZYILDA TRABZON İMPARATORLUĞU VE TÜRKLER (1301-1404)

XIV. yüzyıla girerken Trabzon’u çevreleyen Doğu Anadolu bölgesi büyük bir siyasi karmaşa içerisindeydi. Panaretos, Haldiya Temasının Türkler tarafından 1280 ile 1297 arasındaki bir tarihte alındığını bildirmektedir. Kaynağımız, İmparator III. Aleksios’un, (1297-1331) 1301 yılında Giresun dolaylarında karadan ve denizden Türkleri kuşatarak, ağır bir yenilgiye uğrattığını söyler. Panaretos’a göre Trabzon İmparatoru, Türk emir Koustouganen’i tutsak almıştır.⁴⁰⁵ Panaretos’ta yer alan bu önderin kimliği⁴⁰⁶ tam olarak belli olmamasına rağmen Bayram Bey’in kendisi veya onun birinci derecede akrabalarından biri olma ihtimali yüksektir.

1313 yılında Bayram Beğ, bir pazaryerini ele geçirmesi, Ordu ve çevresini fethederek bir beylik kuran Bayram Bey’e dair ilk kayıttır. Bayram Beyin çevresindeki Türkmenlerin önemli bir kısmının Çepni olduğu yönünde F. Sümer’in iddiaları vardır. Çünkü Bayramlı Beyliği’nin kurulduğu yörede (Bayramlı Caniki=Aşağı yukarı bugün Ordu ili ve çevresi) XV. ve XVI. yüzyıllarda en fazla yer adına sahip boyun Çepniler olduğu görülür.⁴⁰⁷

XII. yüzyılın başlarında konar-göçer Türkmenlerin Anadolu’ya göç etmeleri Anadolu’nun etnik yapısını önemli oranda değiştirmiştir. Göçebe Türkmenler özellikle

⁴⁰⁵ Panaretos, *Kronik*, s. 63.

⁴⁰⁶ Elizabeth A. Zachariadou, “Trebizond and Turks (1352-1402)”, *Arkeon Pontou*, “Black Sea”, Birmingham, 18-20 Mart 1978, Atina 1979, s. 333-357.

Anadolu platosunun kıyı bölgelerine doğru ilerleyerek zamanla yerleşik hayata geçtiler. XII. yüzyıl boyunca Bizans İmparatorları, göçebe Türkmenlerin daha fazla ilerlemesini durdurmaya başarmışlar ve Türkler tarafından fethedilen bazı toprakları tekrar ele geçirmişlerdir. Selçuklu yöneticilerinin tam anlamıyla kontrol altına alamadıkları göçebe Türkmen birlikleri, Türk askeri gücünün bel kemiğini oluşturmaktaydı. Bu göçebeler, Bizans İmparatoru ile Türkiye Selçuklu Sultanı arasındaki anlaşmaları dikkate almıyordu. Selçuklu Sultanları, Türkmenleri çok nadiren iki devlet arasında yapılan anlaşmalara saygı göstermeye zorlayabiliyordu.⁴⁰⁸ Türkmen akınları XII. yüzyıl boyunca devam etmiştir. XIII. yüzyılın başlarından itibaren göçebe unsurların rolü zamanla azaldı. Göçebelerin bir kısmı yerleşik hayata geçerken, kalanlar ise Bizanslılar, Ermeniler, Gürcüler ve yerleşik hayata geçmiş olan Müslümanlara karşı mücadele ederken büyük zarar görmüştür. Ancak XIII. yüzyılın ilk yıllarında Moğol İstilasını Anadolu'ya yeni bir göç dalgasının gelmesine sebep oldu. Bir çok Türkmen göçebeleri, Moğol baskısı sonucunda Doğu Türkistan ve Orta Asya'dan İran'a ve Anadolu'ya göç etmeye zorlandı. Bu göç dalgası, Anadolu'yu kültürel ve ekonomik bakımdan etkiledi. Göçebe Türkmenler Menderes Vadisi boyunca uzanan geniş topraklara doğru adeta bir sel gibi aktılar. Bu yoğun nüfus Menderes vadisinden kuzeyde Frigya, Bitinya'nın

⁴⁰⁷ Faruk Sümer, Çepni Türkmenlerinin Anadolu'daki asıl yayılımlarının 1240 yılındaki Baba İshak Türkmenleri'nin ayaklanması veya Moğol baskısı ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul 1999, s. 323.

⁴⁰⁸ R.-J. Lilie, "Twelfth-century Byzantine and Turkish State", A.A.M. Bryer-M. Ursinus (ed.) *Manzikert to Lepanto, The Byzantine World and the Turks (1071-1571)*, coll. *Byzantinische Forschungen*, Vol. XVI, Amsterdam 1991, p. 38.

güneyi ve Paflagonya'ya kadar geniş bir araziye yayıldılar.⁴⁰⁹ Michael Pachymeres'e göre, Bizans İmparatoru VIII. Michael Palaiologos, Moğol istilasıyla Bizans Doğu sınırları boyunca etkilerini azaltmak için bu göçebeleri yerleştirmeye çalıştı.⁴¹⁰

XIV. yüzyıl boyunca Doğu Anadolu bölgesi siyasi bakımdan çeşitli parçalara ayrılmıştır. 1261'de İstanbul'un Latinler'den alınarak imparatorluğun tekrar kurulmasından sonra Bizanslılar, XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Selçuklulara bırakmak zorunda oldukları toprakları tekrar ele geçirmeyi başaramadılar. Ayrıca yaşadığı büyük yıkımlar neticesinde Bizans'ın imparatorluk ideolojisinde de mecburi olarak bazı değişimler yaşanmıştır. Bizans'ın yüzyıllar boyunca taşıdığı evrensel imparatorluk ideolojisi, XII. yüzyıldan itibaren devletin Batı Hıristiyan dünyasıyla (Latin) giderek yoğunlaşan sürtüşmeleri neticesinde ve özellikle Haçlı ordularının 1204'te İstanbul'u istila etmelerinin ardından ciddi bir değişime uğramıştır. XIII. yüzyılla birlikte, Bizans halkının geleneksel tanımı olan "Romalı (Romaioi)" sözcüğünün sık sık "Helen" sözcüğüyle yer değiştirdiği görülür.⁴¹¹ Gerçek Hıristiyanlığın temsilcisi olduğunu iddia eden Bizans İmparatorluğu, çevresindeki tüm güçlerin ilgi odağı haline gelince bağımsız bir siyaset gütmesinin artık olanaksız

⁴⁰⁹ Sp. Vryonis, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 29, 1975, p. 43-71; Aynı Yazar, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkley 1971, p. 169-94, 244-285; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 143, 154.

⁴¹⁰ Georges Pachymeres, *Relations Historiques*, ed. A. Failler, vol. 1, Paris 1984, p. 185-187.

⁴¹¹ Nevra Necipoğlu, "Evrensellikten Geri Çekiliş, Bizans İmparatorluk İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Fütuhâtı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 149.

olduğunu anlamış ve kendisini kuşatan güçler ile sürekli ittifaka girmek zorunda kalmıştır.⁴¹² XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aynı politikayı Trabzon İmparatorluğu'nun da uyguladığını görmekteyiz.

Diğer taraftan, Selçuklu Sultanlığı doğudan gelen Moğol baskısına karşı dayanamadı. İlhanlı Devleti genişleme sürecinde, batısında yeralan bu bölgelerin büyük kısmında uzun soluklu politik bir yapı kurmayı başaramadı. Bu politik boşluk sonucunda, Asya'dan ve Moğol baskısı altındaki Kuzey İran'dan gelen Türkmenler Anadolu'ya yoğun bir şekilde akın ettiler. Türkmenler tarafından kurulan yeni beylikler Selçuklu ya da İlhanlıların hakimiyetini kabul etmiş olsa bile daha XIII. yüzyılda yarı bağımsız hareket etmişlerdir. XIV. yüzyılın başlarında Selçuklu Sultanlığı ortadan kalktığında bağımsız yerel Türkmen Beylikleri daha da genişlediler. Bütün bu gelişmeler neticesinde Anadolu'nun askeri ve politik durumu bozuldu.

XIV. yüzyıl boyunca Trabzon İmparatorluğu'nun uluslararası pozisyonu büyük oranda değişti. İlhanlı İmparatorluğu'nun Anadolu üzerindeki gücünün azalmasıyla⁴¹³ ortaya çıkan Eratna Devleti, Sivas ve Kayseri bölgesinde hakimiyetini tesis etti. Trabzon İmparatorluğu, sınırındaki Türkmenlerin Orta Anadolu'daki hakimiyetinin

⁴¹² Bizans İmparatorluk ideolojisi ve politik düşüncesinde yaşanan değişim için bak. Dimitre Angelov, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium (1204-1330)*, Cambridge University Press 2007.

⁴¹³ İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri 1258-1308*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara 1995, B. G. Lippard, *The Mongols and Byzantium, 1243-1341*, PhD Thesis, Indiana University, 1984, p. 17-18, 197-98; Sara Nur Yıldız, *Early Mongol Rule in Seljuk Anatolia: the Politics of Conquest and History Writing in*

üstesinden gelecek güçten mahrumdu. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkmenlerin Trabzon sınırlarına yaptığı baskı azaldı ve sonunda bizzat kendileri Trabzon'un müttefiki haline geldiler.

XIV. yüzyılda Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasındaki ilişkiler üzerine A. A. M. Bryer⁴¹⁴, E. Zachariadou⁴¹⁵, M. Kuršanskis⁴¹⁶ ve R. Shukurov⁴¹⁷ tarafından kapsamlı makaleler yayınlanmıştır. Bu bilim adamları, Avrupa kaynaklarını ve bir çok doğu kaynaklarının çeviri ve özetlerini kullanarak daha ileri araştırmalara zemin hazırlamışlardır. Bu bölümde, XIV. yüzyılda Trabzon İmparatorluğu'nun kendisini çevreleyen Türkmen Beylikleri ile olan ilişkileri tartışılacaktır. Canik Beyliği (Taceddinoğulları), Hacıemiroğulları, Akkoyunlu Türkmenleri, Bayburt, Erzincan ve Karahisar Beylikleri ve tüm bunların yanında Sivas'ta hakim olan Kadı Burhaneddin gibi Türkmen Beylikleri'nin Trabzon İmparatorluğu'yla siyasi ilişkileri ve bu beyliklerin kendi aralarındaki mücadelelerinin Trabzon üzerindeki etkileri

the Thirteenth Century ca 1240-1282, Ph.D. Thesis, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, University of Chicago 2006.

⁴¹⁴ A. A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers* (bundan sonra *DOP*), 29 (1975), 113-49. Bu konuda Bryer'in fikirlerindeki gelişmeler için bak. A. Bryer and D. Winfield, *The Byzantine Monument and Topography of the Pontos*, Vols. 1-2, Dumbarton Oaks Studies, No. 20 Washington 1985.

⁴¹⁵ Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and Turks (1352-1402)", *AP*, 35 (1979), 338-58.

⁴¹⁶ Michel Kuršanskis, "L'Empire de Trebizonde et les Turcs au 13e siècle", *Revue des Études Byzantines (REB)* 46 (1988), pp. 109-124.

⁴¹⁷ R. Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish periphery in the fourteenth century", *Mediterranean Historical Review*, 9 (June 1994), pp. 20-72.

değerlendirilecektir.⁴¹⁸ Ancak bu beyliklerin Komnenos Hanedanı ile ilişkilerini tek tek ele almadan önce, Doğu Karadeniz Bölgesinde Trabzon-Türkmen hattının ana hatlarını çizmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Türkmenler ile Trabzon İmparatorluğu arasında mücadelenin temelde üç bölgede cereyan ettiğini görmekteyiz: Birinci bölge, Limniya'dan Giresun'a (Kerasous) kadar uzanan kıyılardaki kalelerden oluşan hat; ikinci bölge, imparatorluğun güney sınırını oluşturan *Trikomia Bandon*'u ve *Haldiya Temasını* da içeren ve Bayburt'a kadar uzanan sınır; üçüncü bölge ise Trabzon'un doğu kıyısında bulunan *Gemora Bandonu*, Sürmene (Sourmania), Rize (Rhizaion) ve Lazistan Temasından oluşmaktaydı.

Bu üç sınır hattından ilki, kıyı kalelerinden oluşmakta ve coğrafi faktörlerin oluşturduğu doğal engeller sebebiyle iç bölgelere doğru fazla girememektedir. Karadeniz'in dar kıyı şeridinden iç bölgelere doğru ilerlemek istendiğinde yüksek dağlarla karşılaşilmektedir. XIV. yüzyılın hemen başlarında Trabzon İmparatorluğu artık sadece bu dar kıyı şeridini kontrol edebilmektedir ve iç bölgelerde kontrolü tamamen Türkmenlere bırakmak zorunda kalmıştır. İmparatorluğun güney sınırı bütünüyle Türkmenler tarafından kuşatılmıştır. Batı sınırı ise *Trikomia Bandon*'una (Akçaabat-Kalemina Dere) kadar uzanmakta ve sadece bahsedilen bu bölgenin hinterlandında Rum nüfus yaşamaktadır.⁴¹⁹ Trabzon'un denizyolu vasıtasıyla dışarı ile ulaşımını sağlayan ve bölgenin önemli merkezleri olan Limniya, Ünye (Oinaion), ve

⁴¹⁸ Faruk Sümer tarafından Karadeniz bölgesindeki Çepniler'in faaliyetleri detaylı bir şekilde anlatıldığı için, burada Çepniler'in bölgedeki siyasi durumları detaylı verilmeyecektir. Bak. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 322-332.

⁴¹⁹ A. A. M. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments*, Vol I, p. 160

Kerempe Burnu (Jason Cape) Türkler tarafından her an fethedilebilecek durumdadır. Trabzon İmparatorluğu bahsedilen bölgeleri gözden çıkarmayı kabullendiğinden ve Türkmen hareketlerini durduracak gücü olmadığından, bölgede çok şiddetli mücadelelerin yaşandığını söylemek zordur. Büyük Komnenoslar, 1404 yılında Ünye (Oinaion) dışında batıdaki topraklarını kaybetmiştir. Dış tehditlerden en az etkilenen ve en güvenli sınır bölgesi üçüncü savunma hattıdır. En azından bu savunma hattında Trabzon İmparatorluğu'nu tehdit eden herhangi bir siyasi gelişme ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Diğer yandan yukarıda bahsettiğimiz ikinci sınır hattı en çok dış tehdide maruz kalan bölgededir.

XIV. yüzyıl boyunca Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasındaki mücadeleler üç belirgin dönem halinde meydana gelmiştir. İlk aşamada meydana gelen Türk akınları daha çok doğrudan Trabzon kentini hedef almış ve Maçka Vadisi boyunca meydana gelmiştir. Bu akınlar XIV. yüzyılın başlarında başlamış ve 1350li yıllara kadar aralıksız devam etmiştir. Bu akınlar Trabzon'u çok ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. Bu dönem hakkında en önemli kaynağımız olan Michael Panaretos'un Kroniği bölgede Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasındaki mücadeleleri kaydetmiştir. Trabzon İmparatorları, Türk Beylerinin akınlarına karşı durmak için büyük mücadeleler vermişlerdir. XIV. yüzyılın ilk yarısında bölgeye gerçekleştirilen Türk akınlarını Panaretos'un kroniğinde kronolojik olarak şu şekilde sıralabiliriz:

1313 yılında Emir Bayram'ın Trabzon civarına düzenlediği sefer

1332 yılında Emir Bayram'ın Maçka Vadisine düzenlediği sefer

1336 yılında Şeyh Hasan'ın Mithra Dağı üzerinden düzenlediği sefer

1340 yılında Panaretos'un Amitiotai olarak bahsettiği Akkoyunlu Türkmenlerinin seferi.

1341 yılında yine Amitiotai'lerin Trabzon'a seferi

1343 yılında Amitiotai'lerin Trabzon civarına düzenledikleri sefer

1348 yılında Ahi Ayna Bey ve diğer Türkmenlerin Trabzon üzerine seferi

1351/52 yılında Amitiotai'lerin seferi

1357 yılında Trabzon İmparatorunun Gezisi

1357 yılında Hacı Emirin Maçka Vadisindeki Dikaisimon'a seferi.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında ise Trabzon İmparatorluğu ile Türkler arasındaki mücadelelerin Trabzon ve Maçka Vadisinden, Haldiya ve Heriana bölgesine (Kelkit Vadisi) doğru kaydığı görülmektedir. Bu dönem ise 1350'li yıllardan başlayarak 1370 yılına kadar devam etmiştir. Panaretos'un bu dönem ile ilgili kayıtlarını ise şöyle sıralayabiliriz:

1355 yılında Heriana ve Sorogaina bölgesine [Suruyana Kale] yapılan sefer

1355 yılında Heriana bölgesine düzenlenen sefer

1360 yılında Hoca Latif emrindeki Türklerin Haldiya seferi

1361 yılında Ahi Ayna Beyin Golaşa seferi

1362 yılında Trabzon İmparatorunun Haldiya seyahati

1367 yılında Trabzon İmparatorunun Haldiya seyahati

1368 yılında Kılıç Arslan'ın Haldiya seferi

1369 yılında Türklerin Golaşa seferi

1373 yılında Türklerin Heriana seferi

1374 yılında Türklerin Golaşa seferi

Hacı Emir İbrahim Bey 13 Kasım 1357 tarihinde Canik Dağları eteklerinden hareket ederek Dikaisimon'a⁴²⁰ (Maçka Vadisinde yönetim merkezi) doğru düzenlediği⁴²¹ sefer ve Hoca Latif'in 1361 yılında Maçka Vadisi'ne yaptığı akın iki dönem arasındaki geçiş olarak görülebilir. Panaretos, Hacı Emir'in Dikaisimon'a kadar gelmesinin sebebini "bizim savunma meseleleri hakkındaki ilgisizliğimizden" olduğunu belirtmektedir. Gerçekten de Trabzon İmparatorluğu'nun bu dönemde savunma hattının çok güçlü olmaması Türk akınlarının sıklaşmasına sebep olmuştur. Aslında 1361 yılında Hoca Latif'i bozguna uğrattığında görüldüğü üzere, Trabzon İmparatorluğu kendini savunacak güç ve kuvvete sahipti. Panaretos, 1350 yılından sonra doğrudan Trabzon kentine ve çevresine yapılan sadece iki Türk akınından bahseder. İlk akın Trabzon İmparatorluğu'nun lehine sonuçlanmış, fakat ikinci seferde Komnenos İmparatoru genel anlamda başarılı gözükmesine rağmen, sonuçta Trabzon İmparatorluğu'nun savunması büyük zarar görmüştür.⁴²² Bütün bu genelde yağma amaçlı Türk akınlarına rağmen, Trabzon'u çevreleyen güney sınır hattı büyük bir değişikliğe uğramaksızın kaldı.

1380 yılından XIV. yüzyılın sonuna kadar devam eden üçüncü dönemde ise, Trabzon İmparatorluğu'nun güney sınırları boyunca bir önceki dönemde yaşanan askeri seferlerin azalmakta olduğu görülmektedir. Artık Türkmen akınları hız kesmiş ve bölgenin güvenliği kısmen de olsa sağlanmıştır. Bunda Akkoyunluların bölgeye hakim

⁴²⁰ Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, p. 253.

⁴²¹ Necati Demir, *Hacıemiroğulları Beyliği*, s. 68.

⁴²² Panaretos, *Kronik*, s. 72.

olarak siyasi istikrarı sağlamaya başlamaları da rol oynamıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon İmparatorluğu'nun güney sınırının sağlamlaşmasına diğer bir delil de Andreas Libadenos'un eserine yansımıştır. 1330'lu yıllarda Libadēnos, Trabzon'a iç kısımlardan gelenlerin yaptığı saldırılardan korunmak için kent surlarının kuvvetlendirildiğinden bahsetmektedir.⁴²³ Libadēnos burada düşman atakları karşısında kentin savunma hattının oldukça güçlü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Libadēnos 1361 yılı olayları ile ilgili diğer bir metninde ise, Rumların daha önceki olaylardaki yenilgileri ve başarısızlıkları ile Türkler'e karşı Trabzon İmparatorluğu'nun savunmada gösterdiği başarılarını ard arda koyarak sıralamıştır.⁴²⁴ Her ne kadar Libadēnos eserini Trabzon İmparatoru III. Aleksios'u övmek, methetmek amacıyla yazmışsa da, 1360 yılından itibaren imparatorluğun Türklere karşı başarılı bir siyaset izlediğini anlamaktayız. 1360 yılında Bayburt Emiri Hoca Latif'e karşı Trabzon İmparatoru'nun kazandığı zafer Trabzon-Türk ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Dönemin bir diğer kaynağı olan Vazelon Manastır kayıtları da benzer bir durum göstermektedir. F. Uspensky tarafından yayımlanan E Kodeksindeki⁴²⁵ 190 kayıta, Maçka Vadisinde⁴²⁶ oturan halktan Türkler tarafından alınan esirlerden sadece 7 kayıta bahsedilmektedir.

⁴²³ Libadēnos, *Andreou Libadinou Bios Kai Erga*, Ed. Lampsides, Athens 1975, p. 61¹⁶⁻¹¹⁹; Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish periphery in the fourteenth century", p. 20-72.

⁴²⁴ Libadēnos, *Andreou Libadinou Bios Kai Erga*, p. 95³¹⁻³, 112¹⁰³⁻⁴; Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish periphery in the fourteenth century", p. 20-72.

⁴²⁵ F. Uspensky'nin yaptığı neşri esas alarak Vazelon Manastır kayıtlarını İngilizceye çeviren Tuna Artun'a tezini gönderdiği için çok teşekkür ederim. Bak. Tuna Artun, *The Regestes of the*

I. SİVAS İLE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İlhanlıların siyasi gücünün çöküşü çabuk ve beklenmedik olmuştur. Hanedanının son büyük yöneticisi Ebu Said (1317-35) zamanında merkezi siyasi gücün hakimiyetini kaybetmesi iyice belirginleşti. Bu durum, özellikle Anadolu vilayetlerinde daha açık

Medieval Acts of Vazelon Monastery: The Codex E of the Timios Prodromos on Mount Vazelon as a Source for the Social, Economic and Institutional History of Rural Matzouka from the Thirteenth to the Fifteenth Century, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006. Ayrıca Prof. Anthony Bryer, Vazelon Manastır kayıtlarının günümüze ulaşan 2 nüshasını (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunan Codex B ile 1927’de Uspensky tarafından yayınlanan ve St Petersburg’da bulunan Codex E) da kullanarak yeni bir neşir üzerinde çalışmakta olup, bu henüz yayınlanmamıştır.

⁴²⁶ Karadeniz Bölgesinin idari yapılanmasında en belirleyici unsur coğrafi faktörlerdir. Kuzey Doğu Anadolu Dağları’nı dikine yaran vadiler, iç kısımlarla ulaşımı sağlayan en doğal yollardır. Vadiler arasında geçiş neredeyse imkansızdır. Bunun yerine, sahile inip kıyı boyunca diğer vadinin başladığı yere kadar ilerleyip daha sonra öteki vadiden içlere tekrar tırmanmak daha kolaydır. Bu vadilerin en önemlilerinden biri olan Maçka Vadisi’nin coğrafi olarak en tipik özelliği deniz kıyısından uzakta bulunmasıdır. Ayrıca burası ticari ve askeri bakımdan çok önemli bir yolun üzerinde yer almaktadır. Maçka Vadisi Trabzon’un güneyinde bulunan Boztepe’den başlayarak Değirmendere boyunca ilerleyerek denizden 750 metre yükseklikteki Kuştlı Manastırı’na kadar ulaşır. Bu vadinin en önemli özelliği çok önemli bir yol güzergâhı üzerinde bulunmasıdır. Bu yol hem yaz aylarında hem de kış aylarında işleyebilmekteydi. Dönemin şartları içerisinde Trabzon’dan Tebriz’e uzanan kervan yolu 32 günde sürmekteydi. Bu yol aynı zamanda bahar aylarında orduların seferleri için kullanılmaktaydı. 1367 ve 1461’de Türkler bölgeye bu yol üzerinden ilerlemişlerdir. Trabzon İmparatorları bu yolun güvenliğini sağlamaya büyük önem vermişlerdir. Vazelon Manastır kayıtlarında bölgeye yapılan bütün akınlardan bahsedilmemesine rağmen, özellikle yaz mevsimlerinde Türkmenlerin yağma amaçlı düzenledikleri seferler, ciddi güvenlik problemi oluşturmuyordu. Ayrıca XIII. ve XIV. yüzyılda bölgede en fazla Hristiyan nüfusu Maçka Vadisi barındırmaktaydı. Maçka’nın merkezi konumu burayı bölge tarihinde ön plana çıkarmaktadır. Bak. Anthoy Bryer, “Rural Society in Matzouka”, p.1-2.

görülmekteydi. Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş, Moğolların Anadolu umumi valisi olarak Anadolu Eyaletinin merkezi Sivas'ta 1321'den 1328'e kadar hakimiyetini tesis etti.

1335'te Ebu Said'in ölümünden sonra, iki soylu boy Tebriz tahtı için birbiriyle çatıştı –Çobanoğulları (Emir Çoban'ın soyundan) ve Celayiriler (Emir Şeyh Hasan-ı Buzurg ve Boyu). Tebriz'deki İlhanlı yönetimi sadece sözdeydi.⁴²⁷

Ebu Said'in hakimiyetinin son yıllarında (1333 ya da 1334'den sonra) Şeyh Hasan-i Buzurg (ölm. 1356) Anadolu (Rum) vilayetinin valisi oldu.⁴²⁸ Hanın ölümünden sonra, Hasan-i Buzurg, Timurtaş'ın sırdaşlarında biri olan Alâeddîn İbn Cafer Eretna'yı vali olarak bırakarak Sivas'tan Tebriz'e hareket etti. 1328'den 1333'e kadar Eratna Rum valiliği görevini devam ettirdi.

1338'de Eratna, Tebriz'in yeni yöneticisi Çobanlı Şeyhi Hasan-ı Küçük İbn Timurtaş ile ittifak yaptı.⁴²⁹ Fakat aynı yılda Eratna, Hasan-ı Küçük ile olan ittifakından ayrıldı ve Mısır Memlûklü Sultanı al-Nasır'ın hakimiyetini kabul etti⁴³⁰ ve aşağı yukarı 1341 yılında bağımsızlığını ilân etti. 1343 yılının ikinci yarısında Hasan-ı Küçük'ün

⁴²⁷ B. Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987, s. 132-144; Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971, p. 139; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", *Cambridge History of Iran*, Vol. V, Cambridge 1968, pp. 404-17.

⁴²⁸ Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara 1954, s. 70.

⁴²⁹ Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara 1994, s. 42; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969) s. 97; "Hasan Küçük", *İ.A.*, V/1, s. 317.

⁴³⁰ Kemal Göde, *Eratnalılar*, s. 43.

ordusunu Sivas'ta yenilgiye uğratan Eratna, Tebriz'den bağımsız hareket etmeye başladı. Artık Tebriz ile olan bağlantısını tamamen kopardı.⁴³¹

1330 yılı başlarında Sivas, Amasya, Sonusa ve Erzincan'ın Emir Eratna'ya boyun eğdiğini İbn Battuta kaydetmektedir.⁴³² Bundan sonra Hasan-ı Küçük İbn Timurtaş'tan kurtulan Eratna, Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin fethine başladı. 1339'un başlarında Eratna Sivas'ı aldı⁴³³ ve 1341'den sonra Amasya'yı ele geçirdi.⁴³⁴ Kemah 1347'den sonra Eratna'ya teslim oldu. 1341 ile 1346 yılları arasında Eratna Bey, Bayburt'u fethetti.⁴³⁵ Tokat, Karahisar⁴³⁶ ve Niksar⁴³⁷ da Eratna'ya tabi oldu. 1350 ve 1360 yıllarındaki paralar bu dönemde Erzincan ve Bayburt'un Eratna'nın soyundan

⁴³¹ A.K. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480): A Source for Middle Eastern History*, Cambridge 1969, 1343:1.

⁴³² *The Travels of Ibn Battuta, AD 1325-1354*, trans. H.A.R. Gibb (Canbridge, 1962), Vol. II, pp. 435-7; İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul 2004, s. 416-17.

⁴³³ Osman Turan, *Tarih-i Takvimler*, s. 70.

⁴³⁴ Fr. Taeschner, "Amasya", *İ.A.* (M.E.B.), C. I, Eskişehir 1997, s. 396.

⁴³⁵ Ermeni kolofonlarından biri 1341 yılında bütün halkın Bayburt'u iç mücadele yüzünden terkettiğini belirtmektedir. 1346 yılına ait kayıt, Eratna'nın Eyalet-i Rum'u yönetimi sırasında Bayburt'ta sona erdiğini belirtmektedir. Kazıt övgü dolu sözler içerdiğinden Eratna'nın bu dönemde kenti hakimiyeti altına almıştır. Bak. Sanjian, *Armenian Manuscripts*, 1341:1; 1346:1

⁴³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Eratna, Alaaddin Eretna", *İ.A.* (M.E.B.), C. IV, Eskişehir 1997, s. 309-310; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, XXXII/126, (1968), s.161-189.

⁴³⁷ Mevlüt Oğuz, 'Taceddin oğulları', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6 (1948), s. 473; Sait Kofoğlu, "Selçuklu Sonrası Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Uç Beyliği: Taceddinoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18 (Güz 2005), s. 74-75.

gelen kişilerin yönetimini kabul ettiğini göstermektedir.⁴³⁸ 1352'nin başlarında ölen Eratna, nispeten istikrarlı bir yönetim kurmayı başarmıştı. Fakat onun ölümünün hemen ardından iç mücadeleler başladı ve bu durum hanedanlığın çöküşüne kadar devam etti. Eretna'dan sonra yönetime oğlu Mîr Muhammed (1353-65) geçti.⁴³⁹ Onun ölümünden sonra Mîr Muhammed'in oğlu Sultan Alaaddin Ali (1365-80) yönetimi ele aldı. 782 yılı Recep ayında (3 Ağustos-2 Eylül 1380) Alaaddin Ali vebadan öldü ve tahta yedi yaşındaki oğlu Muhammed geçti.⁴⁴⁰ Anadolu Selçukluları hanedanından Karahisar Emiri Kılıç Arslan yeni sultanın naibi oldu.⁴⁴¹ 1380/81 kışında Kılıç Arslan, nüfuzlu ve sözü geçen biri olan Burhaneddin tarafından katledildi. 1381'in 9 Şubatında Burhaneddin kendisini Alaaddin Ali'nin Sivas Devleti'nin sultanı ilan etti.⁴⁴² Eski Kayseri Kadısı Ahmed İbn Muhammed Burhaneddin (1345-98) 1378 yılı

⁴³⁸ Ahmed Tevhid, *Müze-i Hümayunun meskûkatî Kadimei İslamiye Kataloğu*, İstanbul 1321, cilt 4, s. 430, 432, 437-9; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", s. 181, 184, 187-8.

⁴³⁹ Mîr Muhammed dönemi hakkında bak. Osman Turan, *Tarih-i Takvimler*, s. 73; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", s. 177-81; Halil İnalcık, "The Conquest of Edirne (1361)," *Archivum Ottomanicum*, 3 (1971), p. 206-207, dipnot 75.

⁴⁴⁰ Aziz b. Erdeşir-i Estarâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 180, 182; M. Zeki Oral, "Durağan ve Bafra'da iki Türbe", *Belleten*, 20/79 (1956), s. 410, dipnot: 79.

⁴⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", s. 185 n. 81.

⁴⁴² Aziz b. Erdeşir-i Estarâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk s. 214, 216, 217-18, 222. Burhaneddin'in düşmanları tekrar tekrar Ali Beğin halefinin tahtı geri vermeyi talep ettiler. A.g.e, s. 222-3, 235, 243, 326, 353-4. Ancak Burhaneddin, otoritesiyle Eratna Devleti ve onun torunlarıyla ilgili hiç bir şey yapamayacağını bildirdi, s. 247; Ayrıca bak. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", s. 186.

Temmuzundan sonra Sultan Ali'nin veziri idi. Kılıç Arslan'a yaptığı kısa niyabet süresince, sultanın naibi olduğu kadar aynı zamanda onun en önemli rakibiydi.⁴⁴³

Hakimiyetini tesis ettikten sonra Burhaneddin eski Eratna topraklarını tekrar ele geçirmeye gayret etti. Ancak o, Amasya, Niksar, Karahisar, Kayseri ve Erzincan emirlerinin güçlü direnişleri ile karşı karşıya kaldı. Bu emirlerin bağımsızlık temayülleri daha Muhammed İbn Eratna'nın sultanlığı zamanında açığa çıkmaya başlamıştı.

1382-83 ve 1390'ların ilk yıllarında Kastamonu ve Sinop emiri, Amasya hakimi ve Bafra emirleri Sivas'a karşı açıkça ittifak oluşturdu.⁴⁴⁴ 1383/84'te Osmanlı Sultanı I Murad, Kastamonu ve Sivas emirliğinin iç meselelerine müdahale etti. Bu Sivas ve Osmanlılar arasında gerginliğe sebep oldu. Burhaneddin ve Yıldırım Beyazid arasında Kastamonu ve Sinop Beyliğinin doğu kısmı üzerinde mücadele 1391 yılında halledildi. I. Beyazid ve Burhaneddin arasındaki ilişkiler Kahire'nin arabuluculuğu ile 1393'de çözüme bağlandı.⁴⁴⁵

14 Temmuz 1398'de Burhaneddin, Ak-Koyunlu emiri Osman bey tarafından öldürüldü. Osman Bey önce Amasya'da Osmanlıların ve sonra da Erzincan'da Mutahharten'in desteğini sağlamıştı. Kısa bir zaman içerisinde Sivas'ta karışıklık

⁴⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Belleten*, XXXII/126, (1968), s. 191-245.

⁴⁴⁴ Aziz b. Erdeşir-i Estarâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk s. 250, 277-278, 283-284.

⁴⁴⁵ Aziz b. Erdeşir-i Estarâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk s. 358-359; Elizabeth A. Zachariadoou, "Manuel II Palaeologus on the Strife between Bayezid I and Kadi Burhan al-Din Ahmed", *BSOAS*, 43 (1980), p. 471-481; Peter Charanis, "Strife among Palaeologi and Ottoman Turks (1370-1402)", *Byzantion*, 16 (1944), p. 309-312; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve

meydana geldi ve bunu Osmanlıların şehri fethetmesi takip etti. 1398’de Osmanlı Padişahı I. Beyazid, oğlu I. Mehmed’i 30.000 kişilik bir kuvvetle Sivas’a gönderdi. Kent, halkın da yardımıyla ele geçirildi.⁴⁴⁶

Burhaneddin’in ölümünden sonra Osmanlı Sultanı Bayezid ve merkezi Asya’nın fatihi Timur (1370-1405) Kuzeydoğu Anadolu’da başlıca rakipler haline geldi.⁴⁴⁷ 7 Eylül 1400 yılında emir Timur geçici olarak Sivas’ı ele geçirdi ve kenti yağmaladı. 1402 Baharında Timur şehri ikinci kez ele geçirdi.⁴⁴⁸ Ancak Timur’un seferinden sonra bile Osmanlı hakimiyetinde kalmasına rağmen Sivas, kuzey Doğu Anadolu’daki politik merkez olma rolünü kaybetmemiştir.⁴⁴⁹

II. KARAHİSAR EMİRLİĞİ VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU

İlk dönemlerinde Karahisar emirliği, Trabzon İmparatorluğu’nun münasebet içerisinde olduğu Karadeniz beyliklerinden biriydi. Bildiğimiz kadarıyla, müstakil olarak bu beyliğin tarihi henüz çalışılmamıştır.

Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed”, s. 209-216; Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, II, s. 163.

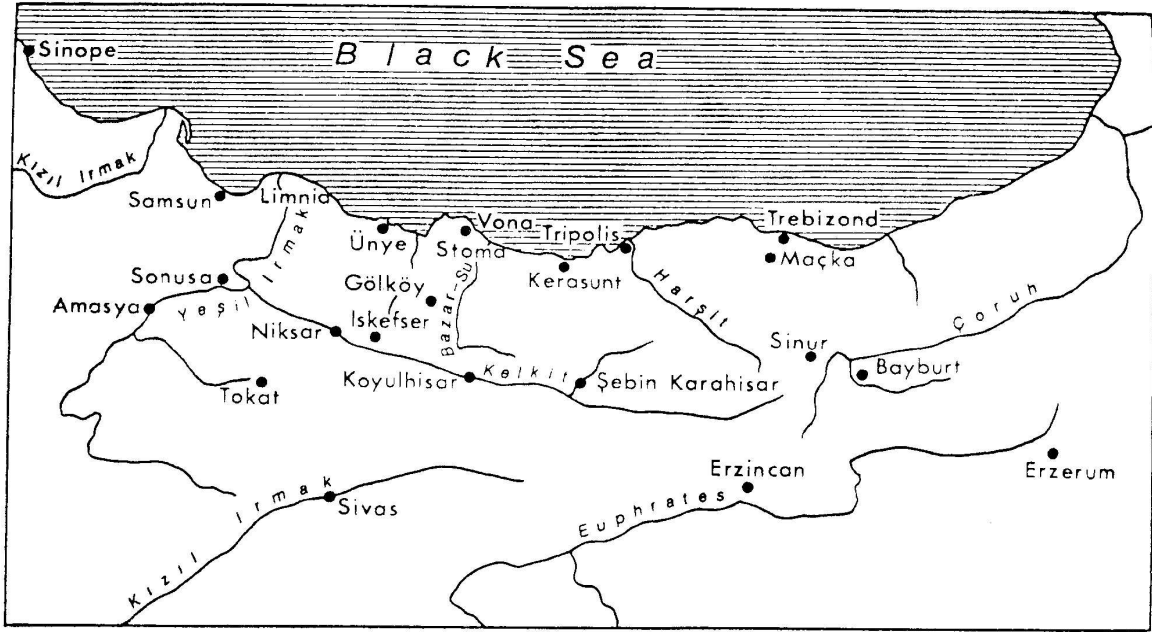
⁴⁴⁶ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1997, s. 44.

⁴⁴⁷ Yaşar Yücel, “XIV.-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar II”, *Belleten*, 37 (1973), s. 170-174; Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*, Çev. Zühal Bilgin İstanbul 2006, s. 101.

⁴⁴⁸ Mustafa Kafalı, “Timur”, *İ.A. (M.E.B.)*, C. 12/1, Eskişehir 1997, s. 344-345.

⁴⁴⁹ Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Veylikler Devrinde Sivas*, Sakarya 2005.

Karahisar (Koloneia) Karadeniz bölgesinin önemli bir şap madeni merkeziydi.⁴⁵⁰ 1330'larda ortaya çıkan beylik, XV. yüzyılın ilk çeyreğine kadar nispeten bağımsız kalmıştır. Emirliğin, Sivas'tan bağımsız olduğu Çobanoğlu Hasan-ı Küçük (1338-43) hakimiyeti zamanında açıktır.

Harita, Elizabeth A. Zachariadou'nun "Trebizond and Turks (1352-1402)", *Arkeon Pontou*, "Black Sea", Birmingham, 18-20 Mart 1978, Atina 1979, s. 333-358, adlı makalesinden alınmıştır.

⁴⁵⁰ A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, With Maps and Plans by Richard Anderson and Drawings by June Winfield, Volume I, Washington D.C. 1985, p. 145-146; A. Bryer, "The Question Of Byzantine Mines In The Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum And The Mummy Of Cheriana", *Anatolian Studies*, 32 (1982), pp. 146-149.

Tarihî Takvimlere göre, Hasan-ı Küçük, Ebu Said döneminde Hicri 731'de (1330/31) Anadolu'ya ulaştı.⁴⁵¹ Bundan kısa bir süre sonra da Karahisar'a yerleşti. 1338'in başlarında Hasan-ı Küçük ve kardeşleri hala Karahisar'da yaşıyordu. 1338'de Hasan-ı Küçük Karahisar'dan Tebriz hakimi Hasan-ı Buzurg'a karşı sefere çıktı. 1338 Temmuzunda o, Hasan-ı Buzurg'u yenilgiye uğrattı ve Tebriz'i aldı. Çobanoğulları Beyliği, Hülâgü Han'ın sözde himayesi altında kuruldu. Hasan-ı Küçük'ün 16 Aralık 1343 yılındaki ölümüne kadar Karahisar ile olan bağlantısını hiç bir zaman ihmal etmemiş olması önemlidir. Hasan-ı Küçük, devlet hazinesini Karahisar'da muhafaza etti ve amcası Sargan İbn Çoban'ı tutuklayınca yine burada hapsedti.⁴⁵²

Panaretos'un bildirdiğine göre Çobanlı Şeyh Hasan-ı Küçük'ün (1327-1341) Trabzon'a karşı seferi 5 Temmuz 1336 yılında gerçekleşti.⁴⁵³ Hasan, Trabzon'un yakınlarında Mithra dağında konakladı.⁴⁵⁴ Trabzon bölgesinde sık sık yaşanan şiddetli yağmur sebebiyle Çobanlı Şeyh Hasan-ı Küçük'ün bu seferi sonuçsuz kalmıştır. Şiddetli yağmur askerlerin geçeceği yolları tahrip etmiştir. Rüstem'in oğlu Abdurrahîm⁴⁵⁵ bu

⁴⁵¹ Osman Turan, *Tarihî Takvimler*, s. 70.

⁴⁵² Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, s. 147-148.

⁴⁵³ Michael Panaretos, *Kronik*, s. 64 A. A. M. Bryer, "Eclipses and Epithalamies in Fourteenth Century Trebizond", *Byzantium: A Tribute to Andreas N. Stratos*, ed. Nia Stratos, Athens 1986, Vol. II, p. 348; Aynı makale Variorum da yayımlanmıştır. Bak. A. A. M. Bryer, *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus*, London 1988, No. VI, pp. 347-352.

⁴⁵⁴ Panaretos, *Kronik*, s. 64-65; A. A. M. Bryer, "Eclipses and Epithalamies in Fourteenth Century Trebizond", p. 348.

⁴⁵⁵ Rustam Shukurov, bu dönemde Rüstem adının Kuzey Doğu Anadolu'da Türkler tarafından kullanılmadığını ve Kürtlerin destansı kahraman Rüstem'in bir Kürt olmasından ötürü bu adı sıkça çocuklarına verdiklerini belirtmektedir. Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak R.

kuşatmada öldü. Abdurrahim muhtemelen Çobanlı Şeyh Hasan-ı Küçük'ün destekçilerinden biriydi.⁴⁵⁶ Genel anlamda ne bu saldırının sebepleri ne de Hasan-ı Küçük'ün Trabzon İmparatorluğu ile olan ilişkileri hakkında kaynaklarda başka bilgi bulunmamaktadır.

Hasan-ı Küçük'ün yerine Tebriz tahtına geçen kardeşi Melik Eşref (1343-57) Karadeniz bölgesiyle bağlantılarını kesmiştir. Onun zamanında, Hasan-ı Küçük'ün savunma gücünü oluşturan Rumiler önemli bir oynamamıştır. Hakimiyetini sağlamlaştıran Melik Eşref bir çok önemli emiri ortadan kaldırdı ve “bu emirlerin yerine Canik Gûlamlarını getirdi ve onları yüceltti.”⁴⁵⁷

Böylece Karahisar bölgesi 1343'ün Aralık ayında kadar Çobanoğullarının hakimiyetindeydi. Doğu Karadeniz Bölgesinde nerelerin Çobanoğullarına ait olduğunu tam olarak tesbit etmek oldukça zordur. Fakat Erzurum ve çevresinin Çobanoğulları tarafından kontrol edildiğini biliyoruz.⁴⁵⁸ Karahisar'ın 30 km. güneyindeki Çobanlı ve

Shukurov, Şeyh Hasan-ı Küçük'ün Trabzon kuşatması sırasında öldürülen Rüstem'in Kürt kökenli bir aşiret reisi olabileceğini belirtmiştir. Bak. Rustam Shukurov, “Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish periphery in the fourteenth century”, *Mediterranean Historical Review*, 9 (June 1994), p. 29, dipnot 39.

⁴⁵⁶ Çobanlı Şeyh Hasan-ı Küçük'ün Ermeni kolofonlarında Erzincan yakınlarındaki Mithra Dağı üzerinden Trabzon'a düzenlediği sefer ile ilgili olarak, Şeyh Hasan'ın savaşçıları arasında Kürtlerin bulunduğuna ilişkin bak. A. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480). A Source for Middle Eastern History*, Cambridge 1969, 1338:1, p. 80.

⁴⁵⁷ J. B. Loon, *Ta'rikhi Shaikh Uwais: An Important Source for the History of Azarbayjan in the XIV*, The Hague 1954, p. 172.

⁴⁵⁸ 1340-43 Çobanoğulları bir çok kez Erzincan'ı fethetmeye çalıştılar, fakat her defasında başarısız oldular. Bak. M. Brosset, *Collection D'historiens Armeniens Du X Au XIX Siecle*, Amsterdam 1979, s.

1901’de çizilen bir İngiliz askeri haritasında Harşit Nehrinin (Philabonites) batısında belirtilen Çobankale adları Karadeniz Bölgesinde Çobanoğullarının varlığına işaret etmektedir.⁴⁵⁹ XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Trabzon bölgesinde Çobanlı varlığını bildirmektedir. Çelebi, Trabzon’un güneyinde iki günlük mesafede yeralan Hoşoğlan Nehrinin kenarında dimdik ayakta duran bir kaleden bahsetmektedir. Evliya’nın Palaionatzouka’da (günümüzde Hamsiköy) Larachanes Nehri’nin (Altındere) kaynağında bir yerden bahsetmektedir:

Hoşoğlan Nehrinin övgüsü hakkında Erzurum eyaletinde Kelkit nahiyesinin güney tarafında Yaylak mescidi adıyla bilinen yüksek bir dağdan doğup nice köylerin ve kasabaların bağlarını ve bostanlarını sulayarak bu Trabzon’un (...) tarafında Karadeniz’e katışır bir hayat suyudur.

*Bu nehrin doğduğu çayda Çobanoğullarından Hoşoğlan adında bir kimse bir kale inşa etmiştir. Trabzon’un güneyinde iki menzil yerededir. Bu nehir de o kale sahibinin ismiyle isimlendirilip Hoşoğlan Nehri derler.*⁴⁶⁰

Buna ilaveten Evliya, Kara Yakub’dan Erzincan’a doğru 4 saatlik at sırtındaki mesafede Baru kasabasında Çoban Kordumanşah adlı birinin cesaretinin anlatıldığından

481-483 ; Rustam Shukurov, “Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish periphery in the fourteenth century”, *Mediterranean Historical Review*, 9 (June 1994), p. 30.

⁴⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti”, *Belleten*, XXXII/126 (1968), s.166, 169; A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 141.

⁴⁶⁰ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, Hazırlayanlar Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 2. cilt-1.Kitap, İstanbul 2005, s. 116.

bahsetmiştir. Doğu Karadeniz bölgesinde Çobanoğularının varlığı XVII. yüzyıla kadar bölge halkının hatıralarında varlığını devam ettirmiştir.

1347 ile 1357 yılları arasında (Çobanoğullarının çöküş tarihidir.) Karahisar bir kez daha Sivas'ın kontrolü altına girmiştir. 1362 yılının yazında bu bölgedeki kaleler Erzincan hakimi Emir Pir Hüseyin'e tabidir.⁴⁶¹

Daha sonra Karahisar ve Koyulhisar şehirleri Kılıç Arslan'ın yönetimine girmiştir. Daha önce de açıklandığı gibi, Kılıç Arslan, Alaaddin Ali'nin vasalidir.⁴⁶² Panaretos'a göre 1368 yılında Kılıç Arslan, Trabzon Haldiya'sına saldırdı. Zachariadou, Haldiya ve Cheriana'ya yapılan Türk seferlerinin 1369, 1373 ve 1374 yıllarında gerçekleştiğini iddia etmekte ve bu seferleri Kılıç Arslan'ın faaliyetleriyle ilişkilendirmektedir.⁴⁶³ Kılıç Arslan düzenlediği seferleri emrindeki Türkmenlere ganimet sağlamak amacıyla gerçekleştirmiş olmalıdır.

1370'de İmparator III. Aleksios, Karahisar Türklerine karşı sefer düzenlemiştir.⁴⁶⁴ Taceddin Bey ile Trabzon İmparatoru arasında yapılacak bir anlaşmayı önlemek isteyen Karahisar hakimi Kılıç Arslan 1379'da Trabzon'a karşı bir saldırı

⁴⁶¹ Osman Turan, *Tarihî Takvimler*, s. 80

⁴⁶² Ahmed Tevhid, Hicri 768 (Miladi 1366/1367) tarihli Sultan Ali'nin adını taşıyan bir paranın Kögonyo'da (Şark-i Karahisar-Şebinkarahisar) bulunduğunu belirtmiştir. Ahmed Tevhid, *Müze-i Hümayunun Meskûkât-i Kadime-i İslamiye Kataloğu*, C. IV, İstanbul 1321, s. 439.

⁴⁶³ Panaretos, *Kronik*, s. 76-78; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and Turks", p. 347; A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 173.

⁴⁶⁴ Panaretos, *Kronik*, s. 77; A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 258; A. A. M. Bryer, "Some Trapezuntine Monastic Obits (1368-1563)", *REB*, 34 (1976), p. 136-137, dipnot. 25.

planlıyordu. Saldırıyı önceden öğrenen Trabzon imparatoru, Trabzon'u tahkim etti ve tedbir amacıyla civar bölgeyi güçlendirdi.⁴⁶⁵

Kılıç Arslan'ın sahip olduğu topraklar muhtemelen Tokat yakınlarında Gömenek Kalesi ve Niksar'ın güney batısında bulunan Harsenus'u da içine alıyordu. 1380'de Burhaneddin Ahmed, Kılıç Arslan'a bu bahsedilen bölgeleri vermeyi teklif etti.⁴⁶⁶ Fakat daha sonra bunun gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra (1380/81 kışında) Emir Melik Ahmed Karahisar hakimi oldu. Yönetiminin en başlarından 1390'ların sonlarına kadar Emir, Erzincan Emiri Mutahharten ile olan dostane münasebetini ve onun vasalı olmayı devam ettirdi.⁴⁶⁷ Böylece 1395 kışında Mutahharten, emir Timur'un yaklaşan tehlikesinin korkusunu da düşünerek ailesini Karahisar'a gönderdi.⁴⁶⁸ 1395 başlarında Burhaneddin Bayburt'a saldırdı ve geri dönüş yolunda Karahisar'dan geçti. Melik Ahmed, Burhaneddin'in hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Fakat henüz 1395 sonunda, Bayburt'a bağlı Pulur'da, Mutahharten ile Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin arasında meydana gelen savaşta, Burhaneddin hezimete uğradı. Bu yenilgiyi haber alan

⁴⁶⁵ Panaretos, *Kronik*, s. 78-79.

⁴⁶⁶ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 189-190.

⁴⁶⁷ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 219. Ebu Bekr-ı Tihranî, Emir Mutahharten'in bu dönemde çok güçlü olduğunu, Erzincan, Bayburt, Kemah, İspir, Erzurum, Tercan, Çemişkezek ve Karahisar'ın Mutahharten'in hakimiyetinde bulunduğunu ve hatta Trabzon'dan da haraç aldığını belirtmektedir. Bak. Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001, s. 36

⁴⁶⁸ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 309.

Emir Mutahharten'in mahmisi Karahisar hakimi Melik Ahmed Bey, Sivas ordusunun geri dönüş yolunu kesip saldırdıysa da bir başarı sağlayamadı.⁴⁶⁹ Ölümüne çok yakın günlerine kadar bütün çabasına rağmen Burhaneddin, Karahisar'ı hakimiyeti altına alamadı.⁴⁷⁰ Melik Ahmed'in Trabzon İmparatorluğu ile ilişkileri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kesin olarak bilinen bir gerçek varsa o da Mutahharten'in, Trabzon İmparatorluğu'nun müttefiki olmasıydı.

Karahisar Beyliğinin daha sonraki kaderi hakkında, günümüze sadece küçük bilgi kırıntıları ulaşmıştır. 1410'dan kısa bir süre sonra Kara Koyunlu emirlerinden Pir Ömer Bey, Karahisar'ı kuşattı. Melik Ahmed'in yönetimi Osmanlı yardımıyla devam etti. Bununla birlikte, Pir Ömer Bey, Karahisar Kalesini fethetti.⁴⁷¹ 1422 yılında Karahisar, Emir Yakub İbn Osman'ın yönetiminde Ak-Koyunlu Beyliğinin bir parçası olarak zikredilmektedir.⁴⁷² Karahisar Kalesi 1457'ye kadar Ak-Koyunlu Türkmenlerinin elinde kaldı. Ak-Koyunlu Sultan'ı Uzun Hasan'a (1452-78) karşı ayaklanan Karahisar, Osmanlılar tarafından desteklendi. Ancak isyan 1458 baharında bastırıldı.⁴⁷³ Görüldüğü üzere XIV. yüzyıldan itibaren Trabzon İmparatorluğu'nun güney sınırında yeralan Karahisar ve civarı tamamen Türkmen hakimiyetindeydi.

⁴⁶⁹ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991, s. 181.

⁴⁷⁰ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 437-438.

⁴⁷¹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, C.II, Ankara 1995, s. 537-538; Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001, s. 35

⁴⁷² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 39.

⁴⁷³ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 228-229.

III. ERZİNCAN EMİRLİĞİ, BAYBURT VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU

Trabzon İmparatorluğu 1222-1230 yıllarında Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrulşah'ı tabiyetine almalarıyla siyasi nüfuzunu güneyde Erzincan-Erzurum hattına kadar genişletmesine rağmen, kısa bir süre sonra Trabzon üzerine düzenlenen Selçuklu Seferi ile imparatorluk Selçuklular'a tabi olmuştu. Köseadağ Savaşında Selçuklular'ın Moğollar'a ağır bir şekilde yenilmesinden sonra ise Erzincan, Emir Şerafeddin'in hakimiyetine girmiştir. 1331'de Erzincan ve Bayburt, Moğolların naibi olan emir Eretna'ya tabi oldu. 1330'larda Moğollar'da yaşanan kriz zamanında Eretna'nın bahsedilen bu şehirler üzerindeki hakimiyetini kaybettiği görülmektedir. 1348'de Panaretos'tan takip ettiğimize göre, Erzincan, kendinden öncekilerden satın alan Ahi Ayna Bey'in yönetimi altındaydı.⁴⁷⁴ Yukarıda açıklandığı gibi, 1360'larda Ahi Ayna Bey, Sivas yöneticisi adıyla para bastırmıştır (1359-60 ve 1365-66 paraları). 1348'de Bayburt hakimi Machmat Eikeptaris'dir (muhtemelen Mehmed Rikapdar kastedilmektedir).⁴⁷⁵ Rikapdar muhtemelen Sivas hakimi olabilir. 1348'de Trabzon İmparatorluğu'na karşı ortak bir sefer düzenlemeleri dışında, bu yöneticiler arasındaki ilişkiler hakkında hiç bir şey bilinmemektedir.

1360-61 yıllarında Hoca Latif Bayburt'un hakimiydi. 1335 yılına ait bir Ermeni Kolofonunda, Erzincan yöneticisi Ahi Ayna Bey'e (Yaxiayana Bek) Vocay Yali'nin

⁴⁷⁴ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 155-156.

⁴⁷⁵ Panaretos, *Kronik*, s. 68; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and the Turks", p. 399, dipnot: 6.

(Hoca Latif) saldırdığı kayıtlıdır.⁴⁷⁶ Ermeni kaynağındaki Xocay Yali, Hoca Latif olmalıdır.⁴⁷⁷ 1355 yılında Hoca Latif, Bayburt ve civarındaki hakimiyetini henüz sağlamıştı. Hoca Latif'in Erzincan emiriyle olan ilişkileri çok iyi değildi. Bu duruma ikinci bir örnek ise, Hoca Latif ve Ahi Ayna Bey, Trabzon İmparatorluğu'na karşı düzenledikleri ve kaynaklarda geçen iki seferdir.

Trabzon'a karşı Ahi Ayna Bey'in ilk seferi 1348 Haziranında gerçekleşmiştir.⁴⁷⁸ Bu olayla ilgili Ebubekir Kutbi'nin açıklaması önemlidir. 1348 yazının hemen başında, Doğu Karadeniz ile ilgilenen Çobanoğlu Melik Eşref, Azerbaycan ve civarında şiddetli bir katliam gerçekleştirdi.⁴⁷⁹ Bu iki olay arasında herhangi bir bağlantı olup olmadığı üzerinde durulmalıdır.

1361'de Ahi Ayna Bey, herhangi bir başarı sağlamaksızın Golaşa'yı ve Koukos Kalesini kuşattı. *Tarihî Takvimlere* göre Ahi Ayna Bey, 15 Ekim 1361'de "Trabzon Koukos'a (kugh-i Trabzun) karşı bir sefer düzenledi. Panaretos, Golaşa⁴⁸⁰ kuşatmasının

⁴⁷⁶ A. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480). A Source for Middle Eastern History*, 1355:1, p. 90.

⁴⁷⁷ Yabancı isimlerin Ermenice transkripsiyonları genellikle doğru değildir.

⁴⁷⁸ Panaretos, *Kronik*, s. 68.

⁴⁷⁹ Ebubekir Kutbi'nin *Tarihi*'ni Farsça'dan Türkçe'ye yapılan çevirisini kril alfabesinden Latin alfabesine transkribe eden Mehmet Mürselov'a teşekkür ederim. Ebubekir Kutbi, *Tarih*, s. 124.

⁴⁸⁰ Panarateos, *Kronik*, s. 74; Osman Turan, *Tarihi Takvimler*, s. 80; A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 172, 302, 308. *Tarihi Takvimler* sadece, Koukos'dan bahsederken, Panarateos ise Golacha kuşatmasını kaydeder.

Ekim ayına kadar 16 gün süreyle devam ettiğini ve kuşatma makinelerinin kullanıldığını yazmaktadır.⁴⁸¹

Tarihî Takvimlerin aynı bölümünde, Ahi Ayna Bey'in 6 Ağustos 1361'de Erzurum ve Lakzî'ye düzenlediği seferi kaydetmektedir.⁴⁸² Lakzî muhtemelen Rum Laziki olmalıdır. XIII. ve XV. yüzyıllarda Lazike, Trabzon İmparatorluğu'nun özellikle Büyük Lazia (Megale Lazias) temasını ve imparatorluğun hakimiyeti altındaki Doğu topraklarını ifade etmek için kullanılıyordu.⁴⁸³ Lakzî kelimesi hem etnik hem de coğrafi olarak Laz şeklinde belirtiliyordu. Dönemin İslâm kaynakları da tıpkı Bizans kaynakları gibi, Laz kelimesini Trabzon Rum İmparatorluğu için kullanmaktaydı. Ahi Ayna Bey'in İmparatorluğa karşı olan düşmanlığını dikkate alarak seferin Trabzon'un teması olan Büyük Lazya'ya karşı yapıldığı düşünülmektedir. Diğer bir varsayıma göre ise bu seferin, Trabzon sınırı boyunca İspir'in kuzeyinde yaşayan yarıbağımsız ya da bağımsız Lazlara karşı yapıldığı iddia edilmektedir. Ancak bağımsız yaşayan bu Lazların, XV. yüzyılın başları gibi oldukça sonraki bir tarihte ilk defa kaynaklarda zikredildiğini

⁴⁸¹ Osman Turan, *Tarihî Takvimler*, s. 80.

⁴⁸² Lazia/Lazoi kelimesinin toponomisi etnik anlamı için bak. *Arrianus'un Karadeniz Seyahati Arriani Periplus Ponti Euxini*, Hellence aslından çeviren ve Yorumlayan: Murat Arslan, Odin Yayıncılık, s. 23; W.E.D Allen, *A History of Georgian People*, London 1932, pp. 55-6; Aynı Yazar, "The March-Lands of Georgia", *The Geographical Journal*, XXIV (1929), pp. 135-156; V. Laurent, "Deux chrysobulles inedites des empereurs de Trebizonde Alexis IV, Jean IV et David II", *Arkeion Pontou*, 18 (1953), pp. 265, 268; A. Bryer, "Some Notes on the Laz and the Tzan I", *BK*, 1 (1966), 21-2; M Kurşanskis, "L'Empire de Trebizonde et la Georgie", *RÉB*, 35 (1977), pp. 250-52.

⁴⁸³ A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 335-337.

dikkate almak gerekir.⁴⁸⁴ Bu sebepten ilk varsayım daha mantıklı gözükmemektedir. Panaretos, III. Aleksios'un Lazika'yı 3 kez ziyaret ettiğini yazmaktadır. Bu ziyaretlerden ilkinin imparator, ordu ve donanmasıyla birlikte 1367'de yapmıştır.⁴⁸⁵ Bu bilgi, 1367 yılında Ahi Ayna Bey'in ölümünden 5 yıl geçmiş olmasına rağmen, Lazika üzerindeki Türk tehdidinin halen güçlü olduğunu göstermektedir.

Hoca Latif, Trabzon İmparatorluğuna iki kez sefer düzenlemiştir. Bu seferlerin ilkinde (1360 Nisanında) Hoca Latif, İmparator III. Aleksios'un Koukos Kalesini inşa etmesini engelledi.⁴⁸⁶ Bryer'in tespitine göre, Koukos Kalesi Bayburt'tan İç Haldiya'ya girişte bir yerde inşa edilmişti.⁴⁸⁷ Bu yüzden Hoca Latif, kalenin inşa edilmesini engellemeye çalışmıştır. Temmuz 1361'de Hoca Latif Maçka Vadisine düzenlediği ikinci sefer sırasında yenilerek esir düşmüş ve idam edilmiş ve kesik başı Trabzon'a götürülerek halka gösterilmiştir. Kaynakların ifadesine göre Maçka bölgesinde silahsız ya da çok hafif silahlarla donatılmış Türkmenler, Trabzon birlikleri tarafından yenilmiştir.⁴⁸⁸

1360-61 yıllarında Güney Haldiya ve Heriana'ya Erzincan ve Bayburt emirleri sefer düzenlemişlerdir. 1355 yılından önce Panaretos, Heriana'da Türkler ile yaşanan iki

⁴⁸⁴ Panaretos, *Kronik*, s. 76-78.

⁴⁸⁵ Panarateos, *Kronik*, s. 73.

⁴⁸⁶ A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 303, 309.

⁴⁸⁷ Panaretos, *Kronik*, s. 73; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizonde and Turks", p. 349, dipnot 1.

çatışmayı kaydetmiştir. Ağustos ayında Kabazitos, Heriana'yı ele geçirdi ve Golaşa'nın batısında bulunan Sorogaina Kalesini Türkmenlere bırakmak zorunda kalmıştır.⁴⁸⁹

27 Kasım'da İmparator, Heriana'da Türkler tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmış ve Dük Kabazitos esir alınmıştır.⁴⁹⁰ A. A. M. Bryer her iki çatışmada yeralan Türkmenlerin Çepniler olabileceğini ifade etmiştir. Ancak 1355'te yaşanan olayların

⁴⁸⁸ Panaretos, *Kronik*, s. 71; Heriana Kalesi ve bölgesi ile Sorogaina hakkında bak. A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 165, 171, 308.

⁴⁸⁹ Panaretos, *Kronik*, s. 71-72.

⁴⁹⁰ A. A. M. Bryer, Türkler ile Trabzonlular arasında 1355 Kasımında, 1373 Ocağında ve 1380 Şubatında 3 kez çatışmanın meydana geldiğini belirtmekte ve görüşünü şu argümanlarla desteklemeye çalışmaktadır: 1. Trabzonluların kış seferlerini muhtemelen kışın dağlardan gelen göçebe Türkmenlere karşı düzenlenmiştir. 2. XIV. yüzyılın ortalarında Golaşa'nın kuzeydoğusunda, 1404 yılında Heriana'ya göçeden Çepniler bulunmaktaydı. 3. XIV. yüzyılın Kastilyalı seyyahı Cilavijo, Çepniler'in Rumlardan aldıkları meraları ve kaleleri kullanmakta olduklarını yazmaktadır. Buna ilaveten, 1355 yılında Heriana'ya Ahi Ayna Bey tarafından saldırılmış olabileceğini de itiraf eden A. A. M. Bryer, Heriana'yı alan emirin adının Panaretos tarafından belirtilmediğini de kaydetmektedir. Bu şekilde Heriana'yı Erzincan Emirinin almadığını ifade eder. A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 140-141, 172-173; A. A. M. Bryer, "Greeks and Turkmens", p. 138, 147. Fakat A. A. M. Bryer'in görüşleri bazı soru işaretlerini barındırmaktadır: 1. Panaretos tarafından kaydedilen Türkler ile Trabzonlular arasında meydana gelen 25 mücadelenin 9'unda hangi Türkler'in olaya dahil olduğu Panaretos tarafından açıklanmaz. 2. 1380'deki yenilgilerini takiben Çepnilerin Heriana'ya doğru hareket etmeye başladıkları mantıklı görünmektedir. Bu hipotez Bryer'in bizzat kendisi tarafından yapılmıştır. Sivas'daki Eratna ve Kadı Burhaneddin devletlerinin komşusu olan Çepni Türkmenlerinin Heriana ile ortak bir sınıra sahip oldukları bilinmektedir. Rustam Shukurov, "Trebizond and The Pontic Turkish Periphery", *Mediterranean Historical Review*, Volume 9 June 1994, Number 1, p. 35, dipnot: 75.

Emir Ahi Ayna Bey ile ilgili olduğuna dair bazı ipuçları vardır.⁴⁹¹ Özellikle Türkmenlerin göçebe hayat tarzlarını, servet eksikliklerini ve çok iyi tahkim edilmiş bir kaleyi ele geçirmek için gerekli beceriyi dikkate alırsak, kale büyük bir ihtimalle göçebe Türkmenler tarafından fethedilmiştir. Ahi Ayna Bey kuşatma makinelerinin yardımıyla bile, Golaşa'yı fethetmeyi başaramamıştır. Ayna Bey Erzincan'ın kuzeyindeki bölgeyi fethederek topraklarına katmak istemiştir. Erzincan'dan Heriana'ya ulaşan yol kış aylarında da açıktı. Golaşa'ya, Bryer'in iddia ettiği gibi Çepniler'in değil de, 1373 de Kılıç Arslan'ın saldırdığı şeklindeki Zachariadou'nun görüşünü de dikkate almak gerekir.⁴⁹²

Ahi Ayna Bey, muhtemelen bir çatışma sırasında 2 yada 3 Temmuz 1362'de öldü. Kaynaklarda şehid olduğu belirtildiği için, onun bir çatışma sırasında hayatını kaybettiğini anlıyoruz.⁴⁹³

Ahi Ayna Bey'den sonra Erzincan, 8 Haziran 1362'de Karahisar hakimi Pir Hüseyin'in hakimiyetine geçti. 19 Temmuzda, bir çok emiri yenilgiye uğratan Pir Hüseyin bağımsızlığını sağladı. Bu emirler daha sonra Bayburt ve Tercan'a kaçmıştır. Pir Hüseyin 32 günlük uzun bir kuşatmadan sonra 11 Eylül 1362'de Bayburt'a girmiştir.⁴⁹⁴ Pir Hüseyin'in kim olduğuna ilişkin kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. *Tarihî Takvimler* onu emirzâde, yani emirin oğlu olarak

⁴⁹¹ Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and Turks", p. 347, dipnot: 5; A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 173.

⁴⁹² Osman Turan, *Tarihî Takvimler*, s. 80.

⁴⁹³ Osman Turan, *Tarihî Takvimler*, s. 80; Zachariadou, "Trebizond and Turks", p. 349.

⁴⁹⁴ Panaretos, *Kronik*, s. 74; A. A. M. Bryer, "Greeks and Turkmens", p. 145.

isimlendirmektedir. Kaynakta Pir Hüseyin ile ilgili kayıt, Ahi Ayna Bey'in ölüm kaydının hemen ardından verildiğine göre, acaba Pir Hüseyin Ahi Ayna Bey'in oğlu olabilir mi diye düşünülmektedir.

Pir Hüseyin'in Karahisar'dan Erzincan'a hareketi ile ilgili açıklama biraz tuhaf gözükmemektedir. Panaretos'a göre Haziran ayında III. Aleksios Haldiya'yı ziyaret etti: "6870 yılının Martında imparator ve annesi Mesochaldiya'ya gitti... Haldiya'dan dönüşünde, salgın ölüm yüzünden (veba kastedilmektedir) imparatorluk ailesi Trabzon'a ve kaleye girmedi; bu Haziran ayında oldu."⁴⁹⁵ Pir Hüseyin, Mayıs sonunda ya da Haziranın ilk günlerinde Trabzon'dan Haldiya'ya geçti. Panaretos, Trabzon İmparatorunun Mesohaldiya'ya düzenlediği seferin sebebini açıklamıştır. Diğer taraftan, Erzincan ve Bayburt Beyliğinin dahili meseleleri, Trabzon İmparatorluğu iç bölgelere ulaşımını Erzincan-Bayburt üzerinden sağladığı için önemlidir.

Pir Hüseyin'in 1379 yılında ölümüne kadar geçen zaman içindeki hayatı ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadace *Bezm u Rezm*, Pir Hüseyin'in 1379'da öldüğü ve böylece Erzincan'ın bir süre yöneticisiz kaldığını bildirir. Pir Hüseyin'in ölümünün ardından, Emir Mutahharten Erzincan'ı hakimiyetine aldı. Mutahharten, Sultan Eratna'nın yeğeniydi.⁴⁹⁶ Hakimiyetinin ilk yıllarında Mutahharten'in Sivas Sultanı ile ilişkileri pek dostça değildi. Henüz 1379'da

⁴⁹⁵ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 148, 228; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, c. I, s. 351; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, XXXII/126, (1968), s. 189; Yaşar Yücel, "Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *Belleten*, XXXVII/140 (1971), s. 672-673; Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 120.

Sultan Alaaddin Ali ve Kılıç Arslan birlikte Erzincan'ı fethetmeye çalıştılar. Çok fazla bir çabaya gerek kalmadan Mutahharten, Pir Hüseyin'in hakimiyetini aldı. 1379 başında Erzincan hakimi, Mutahharten'e tabi oldu. Bayburt 1381'in başlarında Mutahharten'in hakimiyetinde görülmektedir.⁴⁹⁷

Mutahharten ve Burhanedin arasındaki mücadele Sivas Sultanının hakimiyeti boyunca devam etti. Aralarındaki anlaşmazlık Koyulhisar'dan Erzincan'a doğru uzanan kaleler üzerinde uzun süredir devam eden mücadeleleri azalttı. Bu kalelerden Mutahharten Akşehir, Sis, Ezbider ve Burtuluş kalelerine sahipti.⁴⁹⁸ Bu hattın kuzeyi Mutahharten'in vasalı olan Melik Ahmed'in hakimiyetindeydi. 1382 baharında Mutahharten Koyulhisar'ı ele geçirmek için bir sefer yaptı. Bu seferinde başarısız olan Mutahharten, Koyulhisar savunucularını sürekli rahatsız eden beylerinden birini gönderdi, fakat bir sonuç elde edemedi. Aziz Esterabadi bu yenilgiyi şu şekilde aktarmıştır: “Emir Mutahharten kaleyi büyük bir hevesle istiyordu. Sonunda o kalenin hasretiyle yanan Emir Mutahharten'in kalbinden o istek silindi ve amacına

⁴⁹⁶ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 232.

⁴⁹⁷ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 249, 354, 435. Akşehir, A. A. M. Bryer'in eserinde Akşar olarak gösterilen kaledir. Bak. A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, Harita 1. Sis ve Ezbider, Koyulhisar ve Erzincan arasındaki hat boyunca uzanmaktadır. Burtuluş Sis'ten güneye doğru bir günlük mesafede bulunan bir kaledir. Bak. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed”, *Belleten*, XXXII/126 (1968), s. 198; Yaşar Yücel, “XIV.-XV. Yüzyıllar”, s. 173, 176; Aynı Yazar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara 1970, s. 32-33.

⁴⁹⁸ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 248-249.

ulaşamadı.”⁴⁹⁹ 1383’de Mutahharten, Sivas’ın çevresine kadar bir kaç kez sefer düzenlemesine rağmen başarılı olamadı. 1384’te Akşehir, hala Burhaneddin’in hakimiyeti altındaydı. Taceddin, kaleye Sivas tarafından düşmanlık olarak değerlendirilen bir saldırı düzenledi. 1389’da Erzincan ve Sivas arasında yapılan bir anlaşmanın şartlarına uygun olarak, Burtuluş kalesi yerle bir edildi. Ancak, Mutahharten yenilginin intikamını aldı. 1394 baharında, Sivas adına Koyulhisar’ı yöneten Emir Siraceddin, Mutahharten’e katıldı ve beraber Emir Timur’un huzuruna gittiler. Mutahharten’in zor dönemi, Sivas ordusunun Ezbider, Sis ve tekrar inşa edilen Burtuluş’u ele geçirip Koyulhisar ve Karahisar bölgesini yakıp yıkmasıyla başladı. Bu zaferler Burhaneddin’in kuvvetlerine Bayburt yolunu açtı. 27 Ekim’de Pulur’da Burhaneddin’i yenmesine rağmen, Mutahharten’in durumu Burhaneddin’in ölümüne kadar güçlükler içinde geçti. 1396’da Sivas hakimi tekrar Mutahharten’i Akşehir’den geri çekilmeye zorladı ve 1397’de Burhaneddin bir kez daha Bayburt’un çevresini tahrip etti ve kentin yöneticisi Emir Pir Muhammed’i (Mutahharten’in kardeşi) esir olarak aldı.⁵⁰⁰

Sivas ile olan mücadelesinde Mutahharten, müttefiki Amasya ve Niksar hakimine güveniyordu. 1381’de Mutahharten ve Amasya Emiri Hacı Şadgeldi, Sivas’a karşı bir anlaşma yaptılar. 1381’in sonlarında ve 1382’nin başlarında –Niksar emiri Taceddin, Erzincan emiri, Kayseri emiri ve diğerleri ile olan ikili anlaşma ile-

⁴⁹⁹ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 273, 282-283, 288, 354, 411, 435-436, 441, 450-451, 489-490; Osman Turan, *Tarhîi Takvimler*, s. 80.

⁵⁰⁰ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 212-213, 245, 316-320, 315, 316-320, 325.

Şadgeldi'nin oğlu Emir Ahmed Amasya yöneticisi olarak hakimiyetini tesis etti. 1386'da Sivas tarafından Niksar'ın ele geçirilmesine cevaben, Mutahharten Sivas'a hareket etti. Müzakerelere rağmen Burhaneddin karşı karşıya gelmekten kaçınmayı başarmıştır. 1387'de Mutahharten emir Ahmed ile beraber, Halep yöneticisini Sivas'a karşı savaşılmaya kışkırtmıştır.⁵⁰¹ 1391'de Amasya Beyliği ortadan kalktı. Emir Ahmed, şehri Yıldırım Beyazid'a teslim etti.⁵⁰² Taceddinoğulları Beyliği 1386'daki yenilginin akabinde zayıflamasına rağmen, onun Mutahharten ile olan ittifakının güçlü bir şekilde devam ettiği görülmektedir.⁵⁰³ 1390'larda Emir Ahmed'in teslim olması ve Niksar bozgunundan sonra Sivas ile olan mücadelenin ağır yükü Mutahharten'e kaldı.

Koyulhisar Kalesi, Taceddin'in Beyliğinin toprakları ile Erzincan arasında bulunuyordu. 1382 yılı boyunca ve 1385 baharında Koyulhisar, Taceddin Bey'in hakimiyetindeydi. Taceddin Bey kısa bir süre önce emir Ahmed ile ittifak yaparak, Mutahharten tarafından kaybedilen Akşehir'i kuşattı. Taceddin müttefikiyle Mutahharten yenilgisini telafi etmeye çalıştı. 1385 baharında kale Burhaneddin tarafından ele geçirildi.⁵⁰⁴

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, 1379 yılından itibaren XIV. yüzyılın sonuna kadar, Erzincan Emirliği, Trabzon İmparatorluğu ile aynı sınırı paylaşan tek devlettir.

⁵⁰¹ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 384; Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1997, s. 44.

⁵⁰² Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 489-491.

⁵⁰³ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 288, 294.

⁵⁰⁴ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 36.

Sadece Kuzey Batıdaki Filabonites vadisi⁵⁰⁵, Hacı Emir Beyliği ve göçebe Çepnilerin Trabzon İmparatorluğu arasındaki sınırı meydana getiriyordu. Haldiya'nın güneybatısı ve Heriana'nın doğusu, Mutahharten'in vasalı olan Karahisar Beyliği'ne aitti. Lazike sınırına kadar olan yerler Erzincan Emirliği'nin sınırında bulunuyordu. Emir Mutahharten, Bayburt ve İspir'e hakimdi.⁵⁰⁶ Bu 20 yıllık zaman dilimi içerisinde Trabzon İmparatorluğu'nun, Anadolu'nun diğer kısımları ile olan bağlantısı bu bölgede ortaya çıkan beylikler tarafından kesildi. Bu bölgede yeni fetihler yapmak isteyen bir çok güçlü bey ortaya çıktı. Yaşanan bu gelişmeler sebebiyle Mutahharten'in Trabzonlu bir prenses⁵⁰⁷ ile evlenmesiyle Trabzon İmparatorluğu ile Erzincan Emirliği arasında kuvvetlenen ittifak, Trabzonlu Büyük Komnenoslar için hayati öneme sahipti.

Yukarıdaki görüşe göre, Ebu Bekr-i Tihranî'nin Mutahharten'in Trabzon İmparatorluğu'nu haraçgüzar yaptığına dair verdiği açıklamaları tekrar düşünmek gerekir.⁵⁰⁸ Trabzon İmparatorluğu, hem imparatorluk sınırlarının güvenliğinin

⁵⁰⁵ Filabonites Vadisi, günümüzde Harşit Çayı'nın yarıdığı vadinin adıdır. Pliny burayı Tripolis (Tirebolu) olarak isimlendirmektedir. Ortaçağda bu vadi kaynaklarda Filabonites olarak geçmektedir. XIX. yüzyılda bu çay Tirebolu Suyu olarak bilinmekteydi. Bkz. A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 139.

⁵⁰⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, İstanbul 2008, s. 136. Mutahharten'in Trabzon Prensesi ile evlenmesi Ak-Koyunlu Kutlu Beğ'in ölümünden önce gerçekleşmiş olmalıdır. John E. Woods, *Akkoyunlular, 300 Yıllık Türk İmparatorluğu*, Çev. Sibel Özbudun, Ek Yazılar ve Açıklamalar: Necdet Sakaoğlu, İstanbul 1993, s. 86-87 ; A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 173.

⁵⁰⁷ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 36.

⁵⁰⁸ Bu dönemde, bölgedeki uluslararası ticaret çöküş içerisindeydi. Fakat bu durum Karadeniz Bölgesinde yaşanan politik karmaşadan kaynaklanmıyordu. Bu konuda geniş bilgi için bak.

sağlanması hem de Anadolu ve Azerbaycan'ın içleri ile olan ticari bağlantılar yüzünden Mutahharten'le kuvvetli bir şekilde ittifak halindeydi. Trabzon'un güneyinde bulunan Mutahharten'in ile ittifak yapmak, Büyük Komnenos Hanedanlığının geleceği açısından büyük önem arz etmekteydi. Komnenoslar varlıklarını devam ettirebilmek için güçlü Türkmen Beylerinin himayesine muhtaçtı.

1380'ler boyunca ve 1390'larda Panaretos'un *Kronik*'inde, III. Aleksios'un 1380'de Çepnilere karşı düzenlediği sefer dışında, Türkler ile herhangi bir çatışmanın en küçük izine dahi rastlanılmaması kayda değerdir. Görünüşte sınırlar boyunca herhangi bir mücadele yaşanmamıştır. Diğer taraftan Trabzon yolu ile gerçekleşen transit ticaret, bu dönemde sürekli devam etmiştir.⁵⁰⁹ Bu şartlar altında Trabzon İmparatorluğu'nun Emir Mutahharten'e haraç ödemesi kaçınılmaz gözükmektedir.

Sergei P. Karpov, "The Southern Black Sea in the System of Economic Relations Between East and West, 13th 15th centuries", *Byzantiaka*, 6 (1986), pp. 47-55; Aynı Yazar, "Grecs and Latins a Trebizonde, XIIIe-XVe siècles. Colloboration economique, rapports politiques", *Etat et colonisation au Moyen Age et a la Renaissance*, Lyon, 1989, pp. 413-24 ; Aynı Yazar, "Some Notes on the Social Structure of the Pontic towns in the 13th-15th centuries", *Byzantiaka*, 9 (1989), pp. 139-150; Aynı Yazar, "The Grain Trade in the Southern Black Sea Region: The Thirteenth to the Fifteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, Volume 8 (June 1993), Number 1, London, pp. 55-73; Aynı Yazar, "New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)", *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1995), pp. 33-41; Aynı Yazar, *Trapezundskaia imperiia i zaapadnoevropeiskie gosudarstva v XIII-XV vv (XIII.-XV. Yüzyıllarda Trabzon İmparatorluğu ve Batı Avrupa Devletleri)*, Moskova 1981 (Rusça).

⁵⁰⁹ Trabzon, Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce Ak-Koyunlu Devleti'nin haraçgüzarıdır. Trabzon İmparatorluğu Ak-Koyunlular'a cizye ödemekle mükellef olduğu için, Padişah Uzun Hasan Osmanlılar'ın Trabzon üzerine sefer düzenlemelerini engellemek istemiştir. Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 230-231.

Despina'nın Mutahharten'e eş olarak verilmesi sebebi, yaptığı bütün hizmetlere karşılık Mutahharten'e verilen bir ücret olarak ya da tekrar ödeme yapmamak için gerçekleşmiştir. Yine de bu ödemeler Erzincan'da, imparatorluğun hukuki bağlılığını kanıtını gerektirmeyecek kesinliktedir. Ebubekir Tıhranî, ödemeleri cizye değil, haraç olarak isimlendirmektedir.⁵¹⁰ Kastilyalı Seyyah Clavijo, XV. yüzyılın başlarında Trabzon İmparatoru'nun Türk komşularına haraç ödediğini kaydetmektedir.⁵¹¹

1398'de Sivas'ın Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra Bayezid Erzincan'a doğru hareket etti ve Mutahharten'den hakimiyetini kabul etmesini istedi. Mutahharten, 1394'te tabi olduğu Emir Timur'dan yardım talep etti. Timur'un Erzincan üzerindeki anlaşmazlığı diplomatik yollarla çözmek için gösterdiği çaba başarısızlıkla sonuçlandı ve Bayazid'in aşağılayıcı mektubundan gözü dönen Timur, Sivas'a karşı 1400 yılı Ağustos'unda sefere çıktı ve kenti ele geçirdi. Bayezid bu olaya derhal tepki verdi. Eylülün sonunda Osmalılar Sivas'a ulaştılar ve daha sonra Erzincan'ı fethetmek için hareket ettiler. Mutahharten'i esir olarak aldılar. Erzincan, Kara-Koyunlu Kara Yusuf'a verildi. Fakat kent halkının talebi üzerine Kara Yusuf'un bu görevden derhal

⁵¹⁰ Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, s. 139-140.

⁵¹¹ Osman Turan, *Tarihî Takvimler*, s. 82; Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, s. 141; Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, s. 54-59. Osmanlı kaynakları Sultan Yıldırım Beyazid'in Erzincan üzerine düzenlediği iki seferi tek bir sefermiş gibi göstermektedirler. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, c. I, s. 332-334. Ayrıca Osmanlı Sultanı I. Bayazid, Sivas'ı 1400 yılı Ağustos ayında ele geçirdiğine ve Erzincan üzerine daha sonra hareket ettiğine göre, Besim Darkot'un Erzincan fethi ile ilgili verdiği 1400 Temmuz tarihi tartışmalıdır. Bak. Besim Darkot, "Erzincan", *İ.A. (M.E.B.)*, s. 339.

çekilmesiyle, Sultan I. Beyazid Erzincan'ı Mutahharten'e geri verdi.⁵¹² Osmanlı baskısı sonucunda Mutahharten, Beyazid ile anlaşmayı kabul etti. Hatta, 1401'in sonunda Erzincan Emiri, Timur ve Bayezid arasında aracılık yaptı.

1402'de Mutahharten, Timur'un Anadolu Seferine katıldı ve 1403 yılında öldü. Mutahharten'in ölümüyle Erzincan'ın bağımsız bir devlet olarak önemi azaldı. 1403-10 ve 1420-25 yıllarında Erzincan, Mutahharten'in torunu Yar Ali tarafından yönetildi. Kent, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular gibi daha güçlü iki kuvvetin arasında anlaşmazlık meselesi haline geldi. Karakoyunlu Emir Yusuf, Tebriz ve bağlı yerleri ele geçirdikten sonra Erzincan'a hareket etti. Kenti ele geçirerek kıdemli nökeri Pir Ömer'e verdi. Pir Ömer, Erzincan'a yerleşerek bağımsız bir yönetim kurdu. Emir Kara Yusuf, Mardin'i aldıktan sonra Bayburt, Tercan ve İspir'i Erzincan'a katarak Pir Ömer'in hakimiyetine vermiştir. Kara Yusuf'un bahsedilen bu kentleri Pir Ömer'in hakimiyetine vermesinin en önemli sebebi, Pir Ömer'in iyi bir yönetici ve kuvvetli bir kişiliğe sahip olması ile Akkoyunlu Osman Bey'e direnebilecek ve onunla mücadele edebilecek bir kişi olmasıdır. Erzincan, 1410'dan 1420'ye kadar Kara-Koyunlu Emiri Pir Ömer'e tabi olmuştur.⁵¹³ Fakat hakimiyetini Osman Bey aleyhine genişletmek isteyen Pir Ömer hayatına mal olacak bir hata yapmıştır. Pir Ömer'in harekete geçtiğini öğrenen Osman Bey, büyük bir orduyla Pir Ömer'in karşısına çıktı. Akkoyunlu Osman Bey ile Pir Ömer arasında meydana gelen savaşı Pir Ömer kaybetmiş ve Erzincan'daki hakimiyeti de

⁵¹² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 53-55; John E. Woods, *Akkoyunlular*, Çev. Sibel Özbudun, s. 92.

⁵¹³ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar)*, I. Cilt, Ankara 1992, s. 82-83.

sona ermiştir. Osman Bey, Pir Ömer'i yakalayıp Erzincan önlerine getirdi. Şehri kendisine teslim etmesini isteyen Osman Bey, bu teklifi kabule yanaşmayan Pir Ömer'in öldürülmesini emretti. Araya giren önemli beylerin ricasıyla hayatı kurtulan Pir Ömer önce kaçmayı başardıysa da daha sonra yakalanarak hayatına son verildi. Pir Ömer'in öldürüldüğünü ve Erzincan'ın Osman Bey'in idaresine geçtiğini öğrenen Emir Kara Yusuf, oğlu Ebu Said'i Erzincan'ı tekrar kendi topraklarına katması için sefere çıkardı.⁵¹⁴ Bu seferin sonucu hakkında Ebu Bekr-i Tihranî'de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Erzincan halkı Emir Kara Yusuf'un ölüm haberini alınca torununu (Emir Kara Yusuf'un Erzincan üzerine sefere gönderdiği Ebu Said'in oğlunun çocuğu) kentten çıkarmışlardır.⁵¹⁵ Buradan Emir Kara Yusuf öldüğünde Erzincan'da torununun hakim olduğu anlaşılmaktadır. Emir Kara Yusuf'un torunundan sonra kent Emir Mutahharten'in torunu Yar Ali'nin hakimiyetine girmiştir. Erzincan böylece 1425'ten 1450'ye kadar Ak-Koyunlular'ın elinde kalmıştır. Ayrıca Ak-Koyunlu Osman Bey, Kara-Koyunlular'ı yenilgiye uğrattıktan sonra Erzincan havalisine geldiği sırada Trabzon İmparatoru, sultanın ordugâhına geldi. Trabzon İmparatoru yardım için, Osman Bey'e mancınık, arrade, kara-buğra (bir tür mancınık) gibi yardım malzemesi

⁵¹⁴ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar)*, I. Cilt, Ankara 1992, s. 101-102; Osman Bey'in ölümünden sonraki Akkoyunlu Tarihi hakkında bkz. İlhan Erdem, "Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular (1435-1456)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, (2002), s. 103-131.

⁵¹⁵ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 65.

getirdiler.⁵¹⁶ 1450'lerin sonlarında Ak-Koyunlu Padişahı Uzun Hasan, Erzincan'ı Kara-Koyunlu Cihanşah'tan almıştır.⁵¹⁷

IV. CANİK BEYLİĞİ VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU

Taceddinoğulları ve Hacıemiroğulları Beylikleri Mevlüt Oğuz, Kâzım Dılcimen, Necati Demir, Sait Kofoğlu, A. A. M. Bryer ve Elizabeth A. Zacharidou tarafından oldukça detaylı bir şekilde çalışılmıştır.⁵¹⁸ Biz bu çalışmaları özetleyerek yukarıda bahsedilen bilim adamlarının dikkatinden kaçan bir kaç şeyi ilave etmeye çalışacağız.

XIII. yüzyılın sonlarında nasıl Anadolu'nun batısında Bizans'a karşı savaşıyan Türk Beylikleri ortaya çıkmışsa aynı şekilde, Trabzon İmparatorluğu'na karşı mücadele eden Karadeniz Beylikleri de kurulmuş ve Selçukluların çöküşü ile ortaya çıkan siyasi

⁵¹⁶ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 58; Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, s. 144; John E. Woods, *Akkoyunlular*, Çev. Sibel Özbudun, s. 150-151;

⁵¹⁷ Kâzım Dılcimen eserinde, Taceddinoğulları Beyliği'nin Trabzon Rum İmparatorluğu ile olan ilişkilerine çok az değinmiştir. Dılcimen, sadece Tacedin Bey'in Trabzon Rum İmparatoru III. Aleksios'un kızlarından Eudokia ile evliliğinden bahseder. Bkz. Kâzım Dılcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 34; Mevdûd Oğuz, "Taceddin oğulları", *D.T.C.F. Dergisi*, VI/5 (1948), s. 469-487; Sait Kofoğlu, "Selçuklu Sonrası Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Uc Beyliği: Taceddinoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18 (İstanbul 2005), s. 67-98; Necati Demir, "Hacıemiroğulları Beyliği", *Türkler*, c. 6, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 824-829; Aynı Yazar, *Hacıemiroğulları Beyliği*, İstanbul 2007; A. A. M. Bryer, "Greeks and Turkmens", p. 129-32; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and Turks", p. 345-8, 351.

⁵¹⁸ el-Ömeri'nin *Mesalikü'l-Ebsar* adlı eserinde beylikler hakkında yeralan bilgileri kullanan Mevlûd Oğuz, Doğancık Bey'in Emir Taceddin'in babası olduğunu bölgede ortaya çıkan bir mezar kitabesindeki kayıtlarla isbat etmeye çalışmıştır. Mevlûd Oğuz, "Taceddinoğulları", s. 471.

boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Moğolların Anadolu valisi Uygur Türkü Eretna Bey'in ölümünden sonra Kadı Burhaneddin Ahmed, Samsun ve civarının kontrolünü bölgede bulunan yerel beylere bırakmıştır. Bu bölgede faaliyetlerde bulunan beyliklerden biri olan Taceddinoğulları'nın bağımsız bir şekilde siyasi faaliyetlere başlaması, Emir Eretna'nın hakimiyetinden önceye dayanmaktadır. Fakat Emir Taceddin'in soyuna ilişkin kaynaklarda maalesef herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁵¹⁹

Taceddinoğulları Beyliği'nin kurucusu olarak görülen Emir Taceddin Bey'den önce Niksar Bölgesinde Emir Doğancık adı verilen bir beyin faaliyetleri sözkonusudur. Emir Doğancık'ın, Trabzon İmparatorluğu'nun batısında yeralan bölgeye hakim olduğunu ve zaman zaman da Trabzon bölgesine seferler düzenlediğini biliyoruz. XIV. yüzyılın başlarında faaliyetlerde bulunan Emir Doğancık'ın kimliği konusunda fazla bilgi bulunmamaktadır.⁵²⁰ Babasının ölümünden sonra beyliğin başına geçen Emir Taceddin,⁵²¹ siyasi hayatının ilk yıllarında Amasya hakimi Hacı Şadgeldi'ye tabi idi.⁵²² 1381 yılında Hacı Şadgeldi, Sivas hakimi Kadı Burhaneddin tarafından pusuya düşürülerek öldürülmesi üzerine, Taceddin Bey, Eretna Devleti'ne asker ve vergi vermeye mecbur kalmıştır. Bu sırada Osmanlı tahtında I. Murad, Kastamonu'da şehzade

⁵¹⁹ Kazım Dılcimen, *Canik Beyleri*, s. 31; Mevlûd Oğuz, "Taceddinoğulları", s. 472.

⁵²⁰ Emir Doğancık, *Mesâlikü'l-Ebsar*'a göre, Kastamonu Emirî I. Süleyman'ın (1308-1339) sınırlarına kadar genişleyen büyük bir toprak parçasına hükmetmiştir. Bkz. Kâzım Dılcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 30.

⁵²¹ Fallmerayer'in Dschiatines (Ciyatines) olarak bahsettiği Taceddin Bey, bazı tarihçiler tarafından Selçuklu ailesine mensup olduğu düşünülmüştür. Bkz. Bkz. Kâzım Dılcimen, *Canik Beyleri*, s. 31.

⁵²² Kâzım Dılcimen, *Canik Beyleri*, s. 32.

Beyazid, Tokat'ta Seydi Hüsam, Şebinkarahisar'da Melik Ahmet, Erzincan'dan ise Emir Mutahharten hüküm sürmekte idi.⁵²³

Panaretos'ta bahsi geçen, Ünye'nin 1347'de Türkler tarafından alınması muhtemelen Taceddin Bey'in ilk dönem faaliyetleri ile ilgilidir.⁵²⁴ A. A. M. Bryer'in de gösterdiği gibi III. Aleksios'un Limniya'yı 1351 ile 1369 yılları arasında sık sık ziyaret etmesi, Taceddin Bey'in kendisine bağlı Türkmenlerle Trabzon'u ele geçirmelerini engellemek amacıyla yapılmıştır. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî'nin *Bezm u Rezm* adlı eserinde ve Osmanlı kaynaklarının isimlendirdiği şekliyle Taceddinoğulları ya da Canik Beyliği,⁵²⁵ Sivas Devleti'nden ayrıldıktan 1360'lı yılların sonu yada 1370'li yılların başına kadar Emir Taceddin tarafından yönetilmiştir. Panaretos, bu emirden 1362'den sonra bahsetmeye başlar. Taceddin Bey, Eratna Devletine vermeye mecbur olduğu vergi ve askeri bir müddet sonra vermeyince Ali Bey ve Burhaneddin tarafından 1379 yılı ilkbaharında Taceddin Bey üzerine sefer düzenlendi. Ali Bey ile Burhaneddin Niksar taraflarına hareket ederek burayı yağmalayıp Sivas'a geri döndüler. Fakat Alaaddin Ali Bey'in beceriksizliği yüzünden seferden beklenen başarı sağlanamamıştır. Bu seferden

⁵²³ Kâzım Dılcimen, *Canik Beyleri*, s. 32.

⁵²⁴ Özellikle Sinop'un tamamen Türk hakimiyetine girmesinden sonra XIV. yüzyılın başlarından itibaren Çepni Türkmenlerinin Orta Karadeniz bölgesine doğru hareket ettikleri ve bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Hatta Çepniler, Büyük Komnenosların batı sınırını oluşturan Giresun'u kadar ulaşmışlar ve 1301 tarihinde de Giresun'u ele geçirmişlerdir. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 327.

⁵²⁵ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 145-148; Mevlûd Oğuz, "Taceddinoğulları", s. 474; Sait Kofoğlu, "Taceddinoğulları", s. 77.

sonra Eratna Devleti'ne vergi ve asker vermekle yükümlü olan Taceddin Bey, 1379 yılından itibaren bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamıştır.⁵²⁶

Taceddin Bey, Eratna Devleti'nin hakimiyetinden kurtulduktan sonra; Niksar, Amasya, Samsun, Ordu, Giresun'un batısını ve Trabzon'un güneyini ve İskefser'i⁵²⁷ hakimiyeti altına aldı.⁵²⁸ Taceddin Bey kışları Yeşilırmak Deltası boyunca dağlardan kıyılara inerek yağma ve akınlarda bulunuyordu.⁵²⁹ 1362'de Taceddin Bey, Büyük Komnenos ailesine mensup bir prenses ile evlenerek Trabzon İmparatorluğu ile ittifak kurdu. Zachariadou'nun da belirttiği gibi bu düğün, Taceddin Bey'in Sivas ile olan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Büyük Komnenoslar, Taceddin Bey'in diğer müttefiki olan Hacı Emir Bey ile ilişkilerinin bozulmasını istemiyorlardı. Ayrıca artık evlilik yoluyla müttefik oldukları için, Taceddin Bey'in Trabzon'u ciddi olarak tehdit etmesi beklenmiyordu.⁵³⁰ 1379'da Kılıç Arslan tehdidi yüzünden, III. Aleksios, kızı Eudokia'yı Taceddin Bey'e vererek evlilik ittifakı yaptı.⁵³¹ Bu evlilik anlaşmasıyla

⁵²⁶ Zachariadou, "Trebizond and Turks", s. 347, dipnot: 1; s. 344, dipnot: 2.

⁵²⁷ İskefser bugünkü Reşadiye'dir. Kâzım Dilcimen, *Canik Beyleri*, s. 35.

⁵²⁸ A. A. M. Bryer, "Greeks and Turkmens", p. 129-30.

⁵²⁹ Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and Turks", p. 346.

⁵³⁰ Chalkokondyles, Büyük Komnenoslar'ın "Hellen geleneklerini ve Hellen dilini" koruduklarını ve sadece "barbarlar tarafından topraklarının yakılıp yıkılması suretiyle karşılaşacakları sorunlardan kurtulmak için" kızlarını barbar komşuları ile evlendirdiklerini belirtmektedir. Chalkokondyles, Bonnae ed., s. 461²¹-462⁴; George Emm. Rakintzakis, *Orthodox-Muslim mixed marriages, ca. 1297-1453*, University of Birmingham, Unpublished MA Thesis 1975, p. 50.

⁵³¹ A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Vol. I, p. 102; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and Turks", p. 347.

Limniya dolaylı olarak Trabzon İmparatorluğu'un kontrolü altına girmiş oldu. 1380 ve 1387 arasında bazı noktalar ise ganimet olarak Canik Türklerine verildi.⁵³²

1386 Ekim'inde Taceddin Bey, Hacı Emir ile girdiği mücadele sonucunda öldü.⁵³³ Süleyman'a katılan Burhaneddin, Niksar ve İskefser kalelerini Canik Beyliği'nden geri aldı. Zachariadou, Taceddin ile Amasya emiri arasında doğrudan yakın bir ilişki olduğunu belirtmiştir.⁵³⁴ Ayrıca Taceddin Bey'in Emir Mutahharten'in müttefiki olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

1390-92 yıllarında Taceddin Bey'in çocukları Sivas'a karşı yapılan bir çok ittifak girişimlerine katıldılar. Bu ittifaklara bir çok kez, Süleyman Paşa, Kastamonu Emiri, Taşanoğulları, Bafra Beyi ve Osmanlılar da iştirak ettiler. Burhaneddin bu ittifaklara karşılık olarak, Taceddinoğullarının hakim olduğu Fanaroya vadisini işgal etti ve düşmanlarını Niksar'ın kuzeyine ve Yeşilırmak Nehrinin batısındaki dağlara geri çekilmeye zorladı (1392-93). 1394'te Burhaneddin, Niksar'ın kuzeydoğusundaki Canik Dağlarına bir sefer düzenledi. Fakat buranın kontrolünü sağlamada başarısız oldu. Ancak Burhaneddin, Canik Beyliği'nin topraklarının bir kısmını ele geçirmesine rağmen, beyliği tam olarak kendine tabi yapmayı ve Karadeniz'e açılan koridoru kontrol altına almayı başaramamıştır.⁵³⁵

⁵³² Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 148; Zachariadou, "Trebizond and the Turks", p. 348.

⁵³³ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, s. 313-314.

⁵³⁴ Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and Turks", p. 346-7.

⁵³⁵ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, s. 397, 400, 415, 417-21, 432-40, 445.

Beyliğin bundan sonraki tarihi kaynaklarda parça parça görülmektedir. 1410-20 yıllarında Taceddin'in torunu Emir Hasan İbn Alp Arslan, Kubadoğullarından Emir Cüneyd'i öldürdü ve Canik'i ele geçirdi.⁵³⁶ Canik Beyliği Hicri 831 yılında (Ekim 1427-Ekim 1428) ortadan kalktı. Bu yılda Alp Arslan oğlu Emir Hasan Osmanlı kumandanı Yarguç Paşa'ya teslim oldu ve Bursa'da hapsedildi. Hasan Bey kaçmayı başardıysa da iki yıl sonra gönüllü olarak kendisi Sultan Murad'a (1421-51) teslim oldu. Sultan Murad ona Rumeli'de toprak bağışladı.⁵³⁷

V. HACIEMİROĞULLARI BEYLİĞİ VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU

Panaretos, XIII. yüzyılın sonlarına doğru Bizans'ın Halidiya Temasını ele geçiren Türklerin kim olduğunu eserinde açıklamamıştır. Fakat bu dönemde Hacı Emiroğulları'nın bölgedeki faaliyetlerini dikkate aldığımızda kaynağımızda bahsedilen Türkmen grubunun Hacı Emir'in askerleri olduğunu söyleyebiliriz. Canik Beyliği'nin doğusunda Hacı Emir Bey'in toprakları bulunmaktaydı.⁵³⁸

Amasya, Karahisar ve Erzincan beyliklerinden farklı olarak, Canik'in 1386 yılından önce Sivas'tan bağımsız olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir açıklama yoktur. Hacı Emir'in babası Bayram Bey, Trabzon İmparatorluğunu iki kez kuşatmıştır.

⁵³⁶ Aşıkpaşazade, *Tevarih- Ali Osman*, s. 159-60.

⁵³⁷ Panaretos, *Kronik*, s. 63-64; A. A. M. Bryer, "Greeks and Turkmens", p. 143-4; A. A. M. Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, p. 163, 263.

⁵³⁸ Tarihi kaynaklara göre Hacıemiroğulları Beyliği; Ordu ve Giresun illerinin tamamı ile Tokat'ın kuzeyi ve Trabzon'un batı kısmını kapsamaktadır. Bak. Necati Demir, *Hacıemiroğulları Beyliği*, İstanbul 2007, s. 19.

*1313 yılında Bayram Bey, yün kumaştan yapılmış Çergai çadırını zaptetti.*⁵³⁹

Kaynağımızda bahsedilen *Çergai*, muhtemelen Trabzon yakınlarında ya da Maçka Vadisi'nde yer almaktaydı. Daha sonraki bir kayıta ise Panaretos, 1332'de Bayram Oğullarının Maçka Vadisi'nde yeralan Asomatos'a ulaştığını kaydetmektedir.⁵⁴⁰ 1357 Ocağında III. Aleksios, muhtemelen Hacı Emir'in tebasından 14 Türk'ü Kerempe Burnunda (Cape Jason) öldürdü.⁵⁴¹ 1357 Kasımında Hacı Emir Trabzon İmparatorluğunu kuşattı ve Dikaisimion'a kadar ulaştı. Ağustos 1358'de İmparator, Hacı Emir'e evlenmesi için kız kardeşi Theodora'yı verdi ve Aralıkta imparator bizzat Hacı Emir'in ordugâhını ziyaret etti.⁵⁴²

1386'da Emir Taceddin ile devam eden bir çarpışmada, Hacı Emir Beyliği yeni topraklar kazanmak yerine, Sivas'a tabi oldu. Burhaneddin İskefser Kalesini, Hacı Emir'in oğlu Süleyman Bey'e *suyurgal*⁵⁴³ şartları altında verdi. Zachariadou'nun da belirttiği gibi, Taceddin Bey ile Hacı Emir Bey arasındaki ilişkiler 1386'dan çok uzun zaman önce bozulmuştu.⁵⁴⁴ Savaş, Hacı Emir ve oğlu Süleyman arasındaki kavgayı

⁵³⁹ Panaretos, *Kronik*, s. 72.

⁵⁴⁰ A. A. M. Bryer, "Greeks and Turkmens", p. 113; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizonde and the Turks", p. 343, n. 5.

⁵⁴¹ Panaretos, *Kronik*, s. 72-74.

⁵⁴² Zachariadou, "Trebizonde and the Turks", p. 343, 347.

⁵⁴³ Uygurgaca'da suyurgamak sözünden alınan suyurgal kelimesi, hükümdarın bir kimseye bağış ya da hibede bulunmasıdır. Suyurgalın belirgin olan özelliği irsen intikal etmesidir. Suyurgal uygulaması Moğollar'ın İran'ı ele geçirmesinden sonra oldukça yaygınlaşmıştır. Bkz. Kazım Paydaş, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Bilig*, Güz 2006, Sayı: 39, s. 195-218.

⁵⁴⁴ Sa'di, *Gülistan*, Ankara 1995, s. 193.

istismar eden Taceddin Bey yüzünden başladı. Trabzon İmparatorluğu ve Hacı Emir arasındaki ilişkilerin, Büyük Komnenos Despina ile Taceddin Bey'in evliliğini nasıl etkilediğini bilemiyoruz.

Bu evliliğe karşı Hacı Emir Bey'in tepkisi büyük ihtimal olumsuz olmuştur. Zachariadou'nun da belirttiği gibi, 1362'de Taceddin Bey'in Despina Hatun ile gerçekleşecek evliliğinin başarısızlığa uğramasının en önemli sebeplerinden biri, Trabzon İmparatoru III. Aleksios'un Hacı Emir Bey'den çekinmiş olmasıdır. Hacı Emir Bey'in Trabzon İmparatorluğu'na karşı düşmanlık gösterip göstermediğini bilinmemektedir. Fakat 1380 yılında Trabzon İmparatoru III. Aleksios, Çepni Türkmenlerine karşı bir sefer düzenlediği sefer bununla ilgili gözükmetedir.⁵⁴⁵ Ancak, Hacı Emir Bey'in Çepnilerle ilişkileri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1386'dan sonra Süleyman Bey'in imparatorluk ile ilişkileri iyice bozuldu. 1396'nın başlarından 1397'nin Mayısına kadar devam eden mücadelesi sonucunda Süleyman Bey Giresun'u 12.000 kişilik bir kuvvetle tekrar geri aldı⁵⁴⁶ ve Burhaneddin ile ciddi şekilde bağlantıya geçti. Süleyman Bey, Burhaneddin'in hakimiyetini kabul etti. Bu durum Burhaneddin'in hakim olduğu sınırları belirten Ebu Bekrî Tıhrani tarafından vurgulanmıştır. Tihranî, Karadeniz kıyısındaki Gökhesak'ın Burhaneddin'e

⁵⁴⁵ Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, Volume 9, June 1994, Number 1, p. 44.

⁵⁴⁶ Fallmerayer, Emir Süleyman'ın Giresun'u 1381 tarihinde ele geçirdiğini bildirmektedir. Bkz. J. F. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 209.

ait olduğunu belirtmiştir. Tihranî, Kadı Burhaneddin Devleti'nin hakimiyetinin son yıllarını açıklarken, sınır şehirleri arasında Niksar, Akşehir ve Karahisar'ın adı geçmektedir. Muhtemelen Gökhesak, Cape Jason ile Giresun (Kerasous) arasında bir yerde bulunuyordu. Burhaneddin buradan başka herhangi bir kıyı şehri kontrolü altında değildi.⁵⁴⁷

1398 ile 1402 arasında bir tarihte Giresun, Karadeniz bölgesine bir sefer düzenleyen Bayezid'in yardımı olmaksızın Trabzon'un kontrolü altına girdi.⁵⁴⁸ Timur'un Anadolu seferi sırasında, Hacı Emiroğulları, Emir Timur'un hakimiyetini kabul etti. Bu durum Kastilya elçisi olarak Timur'un nezdine gönderilen Clavijo tarafından da belirtilmektedir. Clavijo, 1404 yılında Hacı Emiroğullarının Vona'nın kıyı kalelerini (Leona), Pazar (Stoma) ve Giresun'un batısını kontrol ettiğini kaydetmektedir. 1404 yılında Semerkand'a giderken Trabzon'a da uğrayan İspanyol elçisi Clavijo'nun verdiği bilgilere göre Orta Karadeniz Bölgesi'ne Arzamir (Hacı Emir) isimli bir Türk beyi hâkimdir. Clavijo'nun kaydına göre bu beyin on bin atlı askeri bulunmakta olup Trabzon Devleti'nden vergi almaktadır. Dönemin kaynaklarında Hacı Emiroğulları son kez bu şekilde geçmektedir.

Hacı Emir'in hakimiyetinin nereye kadar ulaştığı konusuna gelince, Zachariadou'nun görüşü ağır basmaktadır. Zachariadou'ya göre, beylik Bryer'in iddia

⁵⁴⁷ Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, C. I, s. 39-41; Shiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 42-3; Chalkokondyles, Vol. I, s. 59, 60-61; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizonde and Turks", p. 343.

⁵⁴⁸ Gonzales Clavijo, *Timur'un Hayatı Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, s. 114; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizonde and Turks", p. 344.

ettiğinden daha doğuya uzanmaktaydı.⁵⁴⁹ Bütün bunlardan sonra, Burhaneddin'in Taceddin'in oğluna karşı düzenlediği sefer Niksar'ın kuzey doğusundaki dağlık bölgeye doğru yapılmıştı. Kelkit Nehrinin (Lykos) kuzeyinde ve Yeşilırmak'ın (Iris) doğusunda bulunan bölgeye karşı düzenlenmiştir.⁵⁵⁰ Bryer, burayı Hacı Emir Beyliği'nin hakim olduğu Canik Bölgesi olarak isimlendirir.

Anthony A. M. Bryer'in⁵⁵¹ *Hospitokastron*'u günümüzdeki Gölköy Kilise Kale olarak belirlemesi Rustam Shukurov tarafından eleştirilmiştir. R. Shukurov, Hacı Emir Bey'in hakim olduğu coğrafyayı dikkate alarak, Gölköy'ün buraya oldukça uzak bir yerde olduğunu düşünmektedir. Giresun'dan doğuya doğru dosdoğru gidilecek olsa dahi Gölköy buradan yaklaşık 100 km. uzaklıkta bir mesafede bulunmaktadır. Ayrıca Haldiya'nın batı sınırı dolambaçlı bir yol ile ya Karahisar üzerinden ya da kıyı hattını takip ederek Trabzon, Giresun ve Tirebolu (Tripolis) yoluyla Gölköy'e kadar uzanıyordu.⁵⁵² Trabzon İmparatoru, Hacı Emir Bey'in hakim olduğu *Hospitokastron*'u

⁵⁴⁹ Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizonde and Turks", p. 344; A. A. M. Bryer, "Greeks and Turmens", p. 132; Aynı Yazar-David Winfield, *Byzantine Monuments and Topography of Pontos*, c I, s. 101-102.

⁵⁵⁰ Panaretos, *Kronik*, s. 73-4; A. A. M. Bryer, "Greeks and Turkmens"; , p. 120; A. A. M. Bryer-David Winfield, *Byzantine Monuments and Topography of Pontos*, Vol. I, s. 101; Zachariadou, "Trebizonde and Turks", p. 344.

⁵⁵¹ A. A. M. Bryer, "Greeks and Turkmens", p. 132; A. A. M. Bryer-David Winfield, *Byzantine Monuments and Topography of Pontos*, Vol. I, s. 101. Bu görüşe Elizabeth A. Zachariadou da katılmaktadır. Bkz. Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizonde and Turks", p. 344.

⁵⁵² Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, p. 45.

ele geçirmek için 1361 Aralığının ortalarında sefere çıktı. Kış ortasında imparatorun Giresun'dan Gölköy'e dağ yolunu kullanarak geçmesi oldukça zordu.

Hacı Emiroğulları Beyliği, Trabzon İmparatorluğu'na karşı düzenledikleri seferlerde, genellikle İmparatorluğun kuzeybatısını (Giresun, Kerempe Burnu-Cape Jason, Maçka ve Palaionmatzouka) tehdit ediyorlardı. Bu yüzden *Hospitokastron*'un imparatorluğun merkezine daha yakın Giresun ve Karahisar arasında bir yerde olduğu düşünülmüştür. İsmail Hami Danişmend, Hacı Emiroğulları beyliğinin topraklarını Ordu ile Giresun arası olarak belirlemiştir.⁵⁵³ 1457/58 yılında Trabzon İmparatorluğu'nun, Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile ittifak yapması yukarıda verilen bilgiyi doğrular niteliktedir. Bu ittifaka göre Ak-Koyunlu sultanı, II. Mehmed'e karşı düzenlenen sefere katıldı ve 1459 Ağustos'unda Trabzon İmparatorluğu'nun sınırında bulunan Türkleri püskürtmek isteyen Uzun Hasan Padişah, Osmanlılardan Koyulhisar'ı aldı ve Melet'i kuşattı.⁵⁵⁴ Ak-Koyunlular, Osmanlıların sınır kalelerini ele geçirmeyi planlıyordu. Bu dönemde Canik Bölgesinde Osmanlı hakimiyeti Koyulhisar'a kadar uzanıyordu.⁵⁵⁵ Muhtemelen bu sınır Melet⁵⁵⁶ Nehri boyunca

⁵⁵³ İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, İstanbul 1947, s. 115.

⁵⁵⁴ Osmanlı Devleti Samsun'u ilk kez, Ak-Koyunluların 1398'de Kadı Burhaneaddin'i öldürmelerinden sonra I. Bayezid'in (1389-1402) bölgeye düzenlediği sefer sırasında ele geçirmişti. O dönemde Samsun emiri Kubadoğlu Cüneyd idi. Cüneyd, Yıldırım Bayezid ile karşılaşmadan Samsun'dan kaçtı. Simisso Cenevizlilerin elinde bırakılmış ve bölgenin valiliği Bulgar kralı Şişman'ın müslüman olan oğlu Aleksandr'a bırakılmıştır. Bkz. Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çeviren: Turgut Akpınar, İstanbul 1997, s. 48; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 21.

⁵⁵⁵ Melet, günümüzde Koyulhisar'ın yaklaşık 20 km. kuzeyinde yeralan Mesudiye ilçesi.

uzanmaktaydı. Bu hat, 1427/28 yılında Osmanlılar tarafından alınan Canik Beyliği'nin doğu sınırını oluşturmaktaydı. 1486 yılı Osmanlı tahrir kayıtları, Trabzon İmparatorluğu'nun, Osmanlılar tarafından 1461 yılında fethinden sonra Trabzon'da tekrar yerleşen Müslümanların yerleştikleri yerlerin listesini vermektedir: Niksar, Sonusa, Ladik, Amasya, Basra, Osmancık, İskilip, Çorumlu, Güyüs, Merzifon, Tokat, Samsun ve nahiyesi, Turhal, Zile, Gedeğara (Merzifon'un kuzeyinde), Gölköy, Satılmış Canik ve Kagala (?).⁵⁵⁷ Bu sayılan bütün şehirler, son üçü dışında, 1427 yılından çok uzun bir süre önce, I. Bayezid ve I. Mehmed döneminde Osmanlı hakimiyetine girmişti. Yeni fethedilmiş şehirleri iskana tabi tutmak Osmanlı Devleti'nin sürekli kullandığı bir politikaydı.⁵⁵⁸ Kagala'nın yeri tespit edilememiştir. Gölköy ve Satılmışcanik,

⁵⁵⁶ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, İstanbul 1998, s. 20-21.

⁵⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (1949-50) 524-569; 13 (1951-52) 56-78; (1953-54) 209-237; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, İstanbul 1998, s. 20-21.

⁵⁵⁸ M. Brosset'e göre, Tamara, Aleksios'un babasının kız kardeşi idi. Bu kadın ismiyle ilgili önemli bilgiler veren Fallmerayer'e göre Andronikos, çocuklarına Bizans'ta kullanılmayan Gürcü isimleri olan Tamar ve David isimlerini vermiş, bunlardan birincisi Bizans'ta hiç bir zaman, ikincisi sadece bir kez kullanılmıştı. O, Andronikos Komnenos'un hayatının büyük bir kısmının Hindistan, Bağdat, Tiflis saraylarında geçtiğini ve birçok kadınla evlendiğini vurgulamıştır. M. Brosset'e göre Andronikos 1131 yılında Bizans imparatoru olmuş, 1163'te Gürcistan'a giderek kuzeni Thedora'nın oğlu Aleksios'u Gürcistan'a atamıştı. Andronikos'un oğlu Manuil'in oğlu diğer Aleksios da Gürcü tarihinde bilinmekteydi (Brosset, *Hist. d. l. Georgie I*, 413). Fallmerayer'e göre onun birinci eşi Gürcü prensesi olmuş ve David ile Tamar bu kadından doğmuşlardı (Fallmerayer, *Anmerkungen*, III). Söz konusu Tamar, Çariçe Tamara'nın kendisidir. Bunu Gürcü vakayinamesi de teyit etmektedir. Çariçe Tamar'ın ölüm

Koyulhisar-Melet Nehri'nin kesiştiği yerde bulunmaktadır. Büyük ihtimalle, bu iki kasaba Canik Beyliği'nin diğer topraklarıyla beraber 1427/28'de Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Bu yüzden Gölköy'ün, Hacı Emir Bey'e değil de Taceddin Bey'e ait olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamamış olmamıza istinaden, Hacı Emiroğulları Beyliği 1404 yılından sonra siyasi olarak sona ermiş olmalıdır. Muhtemelen beyliğin toprakları Trabzon İmparatorluğu tarafından ele geçirildi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, 1459 yılında Trabzon İmparatorluğu-Osmanlı Devleti sınırı Hacı Emiroğullarının hakim olduğu toprakların batısında oluştu.

VI. AKKOYUNLU DEVLETİ VE TRABZON RUM İMPARATORLUĞU

Bu bölümde Akkoyunlular'ın ilk dönemleri ve ortaya çıkışları hakkında oldukça orjinal bilgiler veren Panaretos'un verdiği bilgileri değerlendirmeye çalışacağız. Doğu Anadolu Bölgesinde Akkoyunlular'ın erken dönemlerine ilişkin ilk bilgileri, Panaretos'un eserinde bulmaktayız. Akkoyunlular'dan kaynaklarda ilk olarak 1340 yılında Trabzon'a karşı gerçekleştirdikleri akın ile söz edilmeye başlanmıştır.

Bizim bilgilerimize göre, doğu kaynakları Akkoyunlulardan ilk olarak 1379 yılında bahsetmektedirler.⁵⁵⁹ 1332-1334 yılları arasında Anadolu'yu gezen ve

tarihini yanlış olarak Brosset'in 1201 şeklinde vermesiyle Fallmerayer'in bu hatasını Finley de yapmıştır (bkz. Empire of Trebizond). Ölüm tarihi 1213 yılı olarak tespit edilmiştir.

⁵⁵⁹ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm mu Rezm*, s. 163. Aziz Esterabadî, Sultan Ali ve Kutlu Beyin oğlu Kılıç Arslan tarafından Erzincan'ın kuşatıldığı sırada Sivas askerlerine karşı savaştığını belirtirken ilk kez Ak-Koyunlular'dan bahsetmektedir.

Erzurum'a uğrayan İbn Battuta, bu şehrin ve civarının, iki Türkmen kabilesinin mücadelesi yüzünden harabe haline geldiğini belirtir. Bu bilgiye istinaden, Mükrimin Halil Yinanç, bu dönemde bölgede faaliyet gösteren Türkmenlerin Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlular olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁰ Bayındır boy adı, Ak-Koyunlu için eşanlamlı olarak kullanılmıştır.⁵⁶¹

Bayındır boy adı Batı Anadolu'da bir çok defa geçmektedir. Bu durumun Ak-Koyunlu Türkmenlerinin ilk olarak Batı Anadolu'yu yurt tuttuklarını gösterip göstermediğini bilemiyoruz. Ayrıca Bayındır yer adı Bolu ve Tosya arasında bulunan Paflagonya Temasında da bulunmaktadır.⁵⁶² Ak-Koyunlu Türkmenleri'nin 1340'lı yıllara doğru Karadeniz Bölgesine Paflagonya Temasındaki yolları takip ederek geldiklerini söyleyebilmek oldukça zordur. Ak-Koyunlular batıdan doğuya olan yollarında Çepni Türkmenleri ile karşılaşmış olabilirler. Ak-Koyunlu kaynağı Ebu Bekr-i Tihranî'nin Kitab-ı Diyarbekriyye adlı eserindeki, Amid'de Pehlivan Bey'in öldüğüne dair açıklama, Ak-Koyunluların çok iyi bilinen Grekçe adı ile uyum göstermektedir. Panaretos'ta Amitiotai olarak geçen Ak-Koyunlular'ın 1340 civarında ya da bundan kısa bir süre önce bulundukları bölgenin adı ile uyum göstermektedir. Bu Amid'in neresi olduğu konusunda tarihçiler arasında ortak kanaat bulunmamaktadır. Anthony A. M. Bryer, Zachariadou'nun eleştirisinin etkisiyle fikrinden geri dönmüştür.

⁵⁶⁰ Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İ.A. (M.E.B), C. I, Eskişehir 1997*, s. 253.

⁵⁶¹ A. R. Roemer, "The Türkmen Dynasties", *Cambridge History of Iran*, Vol. 6, Cambridge 1986, pp. 152-153.

⁵⁶² Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul 1999, s. 415.

Yani Amitiotai'ler Karadeniz yer adları konusunda Omidia⁵⁶³ adlı yerden kaynaklanmaktadır. Ak-Koyunlular Batı Anadolu'dan doğuya doğru seyahatleri sırasında Omidia bölgesinde bir süre kalmış olabilirler. Belki de Pehlivan Bey burada öldü. Tihranî'nin, Ak-Koyunlular'ı Diyarbekir bölgesi ile bağlantılandırmaya gayret etmesi ilginç gözükmemektedir. İlk olarak Ebu Bekir Tihranî bizzat Amid (Omid) ve Omidia yeradları arasındaki benzerlik dolayısıyla karıştırmış olabilir ya da siyasi düşüncelerin dışında, Tihranî okuyucularını Ak-Koyunlular'ın Diyarbekir bölgesini yönettiğine ikna etmeye çalışmış da olabilir. Bu durumu tam olarak tesbir etmek oldukça güçtür.

XIV. yüzyılın sonlarından itibaren yada XV. yüzyılın başında Akkoyunlular'ın Diyarbekir'i fethettikleri çok iyi bilinmesine rağmen⁵⁶⁴ diğer taraftan 1340-1348 arasında Tur Ali'nin Bayburt ve Erzincan bölgesinde yaşadığı arkeolojik verilerce de desteklenmektedir.⁵⁶⁵ Panaretos'ta Amitiotailer olarak geçen Ak-Koyunlular'ın Trabzon İmparatorlarının birbirlerine karşı mücadelelerinde (1330 ile 1363 yılları arasında meydana gelen iç savaşta) bu taze Türkmen gücünü yanlarına çekmek istemişlerdir.⁵⁶⁶

Trabzon İmparatorluğu'nda 1330 yılının başlarından 1355 yılına kadar büyük bir iç savaş yaşanmış ve Scholarioi, Kabazitai, Meizomatai, Doranitai, Kamechenoi gibi

⁵⁶³ Omidia Giresun'un batısında yeralan bölgeye verilen addır. Bkz. Anthony A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 133-4; Elizabeth A. Zachariadou, "Trebizond and Turks", s. 339-41.

⁵⁶⁴ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çeviren: Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000, s. 363-4; A. A. M. Bryer, "Greeks and Türkmens", p. 133.

⁵⁶⁵ John E. Woods, *Akkoyunlular*, Çev. Sibel Özbudun, s. 74.

⁵⁶⁶ A. A. M. Bryer, "The Faitless Kabazitai and Scholarioi", *Maistor Classical Byzantine and Renaissance studies for Robert Browning*, Kamberra 1984, s. 309-327. (Bryer 1988, VII).

büyük ve soylu aileler bu savaşın içerisinde yer almıştır. Bu savaş sırasında, soylu aileler aralarında ittifaklar yaparak imparatorun otoritesine isyan etmişlerdir. Aslında bu savaş soylu ailelerin birbiriyle olan çıkar mücadelelerinin bir yansımasıdır. Güçlü aileler topraklarını ve güçlerini arttırmak amacıyla birbirleriyle mücadeleye girmişlerdir. İç savaş sırasında 6 İmparator ard arda tahta geçmiştir. Hem imparatorluk ailesinde hem de isyancı aileler arasında farklı zamanlarda değişik şekillerde ittifaklar gerçekleştirmişlerdir. Bir dönem ittifak içerisinde olan iki aile bir süre sonra çıkarları örtüşmediği zaman düşman haline gelmiştir. Bu mücadele, imparatorun otoritesine karşı yerel arkontların (soylu ailelerin) hem merkeze hem de kendi aralarındaki bir mücadele olarak görülmektedir. Bu iç savaş hakkındaki bilgilerimiz sadece Michael Panaretos'un eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. Michal Panaretos tahmini olarak 1320 yılı civarında doğduğu için, olayların bizzat görgü şahididir. Trabzon İmparatorluğu'nda *protonotarios* gibi resmi bir görevde bulunan Panaretos'un olaylar hakkındaki düşünceleri muhtemelen imparatorluğun resmi görüşünü yansıtmaktadır.⁵⁶⁷ Panaretos, iç savaş sırasında Trabzon İmparatorluğu ile Amitiotailer arasında 5 çatışma kaydetmiştir. Ak-Koyunlu Türkmenleri'nin Trabzon üzerine düzenledikleri seferlerin iç savaş ile bağlantılı olduğu düşünülmüştür. Birbirlerine karşı üstünlük kurmak isteyen aileler dışarıdan destek bularak avantaj sağlamak istemişlerdir. Fakat Ak-Koyunlular'ın bu seferleri, iç savaşın uzamasına sebep olması ve Trabzon İmparatoru III. Aleksios'un akınları durdurmak amacıyla kızkardeşi prenses Maria'yı Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu

⁵⁶⁷ O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 9-16.

Bey'e vermek zorunda kalması dışında herhangi bir sonuç ortaya çıkarmamıştır.⁵⁶⁸ Göçebe Amitiotailerin Trabzon'a 2-3 günlük bir mesafede Erzincan-Bayburt yöresinde yerleşmiş olmaları sebebiyle Trabzon'daki mücadele sırasında, aristokrat aileleri ya da Trabzon imparatorları bu Türkmen grubundan yararlanmayı düşünmüşlerdir. Kendi aralarındaki mücadelede dışarıdan gelen savaşçı Türkmen unsurları büyük önem kazanmaktaydı. Panaretos, açıkça iç savaşa Amitiotailerin dahil olduğunu belirtmese de, kronik metnine dikkatli bakıldığı takdirde Akkoyunlu Türkmenlerinin iç savaşa etkisi konusunda bazı ipuçları görülmektedir. Panaretos, Bu dönemde Türkmenlerle Trabzon İmparatorluğu arasında meydana gelen mücadeleleri şu şekilde vermektedir:

Ağustos 1340

Temmuz 1341

Ağustos 1341

Haziran 1343

Haziran 1348

Ayrıca Panaretos, 1352 yazında Ak-Koyunlu Kutlu Bey'in İmparator III. Aleksios'un kızı Maria Büyük Komnenos ile evlenerek, Ak-Koyunlular ile Trabzon İmparatorluğu arasında evlilik ittifakının kurulduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁹ Daha sonra

⁵⁶⁸ Uspenski imparator ailesi ile aristokrat sınıfı arasında meydana gelen bu iç savaşın sebebini hiçbir tarihçinin açığa çıkaramadığını belirtirken, İstanbul'daki Bizans yönetiminin de bu iç savaşta etkisini olduğunu vurgulamıştır. F. İ. Uspenski, *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, Çev. Enver Uzun, Trabzon 2003, s. 110-113; John E. Woods, *Akkoyunlular*, Çev. Sibel Özbudun, s. 74.

⁵⁶⁹ O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 65-68. Chalkokondyles, Trabzon İmparatorları ile Türkmen Beyleri arasında yapılan

yaşanan siyasi gelişmeler ve bilhassa Uzun Hasan Padişah dönemi Trabzon-Akkoyunlu ilişkileri detaylı bir şekilde çalışılmıştır.⁵⁷⁰

evlilik ittifaklarının listesini vermiştir. Bak. Laonici Chalcocandylae, *Historiarum Demonstrationes*, Ed. Eugenios Darko, Vol. II, Bölüm IX, Budapeştini 1922-1927, s. 218-224.

⁵⁷⁰ Bekir Sıtkı Baykal, “Fatih Sultan Mehmed Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, *TAD*, II/2-3, 1964; Aynı Yazar, “Uzun Hasan’ın Osmanlılar’a Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu Harbinin Başlaması”, *Belleten*, XXI/82, Ankara 1957; Adnan Sadık Erzi, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, *Belleten*, XVIII, Ankara 1954; Şerafettin Turan, “Fâtih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik”, *TAD*, C. III, S. 4-5, (Ankara 1966), s. 63-138.

SONUÇ

İstanbul'un 1204 yılında Latinler tarafından zaptı ile Bizans İmparatorluğu yıkılmış ve onun yerine İstanbul ve çevresine hakim olan Latin İmparatorluğu başta olmak üzere irili ufaklı bir çok devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletlerden biri de Trabzon merkezli kurulan “Büyük Komnenoslar Hanedanlığı”dır. Trabzon Rum İmparatorları, kendilerini tanınmış Komnenos Hanedanının gerçek ve yasal mirasçıları ve aynı zamanda Bizans İmparatorluk geleneğinin taşıyıcıları olarak görmüşlerdir. Başlangıçta rakipleri olan İznik'teki Laskarisler ve daha sonra 1261 yılında İstanbul'u tekrar ele geçiren Palaiologos Hanedanı imparatorları tarafından “Romalıların İmparatorları”, yani yasal Bizans Hanedanı olarak tanınmamışlardır. Coğrafi ve siyasi engeller sebebiyle Trabzon Rum İmparatorluğu, Bizans'ın merkezi İstanbul'dan kopuk bir şekilde yaşamıştır. Buna rağmen 257 yıl boyunca kendilerini tehdit eden siyasi güçlere karşı tarih sahnesinde kalmayı başarmışlardır. İmparatorluğun kuruluşundan sona erişine kadar en önemli rakipleri ve müttefikleri her zaman Türkler olmuştur. Büyük Komnenosların İstanbul'u Latinlerden geri alarak Bizans'ı ihya etme düşünceleri, Sinop'u Selçuklular'a terk etmek zorunda kalmalarıyla sona ermiştir. Daha sonra Moğollar'ın Anadolu'ya gelmeleriyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi birliği dağılmıştır. Trabzon Rum İmparatorları, Moğol İstilâsı ile ortaya çıkan bu yeni durumdan istifade etmek istemişlerdir. Fakat Moğollar'ın Anadolu'daki kontrollerinin kısa süreli olması ve çeşitli Türkmen Beyliklerinin ortaya çıkmasıyla Trabzon Rum İmparatorluğu çevresi ile ilgili politikalarını yeniden belirlemek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda imparatorluğun dış politikalarında belirleyici unsur her zaman Türkler olmuştur. XIV. yüzyıl boyunca ise,

Trabzon Rum İmparatorluğu, kendisini kuşatan Türkmen Beylikleri ile bazen mücadele ederek bazen de ittifaklar kurarak varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Moğol İstilâsı ile Anadolu'ya gelen Türkmenler, Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarına da yerleşerek, imparatorluğu Trabzon Kalesi ve civarına hapsedmişlerdir.

Sonuç olarak *Trabzon İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404* adını taşıyan bu çalışmamızda, iki yüzyıl boyunca Doğu Karadeniz bölgesinde yaşanan siyasî gelişmeler, Trabzon İmparatorluğu çerçevesinde ve kaynakların elverdiği ölçüde bütün detayları ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

ABU-LUGHOD, Janet, *Before European Hegemony The World System A.D. 1250-1350*, Oxford 1989.

ABU'L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, Cilt II, Süryanice'den İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999.

AHMED TEVHİD, "Trabzon'da Basılmış Paralar", *TY*, I/6 (İstanbul 1341), s. 543-545.

AHMED RASİM, *Türkiye Coğrafyası Sahilisi Karadeniz Sevahili*, İstanbul 1930.

AHRWEILLER, Hélène, "La Région de Philadelphie au XIV. siècle", *Comptes-rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, 1983, pp. 175-197.

AINSWORTH, William Francis, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia II*, London 1842.

AKABACI, Nuray, *İznik-Bizans İmparatoru III. Vatatzes Dukas Devri (1222-1254) ve Türkiye Selçuklu Devleti ile İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

AKBULUT, Ömer, *Trabzon Kitabeleri*, İstanbul 1954.

AKKAYA, M. Şükrü "Kitab-ı Melik Danişmend Gazi-Danişmendnâme", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, C. VII, S.1-2, Mart-Haziran 1950, s. 131-144.

AKNERLİ GRİGOR, *Moğol Tarihi*, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954.

AKPINAR, Turgut, "Çepnilerin Gizli Dili", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 72 (İstanbul 1989), s. 40-43.

AKROPOLITES, Georgios, *Historia*, yay. A. Heisenberg, *Georgii Acropolitae Opera*, 2 Cilt, Leipzig 1903; Almanca çevirisi: *Die Chronik Georgios Akropolites*, von Wilhelm Blum, Bibliothek der Griechischen Literatur: Bd. 28, Stuttgart A. Hiersemann 1989; İngilizce Çevirisi: Ruth Macrides, *A Translation and Historical Commentary of George Akropolites' History*, Oxford University Press 2007.

AKSAMAZ, Ali İhsan, *Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu*, İstanbul 1997.

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

ALLEN, W. E. D., *A History of the Georgian People from the Beginning down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, London 1932.

_____, _____, "The March-Lands of Georgia", *GJ*, LXXIV, (1929), s. 135-159.

ALİ KEMALİ, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932.

AL-UMARÎ, İbn Fazlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, nşr. F. Taeschner, Leipzig 1929; M. Quatremere, *Notice de L'ouvrage qui a pour titre Mesalek al-absar fi memalek al-amsar, Voyages des yeux dans les royaumes des differentes contrees (ms. Arabe 583)*, Notices et extraits des Manuscrits de la Bibliotheque du Roi, XIII (Paris 1835) 334-381; *Mesâlikü'l-Ebsâr ve Memâlikü'l-Emsâr*, ed. Fuad Sezgin, Frankfurt 1988.

ANGELOV, Dimiter, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium (1204-1330)*, Cambridge University Press 2007.

ANGOLD, Michael, *A Byzantine Government in Exile Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1461)*, Oxford University Press 1975.

_____, _____, *The Fourth Crusade*, Harlow 2003.

_____, _____, “Nikaia Kenti MS 1000-1400”, *Tarih Boyunca İznik*, Editörler: Işıl Akbaygil, Halil İnalcık, Oktay Aslanapa, İstanbul 2004, s. 27-55.

ANONYMOUS, “Trebizond and the Persian Transit Trade”, *Journal of the Royal Central Asian Society*, 31 (1944), pp. 289-301.

ARMSTRONG, Pamela, “Seljuqs before Selqus: nomads and frontiers inside Byzantium”, *Eastern Approaches to Byzantium*, Edited By Antony Eastmond, Society for The Promotion of Byzantine Studies, Ashgate 2001, pp. 277-286.

ARSLAN, Melih, “Trapezus Sikke Darpları (13 Levha ile birlikte),” *Belleten*, Cilt: LXXII, Sa. 265 (Aralık 2008), s. 707-746.

ARSLAN, Murat, *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, İstanbul 2007.

_____, _____, *Arriani Periplus Ponti Euxini-Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, Çeviren ve Yorumlayan: Murat Arslan, Hellenice-Türkçe, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005.

ARTUN, Tuna, *The Regestes of the Medieval Acts of Vazelon Monastery: The Codex E of the Timios Prodromos on Mount Vazelon as a Source for the Social, Economic and Institutional History of Rural Matzouka from the Thirteenth to the Fifteenth Century*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

ASAN, Ömer, *Pontus Kültürü*, İstanbul 2006.

ASCHERSON, Neal, *Karadeniz*, çeviren: Kudret Emiroğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001.

ASH, Ioannes, *Bizans'a Yolculuk*, Çeviren: Özge Özgür, Albatros Yayınları, İstanbul 2003.

AYÖNÜ, Yusuf, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)", *TİD*, Cilt: XXIII, Sayı:1, (Temmuz 2008), s. 15-35.

AYGÜN, Necmettin, *On Sekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul 2005.

BABINGER, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Çeviren: Dost Körpe, İstanbul 2003.

_____, _____, "La Date de la prise de Trébizonde par les Turcs, 1461", *REB* 7 (1950), s. 205-207.

BALARD, M., *La Romanie Génoise, XIIIe-début du XVe siècle*, I-II, Roma 1978, I, s. 134-136.

_____, _____, "Les Génois en Crimée aux XIIIe-XVe siècles", *Αρχαιον Ποιου*, 35 (1979), s. 201-217.

_____, _____, "Gênes et La Mer Noire, XIIIe-XVe siècles", *RH*, 270.1 (1984), s. 37-39.

_____, _____, *La Mer Noire et la Romanie génoise, XIIIe-XVe siècles*, Variorum Reprints, 1989.

_____, ___, “Deux partisans de la fusion religieuse des Chrétiens et des Musulmans au XVe siècle: le Turc Bedreddin de Samavna et le Grec Georges de Trébizonde”, *Byzantion*, 10 (1980), s. 361-400.

BALKANOV, N., “Deux monuments Byzantines de Trébizonde, I: L’église de Saint Eugene, II: La Chrysocéphalos”, *Byz* 4 (1927-28), s. 363-375, 377-391.

BALANCE, Selina, “The Byzantine churches of Trebizond”, *AS* 10 (190?), s. 141-176.

BANESCUE, N., “Le conflit entre Gênes et l’Empire de Trébizonde a la veille de la conquête Turque, 1418-1419”, *RSBN* 5 (1939), s. 4-10.

BARBARO, Nicolo, *Diary of the Siege of Constantinople 1453*, Trans. J. R. Jones, New York 1969; Türkçe Çevirisi: *Nicolo Barbaro (Venedik Asilzâdesi), Konstantiniyye Muhasarası Ruznâmesi 1453*, Çeviren: Ş. T. Diler, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1953. 2. Baskı 1976;

BARBARO, Josaphat, *Anadolu’ya ve İran’a Seyahat*, Çeviren: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

BARKER, Ioannes W., *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, New Brunswick 1969.

BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç, “Karadeniz’de İslam”, *İslam’da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2006, s. 123-131.

BARTUSIS, M. C., *Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia 1992.

BAŞEĞMEZ, Şinasi, “Trabzon Rum İmparatoru Komnenos’un Fermanları”, *Antika*, 22 (1987), 10-29. (Orjinal Trabzon Chrysobull’larının 1775 yılında yapılan

transkripsiyonunun Türkçe çevirisi. Ayasofya Müzesinde bulunan Sümele Manastırı'na ait Aralık 1364 tarihli kayıtlar).

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *TAD*, II/2-3 (Ankara 1964), s. 67-82.

BAYKARA, Tuncer, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI.-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara 2000.

_____, _____, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004.

BELDİCEANU, Nicoara, "L'Empire de Trebizonde a travers un registre Ottoman de 1487", Reprinted from *Αρχειον Ποντου*, Tomas Triakostos Pemptos, "Black Sea", Birmingham, 18-20 Maptioy 1978, pp. 54-73.

BERDZENİŞVİLİ, Nikoloz-Simon Canaşıa [İvane Cavahişvili], *Gürcüstan Tarihi*, Sorun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.

BEYGU, Abdurrahim Şerif, *Erzurum: Tarihi Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936.

BIJIŞKYAN, P. Minas, *Pontos Tarihi*, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1998.

BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz, Tarih-Kültür-İnsan*, 2. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2002.

BLEMMEYDES, Nikephoros, *A Partial Account Introduction, Translation and Notes*, By Joseph A. Munitiz, Leuven 1988.

BOOTH, Ian, "Theodoros I Laskaris and Paphlagonia, 1204-1214: towards a chronological description", *Αρχειον Ποντου*, 50 (2003-2004), pp. 151-224.

_____, __, "The Sangarios Frontier: The History and Strategic Role of Paphlagonia, Byzantine Defence in the Thirteenth Century", *Byzantinische Forschungen*, Band XXVIII, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam 2004, pp. 45-87.

_____, __, "Ghazis, roads and Trade in North-West Anatolia", *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 31, No:2 (2007), p. 127-145.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Denizciliği: Beylikten İmparatorluğa*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

BRAND, M. Charles, "The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 43 (1989), pp. 1-25.

BRATIANU, Georges, *La Mer Noire*, München 1969.

_____, _____, *Recherches sur le commerce Génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris 1929, s. 168 vd., 175 vd.

_____, _____, "Les Venetiens dans la Mer Noire au XIVe siècle apres la deuxieme guerre des detroits", *EO* 33 (1934), s. 148-159.

BRENDEMOEN, Bernt, *The Turkish Dialect of Trabzon*, c. I, Harassowitz Verlag, Wiesbaden 2002.

BRYER, Antony A. M., "Pisanello and the Princes of Trebizond", *Apollo* 76 (1962), s. 601-603.

_____, _____, "Edward I and the Mongols", *History Today* 14.10 (1964), s. 696-704.

_____, _____, "Trebizond and Serbia", *Αρχειον Ποντου*, 27 (1965), s. 28-40.

_____, _____, “Ludovico da Bologno and the Georgian and Anatolian embassy of 1460-1461”, *Bedi Karthlisa* 19-20 (1965), s. 178-198 (Bryer 1980, X, *Αρχαίον Ποντου*, 27 (1966), s. 309-310.)

_____, _____, “Shipping in the Empire of Trebizond”, *Marriner's Mirror* 52 (1966), s. 3-12 (Bryer 1980, VIII).

_____, _____, “Some Notes on the Laz and the Tzan”, *Bedii Kartlisa* 21-22 (1966), s. 174-195 ve 23-24 (1967), s. 129-136, 161-168 (Bryer 1988, XIVa-b).

_____, _____, “Rural Society in the Empire of Trebizond”, *Αρχαίον Ποντου*, 28 (1966-67), s. 152-160.

_____, _____, *The Society and Institutions of the Empire of Trebizond*, (unpublished doctoral thesis), Oxford 1967.

_____, _____, “The Church of Hagia Sophia in Trebizond”, *Apollo* 89 (1969), s. 268-274.

_____, _____, “Trebizond and Rome”, *Αρχαίον Ποντου*, 29 (1969-70), s. 290-307.

_____, _____, “Nineteenth Century Monuments in the City and Vilayet of Trebizond”, *Αρχαίον Ποντου*, 30 (1970).

_____, _____, “A Byzantine Family: the Gabrades c. 979-c. 1653”, *University of Birmingham, Historical Journal*, 12 (1970) pp. 164-187.

_____, _____, “The fate of George Komnenos, Ruler of Trebizond, 1266-1280”, *BZ* 66 (1973), s. 332-350. (The Empire of Trebizond and The Pontos 1980, IV).

_____, _____, "Cultural Relations between East and West in the Twelfth Century", *Relations between East and West in the Middle Ages*, Edinburgh 1973, s. 77-94.

_____, _____, "Who was Eudokia/Ephemia?", *Αρχαίον Ποντου*, 33 (1975-76), s. 17-24.

_____, _____, "Some Trapezuntine monastic obits, 1368-1563", *REB* 34 (1976), s. 125-138. (Bryer 1980 IX).

_____, _____, "The Latins in the Euxine", *ACIEB XVe/Athens 1976*, Rapports et co-rapports, I. Histoire, Atina 1976.

_____, _____, "The estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their resources, products, agriculture and location", *Αρχαίον Ποντου*, 35 (1979), s. 370-377.

_____, _____, "The late Byzantine monastery", *The Church in Town and Countryside*, D. Daker, 1979, s. 219-241. (Bryer 1980 VI).

_____, _____, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980. (Daha önce yayınlanmış XII makale)

_____, _____, "The First Encounter with the West, AD 1050-1204", *Byzantium: An Introduction*, ed. Philip Whitting, 2nd Ed., London 1981, pp. 85-110.

_____, _____, "The Greek Historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage", R. Davis-J. Wallace Hadrill, *The Writing of History in the Middle Ages*. Essay Presented to Richard Southern 1981, s. 471-493. (Bryer 1988, IV).

_____, _____, "The Question Of Byzantine Mines in The Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum And The Mummy of Cheriana", *Anatolian Studies*, 32 (1982), pp. 133-156. (Bryer 1988 XI).

_____, _____, "Une église 'a la demande du client' a Trébizonde", *Proche-Orient chrétien* 32 (1982) s. 216-234.

_____, _____, "The Faitless Kabazitai and Scholarioi", *Maistor Classical Byzantine and Renaissance studies for Robert Browning*, Kamberra 1984, s. 309-327. (Bryer 1988, VII).

_____, _____, *Peoples and Settlement in Anatolia and Caucasus, 800-1900*, London 1988.

_____, _____, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) *Variorum Reprints*, London 1980, pp. 113-149.

_____, _____, "The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusion", *The Empire of Trebizonde and the Pontos*, London 1980, pp. 30-53.

_____, _____, "A Cadaster of the Great estates of the Empire of Trebizond", *Twelfth Spring Symposium 1978*, Centre for Byzantine Studies.

_____, _____, -S. Fassoulakis- D.M. Nicol, "A Byzantine Family: the Gabrades, An Additional Note", *Byzantinoslavica*, 36 (1975) pp. 38-45.

_____, _____, "The Littoral of the Empire of Trebizond and two Fourteenth Century Portolano Maps", *Αρχειον Ποντου*, 24 (1961) pp. 97-127.

_____, _____, "The Pontic Greeks before the Diaspora", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 4. No. 4. pp. 327.

_____, _____, "The Grand Komnenos and the Great Khan at Karakorum in 1246", *Res Orientales*, 5 (1994): Itinéraires d'Orient. Hommages à C. Cahen, p. 257-261.

_____, _____, "The Late Byzantine Identity", in *Byzantium. Identity, Image, Influence. XIX. Interjnational Congress of Byzantine Studies. Major Papers*, (Copenhagen, 1996), pp. 49-50.

_____, _____, -David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, With Maps and Plans by Richard Anderson and Drawings by June Winfield, Volume I-II, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. 1985.

_____, _____, with David Winfield, Selina Ballance, and Jane Isaac, *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos: a source book*, Ashgate Variorum 2002.

_____, _____, "Byzantium: The Roman Ortodox World (1393-1492)", *The New Cambridge Medieval History VII c. 1415-c. 1500*, Edited By Christopher Allmand (Professor of Medieval History in the University of Liverpool), Cambridge University Press 1998, pp. 771-795.

_____, _____, "The Means of Agricultural Production: Muscle and Tools", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. Laiou, Editor-in-Cheif, Dumbarton Oaks Papers, Washington D.C. 2002, pp. 101-113.

BURNEY, Charles-David Marshall Lang, *The People of the Hills*, London 1971.

Byzantium: A World Civilization, Edited by Angeliki E. Laiou and Henry Maguire, Washington D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1992.

CAHEN, Claude, "Quelques textes négligés concernant les Turcomans de Roum au Moment de l'invasion Mongole", *Byzantion*, XIX (1939), pp. 131-139.

_____, _____, "İbn Sa'îd sur l'Asie Mineure Seldjuquide", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6, Sayı: 10-11 (1968), s. 41-50.

_____, _____, "Les Principautés Turcomanes au début du XIVe Siècle d'après Pachymère et Gregoras," *İ.Ü. E.F. Tarih Dergisi*, Sayı:32 (Mart 1979), s. 111-117.

_____, _____, "Questions d'Histoire de la Province de Kastamonu au XIIIe Siècle," *SAD III* (1971), s. 145-158.

_____, _____, *Pre-Ottoman Turkey*, trad. J. Jones-Williams, London 1968.

_____, _____, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çeviri: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

_____, _____, "Relations Between the Near East and Western Europe", Edit. Khalil I. Seman, *Islam and the Medieval West Aspects of Intercultural Relations*, New York 1980.

CHARANIS, Peter, "The Strife among the Paleologi and the Ottoman Turks, 1370-1402", *Byzantion*, 16 (1942-1943).

A Chronology of the Byzantine Empire, Edited by Timoty Venning with an Introduction by Jonathan Harris, Palgrave Macmillan 2006.

CHRYSANTHE, (Mgr) Metropolitte de Trebizonde, *He Ekklesia tes Trapezountos*, *Αρχαίον Ποντος*, 4-5 Athens 1935, 1-904.

Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, Translated from the Spanish by Guy Le Strange with an Introduction, Series ed. By Fuat Sezgin, Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science 1994; Türkçe Tercümesi için bkz. Ruy Gonzàles de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur, (Embajàda a Tamor Làn), Timur Nezidine Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri*, Çeviri: Ömer Rıza Doğrul, Sadeleştiren: Kâmil Doruk, İstanbul 1993; Diğer bir çeviri için bkz. Ruy Gonzàles de Clavijo, *Timur'un Hayatı Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, İstanbul 2008.

CÖHCE, Salim, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, s. 477-484.

_____, _____, "Ruj Gonzales de Clavijo'nun Gezi Notlarına Göre Gümüşhane ve Çevresi", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (Gümüşhane 13-17 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s. 85-92.

CRANE, Howard Grant, *Material for the Study of Muslim Patronage in Seljuq Anatolia: The Life and Work of Jalâl Al-Dîn Qarâtâi*, Unpublished Ph.D Thesis, Harvard University Cambridge, Massachusetts July, 1975.

CURZON, Robert, *Armenia*, New York 1854.

ÇELİK, Ali, *Trabzon Çaykara Halk Kültürü*, İstanbul 2005.

CHARANIS, Peter, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Livraria Bertrand Lisboa. (Tarihsiz)

DAŞ, Mustafa, “Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 84, Cilt 14, (Aralık 2000), s. 4-12.

DAY, Gerald Wayne, *Genoa's response to Byzantium 1155-1204: commercial expansion and factionalism in a medieval city*, Urbana: University of Ilionis Press 1978.

DEÉR, Jozsef, “İstep Kültürü”, *D.T.F. Dergisi*, Macarcadan Tercüme Eden: Dr. Şerif Baştav, C. XII, Sayı: 1-2, Mart-Haziran 1954, s. 159-176.

DELİLBAŞI, Melek, *Türk Hükümdarlarına Ait Yunanca Ahidnameler ve Nameler, (XIII-XV. yy.)*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1980.

_____, _____, “Türk Tarihinin Bizans Kaynakları”, *Cogito Bizans*, Sayı: 17, Kış 1999, s. 339-351.

DEMİR, Necati, “Hacıemiroğulları Beyliği”, *Türkler*, c. 6, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 824-829.

_____, _____, *Danışmendnâme*, İstanbul 2006.

_____, _____, *Battal Gazi Destanı*, İstanbul 2006.

_____, _____, *Hacıemiroğulları Beyliği*, İstanbul 2007.

DEMİRKENT, Işın, *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Yayınları, İstanbul 2006.

DENIS, G. T., *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387*, Rome 1960.

DIETRICH, Richard C., *Digenês Akritês Destanında Hristiyan-Müslüman Sınır Kültürünün Yansımaları*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

DİLCİMEN, Kazım, *Canik Beyleri: Hacı Emir ve evlatları, Taceddin ve Evlatları, Altınbaş evlatları, Taşan oğulları*, Samsun 1940.

DREWS, R. “Karadeniz’de En Eski Grek Yerleşmeleri”, *TAD*, C. XV, S:26, (1990-1991), çev. Ömer Çapar, Ankara 1991.

DUMÉZIL, George, *Kafkas Halkları Mitolojisi*, Çeviren: M.Y. Sağlam, Ankara 2000.

EASTMOND, Antony, *Royal Imagery in Medieval Georgia*, Pennsylvania State University Press 1998.

_____, _____, *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium Hagia Sophia and The Empire of Trebizond*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, Volume 10, Ashgate Variorum 2004.

EBU BEKR-İ TİHRANÎ, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 2001.

ELDEM, Halil Edhem, *Kayseri Şehri*, Hazırlayan: Kemal Göde, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

EMİROĞLU, Kudret, *Trabzon-Maçka etimoloji Sözlüğü*, Ankara 1989.

ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara 1995.

_____, _____, ve Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilât-Kültür*, Ankara 2007.

_____, _____, “Ak-Koyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, Ankara 1991.

_____, _____, “Ak-Koyunlu Devleti’nin Kurucusu Kara Yülük Osman Bey’in Hayatı ve Faaliyetleri”, *D.T.C. F. Dergisi*, XXXIV/1-2, 1990.

_____, _____, “Antalya’nın Fethi”, *Adalya*, V (2001-2002), s. 163-172.

_____, _____, “XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu’nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 30, (Ankara 1998), s. 57-68.

_____, _____, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, *Genel Türk Tarihi*, C. IV, Editörler: Hasan Celâl Güzel-Ali Birnci, Ankara 2002, s. 77-147.

_____, _____, “Osman Bey’in Ölümünden Uzun Hasan Padişah’a Ak-Koyunlular (1435-1456)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, (2002), s. 103-131.

ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara 2007.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt-1. Kitap, 2. Cilt-2. Kitap, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2005.

EYİCE, Semavi, “Trabzon Yakınında Meryem Ana Manastırı”, *Belleten*, XXX (1966), s. 243-265.

FAILLER, Albert, “Les Emirs Turcs à la conquête de l’Anatolie au début du 14e siècle”, *Revue des Études Byzantines*, 52 (1994), s. 69-112.

FALLMERAYER, Jakob Philipp, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München 1964. DF 609 F.: Türkçe çevirisi: *Trabzon Rum İmparatorluğu’nun Tarihi*, Münih’te 1827 yılında basılan Almancasından tercüme eden: Ahmet Cevat Eren, Türk Tarih Kurumunda Basılmamış Nüsha: No: 40/86.

_____, _____, *Doğu’dan Fragmanlar*, Çeviren: Hüseyin Salihoğlu, Ankara 2002.

FINLAY, George (1799-1875), *The History of Greece, Medieval Greece and the Empire of Trebizond A.D. 1204-1461*, vol. IV, Oxford 1877.

FOSS, Clavijo (with the colloboration of J. Tulchin), *Nicaea: a Byzantine capital and its praises, with the speeches of Theodoros Lascaris "In praise of the Great City of Nicaea", and Theodore Metochites "Nicene oration"*, Brookline 1996, pp. 59-63.

FOTHERINGHAM, J. K., "Genoa and the Fourth Crusade", *The English Historical Review*, Volume 25, Issue 97 (Jan., 1910), pp. 26-57.

GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar, Ekler ve Açıklamalar ile Rusçadan çeviren: İlyas Kamalov*, İstanbul 2005.

GARDNER, Alice, *The Laskarids of Nicaea*, Cambridge 1912.

GEANAKOPOLOS, Deno Ioannes, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282 A Study in Byzantine-Latin Relations*, Archon Books 1973.

_____, _____, *Byzantium. Church, Society and Civilisation seen through Contemporary Eyes*, Chicago 1984.

Genceli Kiragos, "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", Türkçe Çev. Ed. Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 139-217.

GEORGANTELİ, E.-B. Cook, *Travel and Money in the Byzantine World*, London 2006.

GIBB, H.A.R., *The Travel of Ibn Battuta A.D. 1325-1354*, v. II, Cambridge 1962.

GIESECKE, H. H., *Das Werk des 'Aziz Ibn Ardasir Astarabadi, Eine Quelle zur Geschichte des Spätmittelalters in Kleinasien*, Sammlung Orientalistischer Arbeiten, 2. Heft, Leipzig 1940.

GIURESCU, Constantin C., "Les Relations des Pays Roumains avec Trébizonde aux XIVe-XIXe siècles", *Reprinted from Revue Roumaine d'Histoire*, Vol. XIII, No:2 (1974), pp. 239-246.

GROUSSET, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Soli Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2005.

GÖDE, Kemal, *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara 1994.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Ak-Koyunlu Ümerası", *TM*, XI (İstanbul 1951), s. 35-46.

_____, _____, "XVI. yüzyıl başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *BTTK*, 26 (1962), s. 314-318.

_____, _____, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", V-VIII, 9-12 (1968-1971), s. 1-152.

GÜL, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul 2005.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Gürcüceden Çeviren: Marie Felicite Brosset, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Ankara 2002.

HAHANOV, A., *Panaret'in Trabzon Tarihi*, Tercüme: Enver Uzun, Trabzon 2004.

HALİL EDHEM, *Trabzon'da Osmanlı Kitâbeleri*, Hazırlayan: İsmail Fettahoğlu, Trabzon 2001.

- HAMILTON, William Ioannes, *Research in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London 1842, Ioannes Murray, 1842. 2 Vols, pp. Xxvii, 544; ix, 508. Plates and Folding Map. Discreet Library stamps to Vol. II. Good margins, nice impressions of the plates.
- HARLEY, J. B. And D. Woodward (eds), *The History of Cartography, vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, London 1987.
- HARRIS, Jonathan, "Laonikos Chalkokondyles and the rise of the Ottoman Turks", *Byzantine and Modern Greek Studies*, Volume 27 (2003), Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, University of Birmingham, pp. 153-170.
- _____, _____, *Byzantium and Crusades*, London 2006.
- HASAN-I RUMLU, *Ahsenü't-Tevârîh*, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 2006.
- HASLUCK, Frederick William, *Christianity and Islam under the Sultans*, edited by Margaret M. Hasluck, Istanbul Isis Press 2000.
- HEISENBERG, August, *Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte* (von) August Heisenberg, gesammelte Arbeiten ausgewählt von Hans-George Beck, Collected Studies Variorum Reprint, London 1973.
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev: Enver Ziya Karal, T.T.K. Yay., 2. Baskı, Ankara 2001.
- HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Tercüme Eden: Fikret Işıltan, İstanbul 1970.
- HOLT, P. M., *The Memoirs of A Syrian Prince, Abu'l-Fida, Sultan of Hamah (672-732/1273-1331)*, Wiesbaden 1983.

HUSSEY, J. M., *The Byzantine World*, New York 1961.

_____, _____, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986.

IL MAR NERO, Directtori: Peter Alexandrescu e Serban Papacostea (Bucarest, Romania), I-1994, II-1995/96, Edizioni Quasar di Severino Tognon s.r.l., Roma Editions de la Maison des Sciences de l'homme, Paris.Roma 1996.

IŞIK, Adem, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2000.

İBN BİBİ, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden Türkçeye Çeviren: M. Nuri Gençosman, Notlar İlâve Eden: F. N. Uzluk, Ankara 1941.

_____, *el-Evamir Alaiyye fi'l-umur el-Alaiyye*, Ankara 1956 (TTK Faksimile).

_____, *Tarih-i Al-i Selçuk (Histoire Des Seldjoucides D'asia Mineure)L'Abrege Du Seldjouknameh D'İbn-Bibi Texte Persan*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1902.

_____, *el-Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçukname)*, 2 Cilt, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

İBN HALDUN, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, Türkçesi: Vecdi Akyüz, İstanbul 2004.

_____, *Mukaddime I-II*, İstanbul 1998.

İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul 2004. (Özgün Adı: Rihletü İbn Battûta, Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsar ve Acâibi'l-Esfar, Çeviriye Temel Alınan Baskı: Fas 1997); *The Travels of Ibn Battuta A.D. 1325-54*, trans. H.A.R. Gibb, 2 Vols, London 1962.

İBNÜ'L-ESÎR, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987.

İNALCIK, Halil, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Αρχαίον Ποντος*, 35 (1978), s. 74-110.

JANSSENS, Emile, *Trebizonde en Colchide*, Bruxelles 1969.

JENNINGS, Ronald C. "Pious foundations in the society and economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640: a study based on the judicial registers (şer'i mahkeme sicilleri) of Trabzon", *Reprinted from Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXIII, pp.271-336.

JOACHIM, Smet, O. Carm, *The Life of Saint Peter Thomas By Philippe de Mézières*, Edited From Hitherto Unpublished Manuscripts with an Introduction and Notes, Rome 1954.

JORDANIYA, E., "Etničeskiy sostav naseleniya Ponta v XIII-XV vv. Çast I: Lazı (Pontus Nüfusunun 13.-15. Yüzyıllardaki Etnik Yapısı 1. Bölüm: Lazlar)", *Byzantino-Slavica*, LVII (1996) 1, s. 125-139. (Rusça)

_____, __, "Etničeskiy sostav naseleniya Ponta v XIII-XV vv. Çast II: Lazı (Pontus Nüfusunun 13.-15. Yüzyıllarda Etnik Yapısı ve Pontus Yer Adı Hakkında, 2. Bölüm: Çanlar)", *Byzantino-Slavica*, LX (1999), s. 71-86. (Rusça)

JONES, A.H.M., *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971, p. 538.

JONES, J. R. Melville, *The Siege of Constantinople 1453 Seven Contemporary Accounts*, Amsterdam 1972.

KARAGÖZ, İlyas, *Grek, Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları, (Köken ve Anlamlar)*, Ankara 2004.

KARPOZILOS, Apostolos D., *The Ecclesiastical Controversy Between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, Kentron Vizantinon Erevnon, Thessaloniki, 1973.

KARPOV, S., "Trapezundskaja imperija v vizantijskoj istoričeskoj literature XIII-XV. vv.", *Vizantijskij Vremennik*, 35 (1973), pp. 154-164.

_____, ___, "The Empire of Trebizond and Venice in 1374-75 (a chrysobull redated)", *Twelfth Spring Symposium 1978*, Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham, AP, 35 (1979), pp. 290-298.

_____, ___, "The Southern Black Sea in the System of Economic relations between East and West, 13th 15th centuries", *Byzantiaka*, 6 (1986), pp. 47-55.

_____, ___, "The Empire of Great Comnenoi. Some remarks on peculiarities of its foundation", *ACIEB XVe/1976, IV: Histoire Communications*, Atina 1980, pp.153-159.

_____, ___, *Trapezundskaia imperiia i zaapadnoevropeiskie gosudarstva v XIII-XV vv (Rusça) (XIII.-XV. Yüzyıllarda Trabzon İmparatorluğu ve Batı Avrupa Devletleri)*, Moskova 1981.

_____, ___, "Grecs and Latins a Trebizonde, XIIIe-XVe siècles. Colloboration economique, rapports politiques", *Etat et colonisation au Moyen Age et a la Renaissance*, Lyon, 1989, pp. 413-24.

_____, ___, "Some Notes on the Social Structure of the Pontic towns in the 13th-15th centuries", *Byzantiaka*, 9 (1989), pp. 139-150.

_____, _____, “The Grain Trade in the Southern Black Sea Region: The Thirteenth to the Fifteenth Century”, *Mediterranean Historical Review*, Volume 8 (June 1993), Number 1, London, pp. 55-73.

_____, _____, “New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462), *Dumbarton Oaks Papers* 49, Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries (1995), pp. 33-41.

_____, _____, “Orthodox Christians in Italian-Tartar Surrounding New Archival Evidences on Rich and Poor in Venetian Tana, XIVth-XVth Centuries”, *Πλουσιοι Και Φτωχοι*, Benetia 1998, pp. 453-472.

_____, _____, “The Empire of Trebizond: a rival empire?”, *XXI. Byzantine Congress*, 21-26 August London 2006.

_____, _____, “The Black Sea Region, Before and After The Fourth Crusade”, *Urbs Capata The Fourth Crusade and its Consequences La IVe Croisade et ses conséquences Sous la direction d’Angeliki Laiou, 10 Réalités Byzantines*, Paris 2006, p. 283-292.

_____, _____, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, St. Petersburg 2006. (Rusça) (Kitabın, “Trabzon İmparatorluğu ve Doğu” adlı 12. bölümü Rustem M. Shukurov tarafından yazılmıştır.)

KARA, Selim, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK. Yay., Ankara 2006.

K’art ‘lis c ‘xovreba, The Georgian Royal Annals And Their Medieval Armanian Adaptation, Edited by Stephen H. Rapp, Jr. Volume I, Caravan Boks Delmar, New York 1998.

KAŞGARLI MAHMUT, *Divan-ı Lûgat-ı Türk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.

KAYMAZ, Nejat, *Pervane Mu'iniü-dîn Süleyman*, Ankara 1970.

KAZHDAN, Aleksander P., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 cilt, Oxford 1991.

KERAMEUS, A. Papadopoulos, *Fontes Historiae Imperii Trapezuntini I*, Reimpression Hakkert, Amsterdam 1965. (Re impression anastatique de l'edition St. Petersburg 1897.)

KIRZIOĞLU, Fahreddin, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953.

_____, _____, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1490)*, Ankara 1976.

_____, _____, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992.

_____, _____, "Selçuklu Fetihlerinden (1064-1071) Önce Doğu-Anadolu Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Dağ ve Su Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu (Ankara 11-13 Eylül 1984) Bildirileri*, Ankara 1984, s. 75-96.

_____, _____, *Rize ve Dolaylarında Bilinmeyen Tarih Gerçekleri*, Ankara 1992.

_____, _____, "Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan ve Eski Trabzon Vilayetimiz (Batım-Samsun Dahil) Bölgesinde, M.Ö. VII. Yüzyıldan Osmanlı Fethine Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 83-91.

_____, _____, "1461 Trabzon Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı Bulgar Dağı Neresidir?", *VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1967, s. 322-328.

KING, Charles, *Karadeniz*, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2008.

KHAZANOV, A., *Nomads and The Outside World*, Cambridge 1984.

KHOURY, E. Adel Theodoros, *Georges de Trebizonde 1395-1484, avocat de l'union politico-religieuse de l'Islam et du Christianisme*, Proche-Orient Christien 18-21, 1968-1971. (Contains: Translation into French of Peri tes ton Christianon Pisteos by George Trebizonde, Location: SAS Wardburg Institute).

KOFOĞLU, Sait, "Selçuklu Sonrası Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Uc Beyliği: Taceddinoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18 (İstanbul 2005), s. 67-98.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum 1960.

KOSSANYİ, Bela, "XI.-XII. Asırlarda Uz'lar ve Komanlar'ın Tarihine Dair", Çev. H. Koşay, *Belleten*, VII/29, (II. Kânun 1944), s. 119-136.

KOROBENIKOV, D. A., *Byzantium and Turks in the Thirteenth Century*, Unpublished Ph.D Thesis, Oxford University 2003.

_____, _____, "The Pontic Metropolitan Sees on The Muslin Lands in the Fourteenth Century", *Vizantiiski Vremennek*, 56 (1995): 165.

_____, _____, "The Revolt in Kastamonu, c. 1291-1293", *Byzantinische Forschungen*, Band XXVIII, Verlag Adolf M. Hakkert Amsterdam 2004, pp. 87-119.

_____, _____, "Diplomatic Correspondence between Byzantium and the Mamluk Sultanate in the fourteenth Century", *al-Masaq*, 16 (2004), pp. 53-74.

_____, _____, "Orthodox Communities in Eastern Anatolia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Part 1: The Two Patriarchates: Constantinople and Antioch", *al-Masaq*, Vol. 15, No. 2, September 2003, pp. 197-214.

_____, _____, "Orthodox Communities in Eastern Anatolia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Part 2: The Time of Troubles", *al-Masaq*, Vol. 17, No. 1, March 2005, pp. 1-29.

_____, _____, "Byzantium and the Turks (c. 1040-c. 1304)", in J. Shepard, ed. *The Cambridge History of Byzantine Empire*, Cambridge (Yayın aşamasında)

KOROMILA, Marianna, *Pontos-Anatolia*, Athens 1989.

_____, _____, *The Greeks in the Black Sea from the Bronze Age to the Early Twentieth Century*, Athens 1991.

KRİTOVULOS, *Tarih-i Sultan Mehmed Hanı Sani*, Çeviren: Karolidi, İstanbul 1328 (1912) Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi; Günümüz Türkçesine aktaran: M. Gökman, İstanbul 1999.

KURAT, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 238-239.

KURŠANSKIS, Michel, "L'Usurpation de Théodora Grand Comnène", *Revue des Études Byzantines (REB)* 33 (1975), pp. 187-210.

_____, _____, "L'empire de Trébizonde et la Géorgie", *Revue des Études Byzantines (REB)*, 35 (1977) pp. 237-256.

_____, _____, "L'Empire de Trebizonde et les Turcs au 13e siècle", *Revue des Études Byzantines (REB)*, 46 (1988), pp. 109-124.

LATIOU, Angeliki E., *Constantinople and the Latins The Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1972.

_____, _____, "On Political Geography: The Black Sea of Pachymeres", *The Making of Byzantine History: Studies Dedicated to D. M. Nicol*, London 1993, pp. 94-121.

LAMPSIDES, O., "La Rivalité entre l'État des Grands Comnènes et celui de Nicée à propos de l'héritage de l'idée Byzantine", in *Actes du XVe Congrès International d'études Byzantines*, vol. IV: Histoire, Athens 1980, p. 186-191.

LANG, David Marshall, *The Georgians*, London 1966; Türkçesi: *Gürcüler*, Çeviren: N. Domanıç, İstanbul 1997.

LANGDON, Ioannes Springer, *Ioannes III Ducas Vatatzes' Byzantine Imperium in Anatolian Exile, 1222-54: The Legacy of His Diplomatic Military and Internal Program for the Restitutio Orbis*, Unpublished Ph.D Thesis, University of California, Los Angeles 1978.

_____, _____, *Byzantium's Last Imperial Offensive in Asia Minor: The Documentary Evidence for and the Hagiographical Lore about Ioannes III Dukas Vatatzes' Crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231*, Aristide D. Caratzes New Rochelle, New York 1992. (Bilkent Üniversitesi: DF 626.3.L36 1992.

LAURENT, V., *Le Corpus des Sceaux de L'empire Byzantin*, Tome V, 3 L'Eglise Paris 1972, pp. 109.

LEAF, W., "The Commerce of Sinope", *JHS*, 37 (1916), pp. 1-15.

LEBEAU, C., *Histoire du Bas-Empire*, ed. M. F. Brosset, XX (Paris 1836), 482-509 (an annotated partial translation of Panaretos).

LEHMANN, Bruno, *Die Nachrichten des Niketas Choniates, George Akropolites und Pachymeres über die Selcuquen in der Zeit von 1180 bis 1280*, Leipzig 1939. (Bahsedilen 3 Bizans Kaynağındaki Selçuklular ile İlgili Bilgiler ve Değerlendirmeler).

LEMERLE, Paul Emili, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth century: the Sources and Problems*, Galway University Press 1979.

LE STRANGE, G. "Description of Persia and Mesopotamia in the Year 1340 A.D. from the Nuzhat-al-Kalûb of Hamd-Allah Mustawfi, with a summary of the contents of that work", *JRAS*, 12 (1902), 49-73, 273-66, 509-36, 733-84.

LILIE, R.-J., "Twelfth-century Byzantine and Turkish State", A.A.M. Bryer-M. Ursinus (ed.) *Manzikert to Lepanto, The Byzantine World and the Turks (1071-1571)*, coll. *Byzantinische Forschungen*, Vol. XVI, Amsterdam 1991, pp. 35-51; Bu makalenin Türkçe çevirisi için bak., "XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, Sayı 1, çev. Yusuf Ayönü, Temmuz 2005, s. 197-209.

LIPPARD, B. G., *The Mongols and Byzantium, 1243-1341*, (Unpublished Ph.D Thesis), Ann Arbor 1984.

LONGNON, J., *L'Empire latin de Constantinople et la principaute de Morée*, Paris 1949.

LOWRY, Heath, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1998.

_____, _____, "The Fate of Byzantine Monastic properties under the Ottomans: examples from Mount Athos, Limnos and Trabzon", *Byzantinische Forschungen*, Band XVI'dan ayrı basım, Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1990.

_____, _____, “The Question of Trabzon’s Efrenciyan population: 1486-1583”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt: II, s. 1493-1501.

_____, _____, “Trabzon’daki Yeni Cuma Camii nasıl ve niçin bu adı almıştır?”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol. III (1975), s. 103-112.

LUTTRELL, Anthony, “The Latin East”, *The New Cambridge Medieval History*, vol. VII 1415-1500, Edited By Christopher Allmand, Cambridge University Press 1998, p. 796-811.

LYBYER, Albert Howe, “Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III-1987, s. 141-167.

MACE-SCARON, Josepg, *Trapezunda (Trabzon) İmparatorluğu’nun Son Günler: David Komnenos*, çev. Set System Ltd., İstanbul 1996.

MACKRIDGE, Peter, “The Pontic Dialect a corrupt version of Ancient Grek”, *Journal of Refugee Studies*, Oxford, 4 (4) 1991.

MACRIDES, Juliana Ruth, “History-Writing in the twelfth century”, in Fourth Kingdom and Rhetoric of Hellenism (with P. Mandalino) in P. Mangdalino, ed., *The Perception of the Past in the Twelfth century Europe*, London 1992, pp. 120-139.

_____, _____, “The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing” in C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook, J. Herrin, ed. *Porphyrogenito: Essays on History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, London 2002, p. 63-76.

MAKSIMOVIC, Ljubomir, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988.

MANGO, Cyril, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2008.

MANSOURI, M. T., *Recherche sur les Relations entre Byzance et l'Egypte (1259-1453)*, Tunis 1992.

MARRINER, J., *Trebizond and Beyond*, London 1969.

MARTIN, M. E., "The Venetian-Seljuk Treaty of 1220", *The English Historical Review*, Volume 95, Issue 375 (Apr., 1980), pp. 321-330.

MESARITES, Nikolaos, *Description of The Church of The Holy Apostles at Constantinople*, Greek text edited with Translation, Commentary, and Introduction by Glanville Downey. Part 6 (p. 855-924) Transaction of the American Philosophical Society, vol. 47, Philadelphia 1957.

_____, _____, *Neue Quellen zur Geschichte des Lateinischen Kasiertums I*, München 1923.

MEEKER, Michael E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, Çeviren: Tutku Vardağlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005. (Kitabın İngilizce Baskısı: *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, University of California Press 2002.)

_____, _____, "The Black Sea Turks: Some Aspect of Their Ethnic and Cultural Background", *International Journal of Middle East Studies*, Volume 2, Issue 4 (Oct., 1971), pp. 318-341.

MELIKOFF, Irène, "Géorgiens, Turcomans et Trébizonde: Notes sur le "Livre de Dédé Korkut", *Bedi Kartlisa*, XVII-XVIII, no: 45-46, (1964), p. 18-27. Bu makalenin Türkçe

çeviri için bak. “Gürcüler, Türkmenler ve Trabzon: “Kitâb-ı Dede Korkut Üzerine”, *Destan’dan Masal’a Türkoloji Yolculuklarım*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul 2008, s. 27-40.

MERCIER, Raymond, *An Almanac for Trebizond for the Year 1336*, Corpus Des Astronomes Byzantins VII publié par l’Institut Orientaliste de Louvain (Louvain-la-Neuve) Academia 1994.

MESUDÎ, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Arapçadan Çeviri ve Notlar: D. Ahsen Batur, İstanbul 2004.

MILLER, William, “The Chronology of Trebizond”, *The English Historical Review*, Vol. 38, No. 151 (Jul. 1923), pp. 408-410.

_____, _____, “Recent Bibliography of Trebizond”, *The English Historical Review*, Vol. 52, No. 205 (Jan. 1937), pp. 109-110.

MILLET, G. and D. Talbot Rice, *Byzantine painting at Trebizond*, London 1938.

_____, _____, “Inscriptions Byzantines de Trébizonde”, *BCH*, 20 (1896), pp. 496-501.

MINNS, E.H., “The Scythians and Northern Nomads”, *The Cambridge Ancient History III*, Cambridge 1970, pp. 187-205.

MINORSKY, V., *Studies in Caucasian History*, London 1953.

_____, ___, “Khāqānī and Andronicus Comnenus”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 11, No. 3 (1945), pp. 550-578.

MITFORD, T. B., *The Roman frontier in the upper Euphrates from the Black Sea to Samosata*, (Oxford unpublished PhD. Thesis, 1972).

MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, T.T.K. Yay., Ankara 1990.

MİMİNOŞVİLİ, Otar, *Gürcüstan'da Etnografik Yoculuk*, (nşr. H. Özkan), İstanbul 1999.

Mollaoğlu, Ferhan Kırıldökme, *Laonikos Chalkokondyles'in Kroniği ve Değerlendirmesi (V.-VII. Bölümler)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

MONFASANI, Ioannes, *Collectanea Trapezuntiana Texts, Documents , and Bibliographies of George of Trebizonde*, Edited By Ioannes Monfasani, Medieval Renaissance Texts Studies, New York 1984.

MORAVCSIK, Gyula, *Byzantinoturcica I-II, Die Byzantinischen Quellen Der Geschichte der Türkvölker*, Akademie Verlag, Berlin 1958.

MUNRO, J.A.R., "Roads in Pontus, Royal and Roman", *JHS*, 21 (1901), pp. 52-66.

Murray's Handbook for Travellers in Asia Minor, 4th ed., London 1872.

MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel I-II*, (nşr. A. Öngül), İzmir 2000-2001.

MÜVERRİH VARDAN, "Türk Fütühatı Tarihi", Çeviren: H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi I-II*, (1937), s. 153-255.

NEŞRİ, Mehmet, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ I*, (neşr. F.R. Unat-M.A. Köymen), Ankara 1987.

New Studies on the Black Sea Littoral (nşr. G.R. Tsetskhladze), Oxford 1996.

NICOL, Donald, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) c. 1100-1460, A Genealogical and Prosographical Study*, Washington 1968.

_____, _____, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çeviri: Bilge Umar, İstanbul 1999.

NYSTAZOPOULOU, Marie, “La Dernière reconquête de Sinope par les Grecs de Trébizonde (1254-1265)”, *Revue des Etudes Byzantines*, Tome: 22 (1964), pp. 241-249.

ODABAŞOĞLU, Cumhur, *Trabzon Kaynakçası*,

OĞUZ, Mevdûd, “Taceddin oğulları”, *D.T.C.F. Dergisi*, VI/5 (1948), s. 469-487.

ORGEL, P., “Sabas Asidenos Dynaste De Sampson”, *Byzantion*, X (1935), pp. 67-80.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Fikret Işıltan, Ankara 1995.

Öncesi ve Sonrastıyla Trabzon'un Fethi, “Fethin 540. Yılı Anısına, Yayına Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara 2001.

ÖZ, Mehmet, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Danişmendliler,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 8, s. 470.

ÖZERGİN, M. Kemal, “Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları”, *Tarih Dergisi*, 15 (1965), s. 141-170.

ÖZSAİT, Mehmet, “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 37-45.

PACHYMÉRÈS, Georges, Bonn I-II: édition de P. Poussines, reprise par I. Bekker dans le Corpus de Bonn 1835.

_____, _____, *Declamationes*, J. F. Boissonanade, G. Pachymeris *Declamationes XIII*, Paris 1848.

_____, _____, *Progymnasmata*: Ch. Walz, *Rhetores Graeci*, I, Tubingen 1832, p. 549-596.

_____, _____, *Relations Historiques*, V Livres, ed. Albert Failler, trad. V. Laurent Paris:

I. Livres I-III, 1984.

II. Livres IV-VI, 1984.

III. Livres VII-IX, 1999.

IV. Livres X-XIII, 1999.

V. Index, 2000.

_____, _____, *La Version brève des Relations Historiques de Georges Pachymérès*, II. Livres VII-XIII, Edition du texte grec et commentaire par Albert Failler, Paris 2002.

_____, _____, *A Translation Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, By. Nathan Ioannes Cassidy, Unpublished Ph.D. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History 2004.

PANARETOS, Michael, (*Trabzon İmparatorluğu'nun Kroniği*), yay. A. Papadopoulos-Kerameus, *Ανάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολαγίας*, 5 cilt, St. Petersburg 1891-1898; *Ierosolimitike Bibliothek*, 4 cilt, St. Petersburg 1891-1899; Yay. S. P. Lambros, Mikhael Panaretos, *NE*, 4 (1907), s. 266-294; yay. O. Lampsides, "Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenon", *Arkheion Pontou*, 22 (1958), s. 5-128.

PAPADOPOULOS, Anthimos A., *Historike Ponti Diyalekti*, vol I, Atina 1958-60; vol II, Atina 1961.

PAPAYIANNI, A., *Aspects of the Relationship between the Empire of Nicaea and the Latins, 1204-1254*, Unpublished Ph.D. Thesis, Royal Holloway and Bedford New College, London 2000.

PEACOCK, A. C. S., "The Saljuq Campaign against the Crimea and the Expansionist Policy of the Early Reign of Àlâ' al-Dîn Kaykubâd", *JRAS*, Series 3, 16, 2 (2006), pp. 133-149.

_____, _____, *Medieval Islamic Historiography and Political Legitimacy*, Vanguard Books 2007.

_____, _____, "Georgia and the Anatolian Tuks in the 12th and 13th centuries", *Anatolian Studies* 56 (2006), p. 127-146.

_____, _____, "Nomadic Society and the Seljûq campaigns in Caucasia" *Iran and the Caucasus*, 9, pp. 205-230.

PEREIRA, Michael, *East of Trebizond*, London 1972, s. 214-24.

PHILIPPIDES, M., *The Fall of the Byzantine Empire: a chronicle, by George Sphrantzes, 1401-1477*, Amherst 1980.

PLANHOL, Xavier de, "La Signification géographique du Livre de Dédé Korkut", *Journal Asiatique*, 254, 1966, p. 235-240.

POLAT, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

POLO, Marco, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı 1-2*, Yerasimos'un Notları ve Sunumuyla, Çeviren: Işık Ergüden, İstanbul 2003.

POPOV, Anton, "Becoming Pontic: "Post-Socialist" Identities, "Transnational" Geography, And The "Native" Land of The Caucasian Greeks", *Ab Imperio*, 2/2003, pp. 339-360.

PRYOR, Ioannes H., *Akdeniz'de Coğrafya ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

PSELLOS, Mikhail, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Çeviren: Işın Demirkent, Ankara 1992.

RAKINTZAKIS, G.E., *Orthodox-Muslim mixed marriages, ca. 1297-1453*, University of Birmingham, Unpublished MA Thesis 1975. (Bizans Evlilikleri Listesi: M Izeddin, "Notes sur les mariages princiers en Orient au moyen age", *Journal Asiatique*, 257 (1969), pp. 139-56 is less reliable. Bak A. Bryer, "Greek historians on the Turks", IV, s. 481.

RAMON Muntaner, *The Catalan Expedition to the East: From the Chronicle of Ramon Muntaner*, Translated by Robert D. Hughes with an Introduction by J. N. Hillgarth, Woodbridge: Tamesis 2006.

RAMSAY, W. W., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çeviren: M. Pektaş, İstanbul 1960.

RICE, David Talbot, *The Church of Haghia Sophia at Trebizond*, Edinburgh University Press 1968.

_____, _____, "Trebizond, a medieval citadel and palace", *JHS*, 52 (1932), pp. 47-54.

_____, _____, “Notice on some religious buildings in the city and vilayet of Trebizond”, *Byzantion*, 5 (1930), pp. 47-81.

ROBERT DE CLARI, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, Çeviren: Prof. Dr. Beynün Akyavaş, TTK Yay., Ankara 2000.

ROSENQVIST, Jan Olof, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154, A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes*, Uppsala 1996.

ROSSABI, Morris, *Kubilay Han'ın Seyyahı Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, Çev. Ekin Uşşaklı, İstanbul 2008.

ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çevirenler: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

RUBRUCK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, Çeviren: Ergin Ayan, İstanbul 2001.

SAKAOĞLU, Necdet, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul 2005.

SANJIAN, A., *Colophons of Armenian Manuscripts (1301-1480). A Source for Middle Eastern History*, Cambridge 1969.

SAVVIDES, Alexios G.C., *Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A.D. 1192-1237*, Thessaloniki 1981.

_____, _____, “Οι Μεγάλοι Κομνηνοί του Ποντού Και Οι Σελτζουκοί του Rûm (Ικονίου) Την Περίοδο 1205/6-1222 *Αρχειον Ποντου*, 39 (1984), pp. 169-193.

_____, _____, “Theodoros II Gabras, Lord of Amisos in The Early Thirteenth Century”, *Αρχαίον Ποντον*, 40 (1985), pp. 44-46.

_____, _____, “Ashik-Pasha-Zade on the Conquest of Trebizond By The Ottoman Turks in A.D. 1461”, *Αρχαίον Ποντον*, 41 (1987), pp. 242-248.

_____, _____, “The Trapezunte Sources of The Seljuk Attack on Trebizond in A.D. 1222-1223”, *Αρχαίον Ποντον*, 43 (1990-91), pp. 102-130.

_____, _____, *The Grand Komnenoi of Trebizond and The Pontos, An Historical survey of the Byzantine Empire of Anatolian Hellenism (1204-1461)*, Athens 2005.

Sbornik Īstochnikov Po Īstor Vı Trapezundskoi Īmperii, Amsterdam Hakkert 1965.

SCHILTBERGER, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çeviren: Turgut Akpınar, İstanbul 1997.

SHEPARD, Jonathan, “Byzantium Overlapping Circles”, XXI. Byzantine Congress 21-26 August London 2006.

SHUKUROV, Rustam, “The Campaign of Shaykh Djunayd Safawi against Trebizond (1456 AD/860 H)”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 17 (1993), pp. 127-140.

_____, _____, “Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish periphery in the fourteenth century”, *Mediterranean Historical Review*, 9 (June 1994), pp. 20-72.

_____, _____, “AIMA: the blood of the Grand Komnenoi”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 19 (1995) pp. 161-181.

_____, _____, “Tiurki na pravoslavnom Ponte v XIII-XV vv.: nachal’nyi etap Tiurkizatsii?”, in S.P. , ed., *Prichernomor’e v Srednie veka 2* (1995), pp. 68-103.

_____, _____, “Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizonde”, *Acts XVIIIth International Congress of Byzantine Studies, Selected Papers: Main and Communications, Mpscow 1991, volume II: History Archaeology, Religion, Theology*, Byzantine Studies Press 1996, pp. 75-81.

_____, _____, Korobeinikov, D. A., “Velikie Komniny, Sinop i Rum v 1223-1230 (zagadka texta Ioanna Lazaropula)”, in S.P. Karpov, ed., *Prichernomor’e v Srednie veka 3* (1998), p. 178-200.

_____, _____, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Türkçe Konuşan Bizanslılar”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, çev. Kemal Çiçek, Trabzon 1999, s. 111-121.

_____, _____, “Horizons of Daily Interest” *Byzantinische Forshungen*, XXV (1999), p. 1-14.

_____, _____, “The Byzantine Turks of the Pontos”, *Mésogeios* 6 (1999), p. 19-29.

_____, _____, “The enigma of David Grand Komnenos”, *Mésogeios* 12 (2001), p.125-136.

_____, _____, “Trebizonde and the Seljuks (1204-1299)”, *Mésogeios*, 25-26 (2005), p. 71-136.

_____, _____, *Velikie Komniny i Vostok (1204-1461)(Büyük Komnenoslar ve Doğu)*, St. Petersburg 2001.

_____, _____, “Turkoman and Byzantine self-identity. Some reflections on the logic of the title-making in twelfth and thirteenth-century Anatolia”, *Eastern Approaches to Byzantium*, Edited By Antony Eastmond, Society for The Promotion of Byzantine Studies, Ashgate 2001, pp. 259-276.

_____, _____, “The Byzantine Turks under the Palaiologoi”, *XXI. Byzantine Congress*, 21-26 August London 2006.

_____, _____, “Two Waves of Nomadic Migration in The Pontos in The Thirteenth-Fourteenth Centuries, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1 (2006), s. 29-43.

_____, _____, “The World Turkicised or the Question of The Latent Turkicisation in The Empire of Trebizond”, Basılmamış Daktilo Metin.

SIMON de SAINT QUENTIN, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Alanya 2006.

SOBOL, Donald J., *Yunan Mitolojisinde Amazonlar*, Çeviren: B. Yumruçağlar, Ankara 1999.

STEWART, Angus, *The Armenian Kingdom and the Mamluks-War and Diplomacy during the Reign of He'tum II, (1289-1307)*, Leiden 2001.

SÜMER, Faruk, *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1992.

_____, _____, *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985.

_____, _____, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 5. Baskı, İstanbul 1995.

_____, _____, *Karakoyunlular*, c. I, Ankara 1967.

_____, _____, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969) s. 1-147.

ŞAHİN, Kamil, *Danışmendliler Döneminde Niksar (1071-1178)*, Niksar 1999.

ŞİKÂRİ, *Karaman Oğulları Tarihi*, Hazırlayan: Mesud Koman, Konya 1946.

TAFUR, PERO, *Travels and Adventures (1435-1439)*, Translation and Edited with an Intoduction by: Malcolm Letts, London 1926.

TARHAN, Taner, “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, *VIII. T.T. Kongresi*, s. 355-369.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Trabzon 2004.

_____, _____, “Trabzon Rum Devleti’nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 41, Eylül 2004, s. 139-146.

_____, _____, “Panaretos Kroniği’nin Türklerle İlgili Bölümleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 143, (Nisan 2003), s. 63-68.

_____, _____, “Moğol Hakimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1 (Trabzon 2006), s. 33-53.

_____, _____, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Komnenos Hakimiyeti (1204-1461) ve Türkler”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2008, s. 109-124.

_____, _____, “Trabzon Rum Devleti’nin Hıristiyan Dünyasıyla İlişkileri (1214-1458)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 5 (Trabzon 2008), s. 33-53.

TEXIER, Charles, *Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique des Provinces et des Villes de la Chersonnese d’Asie*, 2 cilt, Paris 1862; Türkçe Tercümesi: *Küçük Asya*, Ali Suat Tercümesi, 2 Cilt, İstanbul 1339; Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çeviren: Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran: Kazım Yaşar Koprman, Sadeleştiren: Musa Yıldız, 3 Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

The Cambridge Medieval History (1198-1300), v. 5, edited by David Abulafia, Cambridge 1999; v. 6 (1300-1415), edited by Michael Jones, Cambridge 2000; v. 7 (1415-1500), edited by Christopher Allmand, Cambridge 1998.

The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century, Angeliki E. Laiou, Editor-in Chief, 3 Volumes, Washington D.C. 2001.

The Black Sea Region: Past, Present and Future, October 14-16, 2004, İstanbul Turkey, İstanbul Technical University, Faculty of Architecture.

The Oxford Dictionary of Byzantium, 3 Vols, Oxford 1991.

The Reports of The Last British Consul in Trabzon, 1949-1956 A Foreigner’s Perspective on a region in Transformation, Edited by. Christopher Harris, The Isis Press, İstanbul 2005.

TIESENHAUSEN W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, İstanbul 1941.

The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha, Text Edited By: S. Qaukhchhishvili, Translated By: Katharine Vivian, Preface By: Anthony Bryer, 1991.

TOUMANOFF, Cyrill, "On The Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Tamar", *Speculum*, Volume 15, Issue 3 (Jul., 1940), pp. 299-312.

Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998, Bildiriler, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları 1999.

TURAN, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954.

_____, _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.

_____, _____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993.

_____, _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993.

TURAN, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklulardan Bizansın Sona Erişine*, Ankara 2000.

TÜFEK, Özkan, *The Monastery of Sümela (Meryemana)*, Translated into English by Işıl Önalp.

TÜLÜVELİ, Güçlü, *City State and Society: Trabzon, an Ottoman city in the mid-seventh century*, The University of Birmingham, Unpublished Ph.D. Thesis, Birmingham 2002.

UMAR, Bilge, *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos), Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, 2. Baskı, İstanbul 2000.

UMUR, Hasan, *Of Tarihi, Vesikalar ve Fermanlar*, Güven Basımevi, İstanbul 1951, s.47.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, T.T.K. Yay., Ankara 1987; The Chronicle of Metthew of Edessa: translated from The Original Armenian with a Commentary and Introduction, A. Dostourian, 2 vols, Rutgers Unversity The State of University of New Jersey, Unpublished Ph.D, 1972.

URSINUS, Michael-Antony Bryer, *Manzikert to Lepanto: the Byzantine world and the Turks, 1071-1571*, Birmingham 1989. (23-25 March 1985 held in University of Birmingham)

USPENSKİ, F. İ., *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, Çeviren: Dr. Enver Uzun, Trabzon 2003.

_____, ___, *Benechevithch, Actes de Vazelon*, Leningrad 1927.

USTA, Veysel, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Trabzon 1999.

UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, T.T.K. Yay., Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, 32 (1968), s. 161-176.

VANİLİŞİ, Muhammed-Ali Tandilava, *Lazların Tarihi*, Çeviren: H. Hayrioğlu, İstanbul 1992.

VÁSÁRY, István, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul 2008.

VASILIEV, A. A., "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum*, 11, Issue 1 (Jan., 1936), pp. 3-37.

_____, _____, *The Goths in The Crimea*, The Medieval Academy of America Cambridge 1936.

_____, _____, "Pero Tafur A Spanish traveller of the fifteenth century and his visit to Constantinople, Trebizond, and Italy", *Byzantion* 7 (1932), 75-122.

_____, _____, "A Note on Pero Tafur", *Byzantion*, X (1935), pp. 65-66.

_____, _____, "Problems of Integration in Modern Greece", *Journal of Refugee Studies*, Vol:4, No: 4, pp. 390-400.

_____, _____, "Mesarites as a Source" *Speculum*, Vol. 13, No. 2. (Apr., 1938), pp. 180-182.

VOGEL, Kurt, "Bizans Bilimi", *Kutadgubilig*, Çev. Melek Dosay Gökdoğan, Sayı: 4, Ekim 2003, s. 99-133.

VÖRÖS, Gabor, "Peçeneklerin Erken Tarihi ve Dili Üzerine", *Türkler*, c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 699.

VRYONIS, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971.

_____, _____, "The Problems in The History of Byzantine Anatolia", *TAD*, Sayı:1, Ankara 1963, s. 113-132.

_____, _____, "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX (1975), pp. 42-71.

_____, _____, *Byzantium and Europe*, London: Thames&Hudson 1967.

WHITTOW, M., *The Social and Political Structure of the Meander Region of Western Asia Minor on the eve of the Turkish Invasion*, 3 Vols, Unpublished Ph.D. Thesis, Oxford 1987.

WILSON, D.R., *Historical Geography of Bithynia Paphlagonia and Pontus*, Oxford 1960.

WINFIELD, David, "A Note on the South Eastern Borders of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII (1962), pp. 163-172.

WITTEK, Paul, "Yazijioghlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja", Reprinted from the *BSOAS.*, 1952, XIV/3, pp. 639-668.

_____, _____, "Von Der Byzantinischen Zür Türkischen Toponymie", *Byzantion*, X (1935), pp. 11-64; Türkçe Tercümesi için bak. "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, s. 193-240.

_____, _____, "L'Épitaphe D'un Comnène Konia", *Byzantion*, X (1935), pp. 505-515.

_____, _____, "Encore L'Épitaphe D'un Comnène A Konia", *Byzantion*, XII (1937), pp. 207-211. (Bu son iki makale, I. Alâeddîn Keykubad'ın Beğlerbeğliğine atadığı Emir Komnenos hakkındadır.)

WOODS, John E., *Akkoyunlular, 300 Yıllık Türk İmparatorluğu*, Türçeye çeviren: Sibel Özbudun, Ek Yazılar ve Açıklamalar: Necdet Sakaoğlu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993; İngilizce orijinali: J. E. Woods, *The Aqquyunlu, Clan, Confederation, Empire*, Minneapolis-Chicago 1976. (revised and expanded edition: Salt Lake City, 1999)

YAKUBOVSKİİ, A., “İbn Bibi’nin XIII. asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovetsk (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi (Kıpçak Sahrasında Cereyan Eden Ticari Hayattan Bazı Safhalar)”, *D.T.C.Fakülte Dergisi*, Çeviren: İsmail Kaynak, XII (1954), s. 207-226.

_____, _____, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çeviren: Hasan Eren, Ankara 1992.

YAMAN, Talat Mümtaz, *Kastamonu Tarihi*, İstanbul 1935; Yeni baskısı, İstanbul 1995.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.

_____, _____, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I*, Ankara 1992.

YILDIZ, Sara Nur, *Early Mongol Rule in Seljuk Anatolia: The Politics of Conquest and History Writing in the Thirteenth Century ca. 1240-1282*, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Unpublished Ph.D Thesis, University of Chicago 2006.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.

YÜCEL, Yaşar, “XIV-XV yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar”, *Belleten* 35 (1971) 665-719.

_____, _____, XIV-XV yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, *Belleten* 37 (1973), 159-190.

_____, _____, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

_____, _____, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Cilt I-II, Ankara 1991.

_____, _____, “Mesalikü’l-Ebsâr’a göre Anadolu Beylikleri”, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1991, s. 183-203.

_____, _____, “Trabzon-Rum İmparatorluğu’nun Sonu Öncesi siyasi Gelişmeler”, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1991, s. 205-232.

ZACHARIADOU, Elizabeth A., *Romania and Turks (c. 1300-1500)*, London 1985.

_____, _____, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydn*, Venice 1983.

_____, _____, “Trebizond and Turks (1352-1402)”, *Arkeon Pontou, “Black Sea”*, Birmingham, 18-20 Mart 1978, Atina 1979, s. 333-358.

_____, _____, “Sinoplu Gazi Çelebi”, Çev. M. Akif Erdoğan, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, İzmir 2001, s.221-224.

_____, _____, “Pakhymeres’e Göre Kastamonu’da “Amourioi” Ailesi”, Çev. Zerrin Günel Öden, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, İzmir 2001, s.225-237.

ZEİROĞLU, Ahmet Mican, “Prokopius’un Trabzon Seyahati”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 200, Ağustos 2000, s. 34-37.

ZAKYTHINOS, Dionysios A., *Le Chrysobulle d’Alexis III Comnène, Empereur de Trébizonde en Faveur des Vénitiens*, Paris 1932. (Kitabın 29-37 sayfaları arasında yer alan III. Aleksios’a ait chrysobulle tarafımızdan çevrilmiştir. Bak. Tez Kitap Fotoları)

ZHORDANIA, E., “Etnicheskii sostav naseleniia Ponta v XIII-XV vv. Chast’ I: lazy” (XIII-XV. yüzyıllarda Pontus Halkının Etnik Yapısı. Bölüm I: Lazlar), *Byzantinoslavica*, 58 (1997), p. 125-139.

_____, ___, “Etnicheskii sostav naseleniia Ponta v XIII-XV vv. İ nekotorye voprosy toponimiki Ponta. Chast’ II: Chany (XIII-XV. yüzyıllarda Pontus Halkının

Etnik Yapısı ve Pontus Toponiminin Bazı Sorunları. Bölüm II: Canlar)", *Byzantinoslavica*, 60 (1999), p. 71-86.

<http://rbedrosian.com/kg6.htm> (Erişim Tarihi 04.02.2008) Kirakos Ganjakets'i's, *History of the Armenians*.

Keçiş, Murat, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404), Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Melek Delilbaşı, 284 s.

ÖZET

Tez; kaynaklar ve araştırmalar, giriş ile 2 bölümden oluşmaktadır. Kaynaklar ve Araştırmalar kısmı detaylı bir şekilde hazırlanmış, tezde kullanılan dönemin tüm kaynakları tanıtılmıştır.

Giriş bölümünde kuruluşundan 1204'e kadar Trabzon kentinin tarihi ana hatları ile çağdaş araştırmalardaki bilgiler ışığında ortaya konulmuştur. Aslında Trabzon İmparatorluğu'nun, 1204 yılından önce ortaya çıkmaya başlayan otonom yapının bir devamı olduğu ortaya konulmaya çalışılmış ve böylece imparatorluğun kuruluş sürecini hazırlayan sebepler tartışılmıştır.

I. Bölümde ise, Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluş süreci ve bu sürece etki eden faktörler ele alınmaktadır. Bu süreçte Trabzon İmparatorluğu'nun ilk yıllarındaki siyasî faaliyetleri Selçuklularla ilişkileri açısından öne çıkarılmıştır. I. Bölümün ikinci kısmında ise Moğol İstilâsı ile başlayan dönemde Trabzon İmparatorluğu'nun dış politikaları incelenmiştir. 1214 yılından itibaren Selçuklu Türklerine tabi olan Büyük Komnenosların, 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'ndan sonra bölgede yeni ortaya çıkan Moğollara nasıl tabi oldukları dönemin kaynaklarının elverdiği ölçüde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezimizin II. Bölümünde ise; Anadolu'da Selçuklu ve İlhanlı hâkimiyetinin çökmesi ile beraber batı uclarında olduğu gibi Kuzey Doğu Anadolu'da da ortaya bazı Türkmen Beylikleri çıkmış ve Trabzon İmparatorluğu'nu köşeye sıkıştırarak kendileri ile ittifaka zorlamamıştır. Bütün bu ilişkiler bölgede yaşanan siyasî gelişmeler ve ortaya çıkan yeni durum ekseninde incelenmiştir.

Sonuç olarak "Trabzon İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404" adını taşıyan bu çalışmamızda, iki yüzyıl boyunca Doğu Karadeniz bölgesinde yaşanan siyasî gelişmeler, Trabzon İmparatorluğu çerçevesinde ve kaynakların elverdiği ölçüde bütün detayları ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Keçiş, Murat, The Empire of Trebizond and Turks (1204-1404), Ph.D. Thesis, Advisor: Prof. Dr. Melek Delilbaşı, 284 p.

Abstract

The dissertation consists of two parts; sources and researches and introduction. Sources and Researches part is prepared elaborately, all the sources of the period cited in the dissertation are presented.

In the introduction part the history of the city of Trebizond, from its establishment until 1204, is put forward with its main lines in the light of information of modern researches. Essentially, the fact that the Empire of Trebizond was a continuation of the autonomous form emerging before the year 1204 was tried to be put forth, in this way the causes that lead to the establishment of the emperors were discussed.

As for the first part the establishment process of the Empire of Trebizond and the factors affecting this process are taken into consideration. In this process the political actions in the initial years of the Empire of Trebizond is given preference for its relation with the Seljuqs. As for the second section of the first part the foreign policy of the Empire of Trebizond in the period starting with the Mongol Invasion is inspected. It is tried to put forth, as far as the sources of the period suffice, how the Grand Komnenos who were dependent to the Seljuqs of Anatolia since the year 1214 become dependent to the Mongols which emerged recently in the region after the war of Kosedag in 1243. As for the second part of my dissertation, after the falling down of the Seljuqs and the Ilkhanids domination in Anatolia, some Turcoman principalities emerged in the Northeastern Anatolia as they also emerged in the west, and they forced the Empire of Trebizond to ally with them by putting pressure. All these relations are inspected within the perspective of the political development and new emerging in the region.

In conclusion, in our study named “the Empire of Trebizond and Turks 1204-1404”, the political improvement experienced during two centuries in Eastern Black Sea is tried to put forth with all its details within the frame of the Empire of Trebizond and concerning the sources.

1218 Yılında Selçuklular ve Bizans İmparatorluğu (Yusuf Ayönü-Dr. Tezi)

1278 Yılında Bizans İmparatorluğu (Yusuf Ayönü-Dr. Tezi)

1453-1350 yılında Yılında Bizans İmparatorluğu (Yusuf Ayönü-Dr. Tezi)

[illegible]

1380'li Yıllarda Karadeniz Beylikleri

